

गंधातो

गुण

गुण

ગંધાતો ગુલાબ.

(એક પારસી સંસારી વાર્તા.)

લખનાર:—ડી. એન. પટેલ, જી. બી. વી. સી.

તે

વેલાતના કાળાં મેંદાં; કિલયોપેત્રા; ઓરતના ગુલામ; નખખોદાખાદ,
વિગેરે પુસ્તકોના કર્તા.

પ્રગટ કરનાર, મીં હીનશા એ. કરકરયા તે ઢોંગ-સોંગ ચોપાન્યાના
માલેક અને અધિપતી. ઢોંગાંસોંગ વારતામાળા નંબર વન, દુ, અને
ત્રી, વિસ લાખનો વારસો, લક્ષ્મી લવજી, સમરકંદનો ચાહનદો
ઓરત, જીવપર જોરાવરી, બાઈ કે કસાઈ, ધડી ચપકો, પીકચરો
સાયની પાક ખોરદેહ અવરતા, મુશકીલ આશાન, હકદારનો
હક, બાજધરણીનાં અવરતા, એક પચ્ચરના પ્રતાપ,
દુનિયાં કે દોજખ, શીરીનની કાંઠાંણી, વિગેરેના
પ્રગટ કર્તા,

આ વાર્તાની ચોપડી ડા. ધનજીભાઈ ન. પટેલે ન્યુ ફોરાસ રોડ,
એડવર્ડ બીલ્ડીંગમાંથી લખી છે, અને મીં હીનશા એ.
કરકરયાએ મુબઈ, માંટરોડ માણેક પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં
છાપી અને ત્યાંથીજ પ્રગટ કરી છે.

ગુજરાત વિધાપીઠ પ્રેસાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ
૭૫૨

આ પુસ્તક ધ૦ સ૦ ૧૮૬૭ નાં ૨૫ મા આક્ટની રૂયે રજીસ્ટર
કરાવ્યું છે, માટે તેનાં રચનારની તેમજ પ્રગટ કરનારની
પરવાનગી વગર ફરીથી છાપી પ્રગટ
કરવાનો કોઇને હક નથી.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૌટુંબીચિટ્ટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૭૫૮૨ - વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ ગાંધીજી ૭૫૮૧૧૧

વિષય ૬-૩

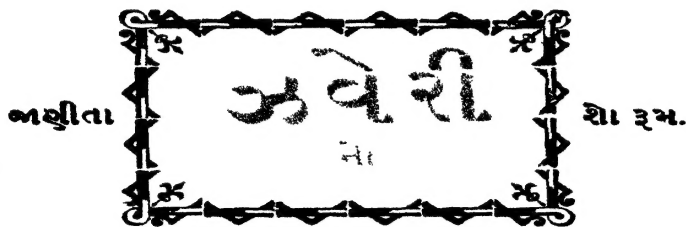

31.02.42

નવી દુકાનનું નવુંજ કામ.

જરથોસ્તી આલમની

ચેટ્ટાનેજ દળે કામ કરતા

જગમોહનદાસ રંગનાથદાસની કું.

૨૪૮-૫૩, શેખમેમન સ્ટ્રીટ, સુ'ખધ.

તાશનું સરનામું " સોના ચાંદી " સુ'ખધ.

મશીન ચોક્કીસની શરૂઆત કરનાર અને આ

ધંધાને એક ફેશનેબલ ધંધાની

સંપાદીયર લાવનાર

પહેલા પાયોનીઅર

કાનજી માલજી ઝવેરી.

અમદાવાદ રહેમાન સ્ટ્રીટ, ઘર નં° ૪૦૬—૪૦૮.

ટે° નં° ૭૮૨, સુબધ નં° ૩.

છેલ્લામાં છેલ્લી ફેશનના ચોખ્ખાં સતાણું

ગીની તથા ઝવેરાતના દાગીના વેચનાર

તથા ચોરડરથી બનાવનાર.

બાનુઓ તમારે માટેજ આ
બધો ધરનો સંગાર છે
જેમાં સાડીઓ
ઉંચી રાખવા
માટે
સરશ

સાડીનો પીનો અને ચુલા.

જેવી
સગવડ
વાલી ચીજો
બીજા કોઈ નથી
પૈસા એ સગવડ છે
અને સગવડ એ મો-
ટામાં મોટું સુખ છે.
દરેક આદમીઓએ પોતાના ફાયદા
માટે સુખ મેળવવું જોઈએ અને
જો પેહલું સુખ માંગતા હોય તો તે
તમારા ચુલા છે, જે ચુલા જોસ સ્ટોવને
નામે જાણીતા છે અને તે—

એલ રાય સંપત.

શોફન ન્યુ કવીન્સ રોડ—ઓફીસ એપેલો સીટ.

મધે જોઈ શકાય છે. આ ચુલાઓની સગવડ જોવાનું
કામ—મેહરબાન બાનુઓનું છે અને તેઓને હમારા
કવીન્સ રોડ પર આવેલા શોફનમાં પધારી ખાત્રી કરી
લેવાની છે કે જ્યાંથી પીતલનાં પલંગો અને અપ-ટુ-ડેટ
બચ્ચાંઓ માટે પાજણાંનો મોટો સ્ટોક જોવાને ખુલ્લો
ચુકેલો છે.

૬૧૦ દુબલનાં જાણીતાં ઔષધો.

અમારી દવાનો ચમત્કાર ૨૪ કલાકમાં
માલુમ પડી આવે છે.

હરસ, મસા, લગંદર, કંથમાળા,
સારણગાંક, સંઘ્રહણી, ત્યા અતીશારનો રામ
ખાણુ ઉપાય. હરશ મશામાંથી જતું લોહી,
થતી પીડા દશ મીનીટમાં બંધ કરી દરદને
સાફ કરે છે. હજારો સરટીપ્રીકેટ મળેલાં છે.

ખાસ ઝીઝો માટે—

નાઇટ પીલ્સ.

ચહેરાપર થતા ખીલ, પડતા
ડાઘ માટે ચમત્કારીક દવા
ઝો—કોં ૩૧. ૧૫.
ખીન્ને નંબર ૩૧. ૧૦.

ખાલ કઢી ન ઉઝે
ઝેવી દવા.

પેહલો નાં ૩૧. ૧૦.
ખીન્ને નાં ૩૧૦ ૬.
સેમપલ તોલા ખેના ૩૧. ૫.
વી. પી. થી મોઢલવામાં
આવશે નહીં.

આ દવાનો ચમત્કાર ફક્ત
૦૧૧ કલાકમાં જણાઇ આવે
છે. શ્રીમંતો અને અમીરો
માટે—

આ દવા અજબ ગુણુકારી છે.
૧ ગોળીનાં નાં ૧ લાના
૩૧. ૩.

૧ ગોળીનાં નાં ૨ જના
૩૧. ૨.

મળવાનો ટાઇમ—
સહવારે ૮ થી ૧૦૧ (સ. ટા.)

મલો અથવા લખો—ગીરજામ ગ્રામ દરમીનસ મુંબઈ.

પ્રમાણીક ધંધાદારીનો
 પ્રમાણીક ઉદ્યોગ.
 ઉંચા દીઝાધનનું ફરનીયર
 બનાવવું હોય તો મળે
 ગોવાલીયા તલાવપર
 ફરાંમરોજ એન્ડ સન્સને
 આ ફર્મમાં કુશળ કારીગરો
 ની ખાસ દેખરેખ હેઠળ
 લગનનું—ઓરીસનું—તથા
 ઘર સંસારના સાધારણ
 ખર્ચનું “ફરનીયર” બને છે.
 હમો મીશન સ્કુલો, હોસપી
 ટાલો, તેમજ બીજાં ધર્મ
 ખાતના ચાલુ ઓરડર
 હમો પુરો પાડીએ છીએ.
 ગમે એવા “ઉતાવલા
 ઓરડર” ઘણી ઝડપથી
 પુરા કરીએ છીએ, કારણ—

ફ
 ર
 મ
 રો
 જ
 એ
 ર
 સ
 ર
 સ

હમારા કામ
 ની—
 “સરટીફીકેટ”
 તે—
 હમારી વરખો
 થયા “ઢીકતી
 આંટ” ઉપર
 થી—
 મલી આવે છે.

ગોવાલીયા તલાવ
 સુખધ.

હમો “ઓર્ધલ એનજીનથી ચાલતી મશીનરીથી”
 કામ કર્યે છીએ. એક નાના ઓરડરની સુખ પહેલ
 કરશો, તો હમારી “ઉંચ પ્રકારની કામ કરવાની”
 રીત સહેલાઈથી સાબેત થશે.

હીરાના
જાણીતા વેપારી
અને
અવેરીઓ.

સુરજમલ લલ્લુભાઈની કુંપની.

૨૨૫

કા
લ
બા
દે
વી
રો
ક

મુ'બદ.

બો

૨

બો

ટા

ઇ

લ

મા

૬.

૨૧, મેંક

આટ,

મુંબઇ.

ટેલીગ્રાફ

એડિટર,

“ધિમામી.”

પ્લીઝ, તમોએ જાન્ને ટાઇલ
માર્ટિનું નામ સાંભળ્યું છે ?

સાંભલો છો !

એનાં પ્રોપ્રાયટર,

મીં ગુલામઅલી ગુલામહુસેનનું
કહેવાનું એવું છે કે જ્યારેની તમને
તમારાં ઘરો, બંગલા, વાડી બાગ,
બગીચા બનાવવા માટે ટાઇલ મારખલ
કે સ્ટીલની શીર્સીંગો જોઇએ અથવા
કોન્ટ્રાક્ટરની જરૂર પડે ત્યારે એવન
ની એકજવાર મુલાકાત લેવાથી તમારી
ખાત્રી થશે કે આ ફર્મ મુંબઇમાં તેમજ
કોઇ દેશાવરમાં પણ તમારું કામ કરી
આપવાને સામર્થવાન છે. ફક્ત એકજ
ત્રાયલ ઓરડરથી તમોને સંતોષ આપશે.
મલો અથવા લખો.

પ્રોપ્રાયટર,

ગુલામઅલી ગુલામહુસેન.

ગો
વી
દ
હ
વ
સ
ન
હ

ની—

હાલ : —

ગોવીંદજીનું નામ સાંભળતાંજ
મીઠાઈથી મોઢું મીઠકું થઈ જાય તો
પછી મીઠાઈ ખાવાથી તો મોઢાંમાં બટ
બટા છુટતા હશે ! નહીં વાર ? ત્યારે !
ગોવીંદજીની વરસોની મેહનત અને
જમાનાનો અનુભવ શું ત્યારે અમથોજ
કે ? ખાનુઓ તો મીઠાઈપરનો મારકો
જેય ને જેય કહે કે હં ; ગોવીંદજીની
કે હં ; લાવની જોડે એજ હા-એજ,

મીઠાઈ !

ચીરા બજાર અને ગ્રાંટરોડ.

હમારી મીઠાઈઓ તઈયાર મળે છે તેમજ વરસીની
માંગો તેવી બનાવી આપ્યે છીએ.

૬૦ વરસના જુના અને બહુતા
સોનાં, ચાંદી અને ઝવેરાતનાં
દાગીનાંના વેપારી.

નરોત્તમદાસ ભાઉ ઝવેરી.

અમારે ત્યાં દરેક કોમને લાયક મનપસંદ
દાગીના મોટા જથ્થામાં તૈયાર રહે છે.

સોની
નરોત્તમદાસ ભાઉ
ઝવેરી.
શેખમિમન સીટ,
મુંબઈ.

બાહેરગામના ઝોરડો વી. પી. થી મોકલ્યે છીએ.
ટેલીફોન નંબર ૫૬૫.

મુંબઈ નંબર ૨

કાં વામન ગોપાળનો જગ
પ્રસીદ્ધ આયોડાઈઝડ
સાસાં પરિલા દરેક
ગરમીનાં દરદો
માટે ઉતમ
જણાયલો
છે આ

માણીતો સાસાં પરિલા.

ની

ફક્ત ૪

ખાટલીઓ ઉ
પયોગમાં લેવા

ખાસ બલાંમન છે.

જમે એવાં દરદો

ઉપર એક રામખાન દવા

તરીકે આ સાસાં પરીલા ઘણી

અજમાયશ પુરવક તઈયાર કીધેલો

છે. ચામડીનાં ખીકટ દરદો જે જડ

ઘાલી બેઠાં હોય તેઓ માટે એના

જેવી ખીલ અકસીર દવા ખીલ કોઈ બેશે

નહીં. સે'કડો સરડીફીકેટો ઉપરાંત સુના રૂપાંનાં

ચાંદો મેળવવા ફતેહમંદ નીવડેલું આ સાસાંપરિલા

સર્વેને જગપ્રસિધ્ધ છે એની સીફારસ વધુ ન કરતાં

ફક્ત એકજ ખાટલીનો ઉપયોગ કરી ખાત્રી કરો.

દેશાવરનાં ઘરાકોને માલ વી. પી. થી મોકલવામાં

આવશે.

૪ ખાટલીની કીંમત રૂ. ૪૫.

મલવાનું ઠેકાણું—

કાકોરદાર—મુંબઈ.

ગૌતમરાવ કેસવ અને સન.

શાહીના શુભ પ્રસંગ ઉપર લગનનો
વાગો ખરીદવાનું

જોડ
ભરસેદાર ખાતું

ચીનાઈ અને જપાનીસ રેશમી કાપડની
જાણીતી દુકાન.

હો
ર
ન
બી
રો
ડ

કો
ટ
મું
બ
ઈ.

—Dr. CARL'S—

AGUE SPECIFIC.

A CERTAIN REMEDY FOR ALL FEVERS.

Dr. MCPHAEL'S

NERVO VITALO PILLS.

THE FINEST BRAIN AND NERVE
TONIC.

M. T. MADON & Co.

FAMILY AND DISPENSING
CHEMISTS.

24-26 Abdul Rehman Street

BOMBAY.

હમારું ૧૮ યુ' વાંચ્યુમ.

આ અઢારમાં પુસ્તકનો દીખાચો લખતાં હમારાં આગલાં ૧૭ પુસ્તકોનાં લખાયલા દીખાચાઓ આજે યાદ આવે છે. જે દીખાચાઓને ફરીથી ઉઠાવતાં હમારી ખાત્રી થઈ છે કે આ સાહિત્યનું શુભ કામ પુર બાહરમાં ખીલી નીકળ્યું છે. સાહિત્ય તરફનાં હમારા અથંગ પ્યારમાં, તેવાજ સાહિત્યનાં શોખીન જીવડાઓ હમારી જોડમાં હમારી મદદ માટે સદા ઉભેલા છે. જેથી હમારું કામ કેવું અને કેટલું પાર પડ્યું છે તેનો તોલ કરવાનું તેવાજ સાહિત્યનાં શોખીન વાંચકોનું છે. આજે વળી એક તેવાજ ખીજ લેખક ખીરાદરની વાર્તા હમારે પ્રગટ કરી બાહર પાડી છે. આ વાર્તાના લખનાર વીરવાન ડા० ડી. એન. પટેલ છે. ચોપડીનાં પ્રગટ કર્તાનાં મુલ હેતુ એવો છે કે વિખ્યાતી પામેલા લેખકોના લેખો છાપી પ્રગટ કરવા અને તેઓનાં દરજ્જા પ્રમાણેનું માન આપતાજ રહેવું. આજે પારસી સાહિત્ય જે રીતની ઉચ્ચાઈની ટોચે પોંહ્યતું જાય છે તેવા સમય આ હમારું ‘પખલીશીંગ’ ખાતું વાંચક વર્ગને આવકારદાયકજ જણાશે.

આ ચોપડીને અર્પણ કરવાનું માન, પારસી કોમના મોટા વીરવાસ પામેલા અને લેખક મંડળના એક યુગરોગ પીતા તરીકે જાણીતા થયલા માહરા માનવંત મીત્ર, શેઠ જાંહગીર જેરાંમજી મરજીબાનને આપવામાં આવ્યું છે. આ હમારાં રૂડાં કામથી લેખક અને પ્રગટ કર્તા બન્ને શોભા મલશે એમાં શક નથી.

માણેક પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ,

મોંટરોડ, મુંબઈ.

તા. ૧-૫-૧૮.

લા. ૦ દુવાગીર સેવક,

દીનશા એ. કરકરયા.

અર્પણ.

આ પુસ્તક મારે કોણને અર્પણ કરવું તેના વિચારમાં હું પડ્યો !

મારી નાકેસ કલમનુ આ પરીણામ હું કોણની જનાખમા ધરૂં?—ગુજરાતી કલમખાળના આજે ઉભાઈ જતા ઢગલામા આ મારો નજીવો ફાલો, પારસી સાહિત્યના કેઈ સાચ્યા સરદારનેજ અર્પણ કરવો, એમ મેં નક્કી કર્યું.

તી-તી-તાખરડી જેવા તરણુમા કરનારા ‘ઓગ-રીજનલ’ એખરા-માસ્ટરો; ચાર દોઢીઆંની ચાલીસ કોલમ ચિત્રી કાહડનારા ચુલખાલયા ચરચાપત્રીઓ; પોતાને મોહડે કવી ખની નિકલેલા કવેશ્વરો અને રમુજનાં ઓઠાં હેઠલ રદખાતલ તારી-મારી કરનારા ટિનપાટયાઓ વચ્ચે આજે એવો એક કોણ કસાયલો કલમકસ મોણુદ છે, કે જેને હેટલરયાં વાહલથી મલવામા, અને માન સાથ સલામ કરવામા હું મોટાઈ સમજું?

એવા એક કલમખાજનુ નામ મને તુરતજ જડ્યું છે. અરધી સદી સુધી ઇંગ્લેન્ડ-ગુજરાતી છાપાઓમા જીંદગી રગડોળી આજે ૭૦ વરશની વયેખી ટકોરા ખંધ કલમ ચલાવી રહેલા, ત્રીસ ત્રીસ પુસ્તકોના લેખક તરીકે, તમામ પારસી લેખક મંડલને મુખડે આજે ઓસ્તાવર ઉભેલા—

‘બુલેગ’ મોટાખા જહાંગીર મરઝખાન’

તમારી ખિનહરીફ કલમખાજ માટેના મારાં માન અને વખાણની નિશાણુમા આ માફ નાહતું પુસ્તક હું તમુને અર્પણ કરૂં.

ફ.જ.પરલ્લ.

Richard H. H. H.

એક મિનીટ !

પ્રિય વાંચકો,

વારતા અને કાંઠાંણી કિસ્સાના પુસ્તકોમા દીખાયા હોવાનું જોઈએ, એમ હું માનતો નથી. હું એટલું જ કેહવા માંગું છું, કે આ એક પુરાણા કિસ્સાને નવે નામે અને નવે વેશે, વાંચક વરગ માટે પ્રગટ કરવાની મીઠી દીનશા કરકરયાએ પોતાની ખુશી મને જણાવી, તે ઉપરથી એ બાઈની મરજીને અનુસરી આ વારતા પ્રગટ કરવાનો સેવકે હુક આપ્યો.

બાઈ દીનશાહ એદલત કરકરયા આજ થોડાંક વરસ થયાં પારસી સાહિત્યની સેવા બજાવવા હાંમલ કરી બાહાર પડ્યા છે. એ બાઈએ આજ સુધી લગભગ અઠાર પુસ્તકો પ્રગટ કરીધાં છે. એક ‘પખ્લીશર’ તરીકે પોતાની પ્રતિષ્ઠાને વધારવા એવણુ ખતથી એ કાંમની પાછલ લાગ્યા છે. પોતે પ્રગટ કરવા ધારેલાં પુસ્તકો ‘ટીપ-ટાપ’ અને કાંકડાં જોઈએ, એ મીઠી કરકરયાનો એક પખ્લીશર તરીકેનો મુદ્રાલેખ થઈ પડ્યો છે. એવા સહાસિક પ્રયાસને લીધેજ, મારા મીત્રો બાઈ પ્રીરાજશાહ જેહાંગીર મરજખાંન, તેમજ મીઠી રૂસ્તમ પેસ્તનત મસાંનીએ એ બાઈને ‘પારસી-મેકમિલન’ તરીકે ઓળખાવ્યા છે.

એવા એક સહાસિક પારસી પખ્લીશરના કાંમમા,

દરેક સગવડ કરી આપવાની મેં મારી ફરજ વિચારી છે, અને પરીણામમાં આ ગંધાતા ગુલાબની વારતા, નવે રૂપે એવણે પ્રગટ કરી છે.

ગંધાતા ગુલાબની આ વારતા માટે હું વાંચકોને સેહજળી સિક્કારસ કરવા માગતો નથી. ફક્ત એટલો જ ઈશારો એ વારતાના બાબમાં કરવા માંગું છું, કે આ વારતા જ્યારે મેં પ્રથમ પ્રગટ કરી હતી, ત્યારે તે વખતના દેશી છાપાના સરકારી રીપોર્ટરે એ વારતાની તારીફમાં જે સિક્કારસબરેલો રીપોર્ટ સરકાર જોગા પોતાના ત્રીમાસિક રીપોર્ટમાં કીધો હતો, તે મારા મરહુમ મિત્ર, મીં કેબશરૂ નવરોજી કાબરાજી (તે વખતે રાસ્ત ગોફતારના અધિપતિ) ના વાંચવામાં આવ્યાથી, એ વારતાનો ‘રિવ્યુ’ પોતાના છાપામાં લેવા માટે મરહુમે મારી ઉપર એક પત્ર લખી તલાશ કરી હતી. મરહુમ મીં કેબશરૂ કાબરાજીનું તે પત્ર મીં કરકરયાના જોવામાં આવ્યાથી, મરહુમનો તે હસ્તલેખ આ પુસ્તકમાં રજૂ કરવાના એવણે ખાએશ દેખાડી, અને તે ખાએશને અનુસરી આ પુસ્તકમાં તે લેખ રજૂ કીધો છે.

લાં દુવાગીર,
ધ. ન. પટેલ.

મુંબઈ, ફોરાસ રોડ,
અંડવડ બિલ્ડીંગ,
૨૧ મી એપ્રિલ ૧૯૧૮. }

મરહુમ શેઠ કેળાશર નવરોલ કાખરાણ્યએ લખેલો કાગળ.

Bombay 18th July 1896

My Dear Dharmji,

When I saw the beautiful title of your book I was very much interested in it. I have not yet read it, but I have noticed by the report of Mr. V. B. Khanna in the Bombay

Reporter in Government of India that you have written the book. I have not yet read it, but I have noticed by the report of Mr. V. B. Khanna in the Bombay

Reporter in Government of India that you have written the book. I have not yet read it, but I have noticed by the report of Mr. V. B. Khanna in the Bombay

ગંધાતો ગુલાબ.

પ્રકરણ ૧ લું.

મધ રાતે મોહકાણુ !

સુમાર ડીસેંબર મહીનાની અધવચનો હતો. વખત પાછલી રાતના સેહજ આગલા ભાગનો હતો. ગુલાબી ઠંડી કકડતી પડતી હતી. પરેલના ધોરી રસ્તા ઉપરની ગ્યાસ લાઇટ ની ખતીઓ ઝાંખી પડી ગઇ હતી. વખત મોડી રાતનો હોવાથી રસ્તો એકાંત ઉજ્જડ જેવો ખતી ગયો હતો.

એવે સમે, પરેલના એક ધોરી રસ્તાની સડક ઉપરથી, રાતની કકડતી ઠંડી વચ્ચે, એક વિક્ટોરીયા ગાડી ધીમે ધીમે દાદરની પોલીસ ચોકી આગળ જઇ ઉભી. વિક્ટોરીયાવાદો દેખાઇતી રીતે હેખતી ગયલો દેખાતો હતો. જે ખતીના ઉગ્ગસમાં તેનો ચેહરો કોઇ જુવે, તો જરૂર તે ફિક્કો ક્ય પડી ગયલો જણાઇ આવે, એવો થઇ ગયો હતો.

દાદરની પોલીસ ચોકી આગલ જઇ પુગતાંજ તેણે પોતાની ગાડી ઉભી રાખી, અને પોલીસ ચોકીના દરવાજાની અંદર નજર કરી, તેણે ધુમ પાડી :—

“અખે જમાદાર ! ઓ જમાદાર ! ઓ જમાદાર સાહેબ !
અરે કોઇ હયે ધયા નહી ! હવાલદાર ! ઓ હવાલદાર !—

“કોણુ હાયેરે ? કાયે સાંગતોસ ! રાતરી દોન વાજતા
એ કાયે કિટકિટ લાવલી ?” જુદી હાલતમાં જાગી ઉઠી, એક
સિપાઇ દાદાએ જવાબ દીધો.

“અરે હવાલદાર સાહેબ, જરા ધકરે ધ્યા દાદા! એ કાણુ સા—ની માજી વિક્ટોરીયા મધી બસુન ખુન કેલા!!”

કાચે રે! કાચે સાંગતોસ? કાણી ખુન કેલા? કાણાચા ખુન જાલા!!”

દાદર પોલીસ સ્ટેશનવાલા હવાલદારનો ઉધમાંથી ઉઠી જવાબ દેતાં જીવ ગીયો, પણ ખુનનું નામ સાંભળતાંજ ડોળા ફાડી વિક્ટોરીયાવાલાને, ઇન્સપેક્ટર સ્મીથ પાસ તે માળ ઉપર લઇ ગયો. ઇન્સપેક્ટર સાહેબ આગલ વિક્ટોરીયાવાલા વજીર મીયાંએ નિયતી ફરીયાદ નોંધાવી :—

“આજ રાતે બાર વાગાને સુમારે હું મારી ગાડી છોડવા કાટમાંથી બિંડી બજાર તરફ જતો હતો, તેટલાં રાખબાઇ ટાવર આગલ “ધાસલેટ” ના ફાળસ પાસ ઉભા રહેલા એક પારસીએ મને બોલાવી, મારી ગાડી ઉભી રખાવી.”

“તે એક આદમીને પકડી ઉભો હતો. તેણે મને કહ્યું, કે આએ માનસ છાકટો થયો છે, તેને ઘેર પોંદ્યાડી દે મેં તેને પુછ્યું, શું એ તમારો દોસ્ત છે? તેને જવાબ દીધો : નહીં. એ કુટ પાઠ ઉપર પડેલો હતો, અને મેં એને જેમ તેમ ઉઠાડી ઉભો રાખ્યોજ. તેવામાં પેલા છાકટાએ પોતાનું મોહોડું ફેરવ્યું, એટલે પેલા પારસીએ તેનો ચેહરો લાઇટના ઉગ્ગસમાં બોધને તેને પીછાનિયો, અને તેજ વખતે તેને ત્યાંજ પડતો નાંખી, તે ચાલી ગીયો.”

“આગલ કાંહાં ગીયો?” ઇન્સપેક્ટરે સવાલ કીધો.

“બેરી બંદરના ‘કેસન’ તરફ.” વિક્ટોરીયાવાલાએ જવાબ દીધો, અને આગલ બોલવા લાગ્યો. “પેલો છાકટો પારસી જે ફાનસને અડીંગી ઉભો હતો, તે બડબડવા લાગ્યો કે ‘દાદર

ચલાવ.' તેને ગાડીમાં બેસવાના ધણા ફાંફાં મારીયાં, પન ધણા પીધેલો હોવાથી, તે ગાડીમાં ચઢી શકિયો નહીં. મેં તેને નિચે ઉતરી જેમ તેમ મારી વિક્ટોરીયામાં નાંખિયો, અને જેવો હું ઉપર ચઢી મારી ગાડી હાંકતો હતો, તેવામાં પેલો પારસી પાછો મારી સાંમે આવી ઉભો."

મેં તેને જોતાંજ પુછ્યું :—"તમે આપા તો ઠીક થયું." તેને જવાબ દીધો :—"હું એને ઘેર પોહાંચતો કરસ.' એમ કહી તે મારી વિક્ટોરીયામાં ચઢી બેઠો, અને મને દાદર તરફ હાંકવા કહ્યું. મેં તુરતજ ગાડી દોડાવી. રાણીનેા બાગ સુધી જરા આગલ જતાં તેને પાછી ગાડી ઉભી રખાવી, અને નિચે ઉતરી પડી, તે બોલ્યો :—"એનાં ઘેરમાં રખે એની ફજેતી થાય, તેથી એ શરમાયેછ ! એને મારી સાથ પોતાને ઘેર જવા ગમતું નથી ! હું પાછો ફાટમાં જવસ, તું એને દાદર લેઇ જા."

મેં પુછ્યું : 'દાદર પર કાંહાં લેઇ જાઉં સાહેબ ?' તેને મને જવાબ દીધો :—"ઠેસનના રસ્તા ઉપર. પણ તું ત્યાં પુગસે, તેટલાં તો એ હુશીઆર થઇ જસે, અને તું જો એને પુછશે, તો એ તુને બરોબર ધધાંની આપશે."

તેને "એમ કહી, ગાડીમાં પડેલા પારસીને હિલવી, તેને સાહેબ મેહરબાન કરી, 'મને ગાડી બાડાંના તન રૂપીઆ આપી પોતે બાએખલા તરફ ચાલવા માંડીયું, અને મેં દાદરના 'ઠેસન' તરફ મારી ગાડી હાંકી. દાદરના 'ઠેસન' આગલ ગાડી ઉભી રાખી, મેં પેલા છાકટા પારસીને બે ચાર વખત પુછ્યું, પન તેને મને કાંઇખી જવાબ દીધો નહિ, હું નિચે ઉતરિયો. તે પોતાના મોહડાં ઉપર રૂમાલ હાંકી ગાડીનાં એક ખુણાંમાં અઢેલાઇ પડેલો હતો. તેનાં મોહડાં પરનો રૂમાલ ખેંચી કાઢાડી,

મેં તેને ઉઠાડવા તેના ખભાં ઉપર હાથ નાંખી હિલવીયો, તો તે મરી ગયેલો હોયે એમ મને લાગું, અને તેથી તુરતજ હું વિક્ટોરીયા લેઇ દિયાં આવ્યો.”

ઇન્સપેક્ટર સ્મીથે વિક્ટોરીયામાંથી પેલા પારસીની લાસ બાહાર કહડાવી ચોડીમાં મુકાવી, અને તેણે તુરતજ ડાક્ટરને તેડાવી મંગાવ્યો. ડાક્ટરે આવી તપાસ કરી જણાવ્યું :—કે “એ પારસી તો બિલ્કુલ મરી ગયો છે, પણ તેના મોઢાંપર ઢાંકેલા રૂમાલમાંથી “કલોરોફોર્મ” નો વાસ આવે છે.”

મરનારનું કદ પાતલું અને મધિયમસર ઉંચું હતું. તેનો ચેહેરો સામલા રંગનો હતો, અને દીલમાં કાલો ડાલો, તથા સુફેદ પાતલુન અને વારનીસના છુટ હતાં. તેના ગળવાં માંથી તેના નામનો કાર્ડ કે કાગજ કાંઇખી તલાશ કરવા છતાં નિકળ્યાં નહી, તેમજ તેના સદરા કે બદીઆંન ઉપર કાંઇ નામ વટિક પાડેલું નહિ હોવાથી, તેનું ખરું નામ શું છે, તે માલમ પડ્યું નહી. પણ મરનારના મોઢાં ઉપરથી કલોરોફોર્મ છાંતેલો રૂમાલ જે મલ્યો હતો, તે ઉપર તપાસ કરતાં “કે. કે.” (K. K.) એવી નિશાણી, લાલ હરફે સિવેલી માલમ પડી. ખુન કરનારે જો પોતાનો રૂમાલ વાપડેલો હશે, તો જરૂર એ ઉપરથી મુંબઇની પોલીસ તેને શોધી કાઢાડ્યા બગર રેહનાર નથી, એમ ડાક્ટરે પોતાનો વિચાર ઇન્સપેક્ટર સ્મીથને જણાવ્યો,

ઇન્સપેક્ટર સ્મીથે આ ખબર પોતાના સુપ્રીન્ટેન્ડન્ટને જણાવી, અને ડિટેક્ટિવ પોલીસ, બીજે દીવસે આ ખુનનો પત્તો મેળવવામાં શેઠાઇ ગઇ, તથા મરનાર પારસીની લાસ ઉપર વળતે દીવસે સહવારના જયુરી બરાઇ.

પ્રકરણ ૨ જી.

—:૦:—

જ્યુરી આગલ પડેલી જખાંની.

મરનારનાં ખિસાંમાંથી નિચલી ચીજો મળી આવી હતી, જે કારોનરની ટેબલ ઉપર ઇન્સપેક્ટર સ્મીથે મુકી હતી.

૧. રોકડા રૂપીઆ વીસ.

૨. એક સફેદ કલોરોફોર્મથી ભિંજાયેલો રૂમાલ, જેની ઉપર “કે. કે.” (K. K.) એવા હરફોની નિશાણ, દોરાથી પાડેલી હતી.

જ્યુરીમાં તપાસ ચાલી. ડિટેક્ટિવ વાસુદેવ ફડકે પણ ત્યાં હાજર રહ્યો હતો, અને જ્યુરી સમક્ષ જેખી જખાંની પડતી, તેની તે કાંઈક નોંધ લેતો, અને સાક્ષીઓને તે ખુબ જ્યાંથી સાંભળતો હતો, કે જેથી આ ખુનનો પતો શોધી કાઢાડવાનું કાંમ, તેને કાંઈખી રીતે સેદસ થઈ પડે.

પેહેલી જખાંની વિક્ટોરીયાવાલા વજીર મીયાંની લેવાઈ. તેણે જે જખાંની ઇન્સપેક્ટર સ્મીથને ગઈ રાત્રે લખાવી હતી, તે પ્રમાણેજ કારોનર આગલ બોલેબોલ તેણે પાછી કહી, અને કારોનરે તેને સવાલ કીધો :—

સ૦ પેલા પારસીનો ડગલો કેવો હતો ?

જ૦ સફેદ ડગલો હતો સાહેબ.

સ૦ તેનો ચેહેરો તેં જોયો હતો ?

જ૦ નહીં સાહેબ. મારી નજર ધણી ખરી મરનાર ઉપર હતી, તેથી મેં તેનો ચેહેરો જોયો નહીં.

સ૦ તોખી તારી નજરમાં જેખી હોયે તે જણાવ ?

જ૦ રંગે તે જરા ગોરો હતો. તેને થોડી આંધી આંધી મુછ હતી. કદે તે જરા ઉંચો હતો.

સં તેં જ્યારે તેને એમ પુછાયું, કે મરનારને તે
ઓલખેય કે નહી, ત્યારે તેણે શું જવાબ દીધો ?

જં તેણે કહ્યું, કે તે તેને બિલ્કુલ ઓળખતો નથી,
અને પુટ પાઠ પર તેને પડેલો જોઈ, જેમ તેમ તેને ઉભો
કાઢ્યો છે.

સં પણ પાછલથી તેણે તેને ઓલખિયો કે ?

જં હા સાહેબ. અને તેને ઓલખતાજ તે તેને પડતો
નાંખી તે બોરી બંદર તરફ ચાલીયો.

સં તેને પાછલ ફરી જોયું હતું ?

જં મારું ખ્યાન નથી સાહેબ, હું ખોટું કેમ બોલું !

સં વાશું તે પાછો ક્યારે આયો ?

જં જેવો હું પેલા છાકટાને ગાડીમાં નાંખી ગાડી
હાંકતો હતો, તેવોજ મારી સામે મેં તેને આવતો જોયો.

સં તે શું બોલીયો ?

જં તે બોલીયો ‘હું અને ઘેર પોંદ્યાડસ.’ એટલું
બોલી તે મારી ગાડીમાં તેની આગલ ચઢી બેઠો, અને મને
દાદર તરફ હાંકવા ફેલ્યું.

સં તે પાછો ક્યારે ગીયો ?

જં પછી તે રાણીના બાગ આગલ ઉતરી પડ્યો.

સં ગાડીમાં કાંઈ ગડબડ કે ઝપાઝપી થઈ હતી ?

જં ગાડીની ધમન ચઢાવેલી હતી, અને ગડબડ જેવું
મને કાંઈખી જણાયું નહિ.

સં વાશું તે જ્યારે પાછો ઉતરીયો, ત્યારે તે ગભરાયેલા
જેવો દીસ્યો હતો ?

જં નહી સાહેબ. તે બિલ્કુલ ગભરાયેલો દીસ્યો નહિ.

સં તેં કેમ જાણીયું કે તે ગભરાયેલો નહિ હતો ?

જ૦ એમાં જાણવાનું શું? ચાંદની રાત હતી, તેથી તેનું મોહકું મને બરોબર દેખાતું હતું.

સ૦ ત્યારે તું જો તેને પાછો જીવે તો, ઓલખે ખરો?

જ૦ નહીં સાહેબ, તેનો ચેહરો મારા ધ્યાનમાં નથી. હું શું જાણું કે આવો બનાવ બનશે!

સ૦ વાશં જ્યારે તે ગાડીમાંથી ઉતરિયો, ત્યારે તેનાં કપડાં કાંઈ ચોરાયેલાં કે ફાટેલાં હતાં?

જ૦ નહીં સાહેબ. મને એવું ધિયાંન છે, કે તેના ડગલાને બટન દીધેલાં હતાં.

સ૦ ત્યારે તે જ્યારે ગાડીમાં પાછો આવી બેઠો, તે વખતે તેનો ડગલો ખુલ્લો હોતો?

જ૦ નહીં. પણ જ્યારે પેહલ્લાં તેણે મને રાખ્યાપ્ર ટાવર આગલ હાંક મારી બોલાવિયો, ત્યારે તેનો ડગલો છાતી આગલથી ખુલ્લો હતો.

સ૦ પણ જ્યારે તે પાછો આવ્યો, ત્યારે તેણે ડગલાને બટન દીધેલાં હોવાં જોયા?

જ૦ હા સાહેબ. મને એમ લાગે છે ખરું.

સ૦ રાણીના બાગ આગલ જ્યારે તે ઉતરી પડીયો, ત્યારે તે શું બોલીયો?

જ૦ તે બોલીયો, કે “એને મારી સાથ પોતાને ઘેર જવા ગમતું નથી. ઘેરમાં એની ફજેતી થાય, તેથી એ શરમાય છે. હું પાછો ફાટમાં જવસ, તું એને ઘેર દાદર લેઈ જા.”

સ૦ પણ તે પુછીયું હશેની, કે મરનારને કાંઠાં પુગાડવો?

જ૦ હા સાહેબ. તેણે મને કહ્યું, કે ‘દાદરના ઠેસનના’ રસ્તા ઉપર લેઈ જા. તું જઈ પુગશે તેટલાં તો એ હુશીઆર થઈ જશે.

સ૦ ત્યારે પેલો પારસી મરનારનું ઠેકાણું બરાબર જાણતો નહીં હતો, એમ ખરું કે ?

જ૦ નહીં તેમ નહીં સાહાબ. તેણે કહ્યું કે ‘ઠેસનના’ રસ્તા ઉપર તું એને લેઈ જા, અને તેટલાં એ હુશીઆર થશે, અને તું એને પુછશે, તો એ તુને પોતાનું ઠેકાણું બરાબર દેખાડશે.

સ૦ એ ઉપરથી તેં શું અટકલ કીધી ?

જ૦ હું ગરીબ આદમી શું અટકલ કરું સાહાબ. હું સમજીયો, કે દાદરના રસ્તા ઉપર પારસીઓના ઘર છે, ત્યાં ક્યે એ રહતો હશે.

સ૦ પછી શું થયું ?

જ૦ તે રાણીના બાગ આગલ ઉતરી પડ્યો, અને તન રૂપીયા મારા હાથમાં આપી પેલા જાકટા પારસીને સાહેબજી કરી, તે બાએબલા તરફ નિકલી ગીયો.

સ૦ તે ગીયો તે વખતે તેના ગજવામાં તેં રમાલ જેવું કંઈ જોયું હતું ?

જ૦ હાજી. તેણે રમાલે કરી પોતાનું માહેકું લુંછીયું હતું.

સ૦ તે વખત કામ બીજું તેના આંગ ઉપર તુને દેખાયું હતું ?

જ૦ ખરી વાત. મને હમનાજ યાદ પડી. તેના જમણા હાથની પેહલી આંગલીએ એક હીરાની વિટી મને દેખાઈ હતી.

સ૦ તે કેવો આદમી હતો ?

જ૦ આખરદાર દેખાતો હતો સાહાબ ! કપડાં તો ઠીક હતાં !

સ૦ તુને તે વિટી ક્યારે દેખાઈ ?

જ૦ જ્યારે તેને પોતાના ગજવામાંથી પાકિટ બાહાર કાઢાડી, ગાડીના ફાનસ આગળ ઉભો રહીને ઉઘાડી, ને તેમાંથી

તન રૂપીયા મને આપવા કાઢાડીયા, તે વખતે મને તે વિટી દેખાઇ હતી.

સં દાદરના ‘કેસન’ આગળ તેં કેટલી વખત મરનારને ઉઠાડવા હાંક મારીયા ?

જં તણુ ચાર વખત. તેણે જ્યારે જવાબજ નહિ દીધો, ત્યારે હું નિચે ઉતરીયો અને ધમનમાં માઈં માથું ધાલી મારે હાથે તેને ઉઠાડવાની મેં તજવિજ કીધી ; પણ તે મુવેલો માલમ પડ્યો. તેના મોહડાં ઉપર આ રૂમાલ ઢાંકેલો હતો.

વિકટોરીયાવાળાની જખાંનીની નોંધ ડિટેકટિવ ફૂડકે ધણી ખારીકીથી લેતો હતો.

વિકટોરીયાવાલાની જખાંની પુરી થતાં, પોલીસ સરજ્યને પોતાની જખાંનીમાં જણાવ્યું કે :—“ મરનારના શરીરને ચીરી, મેં તેની તપાસ કીધી હતી.

સં તમાઈં મત શું છે ?

જં રૂમાલ ઉપર કલોરોફોર્મનો વાસ માલમ પડતો હોવાથી, તથા જેવી રીતે તે મરનારના મોહોડાં ઉપર મુકેલો હતો તે ઉપરથી, માઈં મત એવું છે, કે તે કલોરોફોર્મની અસરથી મરણ પામ્યો હતો. બાહારના દેખાવ પરથી મરનાર ધણો તન્દરોસ્ત દેખાતો હતો. મારામારી કે ઝપા ઝપીની કાંઈખી નિશાણુ મને માલમ પડી નથી. ફેફસાં, હાટ, વગેરે બીજી ચીજો તન્દરોસ્ત માલમ પડ્યાં હતાં. સરવે રીતે તપાસ કરતાં માહારી ખાતરી થઇ છે, કે મરનારનું મોત કલોરોફોર્મની અસરથી નિપજ્યું છે.

ડિટેકટિવ ફૂડકેએ એક બીજા વિકટોરીયાવાલાને અતરે હાજર કીધો, અને તેણે પોતાની જખાંની નિચે પ્રમાણે આપી :—

“ માઈં નામ શંકર રાધુ છે. હું જુના નાગપાડા ઉપર

રહું છું. હું મારી પોતાની ગાડી હાંકુ છું. હું દાદરની ખેપ કરી સુમારે દોહોડ વાગે રાતે ગાડી છોડવા જતો હતો, તેટલાં રાણીના બાગ આગલથી થોડે દુર, એક સફેદ ડગલાવાલો પારસી માહારી ગાડીમાં ચઢી બેઠો, અને મને ગોવાલિયા તલાવ તરફ હાંકવા કહ્યું. તે ઝાટરોડના પુલ થી થોડે દુર ઉતરી પડી, મને બે રૂપીયા આપી તેણે આગળ ચાલવા માંડ્યું.”

સ૦ ઝાટરોડના પુલ આગલ તે કેટલે વાગે ઉતરીયો ?

જ૦ બે વાગે.

સ૦ તેં કેમ જાણીયું કે બરાબર બે વાગ્યા હતા ?

જ૦ રાત મોડી હતી, ને સરવે સુપચાપ હતું, તે વખતે મેં કાંઈના ઘરમાંથી ઘડીઆલની બે ટકારી વાગતી સાંભળી.

સ૦—વારૂં તે આદમીના આંગ ઉપર તુને કાંઈ ખાસ ચીજ દેખાઈ હતી ?

જ૦—હા સાહાબ. મને ભાડું આપવા પાકિટ ઉઘાડી રૂપીયા કાઢાડિયા, ત્યારે તેના જમણા હાથની પેહલી આંગલી ઉપર, એક હીરાની વિટી મેં જોઈ.

શંકર વિકટોરીયાવાલાની જબાની પુરી થતાંજ, કારોનરે જ્યુરી આગલ કેસની હકિકત કહી સંભલાવી.

કારોનરે જણાવ્યું કે, એટલું તો નક્કી થયું છે, કે આ પારસી કુદરતી મોતે નથી મુવો, પણ કાંઈએ કલોરોફામ સુંઘાડી એનું ખુન કરીધું છે. કાંઈએ ચોકસ આદમીએ ખુન કરીધું છે, એવી જબાની બે કે હજી સુધી રજુ થઈ નથી, પણ તેવી જબાનીની ગેરહાજરીમાં પેલા સફેદ ડગલાવાલા પારસી ઉપર આપણો શક દેખીતી રીતે જવો જોઈએ, કે જે રાજબાઈ ટાંવર આગલથી વજીર મીયાની ગાડીમાં તે પોતાની સાથે

મરનારને લેઈ બેઠો હતો, તે વખતે તે તન્દરોસ્ત અને જીવતો હતો. એ તો સામેત થઈ ચુક્યું છે, જે કે તે વખતે તે પીધેલો હતો. પણ રાણીના બાગ આગલ પેલા અંગળા પારસીના ઉતરી જવા પછી, વિકટોરીયાવાલા વજીર મીયાને દાદરના સ્ટેશન આગલ તે મુવેલો માલમ પડ્યો, અને તે વખતે તેના મોઢોડાં ઉપર કલોરોદ્રામ વાલો રૂમાલ ઢાંકેલો હતો. તમે જ્યુરીના મેમ્બરો એ ઉપરથી તમારો અભિપ્રાય શું છે, તે જણાવો.”

પા કલાક વિચાર કરી જ્યુરીના ફારમેને નિચે પ્રમાણે જવાબ દીધો કે :—“ મરનાર પારસીનું ખુન કોઈ અંગળા, નામ નહિ જણાયેલા માણસે, વિકટોરીયા ગાડીમાં કલોરોદ્રામ સુંઘાડી કીધું છે.”

પ્રકરણ ૩ જી.

વાસુદેવ ફડકેની ફસાહત !
પુલીસનો ઢંઢેરો.

નિયતી જાહેર ખબર મુખબના રોજીંદા તેમજ અઠવાડીક છાપાઓમાં મજકુર ખુન થયા પછી છપાઈ હતી.

સરવે ખાસો આમને આ લખી જાહેર કરવામાં આવે છે કે ડીસેમ્બર માસની—તારીખે, અરધી રાતના સુમારે, બે વાગે, એક વિકટોરીયામાં કોઈ નામ નહિ જણાયેલા પારસીનું ખુન થયું છે, જેની લાસ ઉપર જ્યુરી ભરવા પછી એવું જણાયું હતું, કે, કોઈ અંગળા નામ નહિ જણાયેલા શખસે તેનું

પ્રુ'ન કીધું હતું. મરનાર મધ્યમ કદનો, સામલા ચેહેરાનો શખસ હતો, અને ડાહી બાબુ કપાલ ઉપર એક તલ હતો. તેના આંગમાં કાલો ડગલો, અને સફેદ પાટલુન, તથા વારનીસના છુટ હતાં. મરનારને એક સફેદ ડગલા વાલો પારસી રાજબાઈ ટાવર પાસથી પોતા સાથે લેઈ એક વિક્ટોરીયામાં બેઠો હતો. જેથી શખસ અથવા શખસો આ પ્રુ'નનો પતો મેલવી આપશે, અથવા આ સફેદ ડગલાવાલા નામ નહિ જણાયેલા પારસીને પકડી આપી, તેની ઉપર મજકુર પ્રુ'નનું તોહમત પુરવાર થાયે એવી બાતમી મેલવી આપશે, તેને સરકાર એક હજાર રૂપીઆનું ધનામ આપવા જાહેર કરે છે.

પેલા અંજણા પારસીની લાસને કોઈએ પિછાણી નહીં. તેની લાસને દુખમે ચઢાવવામાં આવી. ઘેરેઘેર આ પ્રુ'નની વાત ચાલી રહી, અને “દાદરના પ્રુ'ન” નાં નામથી, લોક બિહવા લાગ્યું. મુંબઈમાં આ પ્રુ'ન કરવાની રીત નવીજ જાતની હતી, અને તેટલાં માટે એ પ્રુ'નને પકડવાની પોલીસની જાણા પાસ વધી ગઈ હતી. સરકારે આ હિકમતી પ્રુ'નને શોધી કહાડવા એક હજાર રૂપીઆનું ધનામ જાહેર કીધું, પણ ખરા પ્રુ'નનો પતો કોઈ મેળવી શક્યું નહીં. પોલીસને પણ બારી પડી ગયું! શું મુંબઈ જેવાં સુધરેલાં શહેરમાં, વસતી વાલા ધોરી રસ્તા ઉપર, આવી રીતે પ્રુ'ન થાય, અને તે પ્રુ'નનો કરનાર સલામત છટકી જાય ?

પણુ ડિટેકટિવ વાસુદેવ ફડકેને આ બનાવથી ચટપટથઈ રહી હતી. તેણે આજ સુધી મુંબઈ પોલીસમાં વફાદારી અને ચાલાકીથી પોતાની નોકરી બજાવી એવી તો કિરતી મેળવી હતી, કે ખુદ

કમિસ્નર સાહેબજી તેના કામોને વખાણતા હતા. ત્યારે શું ફડકે જવો એક બાહોશ ડિટેક્ટિવ, આવાં એક ખુનનો પત્તો નહિ મેલવી શકે ? પોલીસ કમિસ્નરે એ ખુનનો મુદ્દો શોધી કાઢવાનું કામ ડિટેક્ટિવ ફડકેને સોંપી દીધું હતું.

ડિટેક્ટિવ ફડકે હવે પોતાની હિકમત લડાવવાના વિચારમાં પડ્યો. તેણે લાંબા લાંબા વિચારો કીધા, પણ જ્યાંનો ત્યાંજ ! આ ખુન કરનારને શોધી કાઢવા માટે તેની દરએક નવી નવી ગણતરી નિશ્કુળ જવા લાગી ! સેવટે તે કંટાળી જઈ બોલ્યો :—

“એમ કેમ બને ! જે ચીજનું છેવટ છે, તેની શરૂઆત તો હોવીજ નોંધએ ! છતાં આ કામમાં મારી અકકલ થાપ કેમ ખાય છે ? એક આદમી છાકટો થઈ રાજબાઈ ટાવરના રસ્તાના પુટ પાઠ ઉપર પડેલો છે ! બીજો એક આદમી તેને પકડી ઉમેલો છે, અને તે એક વિક્ટોરીયાવાલાને બોલાવે છે. પેહેલાં તે તેને ઓલખતો નથી, પણ પાછલથી તે તેને ઓલખે છે—તેને ઓલખતાંજ તે તેને પડતો નાખી તે “ બેરી બંદર ” તરફ ચાલી જાય છે. તે શખ્સ તુરતજ પોતાનો વિચાર ફેરવી પાછો ફરે છે, અને પેલા છાકટાને વિક્ટોરીયામાં લઈ બેસી, દાદર તરફ ગાડી ચલાવવા કહે છે. ફાટ અને બીડી-બજરના રસ્તા વચ્ચે, તે પેલા છાકટાને “ કલોરોફામ ” સુંઘાડી તેનું ખુન કરે છે, અને રાણીના બાગ આગલ આવી પુગતાં, તે ઉતરી પડી બીજી વિક્ટોરીયામાં બેસી ગોવાલીયા તલાવ તરફ જાય છે, પણ ગરાંટરોડના પુલની નીચે તે ઉતરી પડે છે ! હવે એ શખ્સને કેમ શોધી કાઢાવે ?”

“ એ શખ્સને શોધી કાઢવા માટે પેહેલાં તો પેલો મરનાર પારસી કાણુ હતો, તે મારે શોધી કાઢવું નોંધએ.”

ડિટેક્ટિવે પોતાનો ‘પલાન’ જાઠવવા માંડ્યો. “ત્યાર પછી તેને શું કારણ સર મારી નાખ્યો, તે જાણવું જોઈએ. અને છેલ્લે, એ ખુન કાણ કીધું, તે શોધી કાઢવું જોઈએ. જે પેલો મરનાર પારસી કાણ હતો તે જો મને માલમ પડે, તો પછી તેનું ખુન કરનારને બોલ બોલતામાં શોધી કાઢાડું! પેલા ખુનીને એવું તે શું કારણ પડ્યું, કે પેલા પારસીનું ખુન કીધું! પ્યાર! છત! છત! પ્યારને ખાતર એટલી બધી તો હિંમત કાઢ કરે નહીં! લુટવાની મતલબ તો હોયજ નહી, સખબ મરનારના ગજવામાંથી રૂપિયા નીકલ્યા છે! કીનો? વેર? કદાચ તે હોય! વેર લેવાના વિચારથી કાઢએ ખુન કીધું હોય, એ બની શકે એમ છે.”

તુરતજ વાસુદેવ ફડકે દાદરના પોલીસ સ્ટેશન ઉપર જઈ, મરનાર પારસીનો ડગલો તપાસવા લાગ્યો. તેના ગજવા તપાસતાં તેમાંથી કાંઈ પણ કાગજ, કે બીજી વસ્તુ તેને મળી નહી. પોતાની પુરેપુરી નાસિપાસી વચ્ચે, ફડકેએ મરનારનો ડગલો પાછો મુકી દીધો; પણ પાછો કાંઈ વિચાર આવ્યાથી, તેણે તે ડગલો પાછો તપાસવા માંડ્યો. ડગલાને ઉલટાવી નાખી, તપાસ કરતાં તે બાહોશ ડિટેક્ટિવને ડગલાની અંદરના પડમાં ડાબી બાજુ ઉપર, એક નાહતું જેવું સીવી લીધેલું ગજવું, માલમ પડ્યું.

“એ શું!” ફડકે આ ફાટેલું ગજવું જોઈ વિચારમાં પડ્યો. “આ ગજવું શાનું! આ ગજવું ખરેખર કાંઈ ખાનગી વપરાસ માટે બનાવેલું લાગે છે! આ બનાતના ડગલામાં આવી કિસમનું ગજવું કાઢખી પારસી લોક રાખતા યા રખાવતા નથી! ત્યારે આ પારસીને આવું ગજવું રાખવાની શું જરૂર પડી? એમા એ શું રાખતો હશે?”

એમાંથી કાઢ્યો જળરીથી કાંધ ચીજ ખેંચી કાઢાડેલી લાગે છે, કેમકે ગજવું તુરતનું ફાટેલું હોય, એમ દીસે છે ! બનવા જોગ છે, કે મરનાર પોતા સાથ કાંધ એવી ચીજ લેઈ ફરતો હોય, કે જે મેલવવા માટે પેલા સફેદ ડગલાવાલા પારસીએ તેનું ખુન કીધું હોય ! તેને છાકટો થયેલો જોઈ, તે તેને ગાડીમાં લઈ બેઠો, અને તે દારૂની ખુમારીમાં પડેલો હોવા છતાં, આ અંદરના ગજવામાં છુપાવેલી ચીજ તેણે તેને કાઢાડવા નહીં દીધી હોય, અને તથાજ તેણે કલોરોફામ સુંધાડી તેને દારૂ કીધો હોય, અને પેલાં ગજવાં માંહેલી ચીજ જોરથી ખેંચી કાઢાડતાં આ ગજવું ફાટી ગયું હોય !”

“એ તો નક્કી થયું. એમાં તો હવે જરાખી શક નથી. પણ એ ગજવામાં શું હતું, કે તેને સાફ પેલા ખુનીએ તેનું ખુન કીધું ? મને લાગેછ કે કાંઈ કાગજ આ ડગલાના પડમાં સીવેલું હોવું જોઈએ ! અને એ કાગજ મેળવવા માટેજ પેલાએ તેનું ખુન કીધું છે ! હા, બરાબર ! શા માટે ખુન થયું છે, તેથી મેં અંતે શોધી કાઢાડ્યું ! હવે મરનારનું નામ નિશ્ચય મારે શોધવું જોઈએ. દેખાઈતું છે, કે સુંબઈમાં આ પારસીનું કાંઈ વારસેસ યા ઝોળખીતું કે પિછાણવાલું છે નહીં. સખબ હજી તેને નામની ફાંક મુકતું કાંઈ બાહાર પડ્યું નથી ! પણ તેનું ઠર ઠેકાણું તો હોવુંજ જોઈએ ? ખેર, તેનોખી પતો હવે મળી જશે. એક અઠવાડીયું ખુન કીધાને થઈ ગયું છે, અને હજી મરનારને નામની કાંઈ ખુમ પડી નથી, એ અજબ જોવું છે.”

એવી રીતને વિચાર કરતાં ડિટેક્ટિવ ફૂડે “ ન્યુસ પેપર ” ની ફાઈલ ઉઠાવવા લાગ્યો, એવું ધારીને, કે મરનારનું કાંઈ લાગતું વલગતું હશે, તો તેણે કાંઈ જાહેર ખબર જપાવી હશે.

શરૂઆતમાં જામે જમશેદની “સ્પેશ્યલ શોટ” જાહેર ખબરો તેણે વાંચવા માંડી, અને તેવામાં એકાએક તેની નજર નિચલી જાહેર ખબર ઉપર પડી.

“ખરશેદજી ખરાસને માલમ થાય જે, નાએગામ કરોસ રોડ ઉપર આવેલા હમારાં “દાડમ બાગ” નામના બંગલાનું બોંયતલીયું, જલદી આવી ખાલી કરી નાંખશે, તો મેહરબાની થશે.”

“ખરશેદજી ખરાસ !” ડિટેકટિવ ફડકે ડોલા ફાડી મનમાં ખડખડવા લાગ્યો, અને પેલા રૂમાલ ઉપર થું નિશાણી હતી, તે જોવા તેણે ગજવામાંથી રૂમાલ ખેંચી કહાડ્યો.

“એજ ! એજ ! ફ. ફ. તેજ મરનાર ! તેજ “ખરશેદજી ખરાસ” અને પેલો કલોરોફામથી ભિંગાયલો રૂમાલ, તે તો મરનારનો દેખું !! હવે ખુનીને શોધી કાઢાડતાં કેટલી વાર !”

અકરણુ ૪ થું.

‘દાડમ બાગ.’

નાએગામ કરોસ રોડ ઉપર આવેલો એક નાહનો જેવો વજીફો, તેના કમ્પાઉન્ડમાં આવેલાં તેવાંજ એક નાહનાં જેવાં મકાંન તરફ, આવતાં જતાંઓનું ધ્યાન ખેંચી રહ્યો હતો. આ અમલો બેશક લાંબા વખતનો હતો, અને જો કે તે બિલકુલ બિસ્માર હાલતમાં આવી ગયલો નહીં હતો, પણ લાંબો વખત થયાં સમાર કામ વગર પડી રહેલો હોવાથી, તે સેહજ ખડખડ પાંચમ જેવો દેખાતો હતો. આ વજીફો દાડમ બાગને નામે ઓળખાતો હતો.

વીકાળના વીલુખાઇ આ દાડમ બાગના માલેક હતાં. વીકાળ શેઠ પાંચ પછસે સુખી હતા, પણ શેર સટ્ટાનો “મેનિયા” જ્યારે મુંબઇમાં પુર ફાટી નિકલ્યો હતો, તે વખતે મુંબઇનાં કેટલાક બહુશીતા શેઠીઆઓના પડી બાગવા સાથ, આ દાડમ બાગના માલેક પણ તે વખતે શેર સટ્ટાના સપાટામાં સપડાયાથી, તેના ભોગ થઇ પડ્યા હતા. પણ સારાં બાએગે નાએગામ ખાતે આવેલી “દાડમ બાગ” વાલી તેમની મિલકતનું પોતાના ધણીઆણી વીલુખાઇને નામનું “ત્રસ્ટ” કરેલું હોવાથી, તે તેમના મરણ પછી વીલુખાઇના ગુજરાનનું સંધન થઇ પડ્યું હતું. એ “દાડમ બાગ” કાંઈ મોટી મિલકત ન હતી. દાદર તરફ જતાં, પરેલના રસ્તા ઉપર, નાએગામ તરફ, એક મારનો એક નાહનો જેવો બંગલો, વીકાળ શેઠ તે વખતે સસ્તામાં કાંઈ પાસ પડાવી લઇ, તેને નવેસરથી ગાળી કાઢાડી, પોતાને રહેવા લાએક મજબુત બનાવી દીધો હતો. બંગલાના આગલા બાગમાં એક નાહનો જેવો બાગ બનાવી, તેમાં મરનાર વીકાળ શેઠ દાડમ અને અંકુસના ઝાડ રોપાવ્યાં હતાં. વીકાળ શેઠને અસલથીજ દાડમ ખાવાનો ધણોજ શોખ હતો ! અને તેથીજ તેવને દાડમના ઝાડો પોતાના બંગલાના કંમ્પાઉન્ડમાં રોપાવી, તે બંગલાનું નામ તેવણે “દાડમ બાગ” રાખ્યું હતું. પણ વીલુખાઇના કેહેવા પ્રમાણે તેમના ધણી વીકાળ, તે દાડમ કે અંકુસ ખાવા પામ્યાજ નહી. તે ઝાડોની રોપની કાંધા પછી ત્રીજે વરશે તેઓ એકાએક મરણ પામ્યા. વીકાળના મરણ પછી વીલુખાઇ “દાડમ બાગ” ના માલેક થયાં. પેટે એકબી ફરજંદ નહીં હોવાથી વીલુખાઇને દાડમ બાગમાં વસ્તી જેવું કાંઈ લાગ્યું નહી, અને તેથી તેવણે પોતાનું રહેવાનું એજ મકાનના ઉપલા મજલા ઉપર

કરી, ભોંયતળિયું બાડે આપવા કાઢાડ્યું. તેવણે તુરતજ દાડમ બાગનું ભોંયતળિયું બાડે આપવા બાળદ જાહેર ખબર છપાવી, અને ખરશેદજી ખરાસ નામના કોઇ પારસીએ તે ભોંયતળિયું બાડે લીધું.

ડિટેકટીવ વાસુદેવ ફડકેએ જાંમે જમશેદમાં પેલી જાહેર ખબર વાંચી, તુરતજ તેણે દાડમ બાગ તરફ ચાલવા માંડ્યું. વીલુબાઇ બાગમાં ફરતાં હતાં, તેવામાં વાસુદેવે તેવણની સાંમે જમ પુછ્યું :—“બાઇ સાહેબ, આ દાડમ બાગમાં હાલ કોણ રહે છે?”

“કાંય ! તેનું તુને શું?” વીલુબાઇ દંમમાજ બોલ્યાં.

“નહિ બાઇ હું ખાલી પુછુછ, કે એમાં કોન રહેછ.” ડિટેકટિવે જવાબ દીધો. “તમે જાણતાં નહીં હશે, પણ બાઇ હું પુલીસનું આદમી છઉં. પેલા ખરશેદજી ખરાસની બાળદમાં જાંમે જમશેદમાં છપાયેલી જાહેર ખબર વાંચી હું કાંઇ ખબર મેલવવા આવેલો છઉં.”

“અંહ ! તમે પોલીસના જમાદાર છેવો ? આવો, આવો, અંદર આવો.” વીલુબાઇ ડિટેકટિવને બંગલામાં તેડી જઇ તેને હાલમાં લઇ બેઠાં. “મરેરે ! હું જાણું જે કોઇ ધાટી ગરી દાડમ કે અંકુસ તોડવા બાગમાં ધુસી આવેા હોસે ! પન તમે પોલીસનાં માનસ તે તમારો પટો કાંઠાં છે?”

“હું છુપી પુલીસખાતાનો ઇન્સપેક્ટર છઉ. પન બાઇજી તમે કાંઇ ન્યુસ વાંચતાં નહીં હોવો?” ઇન્સપેક્ટર ફડકેએ પુછ્યું. “ખરશેદજીનું કોઇએ ખુન કીધું છે.”

“એંહ ! શું ! ખુન !” વીલુબાઇ ચમકી ઉઠી અચકાતાં અચકાતાં બોલ્યાં. “કોનનું ખુન ! ! કોને ખુન કીધું ! ! જલદી

બોલોની બા !” ઝા ! હવે શું કર !”

“કાને તેનું ખુન કીધું, તે શોધી કાઢાડવાનું કામ મેં માથે લીધું છે.” ફડકેએ જવાબ દીધો. “તેના ખરા ખુનીને શોધવા હું નિકલીયોછ. તમે કાંઈ મને મરનાર વિશે જણાવી શકશો બાઈ?”

“અરે મરેરે ! જમાદાર દાદા, પન તેનું ખુન કાંઈ થયું વાઈ?” વીલુબાઈએ પુછ્યું.

“ખુન કંઈ જગા ઉપર થયું, તે હજી ચોકસ જનાતું નથી.” ફડકે બોલ્યો. “પન એટલું તો નક્કી છે કે ભીંડી બજાર અને રાણીના બાગ વચ્ચે ખુન થયુંછ. ખરશેદજીને રાજ બાઈ ટાવર આગલથી છાકટ હાલતમાં એક પારમી લેઈ બેઠા, અને તે રાણીના બાગ આગલ ઉતરી પડીયો.”

“મરેરે ! વાત સાંભલી જાને રૂવે રૂવાં ઉભાં થાયછ.” વીલુબાઈ કમકમી બોલ્યાં.

“ખરશેદજીની કાંઈ નિશાની આપશો બાઈ?” ફડકેએ પુછ્યું. “તે કેવો હતો વાઈ?”

“ધનો ઉચો નહોં, તેમ ઠીંગનોખી નહોં.” વીલુબાઈએ નિશાણી આપી. “ઠેખીયા કે મુછ ખીલ્કુલ હતાજ નહોં, ને ડાબી બાજુ કપાલ ઉપર ગુચ્છા આગલ એક તલ ઉતો.”

“તેજ, તેજ ખરશેદજી ખરાસ.” ફડકે બોલ્યો.

“બેહસતી બોલતા તા કે હું સુરતથી આવેલો છઉં.” વીલુબાઈએ આગલ બોલવા માંડ્યું.

“બરોબર. તેથીજ મરનારની ઝોરખ પારખવાલું મુંબઈમાં કાંઈ મલીયું નહિ.” ફડકે બોલ્યો. “ને તેની લાસ કાંઈએ પીછાણી નહિ. પન બાઈ, તેના કાંઈ દોસ્ત ખીરાદરો હશેની?”

“હાજી. એહસ્તીનો એક દોસ્ત અવારનવાર હિયાં હમેશાં આવતો તો. તેનું નામ હું ભુલી ગેયો” વીલુખાઇ વિચાર કરી બોલ્યાં “શું જો બરીયું. પેસતનજી પોમીટર.”

“પેસતનજી પોમીટર!” વાસુદેવ જરા મનમાં મથન થઇ બોલ્યો. “એ વલી કાકા પોમીટર કેન છે?”

“એ પેસતનજીને તમે નથી ઓરખતા સિપાઇ દાદા?” વીલુખાઇએ સવાલ કર્યો. “જરા દેખાવલા એહેરાનો—”

“તે મને કાંઈ મલસે બાઈ?” ડિટેકટિવ વચમાં બોલી ઉઠ્યો. “તેનું ટેકાણું કાંઈ તમને ખબર હશેની?”

“મરે રે! હું શું જાનું તેનું ઠર ટેકાનું કાંઈ બરીયું છે તે” વીલુખાઇ રડમસ થઇ બોલ્યાં.

“તે હમેશાં આએજ વખતે ખરશેદજી પાસે રોજ આવતો તો; તેથી આજ આઠ દસ દાહારા થયા આયો નથી.”

“વાઈ બીજી કાંઈ ખબર ખરશેદજી ખરાસ વીશે તમે આપશો?” ઇન્સ્પેક્ટરે પુછ્યું.

“અરે હા જો. હું કેહતાં ભુલી ગેયો!” વીલુખાઇને યાદ આવતાંજ બોલ્યાં. “પંદર વીસ દાહારાની વાત ઉપર, કોઇ સંકેદ ડગલાવારો હતો જોવા પારસી, હિયાં આવી એહેસ્તી સાથે મરાઇ, તેને ગાર-બેર દેખને ચાલી ગીયો તો ખરો.”

“તેજ હતો જોવા પારસી; ને સંકેદ ડગલો, નહીં?” ઇન્સ્પેક્ટરે ફડકે પોતાની આંખ ચમકાવી બોલ્યો.

“બસ; ઓઝીયાના જનીયાએ તો આવતાંને વાર ખરશેદજીના ઓરડામાં જઇ ધમ દઇ બારણું બંધ કર્યું!” વીલુખાઇએ વાત આગલ ચલાવી. “હું જાનું કે કોઇ દોસ્ત હોસે! પન તેટલાં તો ઓરડામાં ગડબડ થવા લાગી! ખરશેદ કેહેજે તારી એવી

તેવી—ને પેલા પારસી કેહેજે તારી એવી—તેવી! હું તો બા હાલમાં જ એસી રહી. તેવામાં પેલા પારસીએ બારણું ઉઘારીયું, ને બાહાર નિકલીયો, ને જતાં જતાં ઉંબર આગલ ઉભો રહી બોલીયો કે:—“બચ્ચા તું તારા મનમાં શું ચાહે પીએછ. તું શું બે માઠાં લેઈ ફરે છે કે? તે છાકરી ઉપર મારો હક પેહલો છે, અને જો તું તેની સાથ પછીઓ, તો હું તારું ખુન કરસ! તું લસતાંમાંથી જઈ લરાસે, તો તાંહાંથીથી તુને ઘસડી કાઢારી તારો જીવ લેવસ!” એમ બોલી તે એકદમ ચાલી ગીયો. અરે તું મરેરે પનતો ને અદરાતો! સુંના જેવો જીવ લીધો મુવાએ!”

“પન ખરશેદજીએ તેનું નામ તમુને કેહેયું હશેની?”
 ઇન્સ્પેક્ટર ફડકેએ પુછ્યું.

“નહી બા.” વીલુબાઇ માથે હાથ દઇ બોલ્યા. “હું શું કામ પુછું? કોઇના કામમાં માથું મારવાની મને શું જરૂર?”

“ખરાખર.” ઇન્સ્પેક્ટર ફડકે મનમાં બોલ્યો. “તેજ માનસે ખુન કરેલું હોવું જોઇએ. ઉન્ચો, ને સફેદ ડગલાવાલો. તાહારે આ ખુનનું મુખ્ય કારણ તો એક ઓરત દેખું! ખરશેદજી ખરાસ અને આએ સફેદ ડગલાવાલા પારસી વચ્ચે એક ઓરત વીશે ફેસાદ ખરપા થયો, અને તે ફેસાદનું સેવટ આએ ખુનમાં આયું છે!”

હવે વાસુદેવ ઇન્સ્પેક્ટરના ચટપટીયા જીવને જરા નિરાંત થવા લાગી. સખળ ખુનનો ખરો મુદ્દો પકડવા તેને હવે વધારે વખત લાગવાનો નથી, એમ તેની ખાતરી થઇ.

વીલુબાઇની પાસે ફડકેએ ખરશેદજીને ઓરડો જોવાની રજા માંગી, અને વીલુબાઇએ તુરતજ ખરશેદજી ખરાસનો ઓરડો

તેને ઉંઘાડી આપ્યો. પુલીસ ઇન્સ્પેક્ટર ફડકેએ પોતાની રાએતાની શીત પ્રમાણે મરનાર ખરશેદજી ખરાસના ઓરડામાં ફરી ખરશેદજી ખરાસના “ટેસ્ટ” કેવા હતો, તેનું તે અવલોકન કરવા લાગ્યો.

“ઓહો ! કાંઈ સરતનો જખરો શોખીન દેખું !” પુલીસ ઇન્સ્પેક્ટર તે ઓરડામાં સરતના ઘોડાનું એક સુંદર ચિત્ર જોઈ મનમાં બોલ્યો. “મરનારનો એ હિસાબે ઉડાઉ ખરચ હોવો જોઈએ. વધી એ આએ કાન ?” ફડકે ઓરડાની ખીજી બાજુએ દિવાલ ઉપર ટ્રાઈરોડ ઉપરની કેટલીક નાટકશાલા માંહેલી જાણીતી નાટકકાર સ્ત્રી બેલાડીઓના ફોટોગ્રાફ પીછાણી બોલ્યો. “આએ તો મીસ મોતી જાન ! ને આએ કાણુ ? એ તો પેલી અમીર જાન જેવી દેખાય છે ! આએ તો નકકી બે ટાંકીવાલી પેલી ખનારસી છે ! અને આએ તો દીલ્લીવાલી લતીફા ! અંહ ! ત્યારે તો આ ખરશેદજી શેઠ મોજલા અને ધણુજ ઉડાઉ હતો એમાં તો જરાખી શક નથી; સખખ એમના ટેસ્ટ ઉપરથીજ, એ વાત જણાઈ આવે છે.”

ઇન્સ્પેક્ટર વાસુદેવ ફડકે પોતાના વિચારમાં હતો, તેવામાં વીણુબાઈ એકાએક ઓરડામાં ધસી આવી બોલ્યા. “બાવા, મરી જઈ, મારા બંગલામાં કાંઈ તુફાન કરતા ના જો ? મારા બંગલાનું નામ વાયેદુ થયે, તો કાંઈ ભર ભારત ઉણું રેહ્યે નહિં ! મકુન્જે પેલો પૉમીટર આપોજ.”

અંહ ! તે આપોજ ? તો બાઈ તમે બેલાશક તેને અંહી આવવા દેઓ.” ડિટેક્ટિવે જવાબ દીધો. “તેપન આપનને કાંઈ વધારે ખબર આપશે ?”

“ખરશેદ ઘેરમાં છે કે વીણુબાઈ ?” પેસ્તનજી પૉમીટર ઉંબર ઉપર ઉભા રહી પુછ્યું.

“કેન પેસ્તનજી ? આવો બા, અંદર આવો.” વીલુબાઇએ અંજલિ બની જવાબ દીધો. “અરે બાવા, ખરશેદજી કાંઠાં છે ? આજ કેટલા કેટલા દાહારા થયા એવન કાંઠાં છે ?”

“પેસ્તનજી શેઠ, તમે તેવનને છેલ્લા ક્યારે મલીયા હતા ?” ફડકેએ સવાલ કીધો.

“કેનને ? ખરશેદને ?” પેસ્તનજી પોમેટમે ખુરસી પર બેસી જવાબ દીધો. “હું તેને કાંઠાંથી મલું ! હું તો આઠ દાહારે પુતેથી આજેજ આવ્યો. પન વીલુબાઇ ત્યારે શું ખરશેદ મુંબઈમાં નથી ?”

“નહિં પેસ્તનજી શેઠ.” ફડકેએ જવાબ દીધો. “તેનો હું તમુને જવાબ આપું. તેવન મુંબઈમાં નથી. તેવન જીવતા હોય, તો મુંબઈમાં—

“પન, સખર, સખર.” પેસ્તનજી પોમેટમે એકદમ સવાલ કીધો. “તમે કેન છેઓ ?”

“હું છુપી પુલીસનો ઇન્સ્પેક્ટર ફડકે પોતે છેઉં.” ફડકેએ જવાબ દીધો. “પેસ્તનજી શેઠ, તમારા મિત્ર ખરશેદજીનું કાંઈએ ખુન કીધું છે.”

“ખુન ?” પેસ્તનજી હેબતી જઈ ડોલા ફાડી બોલ્યો. “ખરશેદનું ખુન ! તમે શું બોલોછ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ ? ખુન ! ખશરનું ખુન ! ! અફસોસ ! મને તો કાંઈજ ખબર નથી ! પુનામાં ન્યુસ પેપર મારા વાંચવામાં આવીયાં નહિં. અરેરે હું તેને સાળે સમો મુકી ગીયો, ને એ શું બનાવ બનીયો ! વીલુબાઇ, એ કેનનું નખોદ વલીયું.”

પેસ્તનજી પોમેટમની જીકર સાંભલી ડિટેક્ટિવ ફડકે ધણોજ દલગીર થયો, અને ખરશેદજી ખરાસના ખુનની તમામ

કેદરિએત અવલથી આખર સુધી તેણે પેસ્તનજીને કહી સંભલાવી, અને મરનાર વિશે તે કાંઈથી જાણુનો હોય, તો તે જાણાવવાની ફરકેએ તેને અરજ કીધી.

“હું જો પુને ગીયો નહિ હોતે ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ, તો આવો બનાવ કદી નહીં બનતો.” પેસ્તનજીએ દલગીર અવાજે જવાબ દીધો. “સખ્ય હું તેની સાથેજ હમેશાં ફરતો તો. તે મારો ધણો જીનો અને જાની દોસ્ત ઉતો. હમે સુરતમાં સાથેજ રહેતા તા, અને મુંબઈમાં પણ સાથેજ આયા તા. આ દાડમ બાગમાં હું રોજ તેને મલવા આવતો તો. કેમ વીલુબાઈ?”

વીલુબાઈએ ડોકું ધુનાવી પેસ્તનજીના બોલવાને ટેકા આપ્યો, અને પેસ્તનજીએ આગલ બોલવા માંડ્યું:—“જો રાતના તેનું ખુન થયું, તે રાતના તો હું તેની સાથે ઉતો.”

વીલુબાઈ વિજલીની માફક ચમકી ઉઠ્યાં, અને ફરકે પણ તેને મોહોડેથી આ છેલ્લા બોલો સાંભલી જરા બડક્યો. પેસ્તનજી બંને જનોને આવી રીતે બડકેલાં જોઈ બોલ્યો:—“તમે ચમકાય શા માટે? શું તમે એમ સમજ્યાં કે મેં તેનું ખુન કીધું? માફ કેહેવું એમ નથી. ગયે બેસ્પતવારે રાતના હું તેની સાથે ઉતો, ને સુકરવારે સાડા છતી પેહેલી ગાડીમાં હું પુને ઉપડી ગીયો તો.”

“ત્યારે પેસ્તનજી શેઠ, તમે બેસ્પતવારે કેટલા વાગા સુધી ખરશેદ સાથે ઉતા?” ફરકેએ ઇન્તેજારીથી સવાલ કીધો.

“જરા સખર કરો સાડા નવ વાગે હમો બેઉ જને, આંટ રોડ ઉપર લાંડન હોટેલમાં સાથે દારૂ પીધો તો. પેસ્તનજી પોતાની તરફની ગણતરી દેખાડવા લાગ્યો. “તાંહાંથી નિકલી હમો બેઉ જન કોટમાં ગીયા, ને તાંહાં મોનજીનીને તાંહાં દારૂ પીવા

બેઠા'તા. મારે તો આવી બાબદમાં ને કાંઈ ખરું હોય, તેજ કંઈ દેવું નેમયે. બે ત્રણ ઠેકાણે દાઝ પીધા પછી હમો બેઉ જન બિલ્કુલ છાકટા થઈ ગયા'તા."

"બરાબર. અરશેદને જ્યારે ગાડીમાં બેસાડીયો તાહારે તે બિલ્કુલ છાકટો હતો." ફડકે બોલ્યો. "અને તમે—"

"હું તેટલો બધો છાકટો નહિ થયો 'તો' " પેસુએ જવાબ દીધો. "હું મારી હુશીયારીમાં ઉતો. મને એવું ધિયાન છે, કે રાતના એક વાગાને સુમારે હમો ટેમ્પલ બાર હોટેલમાંથી છુટા પડીયા'તા."

"પછી તમે કાઢાં ગીયા શેઠ?" ફડકેએ ફરીથી પુછ્યું.

"હું હોટેલમાંજ ઉતો." પેસ્તનજીએ જવાબ દીધો. "અરશેદના ગીયા પછી તુરતજ મારી નજર તેના ઓવર-કોટ પર પડી. તે ઓવર-કોટ આપવા હું તેની પછવાડે ગીયો. હું જરા ઢાંટા-પાંણીની બહારમા ઉતો, તેથી તેવી મારી હાલતનો લાભ લઈ, કેઈ બદમાસ મારા હાથમાંથી પેલો ઓવર-કોટ ઝુટાવી નાહસી ગીયું. હું મારે ઘેર ગીયો, અને વ્હીસ્કીની ખુમારીમાં હું લપેરો ખાઈ મારા બિજાનામાં પડ્યો. જ્યારે હું હુશીયાર થયો, તાહારે મને માલમ પડ્યું, કે કેઈએ મને ઉંચકી બિજાનાં ઉપર નાંખીયો 'તો. હું તુરતજ ઉડીયો, અને તેજ વખતે સાડા છની ગાડીમાં પુને ઉપડી ગીયો."

"ગરીબ બીચારો!" ફડકે બોલ્યો, અને વીલુઆઈએ ડોકું ધુંનાવી તેની દલગીરીમાં ભાગ લીધો. "પણ પેસ્તનજી શેઠ, અરશેદજી વિશે તમે એ ઉપરાંત કાંઈ બીજું જાણો છ વાર?"

"હા, તેના મગજમાં એક બીજી બાબદ ભમિયા કરતી 'તી ખરી. તેના વિચારમાં તે હમેશા વમાસન કરતો'તો." પેસ્તનજીએ

જવાબ દીધો.

“તે શું વાર?” વીલુઆઇએ સવાલ કર્યો. “પેસુઆ, બોલી દે તો મરું? તે શું?”

“પેસ્તનજી શેઠ, ખુતીને પકડવામાં તમારા જેવા માનસે મને મદદ કરવી જોઈએ.” ફડકે બોલ્યો. “તમે જેથી જાણતા હોવો, તે મેહરબાની કરી મને જાણવી દેઓ.”

પેસુઆએ ખુરસી પરથી ઉઠી, ખરશેદની ટેબલ પર પડેલી એક આદ્યમ લાતી, તેના પાનાં ઉઠાવી ફડકેને એક પારસી છોકરીની સખી દેખાડી કહ્યું:—

“આએ સખી જોઈ?”

વીલુઆઇ પોતાનો ચરમો ચઢાવી તે સખી જોવા લાગ્યાં, અને તુરતજ બોલી ઉઠ્યાં. “એ કેન? એ તો ગાંધીની ગુલાં?”

“એ ગાંધી કેન બાઈ સાહેબ?” ફડકે ગુચવાડામાં પડી વીલુઆઇને પુછવા લાગ્યો.

“તમે એને નહિ ઓરખો હવાલદાર.” વીલુઆઇએ જવાબ કર્યો. “મેહેમવાલા પેલા મેહરજી ગાંધી—

“ઓહો! મેહરજી શેઠ?” ફડકે તુરતજ ઓલખી કાઢાડી વચ્ચે બોલી ઉઠ્યો. “પેલા માતખર પારસી મેહરજી શેઠ? ત્યારે આ ગુલામ તો તેવણની દીકરી કે? પન પેસ્તનજી શેઠ, એ ગુલામની સખી ખરશેદને કાંઈથી મલી?”

“તે તો સાહેબ જાને! હું તે બિલ્કુલ જાનતો નથી. મીં ફડકે. મરનાર ખરશેદ એ ગુલાંના પ્યારમાં પડેલો ઉતો, એટલું હું જાનું.”

“ને ગુલાં?”

“ગુલાં ખીજાને ચાહાતી ‘તી!’” પેસુઆએ તુરતજ જવાબ

દીધો. “ગુલાં પેલા ફલીબાઇને પરણવા માંગતી’તી. હું ધાઈંછ કે તે તેની સાથ અદરાઈળી ચુકા’તી. ગુલાં ફલીબાઈ ઉપર જીવ આપતી’તી, ‘ને ખરશેદ ગુલાં સાથ પરણવાની ઉમેદમાં હતો. એક વખત ફલીબાઈ સાથ ખરશેદને એ બાબદ સર જખરી ટપાટપી પન થઈ’તી.”

“ખરેખર!” ફડકેએ પુછ્યું. “પન એ ફલીબાઇને તમે આરખોય કે મીં પેસ્તનજી?”

“નહિ, બિલકુલ નહિ.” પેસુબા બોલ્યો. “મને તેની સાથ બિલકુલ આરખાન નથી.”

“શું તમે તેને નજરેખી આરખતા નથી?” ફડકેએ બજીદ થઈ સવાલ કાઢ્યો.

“નજરે તો આરખુંછ. એમ તો ધનાઓને આપરે એક વખત જોઈએ, તો ખીજી વખત ધીયાંનમાં આવે, કે આએ ફલાણા ચિતો છે! પન મીં ફડકે, તમે ખાસ ચિપી ચિપી મને ફલીબાઇને સાઈ કાંય પુછોછ?” પેસુબાએ પુછ્યું.

“મીં પેસ્તનજી, હું એક સરકારી અમલદાર છેઉ, ‘ને આએ ખુન શેઠી કાહારવાનું કામ કમિશનર સાહેબે મને સોંપેલું છે. વાસ્તે મને દરેક ખખર ખરશેદના ખુનને લગતી મેલવનીજ જોઈયે. વાઈં એ ફલીબાઈ કેવો છે, મીં પેસ્તનજી?”

“દેખાવમાં તે ધનોજ રૂપાલો; કદે ઉંચો, ‘ને રંગે ગોરો છે.” પેસુબા ફલીની બોલખ ફડકેને આપતો હતો, તેટલાં તેને એકાએક યાદ પડવાથી વીલુઆઇને પુછવા માંડ્યું. “પન વીલુઆઇ, ખરશેદ મને કેહેતો’તો કે એ ફલીબાઈ પંદર વીસ દાહારાની વાત પર દિયાં આવી ખરશેદ સાથ મરાઈ ગીયો’તો, તે વાત ખરી કે?”

“અંહ! શું તેજ ફલીભાઈ કે?” વીલુઆઈને યાદ આવવાથી તેવન બોલી ઉઠ્યા. “હા, હા, પેસુઆ. તે તમારા જેટલોજ ઉંચો, ‘ને ગારો ઉતો, તેજ કેની? મને લાગેજ કે તે ગાંધીની ગુલાબે સાફજ મરાયો હોસે. મેં તમને હમના કેલુંની જમાદાર દાદા, કે કાંઈ પારસી ખરસેદ સાથ આવી મરાઈ ગીયો‘તો? મરે રે! ઓઢીઆને સું સુજ પડયું! શું ગાંમમાં છોકરીનો દુકાલ પરીયો ‘તો?”

“ચાલો હવે હું રજા લેઉંજ.” પેસુઆ જવા ઉઠ્યો. “ખરશેદના ખુનની વિગત સાંભલી મારો જીવ બગડી આવ્યોજ! મને તાહાડતુ લખલખુ ચઢડતુ હોય, એમ લાગેજ વીલુઆઈ! ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ, મારું જો તમને કાંઈ કાંમ પડે, તો આવે રહેયો મારો કાડ. મારા દોસ્તના ખુન કરનારને શોધી કાઢારવામાં તમને મારી મદદની કાંઈમી જરૂર પડે, તો મને સુખેથી મલજો.”

“હું નહિ ધારતો કે ખુનીને શોધી કાઢાડતાં હવે મને ધની મુશ્કેલી પડે.” ફડકેએ મોહોડું મલકાવી જવાખ દીધો.

“ત્યારે તમને કાંઈ ઉપર શક છે ખરો?” પેસીએ પુછ્યું.

“હા. તેમાં શું પુછવું પડે.” ફડકેએ જવાખ દીધો.

“ફલીભાઈનું એ કાંમ હોય એવો તમને શક પડેલો મને લાગેજ.” પેસુઆ વચ્ચે બોલી ઉઠ્યો.

“કંઈ કેહવાયે નહિ. મને પેહલાં મારી પોતાની ખાતરી કરવી છે.” ફડકેએ જવાખ દીધો. “પેસ્તનજી શેઠ, સીધીભાઈ ચાંદ દેખો તો આપસે નજર આવેગા.”

પ્રકરણ ૫ મું.

“ગુલ વિલ.”

મેહરજીભાઈ ગાંધીનું નસીબ યુવક હવું. પૈસે ટકે તેવળુ બરપુર હતા. પોતાનો સિતારો યુલંદ હોવાથી તેવળુ જેબી કાંમ માથે ઉઠાવતા, તેમાં પાર પડી જર અને જસ બંને તેવળુ જીતી જતા હતા. દસ વરશની વાત ઉપર તેવળુ અમદાવાદથી મુંબઈ પોતાનું નસીબ અજમાવવા પેહેલ વેહેલા આવ્યા. ત્યારે તેમની પાસ પોતાના ગુજરાણુ જેટલુંબી સાધન નહિ હતું. પણ ત્યાર બાદ શેર સટ્ટાના “મેનિયામાં” જીવ પર ખેડી, ગાંધીભાઈએ ચોમેર ડોહોવવા માંડ્યું, અને નસીબનો સિતારો ચહડતો હોવાથી, ૧૮૬૮ ના જુલાઈના વાએદથી જ્યારે મુંબઈના કંઈક પારસી, બાડીઆ, અને મેમણુ-ખોજ તારાજ થયા, ત્યારે ગાંધીભાઈએ લાખોનો તડાકો માર્યો હતો! તે વખતથીજ એવળુની ચહડતી શર થઈ હતી. સ્વભાવે મિલનસાર, અને અમદાવાદની વાણીયા ગતથી પોતે માહેતગાર હોવાથી, મુંબઈગરાઓનો પ્યાર હાંસલ કરી, લોકોમાં તેવળુ જાણીતા માનીતા થઈ ગયા હતા. ગાંધીભાઈએ મુંબઈમાં માહિમ ખાતે પોતાનું રહેઠાણ કીધું હતું. માથેરાન, માહાબલેશ્વર, પુના, લેનોલી, મજગામ, દાદર વગેરે ઠેકાણે ગાંધીભાઈએ મિલકતો ખરીદી, તેવળે પોતાનું નાણું રોકી નાખ્યું હતું. પૈસે પુર આ પારસી શેઠીઓ, દીલે દયાલુ, ખવાસે મોજલો, અને જતે રંગીલો હતો. માહિમ ખાતે તેવળે એક ખાસ જગ્યા ખરીદી, પોતાને રહેવા લાએક એક બેઠી બાંધણીનો બંગલો બંધાવી, પોતાની એક પુરી ઓવાઈ-નવાઈની અતી વાહલી દીકરી ગુલાંના નામ ઉપરથી,

તે બંગલાનું નામ “ ગુલ-વિલ ” કરી આપ્યું હતું.

મેહરજી ગાંધીનાં કામથી તેવણનું નામ દિન જતે લોકોમાં જાણીતું થવા લાગ્યું. પોતાની કુનેહથી જેમ વેપાર વનજમાં ધમધુકાર તેવણ વધતા જતા હતા, તેમ જાહેર બાબતોમાં પણ તેવણ બાગ લેતા હતા. કારંપોત્રેશનના તેવણ મેમ્બર થયા હતા. કેટલીક પરપોટા કંપનીઓના તેવણ ડિરેક્ટર નેમાયા હતા, અને કેટલીક ઉમંગી મંડલીઓના તેવણ પ્રેસીડન્ટ ચુંટી કહડાયા હતા! એ સરવે ફરફારોથી તેમનું નામ જાણીતું થયું હતું, અને મુબમમાં તેવણ એક નવા પદસાવાલા તરીકે ઉગી નિકળ્યા હતા.

પણ તેવામાં એક બનાવ ગાંધી ખાન્દાનમાં એવો બન્યો, કે તેથી ગાંધીભાઈ સદાના કુંજરા થઈ ગયા. એ બનાવ તેમની અતી વહાલી મોહોરદાર મેહરાંના મરણનો હતો. ગાંધીભાઈ પોતાની મોહોરદારને ધણીજ વહાલથી ચાહતા હતા, અને તેણીના સુખમાં તેવન પોતાને ખરા સુખી સમજતા હતા. પણ તે સુખ તકલિદી નિવડ્યું, અને છતી દોલતે, તેવણ દુઃખી થઈ પડ્યા. મેહરાંના મરણ પછી ગાંધીભાઈ પોતાનું સરવે સુખ, પોતાની ખુબસુરત દિકરી ગુલાંમાં સમજી, તેવણ પોતાના દિવસ ગુજરવા લાગ્યા.

ગુલાં સુધરેલા ખવાસની અને કેળવણી પામેલી, એક ખુબસુરત રૂપાળી છોકરી હતી. ગાંધીભાઈએ તેણીને કેળવણી આપવા એક ખાસ ગવરનેસ રાખી હતી. દિન જતે ગુલાં ઉધરી મોટી થઈ. પોતાના મલતાવડા સ્વભાવથી અને નહિં બોલતાંને બોલાવે એવી હોવાથી, માહિમ, વાંદરા, અને દાદર તરફ વસ્તા ધણીક પારસી કુટુંબોમાં, તેણીને બોલખાણ પડી હતી, અને તે બોલખાણ ઉપરથી તેણીને સહુ કોઈ ‘ ગાંધીની ગુલાં ’ કરી બોલાવતા હતાં. આજે જ્યારે આપણી વારતાની શરૂઆત

માથ છે, ત્યારે એ ગાંધીની ગુલા પરણવા લાયક ઉમરે પુગી છે, અને સારે સારે ધરના છોકરાઓ તેણી ઉપર જીપલાં દેવા લાગ્યા છે.

પણ તેવામાં સુરતના મોઢી ખાંદાનનો એક નખીરો, ફલીબાઇ, સુરતથી મેહરજીબાઇ શેઠ ઉપર ભરભલામણુ લઇ વેપાર વણુજમાં પોતાનું નસીબ અજમાવવા, મુંબઇ નિકલી પડ્યો. ગાંધીબાઇએ આએ ખુશસુરત જવાંનને આવકાર આપી, પોતાને ત્યાં તેને ઉતારે. આપ્યો, અને ફલીબાઇને એ રીતે ગુલાં સાથ પિછાણુ થઇ. એ પિછાણુમાંથી દોસ્તી થઇ, અને દોસ્તીમાંથી બંને જવાંન જીવડાઓ વચ્ચે પ્યાર પ્રગટી નિકલ્યો. પરીણામ એ આવ્યું, કે આ બંને જવાંન દિલદારો વચ્ચે પ્રિતનો ગાંઠ ગંઠાઇ ગયો, અને ગુલાંએ ફલી સાથ શાદીના ગાંઠથી જોડાવાનું તેને વચન આપ્યું.

ગાંધીબાઇની સલાહ પ્રમાણે ચાલતાં, વેપાર વણુજમાં ફલીબાઇ પાંચ વૈસે સુખી થયા લાગ્યો. ફલીબાઇએ હવે પોતાને રેહવા માટે, ગોવાલિયા તલાવ ઉપર એક ખાસ મકાંન વેચાતું લીધું, સખખ પોતાની વાહાલી ગુલાંને હવે તે આ મકાંનની માલેક બનાવવા ચાહતો હતો.

ગુલાંના લગ્નનો દિવસ નક્કી કરવા ફલીબાઇ મેહરજી શેઠને એક દિવસ તક જોઇ અરજ કરનાર હતો, તેવામાં એક નવી હરકત વચમાં નડી. ભર્યના એક શાહ વેપારી, મુગાજી ખરાસનો એક જવાન દિકરો, ખુરશેદજી ખરાસ “ગુલ વિલ” માં પરીણા તરીકે આવી રહ્યો. ગાંધીબાઇ પર તે ભરભલામણુ લાવેલો હોવાથી, ગાંધીબાઇએ પોતાની દિકરી, તથા ફલીબાઇ સાથ ખુરશેદને પિછાણુ કરાવી, અને વખત જતે ખુરશેદ ગુલાં ઉપર વધારે અને વધારે ખ્યાંન આપવા લાગ્યો.

ફલીબાઇથી એ કેમ સાંખી શકાય ? પોતાની પરણુવા ધારેલી મહાશુબને બેશક બીજે જીતી જશે, એવા તેને લય લાગ્યો, સખખ ગાંધીબાઇ ખુરશેદ ખરાસ ઉપર કાંઇક અછો-અછો થતા હોય, એમ ફલીબાઇએ જોઇ લીધું હતું. પોતાના જન કરતાં વાહલી મોહરદારને, પોતાની ગોદમાંથી એક ચુલ્લશુક્રીયા જવાન, પોતાની ચપલાઇ અને ચાપલુસીના જોરથી ઉડાવી જાયે, એ વિચારજ તેને દિવાનો બનાવતો હતો. અદેખાઇના અંગારથી તે બળવા લાગ્યો. ખુરશેદનું પગલું ગુલ વિલમાંથી કહડાવવાની ધણીબી તદખીર ફલીબાઇએ કીધી, પણ તે સવલી તદખીરો ફેકટ ગઇ.

ખુરશેદ ખરાસે, ગુલ-વિલની પડોસમાંજ પોતાનો વસ્વાટ કરવાનું પસંદ કીધું, અને એ કારણેજ માહિમની પડોસમાં, દાદર તરફ આવેલા ‘દાડમ બાગ’ માંહેલી જગ્યા, તેણે બાટે રાખી હતી. હિયાંથી તે રોજ ગુલ-વિલમાં આવતો જતો હતો.

ખુરશેદની ધાંધલ, ધરપચ, ચંચલાઇ, ચાલાકી અને ચખરાકી જોઇ, ગાંધીબાઇ તેની ઉપર ફિદા ફિદા થઇ જતા હતા, અને તે એટલાં સુધી, કે એક દિવસ તો તેવણે ફલીબાઇની ગેરહાજરીમાં ગુલાંને ખુરશેદ સાથે અદરાવાની વાત પણ છેડી. પણ ગુલાંએ સાફ ના પાડી. આ વાતની ખબર ગુલાંએ જોવી ફલીબાઇને પોહોચાડી, તેવોજ ફલીબાઇ ગુસ્સાથી લાલ પીળા થઇ, ખરશેદને બંગલે દાડમ-બાગમાં જઇ, તેના હાલ છોલટાં કાઢાડી તેની સાથે મરાઇ પડ્યો, અને ગુસ્સામાં તેને જણાવ્યું કે :—‘ગુલાં સાથે તે જો પરણુશે, તો તે તેનું ખુન કરવાનેથી ચુકશે નહિ.’

આ ફેસાદની ખબર ખુરશેદે ગાંધીબાઇને ખુલાસા વાર

કહી સંભલાવી, અને કસમ લઇ કહ્યું, કે:—“ ગુલાબે જો તેવણુ ફલીભઇ સાથ પરણાવવા રાજી હોય, તો તે કદીથી આંખે “ ગુલ વિલ ” માં ફરીથી પગ મુકશે નહિ.”

પણ તે વખત કવખતના સોગંદ, આંતે ખરા પડ્યા. સખ્યા તે દિવસ પછી ખુરશેદ ખરાસ “ ગુલ-વિલ ” માં આવવા પામ્યાજ નહિ, અને તેજ દિવસે રાતના વિકટોરિયામાં તેનું—ખુન થયું.

આ કમનસિયા બનાવને—ખરશેદનાં ખુન—ને ચાર અઠવાડીયાં થઇ ગયાં, અને સરવે કાંઇ નવું જીવું થઇ ગયું.

આજે ગાંધીભાઇને ત્યાં ગુલાબની સાલગરૈહની ખુશાલીમાં મિત્રોને માટે મેજબાનીનું જમન કીધું હતું. આ મેજબાનીમાં કાઇનેથી ખાસ તેડાં કીધાં નહિ હતાં, કે મેજબાનોની ધમાલ પડે; પણ ગાંધીભાઇના અતલગના દોસ્તોજ ફક્ત આવેલા હતા. એ દોસ્તોમાં ગાંધીભાઇના ખાસ દોસ્ત અને ખેરખાહ લવજી બારીસ્ટર અને “ મુબઇ શમશહેર ” નામના ન્યુસ પેપરના અધિપતિ ફરાંમજી-પં બેજ જન હતા.

ગાંધીભાઇના આ બંને મેહમાનોની વાંચક સાથે ઓલખાણ કરાવી. આપણુ આગલ ચાલશું.

શીં ક્રાંમજી પં, પોતાના મિત્ર મંડળમાં ‘ ફલુ પં ’ ને લાડકે નામે ઓલખાતા હતા ! તેવણુ એક પેહલે નંબરના ‘ ધર્મી ’ એડીટર હતા ! અને પોતાના કહેવાતાં કડક લખાણો માટે જાણીતા હતા ! મુબઇ શમશહેરના અધિપતિ, રીપોર્ટર, કમ્પોઝીટર અને રીડર, ઉપરાંત પ્રીન્ટરથી તેવણુજ હતા ! એટલે પોતે મેલવેલી ખબરો, પોતે પોતાને જોખમે તેવણુ છાપતા, અને તે છાપ્યા પછી પાછલથી અગરજો તેવણુની નેક નજરમાં તે કાંમ ગેરવાજબી

લાગતું, તો એક અંકમાં છાપી ખીજ અંકમાં તેવણુ પોતાની દલગીરી દેખાડતા હતા ! ગમે તે હોય, પણ એટલું તો નક્કી હતું, કે ફલુ પેં, પોતાનું ગુજરાન સ્વતંત્ર રીતે કરવા ઉપરાંત, પાંચ પૈસાનો જીવ રાખતો હતો.

ખીજ મેહમાન મીં લવજી બારીસ્ટર, મુંબઈમાં સરવેને જાણીતા હતા. તેવણુની સિક્કત ગામેગામ જાહેર થયલી હોવાથી, સુરત, ભરૂચ, અમદાવાદ વગેરે ગામોથી, મુશ્કીલ કેસોમાં તેવણુને ખાસ રોકવામાં આવતા હતા એક છટાદાર બાશાણુ કરતા હોવાથી, ફાર્ટ અને જ્યુરીના મન ઉપર પોતાના બાશાણુથી તેવણુ જબરી અસર કરતા હતા, અને “ ક્રૅસ એકઝામિનેશન ” માટે લલાલલા ઇંગ્લેન્ડ બારીસ્ટરે તેવણુની વખાણુ કરતા હતા. ગાંધીબાઈ સાથે તેમની દોસ્તી ઘણી મજબુત હોવાથી, દર આતવારે લવજી બારીસ્ટર, માહીમ “ ગુલ વીલ ” માં ગાંધીબાઈના મેહમાન તરીકે ઉતરી પડતા હતા.

આજે ગુલાંની વરશગાંઠ હોવાથી રાતનું ખાણુ લીધા બાદ, પેલા જમાનાના આધેણા અધિપતિને આ હાલી-મવાલી વચમાં લઈ બેઠી, અને ફરામજી પેં ને કાંઈક ગાયન ગાવાની ફરમાસ કીધાથી, તેવણુ પોતાના સુરીલા ગાયણુથી પોતાના સાંબલનારાંઓને છક કરવા લાગ્યા.

સમજતાં ઉંધા પડે, તે બધા તેવાજ હુશિયાર ! તેમાં અધુ-રામાં પુરં ફલુ પેં લાંબાં ટુકાં અને ઊંચાં નિચાં સુરોની જીમ બરાડ મારી, બાગોલ જેવું મોહોંડું વકાસી બાવા આદમને વખતનું કાંઈને મોહોડેથી સાંબલેલું ગાયણુ ગાવા લાગ્યા, અને જેવું તે પુરં થયું, કે ફલીબાઈએ “ હિયર, હિયર ” કરી શાઆસીથી તેમને વધાવી લીધા, તેવાજ લવજી બારીસ્ટર મુંબઈ જવા

ઉઠીયા, અને મિજલસ બરખાસ્ત થઇ

એક કલાક પછી ફલીબાઇ પણ સાડાદસની ત્રેનમાં મુંબઇ જવા નિકળ્યો. ગાંધીબાઇ અને ગુલાં. તેને ગુલ-વિલના બાગના ફરવાળ સુધી વળાવવા આવ્યાં, અને ફલીબાઇએ સ્ટેશન તરફ કુચ કીધી. પણ ગુલાંને કાંઇ ઠીક લાગ્યું નહીં. ફલીબાઇના એહેરા ઉપર વિચાર અને ઉદાસીએ કાંઇક છાપ મારેલો હોય, એમ તેણીને સાફ દેખાવા લાગ્યું. તેની એવી હાલત જોઇ ગુલાંથી થોભાયું નહીં. જેવી ફલીબાઇએ પીઠ ફેરવી, કે ગુલાં બોલી :—“ બાવાજી, જે દાહારથી ખરશેદનું ખુન થયુંછ, તે દાહારથી ફલી વિચારમાંને વિચારમાં ફરતો ફરેછ ?”

અકરણુ ૬ કું.

નહિ ધારેલી ધાડ.

વાત ખરેખર તેમજ હતી. ખરશેદના ખુન પછી ફલી-બાઇની ચાલ ચલણ અને સ્વભાવ બિલ્કુલ બદલાઇ ગયાં હતાં.

મેહેમથી જેવો ફલાબાઇ નિકળ્યો, તેવોજ તે ગ્રાંટરોડના સ્ટેશન ઉપર ઉતરી પડી, વિક્ટોરીયામાં બેસી ગોવાલિયા તલાવવાલા પોતાના મકાનમાં ગયો.

પણ તે કેવો નબરવસ હતો ? ગુલ વીલમાંથી તે જેવો નિકળ્યો, ત્યારથી તે હમણા સુધી ડિટેક્ટિવ ફડકેએ તેની પુઠ પકડેલી હતી, તેની તેને જરાબી ખબર ન હતી. અંતે ફલીબાઇનું ઠેકાણું ફડકેએ શોધી કાઢાયું ખરું.

“ત્યારે ખુન શું ખરેખર ફલીબાઇએજ કીધું છે ?” ફડકેએ પોતાના મનમાં સવાલ કીધો. “વાત તો તેવીજ લાગે

છે. એ સરવે વાતનું સેવટ આવતી કાલે સાંજ સુધીમાં આવી જવું જોઈએ.”

ફલીબાઈની તે આખી રાત બેકરારીમાં ગમ. તેણે ઉંઝાવાના ઘણાંબી ફાંફાં માર્યાં, પણ ઉંઘ તેને બિલકુલ આવી નહીં. સેવટે તે પોતાના પલગ ઉપર પડ્યો પડ્યો, મનમાં બડબડવા લાગ્યો :—
“અરે કાહાને કાહાં ખુરશેદ સાથ મારી પિછાન થઇ. લોક કેહેછ કે પોલીસને તેનાં ખુનનો મુદ્દો મલિયોછ ! મને તો મોહોટો શક છે ! રખે મારી ઉપર શક હોય ? પણ મારી પર તો શક હોય જ કેમ ? પેહેલાં તો તેઓ સામેત કેમ કરી શકે, કે મેં ખુન કીધું’છ. મારો વિચાર ખુને કે માથેરાંન જવાનો હતો, પન જો જાઉંછ તો મારી ઉપર પોલીસનો અને લોકોનો શક વધારે મજબુત થાયછ. અરે ગુન્ન ! ગુન્ન ! મારા જાંન, તું જો મારી ખરી હાલત જાણે, તો મારા હાત્ર ઉપર જરૂર દયા કીધા વગર રહે નહીં. પણ નહીં. એ વાત તુને કદીખી જણાવવી જોઈએ નહોં ! તું જો જાણે તો કેવી રંજીદા થાય ? ખચીત, ગુલાંને લાયક એ વાત છેજ નહીં. તેણીથી તો એ બિના છુપીજ રાખવી જોઈએ”

એવા એવા વિચારના વમલમાં મોડી રાતે તે ઉંઘમાં પડ્યો. પણ થોડાજ વખતમાં ઝઝકકકું થતાંજ તેની આંખ ઉંઘડી ગઇ. ઉઠતાને વાર ગરમ પાણીથી અંધોલ કરી, રાતનો ઉન્ન-મરો તેણે ખંખેરી કાઢાડ્યો, અને તુરતજ તેણે નાસ્તો લાવવાનો પોતાના બટલર—ભામલા—ને ફૂકમ કીધો. નાસ્તો કરી, ફલીબાઈ દસ વાગેની ગાડીમાં ગંધીબાઈને બંગલે ગયો.

ફૂકે ફિટકટિવે ફલીની પુઠ જબરી પકડી રાખી હતી. તે સહવાર પડતાજ તેની ઉપર દેખરેખ રાખવા, સુદેદ કપડાંમાં

આવીને ફલીભાઈના બંગલાની બાહાર છુપછાપ ફલીભાઈની હિલચાલ તપાસતો હતો. જેવો ફલીભાઈ બંગલામાંથી બાહાર પડ્યો, કે ડિટેક્ટિવ ફડકે ફલીભાઈની ગેરહાજરીનો લાભ લઈ, તેના બંગલામાં દાખલ થયો.

ફલીભાઈના બટલર ભામલાનું કાંમ બધું ભપકામાં જ હતું! “કન્ડલ સાહાબ” અને જન્ડલ સાહાબ” ની નોકરીમાં પોતે ધણો વખત રહેલો, એટલે સેહેજ સાજ તે “ઈંગ્લીશ ટાક” ઝારી જાણતો હોવાથી, ભામલાનું કાંમ જરા બેહેકેલું જ હતું! પોતાના શેઠની ગેરહાજરીમાં એક કામાડી જેવા ધારીને બેઘડક બંગલાની અંદર ચાલી આવેલો જોઈ, ભામલાનો મિત્તજ ખિલાફ થયો, અને દમમા ‘ને દમમા, તે ફડકે ડિટેક્ટિવને તોછડાઈથી પુછવા લાગ્યો :—

“કેમ રે છછરા? કેમ? એકદમ મહિ કેમ ચાલી આવેછ?”

“ફલીભાઈ શેઠ. હિયાંજ રહેછ નહિ?”

“હા, કેમ? તેનું તારે છું પડીયું?”

“મારે જરા કાંઈ ખબર કાઢાડવીછ?”

“જા, જા. મોટો ખબરનો કાઢાડનારો આવેલો? ઈશ્ટુ-પીટ જેવો. કેમ પુછ્યા વગર અંદર ચાલી આવેલો?”

“સાંભલ ભાઈ હું વીમાનો દલાલ છેઉ.” ફડકેએ તાલ લગાવી. “તારા શેઠ પોતાની જાંદગીનો દસ હજાર રૂપીઆનો વીમો ઉતરાવવા નિકલ્યાછ. વાસતે મારા સાહેબે મને એવો હુકમ કીધોછ, કે મારે ફલીભાઈની અંદરની તેમજ બાહારની ચાલચલણની ખબર કાઢાડવી. મને કાંઈ તારા શેઠ સાથ નહિ, પણ તારી સાથ કાંઈ વાત કરવીછ.”

“તારે એમ બોલોનીકે દલાલ છો.” ભામલો બોલ્યો.

“હું તો હમજોલો કાઠ ઘાટી-મોતી જેવો હાથે મુકનાતી પગે હાથ કરવા આવેલો હોછે. અંદર આવો છાપ અંદર. એછો. તમુને માઁ છું કાંમ પડિયું? પુછો તમુને જેખી પુછવું હોય તે. એલાછક પુછો.”

“મારે એટલું જાણવું છે, કે ફલીબાઇ કેવું માનસ છે?” ફડકેએ પુછ્યું.

“વિટી પરનો હીરો.” ભામલાએ ચાંપીને જવાબ દીધો. “કાચું છુંનું! ચોખી ચાંદી જેવું મનખ! હમજીયા કે? ફલી-બાઇ છેઠના આજકાલ લગન છે. પછછે ટકે ખદા રાખે છુકી છે. મારો પગાર તો તે બરાબર ચુકવી આપે.”

“વારં, દારૂ બારનો કાંઈ લખ?” ફડકેએ ખીજે સવાલ કીધો.

“છટ છટ.” ભામતો તુચ્છકારથી બોલ્યો. “નાનજન! દારૂ જાનો? કાંઈ કદી પીએ તો પીએ, નહિ તો નામ નહી.”

“વારં એખી ઠીક! એખી ઠીક!” ફડકેએ ત્રીજો સવાલ કીધો. “વારં હું એમ પુછું, કે એવન રાજ રાતના ઘેરમા વખત સર આવેછ કે?”

“મને બરાબર ખબર છે, કે હમેજાં બારની ટકોરી અગાઉ મારો છેઠ ઘેરમા આવેછ!” ભામલાને યાદ પડવાથી તે જરા સુધારીને બોલ્યો. “પન જરા છબર—જરા છબર! મને યાદ છે, કે એક વખત બાર વાગ્યા પછીખી આવેલા. તે બેછપતવાર આછે; બેછપતવાર.”

ફડકેએ મનમાં ગણતરી કીધી. “બરેરપતવારેજ રાતના ખુનખી થયું તું. ઠીક વાત મલી.”

“બાર પછી? ત્યારે શું ત્રન માર વાગેલા હતા?”

ફડકેએ પકડમાં પકડી બામલાને પુછ્યું.

“છટ છટ,” બામલો બોલ્યો. “તન ને ચાર છાના ! તન વાગે તો મરલા બોલે ?”

“ત્યારે ચાર વાગેલા કશે ?” ફડકેએ પુછ્યું.

“નહોં નહોં.” બામલાએ કહ્યું. “મેં દરવાજો ઉઘાડેલો કેની ; દરવાજો ઉઘાડી છેઠ અંદર આવેલા, તાહારે દીવાંખાનાં માંહેલા ધરીયાલમાં મેં બેમાં પાંચ કમ દીઠેલી.”

ફડકે જેવા પુલીસ અમલદારને આટલી બાતમી મલ્યા પછી, તે વધારે વખત બામલાની સાથ વાતમાં શું કાંમ ગુટાય ? બામલાની વાતચિત ઉપરથી, અને બરેસ્પતવારે રાતના બે વાગે ફલીબાઇ મોડેથી ઘેર આવેલો જાણી, તેના મગજમાં તમામ વાત ઉતરી ગઇ. બામલાને સલામ કરી ફલીબાઇના મકાનમાંથી નિકલી, તે મારતી ગાડીએ કોટમાં પુલીસ કોર્ટ તરફ નિકલી ગયો.

*

*

*

ફલી ગુલ વીલમાં બપોરના ગાંધીબાઇ અને ગુલાં સાથ પોતાનું ખાનું લેતો હતો, તેવામાં કોઇના પગલાંનો અવાજ “વરન્ડા” ઉપર સંભલાયો. આ અવાજ સાંભળી ફલીબાઇ પાછું ફરી જેવા લાગ્યો, તેટલા ડિટેકટિવ ફડકે અને એક પુલીસ સીપાઇ ગુલ વિલના હોલમાં બેઠકક ચાલી આવ્યા.

પુલીસના માનસને જોતાંજ ફલી રૂની પુની જેવો ઉજલો થઇ ગયો, કારણ તેઓ શું કરવા આવ્યા હતા, તે તે સમજી ગયો. ગાંધીબાઇ તો ચુપજ થઇ ગયા. તેવજી ડોલા ફાડી ફલીને જેવા લાગ્યા, અને નિરદોશ ગુલાં આ બધાનો કાંઇખી બેદ સમજી શકી નહિ.

ફલીબાઇ જે ખુરસી ઉપર બેઠો હતો, ત્યાં ફડકે ધીમે કદમે જઇ ઉભો, અને ફલીબાઇના ખભા ઉપર પોતાનો હાથ નાખી બોલ્યો :—“ Mr. Falibhai, I arrest you in the King's Name.”

“ For what ? ” ફલીએ જરા તાનમાજ પુછ્યું.

“ For the murder of Khurshed Kharas.”

ફડકેએ ખુલાસો કીધો.

અને તેજ વખતે ફડકેએ ફલીબાઇને હાથે બેડી ઠાગી. ગુલાબ આ બનાવથી બેભાન થઇ ગઇ. તેણીના વિલાપ તથા રડા-કુટનો પાર રહ્યો નહી. ગાંધીબાઇ તેને શું દિલાસો દિયે ! તેવણુ ટેબલ ઉપર ઉધું માથું નાખી પડ્યા, અને હા કે ના બોલવા જેટલીખી તેવણુ કોશિશ કીધી નહીં.

“ ગુલાબ, હું જાઉં છું.” ફલીબાઇ ધીમે દબાવેલે અવાજે બોલ્યો. “ હું જાઉં છું. હું બંદીખાને જાઉં છું. કદાચ હવે હું ફ્રાંસીખી જવસ. પન હું જે કહું છું તે ખ્યાનથી સાંભલ, ‘ને તે ખરું જ માનજે. પરવરદેગારના કસમ લેઇ હું મનશની, ગવશની, અને કુનશનીથી કેહું છું, કે ખરશેદ ખરાસનું ખુન મેં કીધું નથી. હું નિરદોશ છું.”

“ ઓ કાઇ આવો ! અરે ! કાઇ બચાવો ! બાવા ! બાવાજી ! બાવા ! મારા ફલીને બચાવો ! અરે એ નિરદોશ છે. ફલી ખુન કરે તેવો છેજ નહીં. ફલીએ ખુન કીધુંજ નથી ! ”—

એટલું બોલતાંજ ગુલાબની છાતી બેસી ગઇ, અને તે બેહોશ થઇ ગાંધીબાઇના પગ આગલ જમીન ઉપર પડી. ગાંધીબાઇ સ્તબ્ધ થઇ ગયા, અને ફલીબાઇને ડિટેક્ટિવ ફડકે પોતા સાથે લઇ ચાલતો થયો.

*

*

*

*

*

પ્રકરણ ૭ મું.

“ઁલીબી” સામેત કીધા વગર છુટકોજ નથી.

ફલીલાઇને પકડી પરહેજ કીધા પંથી ખરશેદ ખરાસના ખરા ખુનીના પકડાવાની ખજર મુંજમમાં ઘેરેઘેર ફરી વતી, અંને બીજે દિવસે સહવારના રોજીંદા ન્યુસ પેપરોમાં તેનો હેવાલ લંબાણુથી છપાયો.

ખરશેદના ખુની તરીકે ફલીલાઇના પકડાયાથી ખમખાલા દિલપર વસ્તાં માલેતુખરો ડાર્યા વકાસી અજબ થવા લાગ્યાં, અને કલમે કલમ એજ વાત ચાલી રહી. ફલીલાઇના મિત્ર અને પિછાણવાલાં આ વાત જાણી ઘણાજ હેરાત થયાં, અને ફલીલાઇ પોતાનો બચાવ કેવી રીતે કરે છે, તેની તેઓ અટકલ કરવા લાગ્યા.

ફત્તેલાઇ એખલો પડી ગયો હતો. આ ન ધારેલી આફતમાં તેની મદદે તેની પાસ કોઇ નહીં હતું. ગાંધીલાઇએ પોતાની દોકરી ગુલાંને હુકમ સાફ કીધો, કે ફલીલાઇના ખુની તરીકે પકડાવાથી તેને ધણું ખરાબ લાગ્યું છે, કેમકે તે તેને પોતાના જમાઇ કરવાનો હતો, વાસ્તે જ્યાં સુધી આ મુકદમાનું સેવટ આવે નહી, ત્યાં સુધી ગુલાંએ પુને પોતાના બંગલામાં જઇ રહેવું. પણ ગુલાંએ સાફ ના પાડી કહ્યું, કે :—“મારાથી તેમ બનનાર નથી. હું સુખમાં તેની સાથ રહી, તેના સંકટમાં તેને તજી જનાર નથી. ફલીએ ખુન કીધું નથી. તેનાથી એવું કામ થાયજ નહીં. હું તેવું બોલેલું સાચું માનુંછ.”

એક બેરીસ્ટર તરીકે લવજીવું નામ મુંજમમાં બેરીસ્ટરોની સફમાં પંકાયલું હતું. જેનોબી કેસ તેના હાથમાં જતો, તેનો

બેડો પાર ઉતરતો હતો.

મેહરજી ગાંધી ગુલાંને પોતાની સાથે પુને લઇ જવા તક્યાર થયા, સખખ ફલીભાઇના ખુની તરીકે પકડાયાથી તેવણુને પોતાનું મોહોડું લોકામાં દેખાડવું ભારી પડવા લાગ્યું. ફલીભાઇ ગુલાં સાથે અદરાઇ ચુક્યો હતો, એ ખબર સરવેને જાણીતી હતી. ગુલાંએ પોતાના બાપની સાથે પુને જવા ના પાડી, અને મુંબઇમાંજ રેહી ફલીભાઇનું નિરદોશપણું સામેત કરવાની તેણીએ હુજત કીધી. લવજીભાઇને કાલાવાલા કરી પોતાના બાપને સમજાવવા ગુલાંએ અરજ કીધી, પણ મેહરજી ગાંધી એકથી બે થયા નહીં.

“પણ બાવા ફલીએજ ખુન કીધું એમ માનવાનું તમને શું કારણ છે?” ગુલાં રડતી બાંબે બોલી. “ફલી કદી ખુન કરેજ નહીં. હું તેનું કહેલું માનુંજ. તે કહેજ કે તેને ખુન કીધુંજ નથી?”

“બધા ખુનીઓ એમજ કહેજ.” ગાંધીભાઇ બોલ્યા. “ખુન કરી કાઇ કબુલખી કરવું હોશ કે? જો ખરશદને લેખને તે ગાડીમાં નાહિ બેઠો હોય, તો તે વખતે તે કાઇ બીજે ઠેકાણે હોવો જોઇએ.”

“ને જો તેમજ હોય, તો તેનો બચાવ સેહેલાઇથી થઇ શકશે.” લવજીએ પોતાનું મત આપ્યું. “ગાંધીભાઇ ફલીનો બચાવ ફક્ત “એલીખી” સામેત કરવા ઉપરજ આધાર રાખે છે.”

“મારો ફલી તે સેહેલાઇથી સામેત કરશે.” ગુલાં બોલી. “બેસપતવારે રાતના અગીયાર-બાર વાગતા સુધી તો તે આપરા બંગલામાં આપરી સાથે ઉતો.”

“ખરી વાત.” ગાંધીભાઈએ જવાબ દીધો. “પન સાબેત જે કરવું છે, તે તો અગીયારથી જે વાગા સુધી તે કાંઠા ઉતો, તે છે?”

“પન ખરશેદ તો ફલીની અગાઉ આપરે તાંઠાંથી ગીયોતો બાવાજ?” ગુલાંએ સવાલ કીધો. “ખરસેદે તમારી સાથ પંચાતી કીધી તે વખતે”—

“પંચાતી શાની?” ગાંધીભાઈ વચમાં બોલી પડ્યા. “ખરશેદે મને પુછીયું કે ફલીભાઈ ગુલાં સાથ અદરાયોજ કે નહીં? મેં કેહયું કે હા. બસ મારો જવાબ સાંભરી તે ચાલી ગીયો. ખરી વાત છે કે તાહાર પછી જે દલાકે ફલીભાઈ આપરે તાંઠાંથી સાડા દસ કે અગીયારની ત્રેનમાં ગીયો, પન જ્યુરી તે બધું કેમ માનશે?”

“લવજબઈ, મારે ખાતર તમે એટલું કામ માથે નહિ લેશો?” ગુલાંએ લવજને કાલાવાલા કીધા. “મારા ફલીને તમે નહિ બચાવો, તો બીજું કેન બચાવે? આવા સંકટમાં તમે તેનાં મદદગાર થાવો? તમે તેનો બચાવ કરો? તમે તેનો કેસ ચલાવો?”

ગુલાંની હાલત જોઈ ગાંધીભાઈનું સખત દીલ પિગલી ગયું, અને લવજને એ કામ માથે લેવાની તેવજો ખાસ બલામજુ કીધી. અને આ બાહેશ બેરીસ્ટર, ગાંધીભાઈની મનાવટ અને ગુલાંનાં કાલાવાલાથી આજેજ થઈ, તુરતજ તુરંગમાં ફલીભાઈને મલવા ગયો.

ફલીભાઈના દુઃખનો પારજ નહિ હતો. લવજ બેરીસ્ટર જેવો તુરંગમાં ફલીભાઈની કાઠડીમાં દાખલ થયો, તેવોજ તે વેને વલગી પડી બોલ્યો :—“લવજ, મને પેહલાં કેહવો, કે મારી

ગુલાં કેમ છે? તે શું કરેછ? તે સારી કાની તો છે ની? પન તમે હિયાં કેમ આયા લવજી?”

“હું મારી ફરજ બળવવા આયોજ, ફલીભાઈ.” લવજીએ જવાબ દીધો. “ગાંધીભાઈએ મને તમારો બચાવ કરવા રોકેલો છે.”

“ગાંધીભાઈ?” ફલી બોલ્યો. “શું ગાંધીભાઈ મને નિરદોશ માનેછ? ‘ને ગુલાં?’—

“ગુલાં રડી રડી અરધી થાયછ ફલીભાઈ.” લવજીએ ગુલાંનો બલાપો કીધો. “તે તુંને બિલકુલ નિરદોશ માનેછ. મને તારો બચાવ કરવા તેઓએ રોકેલો છે. વાસ્તે ફલીભાઈ હું તારો બ્રિસ્ટર છેઉ. હું માનુંછ કે તું નિરદોશ છે. ન્યુસ પેપરમાં મેં જે હેવાલ વાંચ્યોછ, તેથી વધારે હું કાંઈ જાનતો નથી. વાસ્તે મારી આગલ તું માંડી મંડી સરવે વાત કેહી દે.”

“તમે બધું કેહ્યું તે ખરું છે લવજી શેઠ.” ફલીભાઈએ જવાબ દીધો. “પન મારો બચાવ કંઈ નથી. હું બચાવ કરવા માંગતોજ નથી.”

“બચાવ નથી? એટલે?” લવજી અજાબ થઈતે બોલ્યો. “તાહારે ફલી, શું તેં ખુન કાધું કરી તું કબુલ કરેછ?”

“કદીખી નહિ.” ફલી બોલી ઉઠ્યો. “લવજી, કદીખી હું એવું કાંઈ કરું નહીં. પન કેટલીક બાબદો એવી છે, કે હું કેહી શકતો નથી.”

“તોખી તારો જીવ બચાવવા તે બાબદો તુંને કોર્ટમાં કેહેવી તો જોઈશેજ ફલીભાઈ?”

“નહિ, કદીખી નહિ લવજી.”

“અંહ! વાર કાંઈ નહિ. જોઈશું. જોઈશું.” લવજીએ

પોતાની નોટ છુક ડગલાના ખીસાંમાંથી કાઢાડી, ફ્લીને ઉઘટપાલટ સવાલો તેવજી કરવા લાગ્યા. “પેહલ્લાં એટલુંજ કેહે ફ્લી, કે બેસ્પતવારે રાતે ખુન થયું, તે વખત તું કાંહાં હતો?”

“તે હું કેહી શકતો નથી.”

“એમ કેમ બને? તું અગીયાર વાગે ગાંધીમાઘને તાંહાંથી નિકલીયોતો નહિ?”

“સાડા અગીયાર વાગે.”

“ને તાંહાંથી નિકલી તું કાંહાં ગીયો વાઝ?”

“ટ્રેનમાં. ટ્રેનમાં મને પેલો ફૂલુ પેં મલીયોતો. અમે બેઉ જન ચચંગેટ સ્ટેશન ઉપર ઉતરી વિક્ટોરિયામાં બેઠા. ફૂલુ ઘેર ગીયો, ને હું કલબમાં ગીયો.”

“કેમ કલબ?”

“મારી કલબ? ધી પારસી યુનીયન.”

“વાઝ. ને કલબમાંથી તું ક્યારે પાછો નિકલીયો?”

“એકમાં થોડી મિનીટ કમ હોસે?”

“ને તાંહાંથી નિકલી તું પાધરો ઘેર ગીયો નહિ?”

“નહિ. હું ઘેર નહિ ગયો. મારો જીવ બેચેન હતો.”

“જીવ બેચેન હતો, તેથી ઘેર જવાને બદલે મોડી રાતે ઘેર બાહાર ભટકવાનું? એમ તો પાસે યુનિવર્સિટી ગારડન હતો, તાંહાં કાંય નહિ ગીયો? સાચ્યું બોલ, તું કેનને તાંહાં ગીયોતો?”

“કેમનેથી તાંહાં?”

“તું ને કેહવુંજ પડશે, ફ્લીબાઇ.”

“મારાથી તે નહિ કેહવાશે લવજી.”

“તાહારે તું કાંહાં ગીયાતો, તે ઠેકાણું મને શોધી કાઢાડવું પડશે.”

“ તેનો પત્નો તમુને મલવેા મુશકેલ છે.”

“ પત્ન કાનને તાંઢાં તું ગીયોતો ? મરદ કે ઓરત ? ”

“ કાષ્ઠી હતી.”

“ હતી ! ! અંદા, કાષ્ઠી હતી ! તાહારે એટલું તો માલમ પડ્યું, કે તું કાષ્ઠ ઓરત પાસ ગીયો તો. કેમ ફલીભધ ? તું તો કદી કેહેવાનો નહિ હતોની ? ચાલ હવે બોલી દે, તે કાન ઓરત છે ? તે કાંઢાં રેહજ, ‘ ને તેનું નામ શું છે ? ’ ”

“ તે તો કદીખી નહિ કેહેવાયે લવજીભધ.”

“ તાહારે તું તેનું નામખી જાણેજ ખરો ? ”

“ હા. કમનસિમે હું તેનું નામ જાનુજ.” ફલી નિરાસ થઈ બોલ્યો.

“ ને તોપત્ન તે નામ તું કેહતો નથી.”

“ હા લવજી.”

આટલી વાતચિત ઉપરથી લવજીએ બે વાત નક્કી કરી. એક તો ફલીભાધને તે રાતે “ ઍપોઇન્ટમેન્ટ ” હતું; અને બીજું તો તે “ ઍપોઇન્ટમેન્ટ ” એક ઓરત સાથે હતું. હવે જ્યારે ફલીભાધ કાષ્ઠી બીજી ખજર આપવાની હઠ લઈ એટો, ત્યારે લવજીએ આડકતરી રીતે એ વિશેની વધુ ખાતમી તેને માહડેથીજ બોલાવવાની તજવિજ કરવા માંડી.

“ ખરશેદને તું છેલ્લો ક્યારે મલ્યો તો ફલીભધ ? ”

“ રાજબાધ ટાવર આગલ છાકટો થઈ પડેલો હતો તાહારે.”

“ શું તાહારે તેને વાસ્તે વિકટોરીયા બોલાવનાર તુંજ હતો કે ? ”

“હા.” ફલીએ આનાકાની સાથ જવાબ દીધો. “હા; મેંજ તેને સારૂ વિક્ટોરીયા બોલાવી ‘તી.’”

“તાહારે ન્યુસ પેપરોમાં છપાયલી બિના ખરી, કે તેં તેને પેહેલાં પિછાનિયો નહિ, પન પાછલથી પિછાનિયો.”

“હા. જો હું તેને પેહેલાં પિછાનતે, તો કદીખી તેને જમીનપરથી હું ઉચકતેજ નહી. જેવો મેં તેને ઓરખિયો, તેવોજ હું તેને પડતો નાખી ચાલી ગીયો.”

“કાંય ? તું તેને પડતો નાખી શું કારન ચાલી ગીયો ?”

“સખબ, હું તેને ધણોજ ધિકકારતો તો.”

“ને તેમ ધિકકારવાનું કારન ફલીબધ ? ગુલાને તે પરણુવા માંગતો ‘તો તેથીજ કે ?”

“એમ ખરું લવજીબધ.”

“પન હવે જે અગતની બાબદ રેહિછ તે એજ કે, તું તેની સાથ પાછો વિક્ટોરીયામાં કાંય બેડો ?”

“હું તેની સાથે વિક્ટોરીયામાં બેઠોજ નથી.”

“પન વિક્ટોરીયાવાલો તેમ કહેછની.”

“તે જુઠો છે. ખરશેદને પડતો નાખી હું ચાલી ગીયો ખરો, પન હું પાછો આયોતોજ નહિ.”

“તાહારે વિક્ટોરીયામાં ખરશેદને લેખને કાન બેડું ?”

“તે હું શું જાણું ?”

“તુને કાંઈ તેનો ખિયાલજ નથી ?”

“કાંઈખી નહિ.”

“તારી ખાતરી છે ?”

“પકકે પકકી ખાતરી છે.”

“તાહારે તારા જેવાજ ડગલાવાલો કાંઈ ખીન્ને હોવો જોઈયે.”

“ તેમજ. હું એક દુનન એવા આદમીઓ મારી ઓલખના દેખાડું, કે જેઓ મારા જેવાજ ડગલા પેહેડેછ.”

“ ખરશેદના કાંધ દુશ્મનોને તું ઓલખોછ વાઈ?”

“ નહીં. હું કાંધનેખી ઓરખતો નથી. તે કાંધની બંલામન ગાંધીભઈ ઉપર લઈ આવ્યો, ‘ને ગુલાં સાથ પરણવાની તેને માંગણી કીધી. એથી વધારે ખીજું તેને સારું હું કંઈ જાણતો નથી.”

“ ખરશેદ કાંઠાં રહેતો તો ? ”

“ દાદરના રરતા ઉપર, ‘ દાડમ-ખાગ ’ ને ભોંયતરીએ.”

“ તે તેં કેમ જાનિયું ? ”

“ હું એક વખત ખુલાસો કરવા તેને તાંઢા ગીયો તો, કે ગુલાં સાથ હું અદરાયલો છેઉ, ને તારે એ વાતમાં માથું મારવું નહિ. અમુને તે ઉપરથી તંન પાંચ થઈતી.”

“ કાંધએ તે સાંભલી હોસેની ? ”

“ વીકાજની વીજુખાઈ—દાડમ ખાગની ઘેરવાલી—એ અમારી વાતચિત સાંભલી ‘તી.”

“ તાહારે સાંખી બાજુવાલાઓ તેને સાખસી તરીકે બોલાવશે. પન તેં કાંઈ તેને ધમકી આપી ‘તી વાઈ?”

“ હા. ગુરસામાં મારાથી બોલાયું તું ખરું કે, જે તું ગુલાં સાથ પરણશે, તો હું તારું ખુન કરશ.”

“ ફલીભઈ, તારા એ સખુન જે વીજુખાઈએ સાંભલીયા હોય, ને તે જે તેવી જખાંની આપે, તો તારું બચવું મુશ્કેલ છે. જયુરી તુને જરૂર ‘ગીલટી’ દેડવે. તારે તો હવે ફક્ત “અલીખી” સાખેત કરવી જોઈયે. તું કેહે છે કે તું પાછો આવ્યોતોજ નહિ, ને કાંઈ ખીજોજ ધણી ખરશેદને લઈ વિકટોરીયામાં બેઠો

‘તો, તાહારે તું કાંહાં ગીયો‘તો ?’

“હું કાંહાં ગીયો‘તો, તેજ હું ફેહવા માંગતો નથી.”

“તાહારે તું શું ફેહવા માગેછ ફલી ?” લવજી ચીરડાધને બોલ્યો. “યાદ રાખ તુને પસ્તાવું પડશે.”

“મને પસ્તાવા દેઓ. મને મરવા દેઓ.” ફલી અફસોસ કરી બોલ્યો. “પણ હું કાંહાં ઉતો, તે હું કદી ફેહનાર નથી.”

“વાઈ તું તાહાંયા ફટલે વાગે પાડો ફરીયો ?”

“રાતના બે વાગે.”

“તું જાણેછ, કે ખરશેદ પોતા સાથે કંઈ કિમતી કાગજીયાં લઈ ફરતો‘તો ?”

“નહી.” ફલી ફિક્કો પડી જવા લાગ્યો. “તે હું નથી જાનતો.”

“તાહારે તે કાગજીયાં તેં કાંય લીધાં ?”

“મેં કાહાં લીધાં ?”

લવજીના સવાલમાં ફલી પાછો પકડાયાથી લવજીએ પુછયું:—
“વાઈ તે શાનાં કાગજીયાં ઉતાં ? ફલી કદી દે તો જોઉં ?”

“નહિં. તે મારાથી ફેહવાયજ નહિં.”

“તારે ખરશેદ પાસ કાંઈ કાગજીયાં ઉતાં ખરાં ? ‘ને તે કાગજીયાં તારેજ કામનાં ઉતાં.”

“તે તમને પુછવાની શું જરૂર ?”

“જરૂર એટલીજ, કે તે કાગજીયાં જેને કામના ઉતાં, તેનેજ ખરશેદનું ખુન કીધું‘છ.”

“આહા ! ઓ ખુદા ! એજ ખરી વાત છે. તેનેજ ખુન કીધું—તેનેજ ખુન કીધું‘છ.”

ફલી એક જખરી ચીસ પાડી બેસુધ થઈ ગયો. અને લવજી

તેને તેની હાલતમા મુઠી તેજ વખતે લાંથી ચાલી ગયો. તુરંગ-
માંથી બાહાર નિકલતાંજ તે મનમાં બોલ્યો:—“ ફલીબાઇ, ખરેખર
તેં પોતે ખરેશદનું ખુન નથી કીધું; પન તું જાનેજ, કે ખરો
ખુની કાન છે, તે છતાં તારાથી તે બોલાતું નથી ”

—:૦:—

પ્રકરણ ૮ મું.

ખ્યાર જ્યાં હોય ત્યાં વેહમ હોયજ નહિં.

પરવારતાઓને કાંમ 'ને ધંધો નહિં, એટલે કાંઈનીખી
નિન્દા કરવામાં વખત કાઢાડવો, અને તારી મારી કરવી,
એ તેમનું મુખ્ય કાંમ હોય છે. પેલી કેહવત પ્રમાણે “ નવરો
વાણીઓ નખખોદ વાળે,” તેમ ફલીબાઇના કેદ પડ્યા પછી,
પરવારતા નફકરાઓ તરેહવાર ગપાટા ઉડારવા લાગ્યા. કાંઈ
કહે કે ખુન ફલીબાઇએજ કીધું, અને કાંઈએ કહ્યું કે ખુન
કરવા માટે તેણે કમ્પ કમ્પનીમાંથી કસોરોફોર્મ લીધું, અને
કમ્પાઉન્ડર ફરંગીએ ફલીબાઇને પિછાડ્યો! વળી કાંઈ દોઢ
ચતુરે એવીખી ગપ ઉડારી, કે ફલીબાઇ એકરાર કરવા રાજ છે.

ફલીબાઇ જેવા શીખેલા-પહોલા, સોસાયટીને જાણીતા,
અને પંકાયલા ચંચળ જવાંનને ખુન જેવાં તોહમત માટે
કેદ પડેલો જાણી, સમજી વર્ગની નાસિપાસી, અને તેના
બચાવની ઇન્તેજરી કમતી નહિ હતી. વાતે ઘણું ગંભીર રૂપ
પકડ્યું. ફલીબાઇનાં આવાં કાંમ માટે ગરબા જોડાયા! કલગીવાલા
અને તુરાવાલાઓએ ફલીબાઇ માટે ખીયાલો જોડયા! અને પેલા
પ્રખ્યાત અધિપતિ ફલા પેંએ તો એ બાબદ ઉપરથી એક ત્રણ
અંકી નાટક રચી કહાડી, એકાદ ધરખમ એમેચ્યુઅલ નાટક

મંડલીને તે નાટક લજી બતાવવાની અરજ વટિક કીધી. પણ તે નાટક મંડલીના “શ્રી ક્વાર્ટર” એનેજર મી. અરદેશર અરબંગે આ ઉલટમંદ ઔચરની ઉમેદને દાખી નાંખી કહ્યું, કે:—“ફલીલાઇના ખુનની દ્રાવેલ સેશન્સમા ચાલે, એવા દેખાવોની એ નાટકમાં જરૂર હોવાથી, ફલીલાઇની તપાસનુ સેવટ આવે, ત્યાં સુધી થોભવું.”

લોક ચરચા દીન જતે વધતી ગઇ, પણ લવજી ખારીસ્ટરની ખાતરી હતી, કે ફલીલાઇએ કદીખી ખુન કીધું નથી, અને એક એરતનું નામ જાહેરમાં નહિ લાવવા માટે, તે “એલીખી” સામેન કરવા ના પાડે છે; સખખ તેમ કરતાં તે એરતને કારટમાં જખાંતી આપવા આવવું પડે. લવજી ખારીસ્ટરે એવી તરક કીધી, કે “જે રાતે ખુન થયું તે રાતે, અને તેજ વખતે ફલીને કાઇ એરત સાથ ‘એપોઇન્ટમેન્ટ’ હોવું જોઇએ, અને તે એરત ખચીત પરણેલી હોવી જોઇએ, જેથીજ ફલી તેણીનું નામ જણાવવા ના પાડે છે. જો તે તેણીનું નામ જાહેર કરે છે, તો પેલી એરતની બદ્દેલી ઉંઘાડી પડે છે, અને તેણીનો પરણેતર ખાવિંદ, છુટા છેડાની ફરીયાદી માંડે છે! એટલાજ માટે ફલી પેલી એરતનું નામ જાહેર કરતો નથી, અને એવી એક એરતની ઇજત બચાવવા ખાતર, તે પોતે ફાંસી જવા તઇઆર થયો છે. પણ આવા જીવ સટોસટની વખતે, તે એરત કેમ છુપાઇ બેઠી? મારી ગણત્રી જો ખરી હોય, તો તે એરતે આ કટોકટ વખતે બહાર પડી ફલીને ફાંસી જતો અટકાવવો જોઇએ.”

આવી રીતના ગુંચવાડામાં ગુંચવાતો લવજી ખારીસ્ટર ગુલ વીલ તરફ સહવારની ટ્રેનમાં માહિમ તરફ નિકલી ગયો.

ગુલાં કાગને ડાળે લવજનીજ વાત જોતી ઉભી હતી. લવજને જોતાંજ તેનો હાથ પકડી તે ઇન્તેજરીથી પુછવા લાગી :—

“લવજભાઈ, મારો ફલી કેમ છે? તમે તેની પાસ ગીયાંતા કે? તે તમને મલિયો કે? તે સારી કાની છે કે?”

“ગુલાં તારા ફલીને હું મલિયોંતો.” લવજએ કંડો જવાબ દીધો. “પન તારા બાવા કાંઠાં છે?”

“કાંઈ? તેવનનું શું કામ છે?” ગુલાં બોલી. “તેવન તો પુત્રે ગીયાછ. મને તેવને ઘણી બેંહોંશ કીધી, પન લવજ-ભાઈ મારો જીવ કેમ માને? પન ફલી શું કહેછ, લવજ?”

ફલી સાથની મુલાકાતની તમામ હકિકત લવજએ ગુલાંને કહી સંભલાવી દેહયું, કે:—“આએ બાબદને તલીએ એક ઓરત છે, અને ફલી તે ઓરતનું નામ જાહેર કરવા સાફ ના દેહછ.”

“નહિં, નહિં.” ગુલાં રડમસ બની બોલી. “લવજ, મારા ફલીને બચાવો. મને તેની આગલ લઈ ચાલો. હું તેને કાંઈથી રીતે સમજાવસ. તે કાંઈનું નહિ તો મારું દેહું જરૂર માનસે.”

“પન ગુલાં, તારા બાવા જો એ વાત જાનશે, તો”—

“જાનવા દેઓ. મારા બાપ કરતાં મારો બાવિંદ મને વધારે વાહાલો છે. તેને બચાવવા મારું મારાથી જોટલું થશે તેટલું હું કરસ.”

ગુલાંની હુજત આગલ લવજ લાચાર થઈ ગયો, અને અંતે લવજ ગુલાંને પોતાની સાથે મુંબઈ લાવ્યો, અને પુરતજ જુની પુરંગ, કે જ્યાં ફલીને કેદ કીધો હતો, ત્યાં તે તેણીને પોતાની સાથે ફલી આગલ લઈ ગયો.

ફલીને જોતાંજ ગુલાં તેને વળગી જાર જાર રડી

પડી, પણ ફલીનો દ્રઢ વિચાર જોઇ લવજી તેની હુજત ઉપર ધિક્કારથી જોવા લાગ્યો.

“ફલી ! તારા આંખે કેવા હાલ.” ગુલાં રડી પડી બોલી.

“તુરગમાંખી શું આદમીની હાલત સારી રહેતી હોસે ગુલ ?” ફલી બોલ્યો. “તું શું કાંમ હિયાં આવી ગુલ ? એમાં કાંઈ સાર નથી. મેં લવજીલખને જેટલું કેહેવા જોગ હતું, તે બધું મેં કેહ્યું. તેથી વધારે હું કંઈ કેહી શકતો નથી.”

“તારાં બેંજાંનું ઠેકાણું કાંહાં છે છોકરા ?” લવજી ચિરકાઘને બોલ્યો. “તારી સુધ જરા ઠેકાણે રાખ, ‘ને આંખે ગુણાખ જેવી છોકરીની કદર ખાઈ કેહે, કે બેસ્પતવારે રાતનાં તું કાંહાં ઉતો ?”

“લવજી શેઠ, મારી જ્યાં બંધ છે. હું તે બોલી શકતો નથી.” ફલીએ નસોસ બની એક ઠંડી હાથે મારી જવાબ દીધો.

“ફલી, જો તું એમ ના કર.” ગુલાં રડમસ થઇ બોલી. “તુને કેહેવુંજ પડસે. મને રરે ! મને મુવેલી જોય, જો તું નહિં કેહેય તો ! તુને મારી કદર નથી ફલી !”

ફલી ડોળા ફાડી ગુલાંનો ચેહેરો જોઇ ડચકાં ખાઈ રડવા જેવો થઇ ગયો. તેણે વિચાર કીધો કે તે બેસ્પતવારે રાતના તે ક્યાં હતો, તે કહી દિયે ; પણ તુરતજ સંગ જેવું કંઈણ દીલ કરી, તેણે પોતાનો વિચાર ફેરવી નાંખ્યો.

“ગુલાં, મને મરવા દે.” ફલી બોલ્યો. “તું જાણતી નથી, કે જે વાત તું જાણવા મગિજ, તે જાણીયાથી શું થશે ?”

“બધાં મરી જાઓ ફલી !” ગુલાં રડી પડી બોલી. “પન તું જીવતો રેહ. તુને તારો જીવ બચાવવા શું નથી

ગમતું? મારી તુંને કદર નથી આવતી ફલી? મને એમ
ઓવાર-નિવાર કાંય કરી મેલેછ? તેં જ્યારે ખુન કીધું નથી,
તાહારે તું તારો બચાવ કર? દુશ્મનનાં મોહોનાં કાલાં કર,
અને સુંના જેવો જીવ એક, એક"—

“હા, સુંના જેવો જીવ, એક ઓરતને ખાતર ના
આપ.” લવજી વચ્ચે બોલી ઉઠ્યો.

પણ ફલીએ કાંધળી જવાબ દીધો નહિ. ગુલાં હવે લાચાર
થઈ રહ્યા લાગી, અને લવજીનો ગુસ્સો ઉસ્કેરાઈ આવ્યો.

“મારા સાહેબ તમે આંધરા થયલા લાગોછ.” લવજી
મિનમિત્ત બોલ બોલ્યો. “જેમ તમારી સુધ ખુધ જતી રેહીછ,
તેમ તમારી આંખોળી જતી રહેલી છે કે શું? આંખે
નિરદોશ છોકરી કેવારની રહેછ, કકલેછ, તેની પર સેહેજળી
રહેમથી તમે જોતા નથી.”

“તમે ભુલ કરોછ લવજી.” ફલી ગુસ્સે થઈ બોલ્યો.
“ખરી વાત છે, કે એક ઓરતને ખાતર હું બેરખતવારે
રાતના કાંઠા ઉતો, તે કહી શકતો નથી; પન તે ઓરત
કાંઈ નહીં પન મારી ગુલાં છે. એનેજ ખાતર હું બોલી
શકતો નથી.”

“મારે ખાતર! શું મારે ખાતર તે ઓરતનું નામ તું
કહેતો નથી ફલી?” ગુલાં અજબ થઈ બોલી.

“એ દીવાનો થયોછ.” લવજી બોલ્યો. “દીવાનાં તરીકે
એને ખુન કીધુંજ એવી દલીલ હું એના બચાવમાં લાવવા
માંગુંછ, ગુલાં. એને બચાવવાનો હવે એજ રસ્તો બાકી છે.”

“હું દીવાનો! પન હું દીવાનો નથી ગુલાં!” ફલી ગુસ્સાથી
બોલ્યો. “હું પરવરદેગારને હાજર નાજર બાણી, સોગંદ ખાઈ

જનાઉંઝ, કે મેં ખુન કીધું નથી. પન જે વાત તું જાણવા માગેજ, તે તારેજ ખાતર હું કહી શકતો નથી. તે વાત હું અંતની ઘડી સુધી છુપાવસ, ને કદાચ જો ફાંસીગી ગીયો, તો તારું ભણું કરી જવશ. હું બેસ્પતવારે રાતના કાંઠાં ઉતો, તે હું ચાહું તો હમનાજ જાહેર કરી મારો બચાવ કરું, પન તેમ થયાથી એક બેદ જાહેરમાં આવતાંજ, તુને તારી જાંઘી અકારી ઝેહેર જેવી થઇ પડે ! ‘ ને જો તેમ થાય, તો પછી મારું જીવેલું શા અપનું ? માટે ગુલ, તું જા. મારા મુવા આપના પાક રવાનનાં કસમ લઇ હું કેહુંઝ, કે હું એ વાત કદી નથી કેહેવાનો. જો ફાંસી ગયો તો તારી બલા ગેઇ.”

ફલી ગુસ્સામાં આવી પોતાના બિજાના ઉપર પટકાઇ પડ્યો, અને નસોસ થઇ બેભાન જેવો બની ગયો. ગુલાંને કાંઇ યાદ આવવાથી, તે લાગલી લવજનો હાથ પકડી ફલીને પડતો મુકી, તુરંગમાંથી બાહાર નિકલી પડી.

અકરણુ ૯ સુઃ.

એક બળી ગયેલું કાગજ !

“ એક વિકટોરીયા બોલાવો, લવજભઇ.” ગુલાંએ તુરતજ લવજને કહ્યું. “ ને ચાલો પેહેલાં કાટમાં.”

“ કાટમાં ? કાટમાં કાંઠાં ? કાંય ? કાટમાં કોનને તાંઠાં ? ” લવજએ ગુલાંને સવાલ કરતાં, તેજ ઘડી એક ‘ ટેકસી ’ રોકી લીધી, અને તેમા બંને જન સાથે બેસી, ટેકસી કાટ તરફ દોડાવવા જણાવ્યું.

“આપરે ફલીની કલખમાં જમ્યે લવજી.” ગુલાં બોલી.
 “બેસ્પતવારે રાતના એ મેહેમથી જ્યારે ઘેર જવા નિકલીયો,
 તાહારે બોલીયો ‘તો, કે હું કલખમાં થમને પછી ઘેર જવજા,
 કારણ કે મારાં કંઈ કાગજ આયાં હોય, તો માલમ પડે.
 ફલી કદી જીલું બોલે એવો નથી. તે કદાચ કલખમાં
 ગીયો હોય, ‘ને તાહાથી તેને કાઢવું કાગજ મલિયું હોય,
 ‘ને તેથી ઘેર જવાને બદલે તે પાધરા બાહારજ ગીયો
 હોય.’”

“પન કાગજ કેન તરફથી આયું?”

“તે આપરે શું જાણીયે?” ગુલાં બોલી. “ઝોરત કે
 મરદ જોખી હોય તે. કાઠ મુવાં જીંડાંએ મારે સાફ ખરી
 બોટી વાત કેહી એને લમાવેલો લાગેજ. મારે લગતી કંઈ વાત
 એ જાણેજ ખરી. પન હું તો કંઈખી જાણતી નથી.
 કલખમાંથી ખજર કાઢાડી એને ઘેર જમ્યે. એના ઘેરમાંથી
 જરૂર કંઈ કાગજ મલી આવવું જોઈએ.”

“મને એ વાત ઠીક લાગતી નથી.” લવજીએ વિચાર
 જણાવ્યો. “જો વાત ધણી છુપી હોય, તો ફલીએ તે કાગજ
 તેજ વખતે કાંઈ નહોં ફાડી નાખ્યું હોય?”

“તે કદી ફારે નહોં. ફલીના જેવા બેદરકાર ધનાજ થોડા
 મલી શકશે.” ગુલાં બોલી. “તે કાગજ તાહાજ કેથે ડગલાના
 ગજવામાં, કે કચરાની ટોપલીમાં, નહિ તો ટેબલના ખાંનામાં
 પડેલું હોસે.”

ઉપલી વાતચીત દરમ્યાન ટેકસી ફલીની કલખના મકાન
 આગળ આવી પુગતાંજ, લવજીએ ત્યાં ઉભી રખાવી, અને
 ગુલાંને લેઈ લવજી, કલખના મકાનમાં દાખલ થયો. દાખલ

થતાજ લવજીએ કલ્પના કારભારી કાવસજી બંગાલીને ઉલટ-પાલટ સવાલો કરવા માંડ્યા.

“કાવસજી તમને કાંઈ ધિયાંન છે, કે બેરપતવારે, એટલે જે દાહારે પેલા પારસીનું ખુન થયું, તે રાતના ફલીભાઈને સાર કોઈ કાંઈ કાગજ દિયાં લેઈ આયું ‘તું?’”

કાવસજી બંગાલી ઘણો લાભો વીચાર કરી બોલ્યા :—
“લવજી શેઠ, તે બનાવને એટલા બધા દાહારા થઈ ગીયાછ, કે મને કાંઈ યાદ નથી. પત સેહેજ ધિયાંન છે સાહેબ, કે થોડા દાહારાની વાત ઉપર ફલીભાઈને નામનું એક કાગજ કોઈ લાયું ‘તું ખરું.’”

“હીક હીક.” લવજીએ ધિરજથી પુછ્યું. “કેટલે વાગે વાર?”

“રાતના બારની અગાઉનો સુમાર હતો.” કાવસજીએ જવાબ દીધો.

“ને તે કાગજ કોન લેઈ આયું ‘તું?’”

“કોઈ ચિથરે હાલ મુસલમાની આયા જેવી બધરી લેઈ આવી ‘તી.’” કાવસજીએ જવાબ દીધો.

“બધરી!” લવજી અજબ થઈ બોલ્યો.

“હાજી. તે બધરીબી કોઈ જબરી ફાટેલ હતી.” કાવસજી બોલ્યો. “એકદમ કાગજ લઈ તે ઑશીસ અંદર ચાલી આવી, મોટે અવાજે બોલી :—“એ કાગજકા ઘણી કિંધર હયે?” મેં જરા દમમાં કેહ્યું. “ચલાવ નિકલો મધરસે.” તો તે રાંડ તો બેહેકી ‘ને બોલી “બડા નિકાલનેવાલા બાયા.” મેં પુછ્યું કે “તુંમ કોનકું પુછતા?” તો તે બોલી “મુજે ખબર નહિ. એ કાગજ દેનેકા હય.” મેં તે કાગજ લીધું, ‘ને કોનને નામનું હતું,’

તે જોયું, તો તે ઉપર ફલીબધનું નામ જણાયું. કાગજખી તેના જેવુંજ ચિથરે હાલ ‘ને મેલું’ હતું. મેં તે કાગજ લેખ જ્યુ કીધું. પેલી મુસલમાની બધરી જતી રહી, ‘ને જેવા ફલીબધ આવી લાગા, તેવુંજ તે કાગજ મેં તેવનને સ્વાધીન કીધું.”

“પછી ફલીબધએ તે કાગજ વાંચિયું ખરું કે?”
લવજીએ સવાલ કીધો.

“નહિ. તેવન તો ખીજાઓ સાથે “પુલ” રમવામાં રોકાયાતા.” કાવસજી બોલ્યો.

“અંહ, ઠીક.” પુલની રમતમાં કોણ કોણ સામેલ હતું, તે શાક્ષી તરીકે જુખાંની આપવા કામ લાગશે, એમ ધારી લવજી તેઓનાં નામ પુછવા લાગ્યા:—“વારું તમને યાદ હોસેની, કે ફલી સાથે પુલ રમવામાં કેન કેન હતા?”

“ચાનજીભાઈ ઝવેરી, સોલિસીટર-મેરવાનજી, ડોસાભાઈ દુબાશ, ‘ને પેલા નવા મેમ્બર, જેવન બેરીસ્ટર છે, તેવન.”

“રમત કેટલે વાગે પુરી થય?”

“એકમાં પંદર મિનીટ કમ હતી, ‘ને ફલીબધએ બધી “લાઇફ” ખોહી દીધી.” કાવસજીએ જવાબ દીધો. “તેવાજ તેવન પેલું કાગજ વાંચવા બતી આગલ ગીયા, ‘ને સુમારે એકમાં પાંચ મિનીટ કમ હતી, તેમ કલખમાથી તેવન ચાલી ગીયા.”

“બરાબર.” લવજી મનમાં બોલ્યો. “ને એક વાગે તે ખરશેદને મલ્યો, એમાં તો કાંઈજ શક નહિ. પેલાં કાગજમાં “અપોઈન્ટમેન્ટ કાધેલું” હોવું જોઈએ, ‘ને તે માફક ફલીબધ તાંદાંજ જવો જોઈએ.”

“ ઓલ રાઇટ—ઓલ રાઇટ.” લવજી બોલ્યો. “ સાહેબજી.”

“ મેં તમને પેહેલેથીજ કેહ્યુંની લવજી ? ” ગુલાં બોલી.

“ હવે ચાલો ફલીને ધીર. તે કાગજ જરૂર ધીરમાંજ હોસે.”

પાછી તેઓએ પોતાની ટેકસી ગોવાલિયા તલાવ ઉપર ફલીબાઇના મકાંન તરફ દોડાવી.

“ તમારી અટકલ બિલ્કુલ ખરી છે.” લવજીએ કેહ્યું.

“ તમારા વિચાર પરમાણે તો કાગજ તાંદાંજ હોવું જોઇએ ગુલાં.”

ગુલાંને હવે એકજ ઇન્તેજરી હતી. તે ઇન્તેજરી પેલાં કાગજ વિશેની હતી જે તે કાગજ ફલીના ઓરડામાંથી મલે, તો તે ફલીને સાબુન બચાવી શકે.

આવા આવા વિચારોમાં ગુલાં પોતાના ફલીની ફિકર કરતી હતી, તેવામાં તેઓની ટેકસી ગોવાલિયા તલાવ ઉપર આવેલાં ફલીના મકાંન આગલ જઇ પુગી. લવજી અને ગુલાં તુરત ટેકસીમાંથી નિકલી ફલીના મકાંનમાં દાખલ થયાં. ભામલો જે પોતાના શેઠનો ખરો વફાદાર નોકર હતો, તેણે તુરતજ ફલીબાઇના આંખે દોરતો, ગુલાં તથા લવજીને, ફલીના ઓરડામાં દાખલ કીધાં, અને પોતે હજારો હજાર કદુવા પોતાના જીવને દેવા લાગ્યો, કે:—“ કાહાંને કાંહાં પેલા છા—જુઠા વીમાવાલા દલાલને મેં ફલી છેઠ છાજ બધી ખચર આપી દીધી.”

લવજી અને ગુલાં ફલીના ઓરડામાં પેલા કાગજની તલાશ કરવા લાગ્યાં. શરૂઆતમાં તેઓએ તેની ટેબલનાં ખાનામાં ઉઠલ પાઠલ કીધી. ત્યાર પછી કપડાંની કચાટમાં મુકેલા તેના કગલા, પાટલુન, વેસ્ટ કોટ, બદીઆંન વગેરેના ખીસાં

ખારીકીથી તપાસી, બંને જનાં નાસિપાસ થયાં, અને સેવટે શુભાંએ તે કાગળ મેલવવાની સઘર્ષી આશા છોડી.

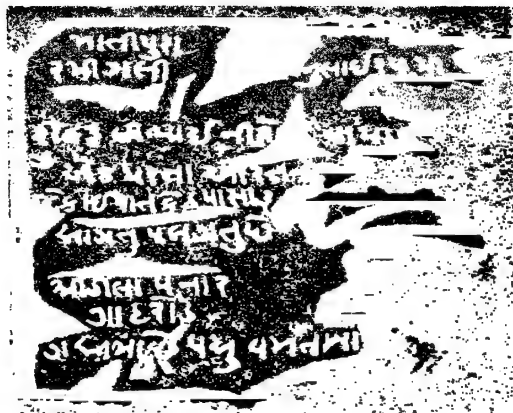
પણ તેવામાં તેણીની નજર ટેબલની નિચે, જુના પુરાણ કાગળની એક બાસ્કેટ ઉપર પડી. કુબતુ' માનસ જેમ શીશુને વળગી જીવ બચાવવાની પેરવી કરે, તેમ શુભાં આ બાસ્કેટમાંથી એકે એક કાગળ બાહાર કાઢાડી, ફલીને બચાવવાની આશાથી તે તપાસવા લાગી.

પણ અંતે તે નિરાસ થઇ. બાસ્કેટમાંથી તેણીને કાંઇપી કાગળ મળ્યું નહીં. જેવી તે નિરાસ થઇ ઉઠવા જતી હતી, તેવીજ તેણીની નજર એક મેલાં કાગળ ઉપર પડી. તેણીએ તેજ વખત તે ઉંચકી તપાસવા માંડ્યું.

દેખાઇતી રીતે તે કાગળ દબાઇ ચોરાઇ ગયેલું હતું. શુભાંએ પોતાને ધુજતે હાથે તે કાગળને ખુલ્લું કરી, તેમાં શું લખાણ હતું તે વાંચવાની તજવિજ કાઢી, પણ તેની બેહદ અજાણેથી વચ્ચે તે કાગળ કાંઇ કાંઇ ઠેકાંણુથી તેણીને બળી ગયેલું દેખાયું. તોપણ ધિરજથી તે લખાણ શુભાં ઉકલાવી વાંચવા લાગી, અને તે વાંચતાંજ એક ચીસ પાડી હરખ બેર બોલી ઉઠી :—“ મલિયું ! આએ શું ? મલિયું ! લવજભઇ મલિયું ! ”

લવજ જે ઓરડાનાં ખુણા ખટોલામાં તપાસ કરતો હતો, તે શુભાંની ચિસ સાંભળી દોડી આવ્યો, અને તેજ વખતે શુભાંએ તેના હાથમાં નિચલું કાગળ મેલ્યું.

તે કાગળ ચોરાયલું, અને કોઇ કોઇ ઠેકાંભૂથી
 બળી ગયેલું હતું. લવણ અને ગુલાં
 તે કાગળ વાંચવા લાગ્યાં.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

ખાનસાહેબ જહાંગીરશાહ.

ડિટેકટિવ વાસુદેવ ફડકે છુપી પુલીસમાં પોતાની કળાયાળ દિકમતોથી જાણીતો થઈ વખણાઈ ગયો હતો ખરો, પણ આખી પુલીસ ફ્રાંસમાં તેનો એખલો હરીફ, એક પારસી ઇન્સપેક્ટર જહાંગીરશાહ હતો. પારસીજ કેની? એટલે પુછવુંજ શું પડે?

મુંબઈની પુલીસ ફ્રાંસમાં ફડકે અને જહાંગીરશાહ, એ એ નાદર ગોહર હતાં, કે જેમની સંચળ બુધ્ધી અને ગુનેહગારોને પકડી કાઢવાની અસાધારણ ચપગાઈ તથા કુનેહથી, મુંબઈના ભલા ભલા ભામટાઓ, જુગારીઓ, લફંગા-લુટારાઓ, તેમજ ચોર અને ખુનીઓ ઝાડના પાદડાં મિસાલ ધુજતા હતા. વાસુદેવ ફડકેએ આજ સુધી પોતાના કાંમથી જે નામના મેલવી હતી, તેથી આવતે સાલ કમીશ્નર સાહેબની ભલામણથી તેને માનપાનની નવાજેશ થવાની દરેક વકડી હતી. તેવામાં ખરશેદ ખરાસના ખરા ખુનીને પકડી કાઢવાની ઉમેદમાં, વાસુદેવ તાતીયાએ પોતાની કિરતીનો ફાટ હવામાં ખાંધી દીધો હતો, અને જે વખત જાયે છે, તેમાં મોટે ખાંચરે ફરતા જણેલા-ગણેલામાં ખપતા એક પારસી જવાનને ખુની તરીકે ફ્રાંસીને લાકડે લટકાવી, તે પોતાની કિરતી અંમર કરનાર હતો.

પણ એવા એક પારસીથી ખુન જેવું હિચકાઈ કાંમ થાય કેમ? અને તેથી ફલીભાઈ જેવો એક આખરદાર અને ફળવાયેલો પારસી જવાન ખુન કરે—એ વાત ઇન્સપેક્ટર વાસુદેવના પારસી

હરીફ, ઇન્સપેક્ટર જહાંગીરશાહના બેઝાંમા બિલકુલ ઉતરી નહિ. એક પારસી ખુન કરેજ નહીં. એક પારસીની રગોમાં ફરતાં લોહીમાં એવો હિયકારો ખવાસ આમેજ થાયલોજ નથી, એમ ઇન્સપેક્ટર જહાંગીરશાહનો પાકડો વિચાર હતો.

ખાનસાહેબ જહાંગીરશાહ મુંબઈની છુપી પુલીસમાં ઇન્સપેક્ટર હતા, અને વાસુદેવ ફડકે જહાંગીરશાહને હમેશ પોતાના હરીફ તરીકે જોતો હતો. જહાંગીરશાહ કાઠખી રીતે છુપી પુલીસમાં છઠ્ઠે ખુને પડેલા એક અમલદાર નહી હતા. પોતાની હુશિયારી, ચપળાઈ, બાહાદુરી, અને કળાબાજ હિકમતથી, સરકારની ખાતરી કરી તેવણુ અત્યાર આગમજ માનપાનના ધણી થઈ બેઠા હતા. ખોટી નોટ બનાવનારાઓને પકડી કાઢી, નવ લાખની બનાવટી નોટનો મોટો જથ્થો તેવણુ પકડી, કમિશનર અને સરકારની ખાતરી કરી આપી હતી, કે જહાંગીરશાહ જેવાં પારસીઓની ખરેખર મુંબઈની પુલીસના ડિટેક્ટિવ ખાતાંમા ધણીજ જરૂર છે. ફડકેના આ સિનીયર જહાંગીરશાહ, ફડકેના દરેક કાંમની ખોડખાપન કાઢવા હમેશ તલખી રેહતા હતા, અને બને તો ફડકેની મેહનતની બરબાદી અંતની ધડીએ કરવાની તેવણુ હમેશાં ઇન્ટેન્સીટી તક શોધતા હતા.

ખાનસાહેબ જહાંગીરશાહ ત્રીસ વરશની ઉમરના એક દેખાવલા કાઢડી મુછ વગરના જવાંન હતા. આંગે તેઓ પાતળા, અને કદે જરા ઉંચા હોવાથી, હમેશા વેશ ધારણુ કરવામાં તેવન ફાવી જતા હતા. સખ્ય ધણી વખતે ઓરતના લેખાસમાં આ જવાંન ઇન્સપેક્ટર પોતાના જીવના જોખમે માહાબારત તરકટો પકડેલાં હતાં. આવી રીતની બાહોશીવાલા એક પારસી

હરીકૃષ્ણે જો કે વાસુદેવ ફડકે હમેશાં ડબ્બોજ હતો, પણ તે સિનીયર ઇન્સ્પેક્ટર હોવાથી, મોહડાં ઉપર ખાનસાહેબને મિકું પિરસવાને તે ચુકતો નહિ હતો.

એક ખુની તરીકે ફલીભાઈ પકડાવાથી જાહેરમાં જો મત થયાં હતાં. એક બાબુવાલા તેને ખરેખર ખુની સમજતા હતા, અને બીજી બાબુવાલા તેને ખરેખર નિરદોશ માનતા હતા.

ફલીભાઈએ પોતાનો બચાવ કરવા ના પાડ્યા પછી, અને લવજી તથા ગુલાંએ પેલાં બળી ગયેલાં કાગળની શોધ કીધા પછી, લવજીએ પોતાની આફિસમાં તુરતજ મલી જવા ખાનસાહેબ જહાંગીરશાહને એક ચીઠ્ઠી લખી.

વાસુદેવ ફડકેના 'કેસ' ઉપર ખાનસાહેબ ઇન્ટેન્ડરીથી જાહેરમાં નહી, પણ બાતેનમાં તપાસ રાખતા હતા; અને એક મરાઠાએ ફલીભાઈ જેવા કેળવાયલા એક જવાનને ખુન જેવા આરોપ માટે પકડેલો જાણી તેવણુ ઘણાજ દલગીર થઈ ગયા હતા. પણ લાચાર! તેવણુ એ વાતમાં કાંઈ પણ કરી શકે એમ નહિ હોવાથી, ગુપચુપ ફલીભાઈના કેસનાં સેવટ ઉપર તેવણુ વિચાર કરતા બેઠા હતા.

લવજી તરફથી ખાનસાહેબને જેવું કાગળ મળ્યું, તેવોજ તેવણુને નવો જીવ આવ્યો હોય, તેમ તેવણુ તુરતજ ઉઠી હરખભેર તપાસાર થઈ, ફાટમાં જવા નિકળ્યા. લવજીની ચીઠ્ઠી વાંચી તેવણુ તુરત એકજ અટકળ બાંધી, અને તેજ વખતે તેવણુ મનમાં બોલ્યા કે:—“ ખુદા કરશે તો ફલીભાઈ છુટી જશે. એક પારસી કદીબી ખુન કરે નહિ. ” એા! પારસીસ આર નોટ બાન' ટુ મડ'ર.”

લવજી ઍરીસ્ટરની ઍરીસ હાથ ફાટના મકાનમાં જ હતી. ખાનસાહેબને મારતી વિકટોરીયાએ ત્યાં જઈ પુગતાં ઘણી વાર લાગી નહિ. લવજી તેવજીની વાત જોતાજ એકા હતા, અને ખાનસાહેબ જેહાંગીરશાહ લવજીને મક્કવાજ માંગતા હતા, એટલે જેહાંગીરની ઇન્તેજરીનું સેવટ બંનેની મુલાકાતથી આવી ગયું.

“કમ ઇન-કમ ઇન-ખાનસાહેબ” લવજી તુરતજ પોતાનો હાથ લંબાવી જેહાંગીરશાહને શેકહેન્ડ કરતાં જોલ્યા. “કમ, અંદર આવતા ખીલોછ કે શું જેહાંગીરશાહ? તમે ખિલીતા ખિલીતા કેમ આવોછ?”

“હું સમજીયો તમે રોકાંનમાં હોસો.” જેહાંગીરશાહે હસીને જવાબ દીધો, અને લવજી પોતાની ઍરીસના બારના બંધ કરી જેહાંગીરશાહ સાથે વાતે લાગ્યા.

“કેમ લવજી શેઠ, સેવકને કાંઈ ફરમાસ?”

“હા ખાનસાહેબ.” લવજી જોલ્યા “ફલીલખના કેસમાં ગાંધીભઈએ મને બચાવ કરવા રોકેલો છે. ખરશેદ ખરાસના ખુનની તમામ વિગતથી તમે માહિતગાર તો હોવા જોઈએ મીં જહાંગીરશાહ?”

“લવજીભઈ, હું એમ ધારૂં.” ખાનસાહેબે જવાબ ચહાવી જવાબ દીધો. “ફડકેએ બેશક બેહદ મેહનત કરી ફેટલોક પત્તો મેલવિયોછ. પન લવજીભઈ, મને શક છે કે તેણે ખરા ખુનીને પકડીયો હોય.”

“કારન? તમુને તેમ માનવાનું શું કારન છે, ખાન સાહેબ?” લવજીએ અજબ ચમ સવાલ કીધો.

“કારન?” ખાનસાહેબે જવાબ દીધો. “લવજીભઈ તમે

કારન પુછોછ ? શું કિયાની ઓલાદના પારસીઓની રગોમાં વેહતું લોહી એટલું બધું કાલું થઇ ગીયું'છ, કે તેઓ ખુન કરે ? એક કેળવાએલો, સુધારામા વધેલો, ધન્યતથી પુર અને માલથી ભરપુર જવાન, હિયકારો બની ખુન કરે ? ફલીભઇથી હું એવી આશા રાખુંજ નહી. ફડકેએ મેજસ્ટ્રેટને જે “ઇન્ફરમેશન” આપી ફલાભઇને પકડવાનું વારંટ લીધું'છ, તે ખાનગી રીતે મે વાંચી જોયું છે, ‘તે લવજી શેઠ તે વાંચતાજ મે અટકલ કીધી, કે ફલીભઇ કદાચ નિરદોશ કાંવ નહી હોય ! એશક ફડકેએ ધણી મેહનત કીધી છે. તેણે મેલવેલા સાક્ષીઓની જખાંની ઉપર જે ‘જ્યુરી’ ખ્યાન આપશે, તો ફલીભઇને ખોલ ખોલતાં ‘જ્યુરી’ “ગીદટી” ઠેડવશે. ખુદ ફલીભઇના નોકરે ફડકેને કેલું, કે જે રાતના ખુન થયું તે રાતના ફલાભઇ બે વાગાને સુમારે ઘેર આયો હતો. હું ધણોજ દલગીર છેઉ લવજી શેઠ, કે ફલીભઇ આવી આકૃતમાં આવી પડીયોછ. તોપન હું ફરીથી કેહું'છ, કે ફલીભઇ ખુન કરે એવું આદમી નથી. મને એનો બચાવ મુશ્કીલ લાગેછ લવજીભઇ. પન એ એકજ રીતે બચી શકે. તમે “ઁલીખી” સાબેત કરી શકશો મીં લવજી ?”

“તેજ મારો બચાવ છે ખાનસાહેબ. ઁલીખી સાબેત કરવા ઉપર હું મોટો આધાર રાખુછ.” લવજી બોલ્યો “તમે શું ધારોછ, ઇન્સપેક્ટર સાહેબ ?”

“મારા કરતાં તમોએ વધારે જાણુવું જોઇએ, મીં લવજી.” ખાનસાહેબે જવાબ દીધો. “બચાવ કરવાનું કામ તમાર પોતાનુ છે.”

“પન તે સ્ટુપીડ બચાવ કરવા ના પાડેછ.” લવજી મોહોડું કુમલાવી બોલ્યા.

“બચાવ કરવા ના પાડેછ? એટલે? તાહારે શું ફાંસી જવા માંગેછ? સખબ? ” ખાનસાહેબ અજબ થઇ બોલ્યા.”

“તે પોતાની ઇજ્જતને વધારે વાહાલી ગણેછ, ખાન-સાહેબ.” લવજીએ જવાબ દીધો. “પોતાની ઇજ્જતના બચાવ ખાતરજ તે પોતાની ગરદન આપવા તઇયાર થયોછ.”

“એ તે શું જુલમ ! ” ખાનસાહેબે ટિકા કીધા.

“તે જો ચાહે તો “અલીબી” સામેત કરી શકે. પન ખુન જે વખતે થયું, તે વખતે તે જે ઠેકાને ઉતો, તે વાત જાહેરમાં આવે, ‘તે તેથી તેને ખેળલત લાગે, તેના કરતાં ફાંસી જવામાં તે વધારે માન સમજેછ.” લવજી બેરીસ્ટરે ખુલાસો કીધો.

“હું બધું સમજી ગીયો.” જેહાગીરશાહે જવાબ દીધો. “એક એરતનું નામ જાહેરમાં આવવાના કરતાં ફ્લોમઇ પોતાની ગરદન આપવા તઇયાર થયોછ; એમજ કેની લવજી શેઠ ?”

“તેમ નહીં.” લવજીએ જવાબ દીધો. “તમારા જેવીજ અટકલ મેં પણ શરૂઆતમાં કીધી‘તી, પન મારી તે અટકલ પાછલથી ખોટી પડી. ખરી વાતતો એ છે, કે એક મરતી એરતે ફ્લોમઇને કંઇ છુપી વાત કેહવા તેડાવેલો હોવાથી, તે તેને મલવા ગીયો‘તો.”

“ઓહો! તમે તો ધના આગલ વધી ગયલા લાગોછ મીં. લવજી ?” ખાનસાહેબે વિચાર જણાવ્યો. “પન તે છુપી વાત શું ?”

“તેજ એક બેદ છે ખાનસાહેબ. તે બધરીએ શું વાત ફ્લોમીને તેડાવીને કેહી, તેજ માલમ પડતું નથી.” લવજીએ જવાબ

દીધો. “કંઈ ધનીજ અગતની બાબદ કેહવા તે ઝોરતે ફલીને તેડાવીયો. ‘તો, ‘ને બેસ્પતવારે રાતના જે વખતે ખરશેદનુ ખુન વિકટોરીયામાં મોડી રાતે એક ‘ને એ વાગા વચે થયું, તે વખતે ફલીબધ આ મરતી ઝોરતના બિછાના આગલ હાજર ઉતો.”

“તાહારે વિકટોરીયાવાલાએ જબાનીમા કેહ્યું તે જુદું, કે ફલીબધ થોડી વારમાં પાછો આયો.” ખાનસાહેબે કેહ્યું. “મારો વિચાર પેહલેથીજ એવો ઉતો. બરોબર. તાહારે વિકટોરીયામાં ખરશેદને લેધને ફલીબધ નહીં ખેઠેલો.”

“ખિલ્દુલ નહીં.” લવજીએ જવાબ દીધો. “તે પેલી ઝોરતને તાંહાં નિકલી ગયલો ઉતો. ખાનસાહેબ, જુવો વાંચો આએ કાગજ. મોટી મુંશકેલીએ મેં આએ બરી ગેયલાં કાગજનો એક ટુકડો ફલીબધના રદી કાગજોની “બાસ્કેટ” માંથી મેલવિયોછ.”

લવજીએ ખાનસાહેબના હાથમાં પેલું અરધું બલી ગયેલું કાગજ મુકયું, અને ખાનસાહેબ તે કાગજ ઘણીજ બારીકાથી તપાસવા લાગ્યા.

“બેસ્પતવારે આએ કાગજ લખેલું છે.” ખાનસાહેબ બોલ્યા.”

“હા. ઉપર તારીખ લખીછ, તે જોઇ કેની.” લવજીએ જવાબ દીધો. “ખરશેદનું ખુન પન એજ દાહારે રાતે થયલું?”

“એહો! સમજ પડી. લવજીબધ આએ કાગજ કામાટી-પુરાની બારમી ગલીમાંથી આવેલું છે.” ખાનસાહેબ બોલ્યા. “મારી તો હમનાજ નજર પડી! કાગજને મથાળે એકાદ હરફ બલી જવાથી મારી નજર હમનાજ તે ઉપર પડતાં મને

ખ્યાન આયું. પન એ કાગજ જ્ઞાન લાયુ 'તું', 'ને કાંઠાં આયું 'તું' ?"

"કાવસજી બંગાલી, પારસી યુનીયન કલબનો કારભારી કેહજી, કે એક મુસલમાની આયા જેવી ચિથરે હાલ છોકરી, કલબમાં આવીને એ કાગજ આપી ગેઇ 'તી.' લવજી ખેલ્યો. "હવે કેવી રીતે એ ઠેકાનું 'ને એ ઓરતનું' નામ નીશાન શોધી કાઢાડીએ.

"લવજી શેઠ કામાટીપુરાની લુકેલિટી મુંબઈમાં એક દોજખના ગાર સમાન છે." ખાનસાહેબે પોતાના પુલીસને અનુભવ જાહેર કર્યો. "આખી મુંબઈના પાપી પલીદો, લુટારા, ચોટ્ટા, ખુની અને જુગારીઓ, એ લુકેલિટીના ગીચ અને જુદા જુદા ગંધીલા લટા ઉપર વસેજી. એ જગા ઉપર મોડી રાતના જવું વટિક જેખમભરેલું છે. કાંઈ જુલોચુકો જે તાંઠાં જઇ લાગે, 'ને જે હાથમાં સપડાયે, તો તેને જાનથી મારીખી નાખે, તો ખુનીનો પતોખી મળે નહીં. પુલીસ શું કરે? લવજી શેઠ, આ કાગજ કામાટીપુરામાંથી લખાણુંજી. પન ફલીભઇ છેક મોડી રાતના એક વાગે એખલો તાંઠાં જાય, 'ને સલામત પાછો ફરે, એ મારા માનવામાં બિદકુલ આવતું નથી. મને લાગેજી કે તેને સાથે લેઇ જવા પેલી છોકરી કેથે ઉભી રહેવી જોઇએ. પન જરા સગર. એક બીજી વાતખી મને યાદ આવી. કામાટીપુરામાં મંદીના એકની વાત ઉપર રમજાન નામની એક જુઠીઆના મકાનમાં, એક ઓરત મરન પામી 'તી ખરી."

"તેની ખબર તમને કેમ પડી, ખાનસાહેબ ?" લવજીએ કારણ જાણવા માગ્યું.

"તેની પાચદરત કાઢડતી વખતે ધનું લોક કથસ્તાનમાં

તેની લાસને દફન કરવા જનાર ઉતું, વાસ્તે કમિશનરે તાંહાં બદોબસ્ત કરવાના ધરાદાથી મને તાંહાં હાજર રેહવા ફરમાવિયું ‘તું.’” જેહાંગીરસાહે કારણ જણાવ્યું.

“પન તે કેાન ઓરત હતી, કે એટલું બધું લોક તેની પાયદસ્તે ગીયું ‘તું ?’” લવજીએ સવાલ કીધો.

“રમજાન નામની એક છુટી ઓરતની તે કાઠ સગી હતી.” ખાનસાહેબે જવાબ દીધો. “શું સગી થતી‘તી, તે હું નથી જાનતો, પન કામાટીપુરાનું તમામ લોક મરનારને “બકાવલી” ના નામથી ઓલખતાં ‘તાં. કેહજ કે તે હતીજ ખુબસુરત ઓરત હતી. પુનાથી તે તન મહિનાની વાત ઉપર આવી તી. તે અસલ લાહોર કે અમરીતસરની રેહનાર હતી. તે બહીનાં રોગથી તન મહિના વેર રીખતી‘તી, સેવટે જે રાતના ખુન થયું, તેજ રાતના તે મરન પામી‘તી.”

“તાહારે તેનેજ કાગજ લખી ફલીને તેડાવેતો હોવો જોઇએ.” લવજી બોલ્યો.

“બેશક.” ખાનસાહેબે ઉઠતાં ઉઠતાં જવાબ દીધો. “લવજીલખ જે ફલી એ રમજાનનાં ઘેરમાંજ ગીયો હોસે, તો આપન સાબેત કરવા સાફ જોટલા જોઇએ તેટલા શાખસી મેલવી શકસું. પેહલાં તો છુટી રમજાન પોતે, અને ખીજ તેની દીકરી “પંમ્પા.”

“પંમ્પા ?” “લવજીએ અજબ થઇ સવાલ કીધો. “એ કેઠ જાતનું નામ ખાનસાહેબ ?”

“મને લાગેજ કે એ એક લાડકું નામ હોવું જોઇએ.” ખાનસાહેબે જવાબ દીધો. “બલાજાને મારી તેનું ખરું નામ શું છે તે; પણ પંમ્પાને નામે કામાટીપુરાના તમામ

લોક એ છોકરીને ઓલખેછ. લવણ શેઠ, હમના મને પુલીસ કારટમાં એક સોનેરી ટોલીવાલા કેસમાં જળ્યાની આપવા જવુંછ. કદાચ મારો આખો દીવસ તાંહાં જશે. વારતે રાતના ૮ કે ૯ ને સુમારે હું તમારે બંગલે આજે આવસ. તાંહાંથી આપણે રમજનને ઘેર જઈ પેલી મરનાર ‘બકાવલી’ને વિશે કાંઈ વધુ ખબર મેલવિસું.”

“સાહેબજી. સાહેબજી જહાંગીરશાહ.” લવણએ હાથ લંબાવી શેઠહેન્ડ કરતાં. કહ્યું “હું તમારી જરૂર વાત જોવસ જહાંગીરશાહ.”

*

*

*

જહાંગીરશાહનો તે આખો દીવસ પુલીસ કારટના રોકાનમાં ગયો, સખબ સોનેરી ટોલીના એક નવા પ્રપંચમાં તેઓને ખાસ જળ્યાની આપવી હતી.

બરાબર રાતના સાડા આઠને સુમારે, ટુંડવેલે વખતે, ખાનસાહેબ જહાંગીરશાહ લવણ બેરીસ્ટરને જઈ મળ્યા. લવણ દર પળ તેમની રાહા જોતાજ હતા, તેથી જેવી તેમની નજર જહાંગીરશાહ ઉપર પડી, કે તેવાજ તેવન પોતાનો ઓવર કોટ આંગ ઉપર નાંખી, મોગલ કંપ પેહડી, જહાંગીરશાહને સાંભે જઈ મળ્યા.

“હલ્લો ! તમે તો તકબારજ દેખું ?” જહાંગીરશાહ બોલ્યા. “હું મકુંજે મને ખોટી થવું પડશે. કેમ ? હું વખતસર છેઉંની ?”

“હજી નવ નથી વાગા.” લવણ એક ટેકસીમાં જહાંગીરશાહ પાસે બેસી, પોતાના ઘડીઆળમાં જોઈ બોલ્યા. “તમે ટાઇમ સર છેઓ જહાંગીરશાહ.”

“ ઠીક તાહારે.” જેહાંગીરશાહે જવાબ દીધો. અને ટેકસી-વાલાને હુકમ કરીધો “ હવે આપણુ જઈયું. ચલાવ ?”

“ કિધર સાહાબ ?”

“ કામાટીપુરા, ખારા ગલી.”

ટેકસીવાલાએ પોતાની ગાડી સપાટાબંધ આગળ ચલાવી. જેહાંગીરશાહને મોહકેથી “ કામાટીપુરા ” નો ખેલ સાંભળી લવજી વિચારમાં પડી મનમાં વમાસન કરવા લાગ્યા:—“ કંઈ સમજ નથી પડતી, કે લાહોર—અમરીતસરની એક રેહેનાર, પુનામાં વસેલી, પાછલથી મુંબઈમાં કામાટીપુરા જેવી ગલીય ‘ને હલકી અધમ લુકેલિટી ઉપર રેહેનાર એક ઓરતે અરધી રાતના ફલીભષને શું છુપી વાત કહેવા તેડાવિયો હોસે.”

પણુ તેટલાં ગાડી ગરાંટરોડ કારનર આગળ આવી પુગી.

અકરણુ ૧૧ મું.

અંધારી ગલીમાં ખખડી ગયેલું મકાંન.

મુંબઈનાં ફાટના નાકા ઉપર આવેલી આખરફાર નાટક શાલાઓ આગલ, રાતને સમે નાટકને દિવસે જે લોકોની ગીરદી થાય છે, તેના કરતા વધારે ગીરદી ગરાંટ રોડના કારનર ઉપર આવેલી નાટકશાલાઓ આગલ દરરોજ રાતના થાય છે. થોડા વરસની વાત ઉપર તો વાત એટલે સુધી ખેહેકી હતી, કે આખરફાર કુટુંબો કે મહસ્થાને, રાતને સમે તે રસ્તેથી ચાલી જવું પણુ સલામત નહીં હતું. કેટલીક નાટકશાલાઓમાં નીત રોજ રાતના ખેલો થતા રહે છે, અને તેમાં દાખલ થવાની રી એટલી તો નજીવી તે કમ્પનીના માલેકો રાખે છે, કે

ગરીબમાં ગરીબ માનસ પણ ત્યાં દાખલ થઈ, નાટક જોઈ શકે છે. પણ એવી રીતની નજીવી પ્રીતી દાખલ થનારાઓમાં કેટલાક ધરખાર વગરના લુચ્છા, ભામટા—જેઓ પારકાની મીરાસ પોતીકી કરી લેવાની દરએક પળે તક શોધતા ફરે છે, તેઓ—દાખલ થઈ પોતાની રાત ત્યાં ગુજારે છે, અને છેક મોડી રાતે—સુમારે બે કે અઢી વાગે—જ્યારે નાટક પુરો થાય છે, ત્યારે તેવા “ભલાં માનસો” ધણું કરી “નોરથ બ્રુક ગારડન” માં જઈ ખુલ્લી હવામાં લેટી જાય છે, અને કેટલાકો પડોસમાં આવેલા કામાટીપુરા, ડંકન રોડ, વગેરે જોખમભરેલા રસ્તાઓ ઉપર, યા તો લોકોના ધરના ઓટલા ઉપર, કે બારણાં આગલ યા તો પુટ-પાથ ઉપર સુઈ જઈ રાત પુરી કરે છે.

પણ ખુશી થવા જોગ એ છે કે, પારસી નાટકકારો, કે જેઓએ નાટકની શરૂઆત અને પેહલ મુંબઈમાં કરી હતી, તેઓએ આજ કાલ ગ્રાંટ રોડના નાટકની પડતી દશા ફેરવી નાંખી, તે લત્તાને મોઢે ભાગે આખરદાર બનાવી, નાટકના ધંધાની થાયલી બરબાદીને પાછી સુધારી, આબાદી ઉપર લાવવાની કાંઈ એક ફતેહમંદ કોશિશ કરી છે, અને તેમાં તેઓ ફતેહ પામ્યા છે.

લવજી અને ઇન્સ્પેક્ટર જેહાંગીરશાહની ટૅક્સીને ગ્રાંટરોડ-વાલી નાટકશાલાઓ આગલ મહેલી લોકોની ઠઠમાંથી રસ્તો લેતાં ધણી અડચણ પડી. મોટી મુશ્કેલીએ ત્યાંથી આગલ વધી બેસુમાર વાંકી ટીકી ગલીઓમાંથી પસાર થયા પછી, અંતે એક સાંકડી, ગંધીલી ગલીમાં, જેહાંગીરશાહે પોતાની ટૅક્સી એક ત્રણ માલવાલાં ખખડી ગયલાં મકાન આગલ ઉભી રખાવી, અને પોતે લવજીને સાથે લઈ, ઓટલા ઉપર ચઢ્યો.

“એવાં લોકો સાથે આપણને કામ લેવું જ લવજીભણે, કે ખુદા ખેર કરે.” જહાંગીરશાહે ધીમે અવાજે લવજીને કહ્યું. “એ લોક કંઈખી ખોલે કે ભાડે, તેનો કંઈખી તમે વિચારજ ના કરતા હો કે? કાંઈ જવાબખી ના આપતાં સમજ્યા કે?”

“આવી કિસમની દલિદ્રતા અને કંગાલિયતમાં વસનારાઓથી ખીજી શું વડી રાખીએ મીં જહાંગીરશાહ.” લવજી ખોલ્યા. “તમે કેહોજ તે બરોબર છે.”

જહાંગીરશાહે તે ઘરના ઓટલા ઉપર ચઢી દરવાજો ઠોક્યો, અને ધણે વારે અંદરથી કોઇએ અરધું બારણું ઉઘાડી બાહાર માથું કાઢી પુછ્યું. “કેન હયે? દરવાજા કેન ઠોકતા હયે.”

“ખોલો—ખોલો.” જહાંગીરશાહે પોતાની પુલીસ ફ્રેશનમાં ઘાડા અવાજે દરવાજો ઠોકી કેહ્યું. “યુ હૅમ છુટ—ખોલો?”

જહાંગીરશાહના અવાજની અસર તુરતજ થઇ. તુરતજ એક જવાન છોકરીએ ગભરાટમાં પડી દરવાજો ઉઘાડ્યો, અને મારગમાંથી પોતે ખીસી જઇ, જહાંગીરશાહને અંદર દાખલ થવા રસ્તો કરી આપ્યો. જહાંગીરશાહ લવજીને લઇ તે ઝોરડામાં દાખલ થયા, અને પેલી છોકરીએ દરવાજો પાછો બંધ કીધો.

“રમજાન કીધર હયે?” જહાંગીરશાહે સવાલ કીધો.

“ઉપર, દુસરે મન્ગલે પર.” પેલી છોકરીએ ટુંકા જવાબ દીધો.

લવજીને લેઇ જહાંગીરશાહ એક સાંકડી અંધારી ચાલમાંથી ભાગા તુટા દાદર ઉપર ચઢી, ટંટોસતા, અથડાતા, અંતે ખીજે મારે જઇ પુગ્યા. ચાલમાં દાદરને મથાળે આવેલી એક બારીની પાળની ઉપર બળતી એક અતી ઝાંખી બતીના ઉજાસ વચ્ચે,

લવજીએ આરપાસ નજર કીધી, તો તેને આગલી બાજુના ઓરડાના બારણા બંધ માલમ પડ્યાં. જહાંગીરશાહે અંધારામાં લવજીનો હાથ પકડી કહ્યું. “તમે મારી પુઠે ચાલો, હું બારણું ઉંધડાઉં.”

“રમજન બીબી—હો બીબી રમજન.” જહાંગીરશાહે બારણાની સાંકળ બાહારથી ખડખડાતી મોટે અવાજે પુકાર્યું, અને તુરતજ રમજન બીબીએ દરવાજો ઉઘાડી ચોપરવા માંડી :—

“કોન મુવા રાતકે વખત પુકારતા હયે.”

“ચુપ! ચુપ!” જહાંગીરશાહે દંભ કાધો. “શટ—અપ ? છાકટી કુષ હયે કયા ? કીતના શરાબ પીયા ?”

એટલું બોલતાજ લવજીને લેધ જહાંગીરશાહ ઓરડામાં છુસી ગયા.

હસિદ્રતાનો કેવો દેખાવ ! ગરીબીનો કેવો નમુનો ! ! કંગાલિયતની ડરામની સિકલ, પોતાનું કદર બિહામનું ડાચું વકાસી, આ ઓરડામાં વસ્તાં રહેવાસીઓને દર પળે ગળી જવાની બિહીક આપતી હતી.

આ ઓરડાના બે ખુનામાં બે નાહાની ભાગી ગયલી ખાટલી, અને તે ઉપર ચિથડે હાલ મેલી ખાર જેવી ગોદરીઓ બિછાવેલી હતી. એક ખખડી ગએલી નાહાની જેવી ખુરસી, અને એક દેવદારના લાકડાંની જુની પુરાની ટેબલ, એટલોજ સામન હતો. ટેબલ ઉપર એક નાહાની કાચની શીશીમાં ધાસના તેલની બતી બળતી હતી.

ઓરડામાં લવજી અને જહાંગીરશાહ દાખલ થયા, અને રમજન પેલી ખાટલી ઉપર જઇ બેઠી. તુરતજ તે ખાટલી

નિચેથી રમજાને એક બેવરા દાડની પેંટ કાઢડી, તેમાંથી એક ડીનપાટમાં થોડો રેડો, તે ગટાવી ગધ, અને ઠાંસતી ઠાંસતી તે ખાટલી ઉપર ચરડાઈ પડી બડબડવા લાગી :—

“ ઇયા અલ્લાહ ! ઇયા અલ્લાહ ! અરે બાપરે ! ”

આ છાકટી ઝોરત રમજાન હતી. દાડની ઝુમમાં, અને દલિદ્રતાના દુખની દાઝથી જલતી, તે હાય મારી, પોતાની હાલત ઉપર અફસોસ કરતી હતી.

પણ રમજાનની હાયનો પુકાર પુરો થયો નહિ, તેટલાં તેજ ઝોરડાના એક બીજાં ખુંણામાં, એક બીજાં કંગાલ, લાગી તુટી ખાટલી ઉપર, ચિથડે હાલ હાલતમાં સમડતી, એક બીજાં ઝોરત તેણીને ચઢેલી બુખારની બુમારીમાં, ધિમે ધિમે અને ખારીક અવાજે ગાયેન ગાતી, લવજ અને ઇન્સપેક્ટર જહાંગીરશાહે સાંભલી.

“ સરપે આંખોપે કલીજેપે બીઠાઉ તુંજકો,

આ મેરી જાન ગલેસે મેં લગા હું તુંજકો.”

“ ચુપ રહે નાપાક ! ચુહડેલ ? ” બુઢી રમજાન, એક મોટી ઝુમ પાડી, પોતાની ખાટલી ઉપર ઉઠી-બેઠી, અને પેલી ગાયન લલકારતી ઝીંતે ગાજો દેવા લાગી :—

“ છી—કહીંકી ! મરતી કયું નહિ ! ઇન્દર સબાકી પાઠ કરતી હય ! જા, રેસલમે જા ! નાટીક કરનેવાલી બડી આપ ! હત તેરા સતીઆનાસ હો જાય, તેરા ! ”

“ પેલી તાપની ઝુમમાં બકેજ હો જહાંગીરશાહ.” લવજ ધીમેથી બોલ્યા.

“ બુખાર હયે સાહાબ.” રમજાને લવજને બોલતા સાંભલી જવાબ દીધો. “ બુખાર આતી હયે. આજ સતરા

દીન હુવે. ક્યું ઇતીસપત્તર સાહાબ આપકો કયા કાંમ હયે ? ”

“કુચ્છ નહિ ; કુચ્છ નહિ.” જહાંગીરશાહ બોલ્યા.
“રમઝન, જીસ રાતકુ તેરે મકાંનમે વોહ “બકાવલી” ગુજર
ગઇ, વોહ રાતકુ ઉસકે પાસ એક પારસી આયાથા નહિ ? ”

“મયે કુચ્છ જાનતી નહિ બાવા.” રમઝન બોલી.
સેકજી મય તો સોઇથી. પર મેરી બેટી પંમ્પા એ બાત જાનતી
હયે. બકાવલીને ઉસ્કો કાગજ દે કર બેજીથી.”

“વોહ પારસી કોન થા, વોહ તુજે માલુમ હયે ? ”
જહાંગીરશાહે પુછયું. “તું ઉસ્કો પએજાનતી હયે ? ”

“વોહ મયે કયા જાનુ ! ” બુટી જીમ પાડી બોલી.
“અંગાર લગોરે ઉસ્કે આને જાને ઉપર ! વોહ પારસી
રાતકો ડેર બજે પંમ્પાકે સાથ આયા થા. કયા મયે સારી રાત
ઉસ્કે વાસ્તે જાગ રહું.”

“દોહોડ વાગે ? ” લવજીએ ખાનસાહેબના કાનમાં ડુંક
મારી. “તેજ વખત ! વાત બરાબર મલેજ.”

“પીછે કયા હુવા રમઝન ? ” જહાંગીરશાહે સવાલ કીધો.

“બાવા મુજે મત પુછો.” કંટાલીને રમઝન ખાટલી ઉપર
પાછી લેટી પડી બોલી. “પંમ્પા જાનતી હયે. ઉસ્કો પુછો.
જાન્યાઆઆવ. જાન્યાઆઆવ.”

“પંમ્પા કહાં હયે રમઝન ? ” જહાંગીરશાહે જાણવા
માગ્યું.

“પંમ્પા કહાં હયે ! પંમ્પા કહાં હયે ! અરે બાપરે !
બાપરે ! ” ઘેલી જેવી બની રડતે અવાજે રમઝન બોલી.
“એ મેરે સર પર કયા આફત ! ઇતીસપત્તર સાહાબ, મેરે પર
આસ્માન ટુટ પડા ! એ કયસા ગજબ—પંમ્પા ગઇ—માગ

ગધ—અરે વોહ મર જાની તો અચ્છા હોતા! પંખા મુજે છોડ ગધ! જમાદાર સાહેબ, પંખા મુજે છોડ કર મુકતી ફાજવાલોક સાથ ગધ. અરે મેરી બેટીરે. અરે મેરે બાપરે.”

શુદ્ધી રમજાન આવી કિસમનો વિલાપ પંખા માટે કરતી હતી, તેટલાં સાંમેની ખાટલી ઉપર પડેલી પેલી બીજી ઓરત, તેણીને ચહોડેલી તાપની ઝુમમાં પાછી ગાયન કરવા લાગી.

“નામ જાનેકા ન લે ચાર મયે મર જાઉંગી,
ચાર મયે મર જાઉંગી, હોસ્ત મયે મર જાઉંગી.”

“મર જા—કલ મરનેવાલી હો, તો આજ મર જા!” રમજાને ખાટલી નિચેથી ટીનપાટ લેધ સાંમેની ખાટલી ઉપર પડેલી ઓરતના આંગ ઉપર છુટું ફેંકી ઝુમ પાડી. “મર જાઉંગી? બડી નાટીક કરનેવાલી આધ! ચુપ, નહિ તો તેરી જાન લઉંગી.”

“આએ ઓરતનો અવાજ કાંને એવો મિઠો લાગેજ જહાંગીરશાહ, કે મને એને ગાતી સાંભરવા ધનુજ ગમેજ.” લવજાએ ધીમે અવાજે કહ્યું.

“એ બિચારી તાપની ઝુમમાં લવેજ લવજાબધ, ‘ને આએ શુદ્ધી તેને નકકામી હાડમાર કરેજ.’” જહાંગીરશાહે જવાબ દીધો. “મને લાગેજ કે ગરાંટ રોડ ઉપરની એકાદ નાટકશાલાની એ કાંઈ એક્ટ્રેસ હોવી જોઇએ. હવે ચાલો, ઉઠો લવજા. હિયાં વધુ થોભવામાં સાર નથી. ફલીબધ આએ મકાંનમાં તે દાહારે રાતના ૧ અને ૨ ની વચ્ચે હાજર ઉતો, તે સાબેત કરવા રમજાનની દીકરી પંખાની જખાંનીની ધની જરૂર છે. શુદ્ધી રમજાન કેહજ, કે તે સુતેલી હતી. બેશક તેની હાલની રીતબાત ઉપરથી જાકરી થઇ પડી હોસે. પંખા સાલ્વેશન

આરમીમાં સામેલ થઈ. હું કાલ સહવારના પોહોરમાં સાસ્વેશન આરમીવાલાના ઉપરીને મલી પંખાના બાબમાં તલાશ કરસ.”

“હું ધારું, કે તમારી મેહનતને જસ મલશે.” લવજી ઉઠતાં ઉઠતાં બોલ્યા. “ફલીબાઈની જીંદગીનો બધો આધાર, આએ છોકરીની જબાની ઉપર લટકેલો છે.”

રમજાનના મકાનમાંથી તુરતજ ખાનસાહેબ અને લવજી ઍરીસ્ટર બાહાર નિકલી પોતાની ટેકસીમાં બેસી ગરાંટ રોડ કારનર આગલ આવી પુગ્યા. લવજી જહાંગીરશાહથી છુટા પડી પોતાને બંગલે જવા બીજી ગાડીમાં બેઠા, અને ઇન્સ્પેક્ટર જહાંગીરશાહ પોતાના મકાન તરફ નિકલી ગયા.

પ્રકરણ ૧૨ સુ.

“ઐલીબી” માટે પંખાની લણી જરૂર છે.”

જહાંગીરશાહનો જીવ ચટપટમાં પડ્યો. કોઈથી રીતે ફલીબાઈનો બચાવ કરવો, તેના બચાવ માટે “ઐલીબી” સાબેત કરવી, પંખાને જેમ અને તેમ જલદી સોધી કાઢી કેસને દિવસે કાર્ટમાં જબાની આપવા તેણીને હાજર કરવી, અને સેવટે ફડકેને મહાત કરી, એક પારસીને નિરદોશ ઠેડવી છોડવી લેઈ જવો, એ ખાનસાહેબની મુખ્ય નેમ હતી.

ત્યારે વાત તો કેથી પંખાને આધારે રહી. જહાંગીરશાહે જે પોતાથી બન્યું તે પંખાની તલાશ માટે કીધું, અને લવજીબાઈની ઑફીસમાં નવી ખબર આપવા તેમજ લેવા, તેવજી બપોરના બેને સુમારે જઈ પુગ્યા. આ ધુંધી અને

કળાળાજી અમલદારનો નિરાસીબર્યો. ચેહરો લવજીભાઈ તુરતજી જોઈ સમજી ગયા, કે સમાચાર સારા હોયજી નહીં.

“કેમ. તે મલી કે ખાનસાહેબ?” બેરીસ્ટરે પુછ્યું.

“મેહનત ખરબાદ!” ખાનસાહેબ માથું હિલવતા ખુરસી પર બેસી બોલ્યા. “આજે સહવારના પોહોરમાં સાહેવેશન આરમીના હેડ ક્વાર્ટર્સમાં જઈ પંમ્પા વિશે મેં ખબર કાઢી, પન હાલ તે તાંહાં નથી. વાત ખરી છે લવજીભાઈ, કે પંમ્પા સાહેવેશન આરમીમાં સામેલ થઈ, પન સામેલ થયા પછી બિજેજ અઠવાડીએ તે કંટાલી, કાંઈની સાથ પુના લાઈન તરફ નિકલી ગઈ. મે તુરતજી પુના પુત્રીસના વડા ઉપર ટેલીગ્રામ કરી તલાશ કરવા જણાવિયું. પન તેનો જવાબબી તેવોજ નિરાસી બરિયો મળીયો, કે પંમ્પા નામની કાંઈખી ઓરતનો પુના પુત્રીસને પરો મલતો નથી; છતાં હવે પછી તલાશ કરી તે લોક વધુ ખબર મને જનાવશે.”

“તાહારે મારી ખાતરી છે, કે તે છોકરીએ પોતાનું નામ બદલી નાખીયું હોય.” લવજીએ અટકલ કીધી.

“બેશક એ બની શકે એવું છે લવજીભાઈ.” ખાનસાહેબ લવજીના મતને મળતા થયા. “સાહેવેશન આરમીને ઉડાવવા પંમ્પાએ પોતાનું નામ બદલીખી નાખીયું હોય.”

“સાહેવેશન આરમીમાં તે ક્યારે સામેલ થઈ વાઈ?” લવજીએ પુછ્યું.

“બકાવલીના મરન પછી બિજેજ દાહડે, એટલે ખરશેદનું ખુન થયા પછી બિજે દાહડે.” ખાનસાહેબે જવાબ દીધો. “પેલી બકાવલીના મરન પછી તેના મગજ ઉપર કંઈ એવી અસર થવી જોઈએ, કે જેથી તે પોતાની હાલત સુધાર-

વાની મતલબથી એકદમ સાલ્વેશન આરમ્ભીવાલાને જઈ મલી હોય. ગરીબ બિચારી છોકરી ! સાલ્વેશન આરમ્ભીવાલાઓ કહેછ, કે તે છોકરી ધનીજ દેખાવલી અને ધનીજ ખુબસુરત હતી. પન મિલકુલ અલન હતી. લખી વાંચીથી નહી જાનતી 'તી' "

" તાહારે હવે પુલીસને હાથ વાત પડી જહાંગીરશાહ." લવજી બોલ્યા. " પંખાને જે પુલીસ શોધી નહી કાઢાડે, તો " અલીખી " પુરવાર થઈ નહી શકે. કાંઈ ફિકર નહિ. પુલીસને પન એ વાત જનાવશું. ન્યુસ પેપરમાં પંખાનો પત્તો મેલવી આપનારને મોહોડું ધનામ આપવાની જાહેર ખબર છપાવશું. મુંબઈ, પુના, સુરત, ભરૂચ, અમદાવાદ અને બરોડા વગેરે જાનીતાં શહેરોમાં બીતે બીતે એ બાબદ કાગળો વલગાવી જાહેર કરશું. સખબ ફલીની જાંદગી હવે તો ફકત આએ છોકરી પંખાને આધારે છે. હવે એક બારગી ફલી બધી વાત કથુલખી કરે, તોપન તેને બકાવલીના ધરમાં નજરે જોનારની જાનીનીની ધણીજ જરૂર છે."

" ખરેખર, મામલો તેવોજ છે." ખાનસાહેબે જવાબ દીધો. " પન આજે સહવારના હું જાહેર પાછો પેલી છુટી રમજાનને મલવા ગીયો'તો, તાહારે તે બોલી, કે ફલીબઈ ઉપરાંત, મરનાર ખરશેદ ખરાસ પોતેથી બકાવલી પાસ અવાર નવાર આવતો'તો, 'ને તેની સાથ તેને સારી દોસ્તી હતી. લવજીબઈ, હું ખરેખર કેહુંછ, કે આવા ગુચવણુ ભરીયા કેસો મેં ધણાજ થોડા જોયાછ હું ! જેમ જેમ એ કેસમાં આપરે વધારે આગલ વધિયેછ, તેમ તેમ ગુચવણુ ઓછી થવાને બદલે તે વધતી 'ને વધતીજ જાયછ."

" પન આએ બકાવલી કેાન નખખોદ ગેઈ છે, તેની કંઈ

ખબર નહીં મલે ?” લવજી ચીરડાઇ જોડ્યા. “આએ કેસમાં જેથી કાંઈ થયું, તે એ ઓરતથીજ થયું.”

“તેની ખબર મલતી નથી, ‘ને હું’ તે જનતોળી નથી.” ખાનસાહેબે જવાબ દીધો. “પન એટલું જાતું, કે તે એક ધની ખુબસુરત, દેખાવલી, સુમારે ચાલીસ વરસની એક ઓરત, અમરીતસરથી પુને ‘ને તાંહાંથી તે હિયાં આવી વસીતી. પન રમજનને તાંહાં તે ફવી રીતે આવી રેહી, તેની મને ખબર પડતી નથી. પુનામાં તો તેને સરવે કોઈ “કવીન-ઓફ-પુના” કરી કેહવું ‘તું.”

“પન આવી એક હિન્દુસ્થાની ઓરતે ફલીબધને એવું તે શું કેહ્યું, કે ફલીબધ તે વાત કેહવા કરતા ફાંસી જવાનું વધારે પસંદ કરેછ ?” લવજી અજબ થઇ જોડ્યા. “અમરીતસરની એક વસનારી, કામાટીપુરા જેવી ગીચ અને ગલીચ જગ્યામાં જઇ મરન પામી, ‘ને મરતી વખતે ગાંધીની ગુલાને સાડ તેને શું ખબર ફલીને કેહી, કે તેથી ફલીની આવી હાલત થઇ પડી ? હવે વખત જોવામાં સાર નથી ખાનસાહેબ. ફલીબધ કંઇથી વધારે ખબર પેલી બકાવલી વિશે આપવા ના પાડેછ, તાહારે એને બચાવવાનો ફક્ત એકજ ઇલાજ બાકી રહ્યોછ, ‘ને તે એજ, કે પંખાને શોધી કેહડાવી સેશન કોર્ટમાં હાજર કરવી.”

“જો મુંબઇ કે પુનામાં, તેમજ સુરત, બરૂચ, અમદાવાદ, કે બરોડામાં તે હોસે, તો એમજ જાનો કે તે મલી ચુકી.” જહાંગીરશાહે હિંમત આપતાં જણાવ્યું. “તે કરતાં જો બની શકવું હોય, તો આવતી સેશન માટે કેસ “પોસ્ટપોન” કરાવતાં તમને શું વાર લાગનાર છે ?”

સેશનનો દાહાડો દીન પર દીન નજદીક આવતો જતો હતો; પણ હજી પંખાનો પત્તો મથ્યો નહીં હતો. લવજીએ મુંબઈના તેમજ ગુજરાતના સરવે હિંમેજી તથા ગુજરાતી રોજીંદા અને અઠવાડીક છાપામાં રૂપીયા દસ હજારનું ઇનામ પંખાનો પત્તો મેલવી આપનાર માટે છપાવ્યું. ગામેગામની પુલીસના વડાઓ ઉપર તાર મોકલાવ્યા; શેહેરે શેહેર ભીંતે ભીંતે દીવાલ ઉપર જાહેર ખબરો લગાડાવી, પણ પંખાનો પત્તો કાંઈથી માલમ પડ્યો નહીં.

ફલીબાઈએથી પોતાની હુજત છોડી નહિ. લવજીએ તેને ધણીથી સમજાવ્યો; ફરી ફરીથી ગુલાંબેથી તેની તુરંગમાં મુલાકાત લીધી, અને રડીને વિણવ્યો, પણ ફલીબાઈએ કાંઈથી જવાબ દેવા સાફ ના પાડી. ધણીજ માયાં કુટે એટલુંજ જણાવ્યું, કે :—“ગુલાં તે વાત જાણી સુખી થનાર નથી.”

ગુલાંની મિનતજરીથી ફલીએ લવજીને સેહજ વધારે ખુલાસો કીધો, કે :—“જે રાતે ખરસેદનુ ખુન થયું, તે રાતે હું રમજાન છુટીને તાર્હા ઉતો. કલખમાંથી જેવો હું નિકલ્યો, તેવો હું પેલાં કાગજમાં જનાવિયા પરમાણે બિન્ડીખજરમાં નવાખતી મસીદ આગલ ગીયો, અને તાર્હા પંખા મારી રાહા જોતી ઉભી ‘તી. તે મને તાર્હા મલો, ‘ને તાર્હાથી હમો બેઉ જન રમજાનને ઘેર મોડી રાતે ગીયાં‘તાં. તાર્હા પેલી મરતી આરતને હું મલીયો ‘તો. ખસ, એટલુંજ. પન તે આરતે મને શું દેહયું, તે કેહેવા હું સાફ ના પાડું છ.”

“કમનસીબ ફલી.” લવજી બલાપો કરવા લાગ્યા. “એટલોજ ખુલાસો જો તે પેહેલેથી કીધો હોતે, તો તારો

બરમખી જલવાતે, 'ને અમે પેલી પંખાને તેજ વખતે
“ સાલ્વેશન આરમીમાંથી ” સોધી કાઢાડતે. હવે તે મને કે
નહિ, તે કંઈ કેહેવાઈ શકાતું નથી.”

“ નહીં મને તો વધારે બેહતર, કે તે વાત છુપીજ
રહેશે. લવજી શેઠ તમારી મારી ઉપર મોહટી મેહરબાની
થઈછ.” ફલીએ લવજીનો હાથ પકડી કેલું.” પન ગુલ કેમ
છે? તે સારીકાંતી તો છે? લવજી, તેની ઉપર મેહરબાની
રાખજો. ગાંધીબધની જે ફરજ છે, તે તો તેવન બજાવશે,
પન હું મારી ફરજ બજાવવામાં મારા જીવનો ભોગ આપુજ.
ગુલાને બચાવવા માટેજ મારે ચુપકિદી પકડવી પડીછ.”

“ ફલીબધ, મારા મેહરબાન દોસ્ત.” લવજીએ ફલીની
ખાંધ ઉપર હાથ નાંખી કહ્યું. “ જે થવાનું હતું, તે થઈ
ચુકું, પન ગુલાં વિશે તું જેખી જાનતો હોયે, તે મને કેહે,
તેમાં તેનું તું બહું કરશે.”

નહિ, મારા મેહરબાન.” ફલી નકકરી ઠેકાવ ઉપર આવી
બોલ્યો. “ મને માફ કરો. તે હું કદીખી કેહેવાનો નથી.
કેહેવાનો જાહારે વખત હતો, તાહારે મેં નહીં કેલું, તો
લવજી શું હવે હું કેહેવસ? કદીખી નહીં. જે હું તે વખતે
કેહતે તો મારો જીવ બચતે. હવે કેહેવાથી શું ફાયદો? વાસ્તે
મને માફ કરો, 'ને તમે હવે સિધારો.”

“ હું જાઉંછ. ફરીથી હવે એ બાબદ હું તુંને પુછનાર
નથી.” લવજીએ જવાબ દીધો. “ તારા બચાવ સાફ હવે મારી
પાસ કાંઈ ધલાજ રહેયો નથી. પેલી પંખા મલશે, તોજ તું
સલામત રહેશે.”

લવજી નાસિપાસ દીલે તુરંગમાંથી નિકલી જહાંગીરસાહેબને

ઘેર પંખા બાબદ કાંઈ ખબર મેલવવા ગયા; પણ ત્યાંની તેને નાસિપાસ થવું પડ્યું. સખખ જહાંગીરશાહાને કાંઈની ખબર પંખા બાબદ હજી મલી નહી હતી.

સેશન્સ સપ્ટેમ્બરમાં એસનાર હતી. ફલીબાઇનો કેસ એજ સેશન્સમાં નિકલનાર હોવાથી, મુખ્યમાં જખર “સેન્સેશન” થઇ રહ્યું હતું. તરેહવાર ગામ ગપાટા રોજ બાહાર નિકલતા હતા. પણ તેવામાં એક પાકડી ખબર બાહાર એવી પડી, કે લોકોની ઇન્ટેન્સિટીમાં તેથી જખરો ફેરફાર થઇ ગયો.

તે ખબર શું હતી ?

બંધવા ફલીબાઇ તરફથી તેના ઝેરીસ્ટર લવજબાઈ એવી ખબર સેશન્સમાં કરનાર છે, કે એક અગતનો સાક્ષી નહિ મલી આવવાથી, કેસ આવતી સેશન્સ સુધી તકુબ રાખવો.

—:૦:—

અકરણુ ૧૩ મું.

—:૦:—

ફલીની “સેશન્સ” માં તપાસ.

લવજબ ઝેરીસ્ટર બોલ બોલતા ફલીબાઇનો કેસ “પોસ્ટ-પોન” કરાવ્યો. પણ તેથી શું થયું? લોકોની ઇન્ટેન્સિટી ઘટવાને બદલે વધતીજ ગઇ. એક અગતનો સાક્ષી નહિ મલવાથી કેસ તકુબ રખાવ્યો, ત્યારે ફલીબાઇનો ખયાલ ફક્ત “અલીબી” ઉપર આધાર રાખે છે, એમ માલમ પડી આવ્યું. અને “અલીબી” નું નામ સાબલતાજ કેટલાકો તે અત્યારથીજ મત બાંધી બેઠા, કે ખુનના મુકદ્દમામાં “અલીબી” સાબેત

કીધા વગર છુટકોજ નથી, અને ફલીબાઇને તેના સલાહકારોએ એવી સલાહ આપવામાં શુલ કીધી છે.

પણ થોડા દાઢાડામાં આ શાક્ષીનું નામ પણ જાહેર થઇ, ઘેરે ઘેર બોલાવા લાગ્યું. કરોડપતી ગાંધીબાઇએ જ્યારે લવજી તરફથી ફલીના નિરદોશપણા વિશે ખરેખરી બિના જાણી, ત્યારે તેવજી પંખાને શોધી લાવનારને, તેમજ તેના પત્તા આપનારને માટે જાહેર કરેલાં આગલાં ઇનામમાં વધારો કરી, રૂપિયા પંદર હજાર કીધા. આવતી “સેશન્સ” માં કોઇખી રીતે ફલીબાઇનો કેસ ચલાવ્યા વગર છુટકોજ નથી, એમ સમજી પંખાને મેલવવા માટે ગાંધીબાઇ અને ગુલા તરફથી મોટી ધમાલ ચાલી રહી. કાલાખાથી તે અમદાવાદ, વઢવાન સુધીના દરેક મુખ્ય અને મોટા બી. બી. રેલવેનાં તમામ સ્ટેશનો ઉપર “પંખાનો પત્તા શોધી આપનારને રૂપિયા પંદર હજારનાં ઇનામવાલી ખુલાસાવાર જાહેર ખબરોનાં મોટાં કાગળે, આવતી જતી ટેન માહેલાં પાસિન્જરો વાંચતાં હતાં.

ઇનામ રૂપિયા પંદર હજાર.

આ લખ્યાથી જાહેર કરવામાં આવે છે, કે મુંબઇ હાઇ કોર્ટની આવતી ‘સેશન્સ’ મધે, સુરત-વાલા પારસી ખરસેદજી ખરાસના ખુનવાલા મુકદમાની તપાસ ચાલનાર છે. મજકુર મુકદમામાં તોહમતદારનો ખચાવ એક સ્ત્રીની જખાંની ઉપર આધાર રાખે છે. એ શાક્ષી એકાએક બેમાલુમ થઇ ગઇ છે. તે દેખાવે ઘઉંના રંગની, ઘટમઠાર ઘાટવાલી, મધ્યમ કદની, અને ખુબસુરત દેખાવલી છે. તે પંખાને નામે ઓલખાયે

છે. કાંઈખી શખ્સ તેનો પત્તો નિચલે ઠેકાણે આપશે, તેને ઉપલું ઇનામ રોકડું આપવામા આવશે.

લા. મેહરજી ગાંધી.

ગુલ-વીલ. માહિમ, મુંબઈ.

એ ઉપરાંત વળી ગુજરાતના તમામ જાપાઓમાં લંબા પુ જાહેર ખબરો જાપાવી. મુંબઈના જાપાઓમાં પણ તેવીજ જાહેર ખબરો જાપાતી રહી. પુના, અમદનગર, સોલાપુર થાના, કલીયાન, જુસાવલ, જબલપુર ઉપરાંત, જે જે ઠેકાણે શક ગયો, તે તે ઠેકાણે પંખાને માટે તલાશ કરાવવા કાંઈખી બાકી રાખ્યું નહિ. ફાંસીના લાકડાં ઉપર લટકવાનું ફલીબાઈ ઉપર મુકાયેલું બોહતાન, અને તેના બચાવની વાત, એક ઠેકાણે રહી ગઇ, અને 'પંખા' કાણુ છે, પંખા કાણુ હશે, અને પંખા કાણુ હતી, તેની તકરાર, અને તેની અટકલ મુંબઈ તેમજ દેશાવર ખાતે લોક બત્રીસીએ ચહડી રહી.

પણ પેલી ગાંધીની ગુલાં ! તેની કેવી હાલત !

ગુલાંની નિરાસીનો તો પારજ નહિ હતો. જેમ જેમ સેશન્સનો દિવસ નજદીક આવતો ગયો, તેમ તેમ તેની આશા ધિમે ધિમે ઘુબતી એક બતીની માફક ઝાંખી પડતી જતી હતી.

અંતે ખીજી સેશન્સનો દિવસ આવી લાગ્યો, અને એજ સેશન્સમાં ફલીબાઈની તપાસ પણ ચાલવાની હતી. પણ પંખાની કાંઈખી નિશાણુ હજી સુધી મળી નહિ. લવજની સરવે મેહનત બરબાદ ગઇ, અને અંતે ફલીબાઈ ઉપર મેલાયેલા આરોપનો બચાવ, પંખાની ગેરહાજરીમાં કેવી રીતે કરવો, તેના વિચાર અને વમાસણુમાં તે પારસી બેરીસ્ટર પડ્યો.

અને આજે સેશન્સનો પેહેલો દિવસ હતો. લવજી અંતે બાજુ હારી છુટા. ગાંધીની ગુલાં પોતાની બર જવાનીમાં, સાંજ સહવાર પોતાના ભવિષ્યના પસંદ કરેલા ખાવિંદને સદાનો ખોષ બેસવાની! સખબ પંખાની ગેરહાજરીમાં તે બાજુતી હતી, કે ફલીબાઇને જ્યુરી જરૂર ગીલ્ટી ઠેડવશે. ગાંધીબાઇનું મત પણ એવુંજ હતું, અને નિરદોશ ફલીબાઇ પોતે હવે પોતાની હુજત માટે પસ્તાવા લાગ્યો.

પણ માનસને પસ્તાવો હમેશાં મોડેથીજ આવે છે. ફલીબાઇના પસ્તાવો હવે નક્કામો હતો, સખબ પંખાની જખાંની સિવાય બકાવલીના મકાનમાં તેની હાજરી કોઇખી સાબેત કરી શકે તેમ નહિ હતું.

*

*

*

કોઇ કેટલે તરફ સહવારથી લોકોની ધમાલ ચાલી રહી હતી. સેંકડો પારસીઓની ઠઠ દસ વાગ્યા આગમજ કોરટનાં દિવાનખાનામાં ફલીબાઇનો કેસ સાંભલવા મલી હતી. કોઇ ફલીબાઇને જોવા, તો કોઇ લવજીનું બાશણ સાંભલવા; કોઇ પરવારતાઓ ગાંધીની ગુલાં આ કેસમાં જખાંની આપશે, એમ ધારી તેણીને જોવાની અને તેણીને સાંભલવાની ઉમેદમાં ધક્કા મુક્કી ખાતા બિડાબિડમાંથી પોતાનો રસ્તો કરવા લાગ્યા.

પણ સરવેથી બાગ્યશાલી તો જાપાના રીપોરટર સાહેબો હતા, કે જેઓએ સરવેથી મોડા આવી સરવેથી સારી જગ્યા, સરવેને બાજુએ ખિસાડી નાંખી લેતા હતા. વળી કેટલાક પરવારતા “સતરસો ધંધાના ધણીઓ,” જેઓ આ કેસ સાંભલવા તલપી રહ્યા હતા, તેઓ સારી જગ્યા મેલવવા, એક સુફેદ ક્રુસ-કેપના કાગળને “બીફ” ના જેવી બડી

કરી, તેને હાથમાં પકડી, “ચલાવ, ચલાવ” કરતા લોકોને તે કાગળ વડે ભપકામાં બાણુ થવાની ધમ્મારત કરતા હતા, અને એ રીતે તેઓ હરોલમાં જઇ સારી જગ્યા મેલવતા હતા. ખ્રીસ્ત માટે ગીધની કાંતી તલપી રહેલા કેટલાક ઍરીસ્ટરો ભપકામાં જ બોલો બાલી, હિયાથી ત્યાં “ફરરર ફરરર” એકની પાછલ એક આવી ખાલી પડેલી ખુરસીઓ શોધતા હતા, અને જ્યાંખી ખાલી ખુરસી દેખાતી હતી, ત્યાં તેઓ ઠપકી મારતા હતા ! લોક જાણે કે ઍરીસ્ટરો કેસ ચલાવવા આવ્યા હશે, પણ તે બિચારાઓના એવાં ક્યાં બાગ્ય હોય, કે સેક્શન્સમાં કેસ ચલાવવાની તક મેલે !

કેરટનું દિવાનખાતું લોકોથી ચિકાર બરાબ ગયું હતું. પુલીસને તેથી ધણી મેહનત પડવા લાગી. પણ પારસીઓની લાગણી એટલી તો તિક્ષણ બની હતી, કે ફલીબાઇના કેસનું સેવટ જાણવા માટે, લોકોની બીડ વચ્ચે તેઓ સહવારથી સાંજ સુધી જુખા તરસ્યા ઉભા રહેવાનો ઠડાવ કરી આવ્યા હતા.

રીપોર્ટરોની સંક્રમાં પ્રખ્યાત “મુંબઇ સમશેર” નાં અધિપતિ મી. ફર્મનજી પેં પોતાના “પેપર” માટે રીપોર્ટ લેવા ખુદ જાતે બિરાજેલા હતા, સખબ તેવણ એક કાંકરે બે પક્ષી મારવા માંગતા હતા. એક તો મુંબઇ સમશેરનાં આવતા અંકમાં તેવણ લખાણથી રીપોર્ટ આપી પ્રજનનું માન ખાટી જવા માંગતા હતા, અને બીજું તો તેવણે લખેલો પેલો ત્રણ અંકો નાટક, જે ફલીબાઇની દ્રાયલના સેવટ માટે અટકી પડ્યો હતો, તે જેમ બને તેમ જલદી પુરો કરવા માંગતા હતા.

કાટના દિવાનખાનામાં આવો મામલો ચાલી રહ્યો હતો, તેવામાં એક નાંહની જેવી ‘શ્રીફ’ ગોતાના હાથમાં લઇને લવજી ઍરીસ્ટર મલકાતે મોહોડે કાટના દિવાનખાનામાં જેવા દાખલ થયા, કે ગ્યાલરી તેમજ દિવાનખાનામાં જમાવ થયલાં લોકોમાંથી એક ચંચલ પારસી જવાનની લવજી ઉપર નજર પડતાંજ, તે બોલી ઉઠ્યો :—“ કાઉન્સલ શ્રૌર ધી ડિક્ન્સ.”

આ અવાજ સાંભલતાંજ લોકોનું ધ્યાન તુરતજ લવજી તરફ ખેંચાયું, અને તેજ વખતે લવજીબાઇને સરવે હોકા ટિકી ટિકી જેવા લાગ્યા.

એડવોકેટ જનરલ મી૦ કુ સિટલ પોતાના જુનિયર મી૦ બટરફપને આગમજથી કાંઇ સમજાવતા હતા, તેવામાં જડજ સાહેબ દિવાનખાનામાં દાખલ થયા, અને સર્વે જન કાર્ટને માન આપવા ઉઠ્યા. જડજે ખુરસી લીધા બાદ, પુલીસે રાખેતા પ્રમાણે ફલીબાઇને લાવી ઉભો કરીધો.

ફલીબાઇને જેતાંજ દિવાનખાનામાં એક જાતના બડ-બડાટનો ઘણોજ બારીક અને ધીમે અવાજ નિકલવા લાગ્યો. પુલીસે તેજ વખતે ‘સાયલન્સ’ કરી જુમ પાડી, અને બે પરવારતા પારસીના પોરીયાઓના પાંખડાં પકડી દિવાનખાનામાંથી ઘોંઘાટ કરવાના વાંક માટે “સીપાઇ દાદા”એ તેમને બાહાર કાઢી મેલ્યા.

જયુરીને બોલાવી રાખેતા પ્રમાણે કસમ આપ્યા બાદ, એડવોકેટ જનરલે પોતાનું “ઓપનીંગ એડ્રેસ” શરૂ કરીધું.

કાર્ટમાં હાજર રહેલાઓ, જેઓ આજ સુધી ન્યુસ પેપરને આધારેજ આ ખુનની વિગત જાણુતા હતા, તેઓ સરવે એડવોકેટ જનરલનું બાશાણુ ધ્યાન દઇ સાંભલવા લાગ્યા.

એ બાશાણુમાં કેમ અને કેવી રીતે ખરશેદ ખરાસનું ખુન થયું હતું, તે એડવોકેટ જનરલે લખાણથી જણાવ્યું, કે જે બીના બોલે બોલ જાપાઓમાં જાપાઈ ગયા પ્રમાણેજ હતી, અને ત્યાર પછી ફલીબાઈ ઉપર ખુનનું બોહતાન સામેત કરી “ગીલટી” ટૂંકવવા ક્યા ક્યા શાક્ષીને તે લાવનાર છે, તે તેણે જાહેર કીધું. તેણે જ્યુરીને શાક્ષીઓની ગણતરી કરાવતાં કહ્યું, કે મરનારનાં ઘેરવાલાં દાડમ આગના માલેક બાઈ વીલુબાઈ પોતે કેહશે, કે બંધવા ફલીબાઈ અને મરનાર વચ્ચે કેવી કિસમનો મિનાકેસો ચાલતો હતો, અને ખુન થવાની એક અઠવાડીયું આગમય, બંધવાએ દાડમ આગમા જઈ, તેનો જીવ લેવાની ધમકી વટીક આપી હતી.

એડવોકેટ જનરલના બાશાણુનો આટલો ભાગ સાંભલતાંજ ફરાંમજ પૈ રીપોર્ટ લખતાં લખતાં પોતાનું માંહેડું કુમળાવી, હાથ ઉપર હાથ દાખી અરધી જીભ બાહાર કાઢી, પોતાના નાકનું સુકાંણુ ચઢાવી, એવી તો રીતે ડોકું ધુનાવવા લાગ્યા, કે બસ ફલીબાઈને ફાંસીનો “સેન્ટન્સ” જાણે મલાંજ સુકયો!” લોકો પણ તેમજ બડબડવા લાગ્યાં, અને પુલીસે “સાયલન્સ” કરી પાછી જીમ પાડી, અને એડવોકેટ જનરલે પાછું પોતાનું બોલવું અગલ ચલાવ્યું.

“મરનારનું જે રાતના ખુન થયું, તે રાતના તે જાકટો થયેલો હતો, તે સામેત કરવા એક શાક્ષી જખાંની આપી જ્યુરીની ખાતરી કરશે. વજીરખાંન વિકટોરીયાવાલાની જખાંની ઉપરથી માલમ પડશે, કે તોટમનદાર ફલીબાઈએ તેને બોલાવ્યો હતો, અને તે મરનારને પડતો નાખી ચાલી ગયા પછી, થોડી વારમાં તે પાછો આવી મરનારને પોતા સાથ વજીર-

ખાંનની વિક્ટોરીયામાં લઇ બેઠો હતો, અને “વિક્ટોરીયા ગારડન્સ” આગલ તે પાછો ઉતરી પડી, ગાડીને દાદર ઉપર લઇ જવા વજીરખાંનને ફરમાવ્યું હતું, અને ત્યાં ગયા પછીજ વજીરખાંનને જાણ્યું, કે મરનારનું ખુન થયું હતું. શંકર રાણુ નામના એક ખાંનને વિક્ટોરીયાવાલો જ્યુરીની ખાતરી કરશે, કે બંધવો વિક્ટોરીયા ગારડન્સ આગલથી ગોવાલિયા તલાવ ઉપર પોતાને કઇ જવા કહી, તેની ગાડીમાં બેઠો હતો, અને ગોવાલિયા તલાવ સુધી જવાને બંધે, તે ગ્રાંટ રોડના પુલ નીચે ઉતરી પડ્યો હતો. વળી બંધાતો ખાસ નોકર બામલો જણાવશે, કે જે રાતના ખન થયું. તે રાતના બંધવો છેક મોડી રાતના બે વાગ્યા પછી ઘેર આવ્યો હતો. ડાક્ટરની શાક્ષી પણ ઘણી અગત્યની છે, સખબ તે જણાવે છે, કે મરનારનું ખુન ફક્ત ક્લોરોફોર્મ સુધાડીયાથીજ નિપજ્યું હતું.

એવી રીતના વિગત લખાણથી દરશાવી, એકવોકેટ જનરલે શરૂઆતમાં વજીરખાંન વિક્ટોરીયાવાલાને જખાંની આપવા બોલાવ્યો.

અકરાણુ ૧૪ મું.

ફલીલાઈની તપાસ. (ચાલુ)

વિક્ટોરીયાવાલા વજીરખાંનનું નામ પુકારતાંજ તે આવીને પિંજરામાં ઉભો રહ્યો. તેણે જેવી રીતે કેરોનરની જ્યુરી સમક્ષ પોતાની જખાંની આપી હતી, તવાંજ જખાંની આપી. ઉલટ પાલટ તપાસ કરવા માટે બચાવ તરફથી લવજી ઉઠયા, અને તેજ વખતે થોડો ડોકાં તાંણી, કાંન ઉચાં કરી, સાંભલવા

લાગ્યા, સખખ આગલ જણાવ્યું તેમ, લવજા ઝેરીસ્ટર ઉલટ પાલટ તપાસ કરવા માટે મુંઝવણમાં મથકુર હતા, અને તેમની સવાલ કરવાની રીત અને ધરપચ ધાંધલથી, શાક્ષીઓ ગુચવાઈ ગભરાઈ ખરાનું ખોટું બોલી દેતા હતા.

લવજા—તું સોગંદ ખાઈને એમ કેહજ, કે જે આદમીએ તુને બોલાવ્યો હતો, તેજ આદમી પાછલથી મરનારને પોતા સાથ લેઈ તારી વિકટોરીયામાં બેઠો હતો ?

સાખસી—હા સાહેબ.

લવજા—તારી ખાતરી છે કે તે તેજ શખસ હતો ?

સાખસી—હા, મારી ખાતરી છે.

લવજા—ત્યારે તું તે શખસને ઓલખે ખરો ?

સાખસી—નહી સાહેબ. હું “કાયબાકસ” પર બેઠો તો, ‘ને મારી નજર ઘણી ખરી મરનાર પર હતી, તેથી તે શખસનો ચેહરો મને દેખાયો નહી.

લવજા—ત્યારે તું જે એમ કેહજ, કે તેજ શખસ મરનારને લેઈ તારી વિકટોરીયામાં બેઠો, તે ફક્ત તેના કગલાને આધારે.

સાખસી—(ગુચવાડામાં પડી બોલવા લાગ્યો) નહી—નહી—સાહાબ—

લવજા—‘નાહિ લુક હિયર.’ (લવજા પોતાની રીત પરમાણે તોપખાનું છોડવા લાગ્યા.) તું જાણેછ કે “પરજરી.” એટલે શું ?

સાખસી—નહી સાહાબ.

લવજાએ ઇન્ટરપ્રેટરને ઇશ્વારત કરી, કે પરજરીનો અરથ વજીરખાંનને સમજાવવો.

કોર્ટના ઇન્ટરપ્રેટર, વિક્ટોરીયાવાલાને ‘ પરજરીનો ’ અર્થ, અને તેનો કાયદા સાથનો સંબંધ સમજાવવા લાગ્યો.

ઇન્ટરપ્રેટર—દેખો મીયાં, ઇંગ્લેન્ડ ફ્રાન્સદારી કાયદેમે પરજરીકા માએના કોર્ટમે “ કસમ લેકે ખોટી ગવાહી યા જળ્યાની દેના ” અએસા હોતા હએ. ઔર જે કોઈ કસમ લેકે જુઠું બોલતા હએ, ઉરકે દેદખાનિકી સજા હોતી હએ.

સાખસી—સમજ સાહાબ.

લવજી—હવે સાંભલ, તું હિયા તારા કસમ ઉપર જળ્યાની આપવા ઉબોછ. અને તું જે ખોટી જળ્યાની આપશે, તો તે પરજરીના વાંક માટે, કાયદામાં ફરમાવેલી સજા પ્રમાણે તુને સાત વરસ સખત મજુરીની સજા થશે. ત્યારે બોલ, કે આ બંધવાના અવાજમાં, અને તે શખસ, જે મરનારને લેખ તારી વિક્ટોરીયામાં બેઠો હતો, તેમાં તુને કાંઈ ફરક માલમ પડ્યો હતો ?

સાખસી—જવા દો મા-બાપ, હું બચ્ચાંવાલો હઉં, મને માફ કરો ! મારાથી કાંઈનું કાંઈ બોલાઈ જશે, તો હું ગરીબ માનસ.—

લવજી—કેમ તું ગભરાયછ કેમ ? તું ત્યારે ખોટું બોલ્યો ખરો કે ?

સાખસી—નહી સાહેબ—ગરીબ પરવર માફ કરો. હું કાંઈ જાનતો નથી.

વિક્ટોરીયાવાલો લવજીનું ગભરાવનાર બાશાબુ સાંભલી પોતાની જળ્યાની આપવાનું કુલી ગયો, અને ધણે વખતે પાછો ઠંડો પડી બોલ્યો.

સાખસી—હા. તે પેહલાં જહારે મરનારને લેખ ઉબોતો

તાહારે મોટેથી બોલતો 'તો, ને જહારે તે પાછો આયો, તાહારે
ધીમે અવાજે બોલીયો 'તો.

વજીરમીયાની ઉલટ પાલટ તપાસ પુરી થયા પછી, શંકર
રાધુ નામના વિકટોરીયાવાલાની જખાની લેવા માંડી. તેણે
જણાવ્યું, કે રાતના એક અને બેની વચ્ચે, દોહોડ વાગાંને
સુમારે, રાણીના બાગ આગલથી થોડે દુર બંધવો. ગોવાલિયા
તલાવ ઉપર પોતાને લેઇ જવા કહી, તે તેની ગાડીમાં બેઠો,
અને ઓટરોડના પુલની નિચે ઉતરી પડી, તેણે મને એક
રૂપીઓ આપી આગલ ચાલવા માંડ્યું.

શંકરની ઉલટ પાલટ તપાસમાં લવજીને બંધવાની
તરફેણમાં એકજ બાબદ મલી.

લવજી—તું એમ શા ઉપરથી કહેછ, કે આએજ સખસને
તારી ગાડીમાં બેસાડી ગોવાલિયા તલાવ ઉપર તું લેઇ ગયો
હતો ?

સાખસી—કપડાં 'ને દેખાવ ઉપરથી. તેને પન એવનના
જેવીજ મુછ હતી.

લવજી—તેના હાથ ઉપર કાંઇ વિટી જેવું હતું ?

સાખસી—હા. એક મોહોટા હીરાની વિટી તેના જમના
હાથની પેહલી આગલી ઉપર 'મે' જોઇતી.

લવજી—કેમ જોઇ ?

સાખસી—ગાડીમાંથી ઉતરી તેને પોતાના ગજવામાંથી
પાકિટ કાઢી, 'ને અંદરથી રૂપીઓ કાઢી મને આપીયો,
તેવીજ મારી નજર ગારીની ખતીના ઉજાસ વચ્ચે તે ઉપર
પડી.

લવજી—બસ.

લવજીએ પોતાની શ્રીફ ઉપર આબાબદની નોંધ ટપકાવી લીધી, અને ત્રીજા સાખસી દાડમ બાગના માલેક વીલુબાઈનું નામ પોકારવામાં આવ્યું.

વીલુબાઈની જખાંની.

વીલુબાઈ કાંદાના પાતરાંની કાંની બડબડતા, ફડફડતાં, નિચી સોડ કરી સરવેને ચોપરીઆદી કરતાં પિંજરામાં આવી ઉભાં. ફારટમાં જખાંની આપવા માટે, વીલુબાઈને જીદંગીમાં પેહલીજ વખત આજે જવું પડેલું હોવાથી, તેવણના જીવ ઉપર આવ્યું હતું, અને વાસુદેવ ફડકેએ હાથ ફારટમાં હજર થવાને શાક્ષી સમન લગાડ્યો, તેવાંજ તેવન ‘ધાસ-લેટ’ તેલની કાંની સલગી ઉઠી, લાંબે લાંબે હાથે તેની સાથે મરાઈ પડ્યાં, અને વાસુદેવ તાતીયા તેમની ગાલોને ગજવામાં મુકી ગુપચુપ ચાલી ગયા. ફારટમાં જઈ શાક્ષી આપવા કરતાં વીલુબાઈ મરી જવાનું વધારે પસંદ કરતાં હતાં, પણ તેવન કેસના દાહડા સુધી મરી નહી ગયાં, એટલે લાચારીથી તેવનને ફારટમાં જવાની ફરજ પડી.

“તમે આવતા જતા મરે—તમે વસ્તાં વાપરતાં મરે; મારી ધરડે ઘડપન લેવરી કીધી, ‘ને મરતે દાહારે મને ફારટ દરબારમાં ધસડી! કેહેજ કે ધણી વગરના ઢોર સુના, તેમ વગર ધણીની હું રાંડી રાંડને મુવાઓએ ફારટ દરબારમાં ધસરી! ધરડે ઘડપણ મારાં હાડ ધુળવીયાં!”

વીલુબાઈ બડબડતાં ફારટના દિવાનખાનામાંથી પસાર થઈ, શાક્ષીના પિંજરામાં જઈ નિચી મુંડીએ લજવાતાં લજવાતાં બોલ્યાં :—

“કેમ બા મારે શું કાંમ છે? મને શું પ્રજવું?”

લે ચાલો, મને વખત થાએજ, જલદી પુછી લેવો.”

વીલુંબાઇની કટકટથી, અને તેવણુના આકરા સ્વભાવથી સાંબલનારાઓને ધણી રમુજ પડી, પણ વીલુંબાઇને કાંઇ સમજ પડી નહી, કે આ હસાહસનું શું કારણ હશે. તેવને ધણી માથા કુટે પોતાની જખાંની પુરી કાઢી, પણ તેમાં નવું જાણુવા જેવું કાંઇખી તેવને કહ્યું નહી. ખરશેદ ખરાસ જે માસ થયા તેવનના દાડમ આગમાં આવી રેલો હતો; એથી વધારે તેવન સોગંદ ઉપર સોગંદ ખાઇ કાંઇખી જાણુતાં નથી, એમ તેવન જાણાવવા લાગ્યાં; પણ વળી જરા વધારે આડકતરા સવાલ ખેંચીરે તરફથી થતાં, તુરતજ “કમિટ” થઇ જતાં હતાં.

સવાલ—મરનાર ખરશેદ ખરાસ તમારા બંગલામાં જે માસ થયાં આવી રહ્યો હતો નહિ?

જવાબ—હાજી. એથી વધારે હું ખીજું કાંઇ જાનતી નથી બા.

સવાલ—વાર જરા વિચાર કરો. કાંઇ દાહાડો તે છાકટો થઇ ઘેર આવતો ‘તો?

જવાબ—તે મેં કાંદાં ના દેહ્યું. માતીદાની જાત પરી? તે કરતાં પીએ તે તેના હું શું હાથ ધરું કે? એખી સરકારનો કાયદો હોશે? જે અરંધીયાઓ વાત લાયાજ તે.

કોરટમાં હસાહસ થઇ રેહી. લવજને પણ પોતાની દલગીરી ઉપરાંત હસવું આવ્યું, અને તપાસ પાછી આગલ ચાલી.

સવાલ—એના કાંઇ દોસ્તદારો ઉતા વાર?

જવાબ—હોશે! તે મને સાનું પુછાજ? તે બેહસ્તીને

પુછો? તે તો બેઢસ્તી જાને? પન હા કાંઈ પેસુ પોમીટર નામનો બેઢસ્તીનો જીવે જાનનો દોસ્ત ઉતો, 'ને તે હમેસ બેઢસ્તીની સાથેજ ફરતો'તો. બીજું હું કાંઈ જાનતી નથી બા.

સવાલ—તમે આપ્પે તોહમતદારને ઓલખોજ?

જવાબ—હાજી. પન બેઢસ્તી'ને મરનાર સાથે કજીયો થયો, તે હું કંઈ જાનતી નથી બા.

સવાલ—તે તમને કાને પુછીયું?

જવાબ—તમે પુછો કે ના પુછો, પન હું સાફ કેહુંજ કે મેં તે લોકને કજીયો કરતાં જોયા નથી.

સવાલ—તાહારે તમે તોહમતદારને કાંઠાંથી ઓલખો?

વીલુબાઈ પાછા ફરી પડવાથી, સોડ તાણી બડબડવા લાગ્યાં, અને કોરટમાં ફરીથી હસાહસ થઈ રહી.

“મરેરે મુવાઓ! આપ્પે કંઈ મારી કુટી મુસલમાન કરવા બેઠાજ? બુસુરે મારા નામ નખપરથી.”

સવાલ—બોલો તમે તોહમતદારને કાંઠાંથી ઓલખો?

જવાબ—જીવો બા. હું બાઈ મનખ, તમે મને મબરાવી ના નાખો. હું જે છે તે તમને કેહી દેઉંજ. મને એવી યાદ છે, કે ફલીબઈ એક દાહારો ખરશેદને મલવા દાડમ આગમાં આપ્યો'તો, 'ને તે વખતે બેઢને કજીઓ થયો'તો, 'ને મારામારીબી થઈ'તી. સમજીયા. જતાં જતાં તે એમ બોલી ગીયો, કે “તેની ઉપર મારો હક છે, 'ને તું જે તેની સાથ પશુશે, તો ઘોરે દીવસે હું તારું ખુન કરસ. બીજું હું કંઈ જાનતી નથી બા.

આ ઉલ્લા સમુનો વીલુબાઈના મોહડામાંથી નિકલતાજ,

લોકોમાં કચકચ ચાલી રહી. ફલીબાઇએજ ખુન કીધું છે, એવી લોકોની ખાતરી થઇ ચુકી. લવજી દાંત પીસી પોતાના દીક્ર માહેશી છુપી દલગીરી દાખી દેવાનું ડોલ ધાલી, વીલુબાઇનું બોલવું મોઢકું મલકાવી હસી કાઢાડી, પોતાનો હસતો ચેહરો લોકોને દેખાડવા, તે ચોમેર નજર ફેરવવા લાગ્યો.

લવજીએ વીલુબાઇની ઉલટ પાલટ તપાસ લાખો વખત ચલાવી, પણ તેમાંથી કંઇખી સાર નિકળ્યો નહિ.

વીલુબાઇની જખાંની પુરી થતાંજ, ફલીબાઇના બટલર બામલાને નામની શુભ પડી. ‘બટલર બામલા ઘોસલા—બટલર બામલા ઘોસલા.’

બામલો જરા બપકામાંજ હતો. તે પાટલુન અને ફાટ સાથે રાતા પીલા ચટા પટાવાલો કાબરચીતરો નેકટાઇ, અને ફલીબાઇના રોગાંનના શુટ, તથા “મોગલ કેપ” ધાલી બપકામાંજ આવી ઉભો, અને ગજવામાંથી રૂમાલ કાઢાડી મોઢોડું લુંછી, તતરબંધ થઇ જખાંની આપવા તઇઆર થઇ રહ્યો. બેરીસ્ટરે તેને સવાલ કીધો, અને ઇન્ટરપ્રેટર તેને સમજાવે, તે આગમજ તેને પોતાનો જવાબ પોતાની લુલી—લંગડી ઇંગ્રેજીમાં ગળાડાવ્યો, એટલે જખાંનીનું કાંમ ઇંગ્રેજીમાંજ ચાલવા લાગ્યું. પણ હુશીયાર બામલાથી બેરીસ્ટર સામે વધુ વખત ટકી શકાયું નહિ, અને લોકોની હસાહસ વચે ઇન્ટરપ્રેટરને અંતે વચે પડવુંજ પડ્યું.

સવાલ—વોત ઇઝ ચોર નેમ ?

જવાબ—મીં બામલા ઘોસલા.

સવાલ—વોટ આર યુ ?

જવાબ—એસ. (હસાહસ.)

સવાલ—આપ સે વોટ આર યુ ?

જવાબ—આપ એમ મીં બામલા સર, એન્ડ માઇ ફાદર ઇસ થીસલા સર.

સવાલ—કુ યુ નો ઇંગ્લીશ ?

જવાબ—એસ સર.

સવાલ—વેલ થેન ગો ઓન.

જવાબ—એસ સર.

સવાલ—યુ રીમેમ્બર ટુવેન્ટી સેવનથ ઓફ જુલાઇ લાસ્ટ ?

જવાબ—થીરી ઇમ્પ્રેસ' સર.

આ જવાબ સાંભળી કોરટ હસી પડી. બામલાનું કેહેવું એવું હતું, કે તન વરસ થયાં તે ફલીબાઇની ચાકરીમાં રહ્યો છે. બેરીસ્ટરના સવાલનો તેણે તેવોજ અર્થ કીધો હતો. કોરટમાં જેવી હસાહસ થઇ રહી, તેવીજ પુલીસે “ સાયલન્સ ” કરી હમેશની જુમ પાડી, અને ઇન્ટરપ્રેટરે ઉઠી બામલાને કેલું :—“ અરે એ બાઇ, તું ઇંગરેજ બન્યો નથી, તાહારે ઇંગરેજમા જન્માંની સાંનો આપેછ ? બોલ તારે થું કેહેવું છે ?

બામલાનો આવો રકાસ થવાથી, તેને બરડે પાણી ઉતર્યું, પણ પોતે ફજેત પડવા છતાં બોલ્યો :—“ પન કું કાંઇ બાલીસ્ટર છે, કે એ લોકની બરાબર એવી “ ટાક ” કરવા તકરાર કરે ? મારે છું કેહેવું હોયે ? તમે પુછો તેનો જવાબ ? બીજુ છું ? બધાઓ હાથી પરે, એટલે હાકળી બીચારો મબરાઇ “ એલાર પેલાર ” કાંઇનું કાંઇ બોલી દીએ, તેવું આદમી હું નથી. હમજીયા હાબ ? ”

ભામલાએ ઇન્ટરપ્રેટરની મદદથી ખરી હકિકત કહી. તેણે પોતાની જાનીનીમાં જણાવ્યું, કે ફલીભાઈ હમેશાં વખત સર બંગલે આવતો હતો, પણ જે રાતના ખુન થયું, તે રાતના એ વાગાની સેહજ અગાઉ તે ઘેરમાં આવ્યો હતો.

સવાલ—એ વાગ્યા પછી ?

જવાબ—નહિ જાણ. ખરું પુછો, તો એ વાગાની અગાઉ ઘેર આવેલા. ફલી છેઠ ઘેર આયા તીવારે એમાં પાંચ મીલીટ કમ હતી.

લવજા બેરીસ્ટરે આ સાખસીની જાનીની સુધારવા ઘણી તજવિજ કીધી, પણ ભામલો જરાબી સુધર્યો નહિ, અને પોતાની જાનીનીને ઘણીજ હઠીલાઈથી વળગી રહ્યો.

પાછી શંકર રાધુ વિક્ટોરીયાવાલાની જાનીની લીધામાં આવી, જેને સોગંદ ઉપર કહ્યું, કે ટ્રાંટરોડના પુલ નીચે જ્યારે બંધવો ગાડીમાંથી ઉતર્યો, ત્યારે તેને કાપના મકાનમાંથી ધડીઆલની એ વાગાની ટકારી સાંભલી હતી. આ વિક્ટોરીયાવાલો પણ પોતાની જાનીનીને વલગી રહ્યો હતો.

આ એ જાનીનીમાં જે ફરક પડેલો હતો, તેજ ફક્ત ફલીભાઈની તરફેણમાં જતો હતો. એ ઉપરથી એવું અનુમાન થઈ શક્યું હતું, કે ખુન થયું તે રાતરે એ વાગે બરાબર જે ફલીભાઈ ટ્રાંટરોડના પુલ નીચે વિક્ટોરીયામાંથી ઉતરેલો હોય, તો ભામલાની જાનીની પ્રમાણે એમાં પાંચ મિનીટ કમ હતી, ત્યારે તે પોતાને બંગલે કેમ પુગ્યો હોય ? એટલા માટે વિક્ટોરીયામાંથી જે અખસ રાતના એ વાગે ટ્રાંટરોડના પુલ નીચે ઉતર્યો હતો, તે અખસ ફલીભાઈ નહિ, પણ કાપ બીજોજ હોવો જોઈએ.

ત્રીજો શાક્ષી પેસ્તનજી પોમેટમને બોલાવવામાં આવ્યો.
પાઉડર અને પોમેટમના બનેલા પેસુઆ પોમેટમ,
ખરેખર તેનાં નામને જેબ આપે એવા “કાકા કૉસમેટિક”
હતા.

પેસુ પોમેટમે પોતાની જગ્યાનીમાં જણાવ્યું, કે મરનાર
સાથ મને ધણી સારી દોસ્તી હતી, અને હમેશાં હમેા ધણા
ખરા સાથેજ ફરતા હતા. જે રાતના ખુન થયું, તે રાતના
હમેાએ ગ્રાંટરોડ ઉપરના “લન્ડન હોટેલ” માં સાથે દારૂ પીધો
હતો. ત્યાંથી નિકલી હમેા કોટમાં “ટેમ્પલ બાર” હોટેલમાં
ગયા હતા. ત્યાં હમેાએ ફરીથી દારૂ પીધો હતો, અને હમેા
બંને ઝાકટા થયા હતા. ખરશેદને ગરમી પડવાથી તેણે પોતાનો
સફેદ ડગલો કાઢાડી ખુરસી ઉપર નાંખી, હવામાં તે બાહાર ગયો
હતો, અને હું દારૂની કેદમાં ત્યાં ટેબલ ઉપર માથુ નાંખી
પડી રહ્યો હતો. થોડા વખતમાં નોકરે આવી ઉઠાડી ખબર
કીધી, કે મારે બાહાર જવું. હું પુરતજ જેવો જવા ઉઠ્યો,
તેવીજ મારી નજર ખરશેદના ઓવર-કોટ ઉપર પડી. તે
ઓવર-કોટ લેઇ હું તેને આપવા તેની પાછલ જતો હતો,
તેવામાં મારી ઝાકટી હાલતનો લાભ લેઇ, કોઇ બદમાશ તે
ઓવર-કોટ મારા હાથમાંથી ઝુટાવી નાહાસવા લાગ્યો. હું તેની
પાછલ દોડ્યો, પણ ઝાકટો હોવાથી મારાથી તેની બરોબરી
થઇ શકી નહી. હું તેને પડતો નાંખી મારે ઘેર ગયો,
કારણ ખીજે દીવસે સહવારે, પેહલીજ ગાડીમાં મને પુને
જવું હતું.

સરકાર તરફથી આ કેસ અત્રે એડવોકેટ જનરલે પુરો
ચાલેલો જણાવ્યો. બચાવ હજી બાકી હોવાથી આવતી કાલ

ઉપર જડજો કોરટનું કામ મુલતવી રાખી, કોરટ બરખાસ્ત કીધી.

લોકોની ચટપટનો શું પાર! આવતી કાલની લોકો કાગને ડોળે વાર જોવા લાગ્યાં. કોઇ ફલીબાઇની કદર ખાતું, તે કોઇ તેની વિરૂધ્ધ બોલતું હતું. મળ મતની કાંઈખી મળ્યુંની ચર્ચ શકતી નહીં હતી.

લવજી બાઇએ બે ચીજની નોંધ પોતાની શ્રીફ ઉપર કરી લીધી હતી.

૧ છું, વિકટોરીયાવાલા શંકર રાધુએ માંટરોડના પુલ નીચે, જે વખતે ફલીબાઇને ઉતાર્યો, તે વખત, અને બામલાએ ફલીબાઇને જ્યારે બંગલે આવી પુજેલો જણાવ્યો, તે વખત વચ્ચેનો ફરક.

૨ છું, વિકટોરીયાવાલાએ ખરોદ ખરાસના ખુનીના જમણા હાથના પેહલા આંગલા ઉપર હીરાની એક વિટી જોઇ હતી, તે, અને બંધવો ફલીબાઇ કદીખી વિટી પહેરતો નથી, તે.

એટલું છતાં લવજી બેરીસ્ટરને ફલીબાઇના છુટી જવાની જરાખી આશા હતી નહીં. તેણે જ્યાંની પરથી નક્કી કીધું, કે “જ્યુરી” ફલીબાઇને “ગીલ્ટી” ઠેડવવા વગર રહેનાર નથી, અને નિરદોશ ફલીબાઇ નાહેક ફાંસી લટકવાનો, યા તો દેશનિકાલ થવાનો.

ડિટેક્ટિવ વાસુદેવ ફડકેના હરખનો પાર રહ્યો નહીં, તેમજ ખાનસાહેબ જેહાંગીરશાહની દલગીરી, લવજીની નાસિ-પાસી, અને ગાંધીની ગુલાંના ગંમ અને માહેતમની હદ રેહી નહિ.

ખીજ દિવસની સહવાર પડી. ફલીબાઇનો બચાવ, અને

લવજીનુ લાચાંણુ, તેમજ ફલીભાઈના કેસનો ચુકાદો સંબંધવા લોકોની બીડ હાથ ફેરડે તરફ થવા લાગી. બેખબરો જોએ અઠવાડીયાંમાં એકજી વખતે જાપો વાંચે નહી, તેઓને શું ખબર? જ્યારે ઇન્તેજાર લોકોનો બેખબર લાગ હાથ ફેરડે તરફ જતો હતો, ત્યારે શેઠરમા બીજીજ અફવા મોહોલે મોહોલે ઉડી રહી હતી.

ફલીભાઈના વખાણુનાર અને લાગતા વલગતાઓ હસતે મોહોડે હાથ ફેરડે તરફ ઉતાવલે પગે દોડવા લાગ્યા. પેલા સોડાવાટરની બાટલી માફક ડોળનારો અધિપતિ ફરાંમજી પંચે, પોતાની આદત પ્રમાણે પોતાની વહાંણુ બદલી, પોતાના મુંબઈ શ્રમશેરના ધરાકાને નિયત એકલા મોટા મમરડા જેવા ટાઇપમા જાપી ઘેરેઘેર પોહોચતા કીધા.

એક વધામણી ! એક ખુશ ખબર !!

ફલીભાઈની સેશન્સમાં તપાસ.

શાફી પંખાનુ મલી આવવું.

સારી સત્તાથી હમો જજીવાવાને શક્તિવાંન થયા હિયે, કે સેશન્સમાં આલતા પારસીના ખુનના ચુકાદામાં ગુમ થાયેલી શાફી પંખા, મધ રાતના મલી આવી છે.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

પંખાનું આગમન.

વાત કહો કે અફવા, પણ પંખા ખરેખર આવી પુગી હતી. ફલીભાઈની પેહલે દિવસની દ્રાવલ પછીજી પુલીસ

ઇન્સપેક્ટર ખાનસાહેબ જહાંગીરશાહ હિંમત હારી બેઠો નહિ હતો. હજી તેને ઘણી આસા હતી. હજી તેને ઘણી ઉમેદ હતી, અને તે એજ, કે હજીખી પંખા કદાચ આવી પુગશે. જો કે તેની આશાની વમાસન ખરૂં જોતાં આશા વિરૂધ આશા સમાન હતી, પણ આ બાહોશ ઇન્સપેક્ટર કદીખી હારી ખાઇ બેઠો નહિ હતો. તે લવજી ઍરીસ્ટરને ઘણી કિમતી મદદ કરતો હતો, અને પેહલે દિવસની ટ્રાયલના સેવટ પછી જહાંગીરશાહે લવજીને હિંમત આપી કહ્યું, કે “મી. લવજી, તમે નિરાસ ના થાવો. જેમ બને તેમ આવી વખતે કેસને લંબાવવામાં ફાયદો છે. આવતી કાલે આપણુ આખો દિવસ જેમ તેમ કરી “ડિફેન્સ” કરવામાં કાઢાડ્યું, એટલે જ્યુરી પોતાનું “વરડિકટ” પરમ દાહાડે સહવારના આપશે. તેટલાં કદાચ પંખા આવી પુગશે. “જ્યુરીનું વરડિકટ” ખુદા ન કરે ફલીબાઇની વિરૂધખી ગીયું, તો પછી ગવરનરને અરજી કરવાને બાહાને આપણુ વખત લંબાવશું.”

લવજીનું મુખ્ય કામ, હવે ગુલાબે દિલાસો અને ધિરજ આપવાનું હતું. પેહલે દિવસની “ટ્રાયલ” પછી લવજી, ફલીબાઇના છુટકારાની તમામ આશા છોડી બેઠો હતો. આવતી કાલે તો ફલીબાઇનો તે બચાવ કરનાર છે, પણ તે બિસ્ફુલ દમ વગરનો, અને બચાવ વગરનો એક બચાવ હતો.

સેક્શન્સ પુરી થતાંજ લવજી ગુલાબે આજની ટ્રાયલના સમાચાર જણાવવા ગુલ વીલ તરફ નિકલી ગયો. ગાંધીની ગુલાબે આ પાક દીલ દોરત, તેણીને તેના દુઃખના વખતમાં દિલાસો આપતો ગુલ વીલમાં બેઠો હતો, તેટલાં એકાએક મોડી રાતે, સુમારે દસ વાગતે ઇન્સપેક્ટર જહાંગીરશાહ બેધડક

દીવાનખાનામાં દાખલ થયા, અને સોફા ઉપર એકદમ બેસી જઈ બોલ્યા :—“ પંખ્યા મલી લવજી.”

આટલાજ સખુનો ગુલાબે કનિ પડતાં, તે એકાએક હરખથી ચીસ પાડી બોલી :—“ એ! મલી? કેન મલી?”

“ ધીરજ ધરો ગુલા.” લવજી પોતે અજબ ચપલા હતા, છતાં ગુલાબે ઠંડી પાડવા બોલ્યા. “ મને વાત કરવા દેઓ? જહાંગીરશા, શું ખરેખર પંખ્યા મલી? તે કાંઈ છે?”

“ રમજનને ઘેર.” “ જહાંગીરશાહે તુરતજ જવાબ દીધો, અને તે કાંઈખી આગલ બોલે, તેટલાં ગુલાં ફરીથી વચમાં બોલી ઉઠી.

“ તાહારે તો જલદી મને તેની પાસ કાષ લેઈ જવો? લવજી, જહાંગીરશાહ, ગાડી છુલાવો—નહી, હું મારી ગાડી જોડાઉં. ચાલો—ચાલો જલદી કરો.”

“ ગુલાં તુ ઘેલી થઈ જશે.” લવજીએ ધીમે અવાજે કહ્યું. “ મને જરા પુછવા તો દે?”

“ પુછો, પુછો લવજી, તમે પુછો. હું તમારા કાંઈમા ધની હરકત કરૂં.” ગુલાં એક સમજી આદમીની માફક પોતાની ઉસ્કેરાયલી હાલતને નરમ પાડી બોલી.

“ હા. પંખ્યા એકાએક આજે સંજની પુના પેસેન્જર ટ્રેનમા આવી પુગી.” જહાંગીરશાહે કહ્યું. “ હું રાખેતા પરમાણે આજે રાતના આઠ વાગે રમજનને ઘેર ખખર કાઢાડવા ગીયો, તાહારે મે જાનિયું, કે તે છાકરી રમજનને તાંહા પાછી આવેલી છે.”

“ ખુશી થા ગુલા.” લવજી ઉઠતાં ઉઠતાં બોલ્યા. “ તારો ફલી હવે સેશનમાંથી છુટી જાયછ! જહાંગીરશાહ. નાઉ કમ

આન. હું પંમ્પાને મલવા માંગુછ.”

“લવજી, પંમ્પાને મલવાની કાંઈ જરૂર નથી.” જહાંગીરશાહે બેઠાં બેઠાંજ જવાબ દીધો. “હું તેને મલી આપોછ. મે તેની તમામ હકિકત સાંભલી લીધીછ, ‘ને તેના ઘેરના બારના ઉપર મે મારા ‘સફેદ કપડાંવાલાઓને’ નજર રાખવા તાકીદ કીધીછ. હવે પંમ્પા આપરા હાથમાં છે, ‘ને આવતી કાલે પોતાની જબાની આપવા તે કારટમાં આવનાર છે. આવી મોડી રાતે દસ વાગા પછી, મેહમતી છેક મુંબઈ જવાની કંઈ જરૂર નથી. મી. લવજી તમારા કરતા ફલીબધનું નિરદોશપણ સામેત કરવાની મને ઘણી ઉલટ છે. મે પેહલેથીજ કેહ્યું ‘તું’ કે ફલીબધ એવું કાંમ કરેજ નહી.”

“ગુલાં ઉપર તમારો મોટો ઉપકાર થયોછ જહાંગીરશાહ.” લવજી બોલ્યા. “પન એ પંમ્પા આટલો વખત સુધી કાંઈ ઉત્તી તેની કંઈ ખબર પડી?”

“સાહેબશન આરમીમાથી નાહસી, તે પોતાના સોબતી સાથે ગુલબરગા નિકલી ગેઇતી.” જહાંગીરશાહે વાત ચલાવી. “ગુલબરગામાં તેનો સાથી તેને તજી ગીયો, અને પંમ્પા તાંઢાંથી નિકલી પુને આવી. પુનામાં તેનો કાઇમી સાથી નહિ હોવાથી, તેને પોતાનું ગુજરાન કરવું બારી પડીયું.”

“ને પછી?” લવજીએ સવાલ કીધો.

“પંમ્પાએ પુનામાં પોતાને એક ગાએનકાર નાએકણ તરીકે જમીલાને નામે ઓલખાવી ગાયન કરવાનો ધંદો શરૂ કીધો. આ ધંધામાં તે વધુ વાર રહી પોતાનું ગુજરાન ચલાવવા શકતીવાન થાય, તેટલાં તેને બેજાની તાલાય પડી, અને પુનાની સેસુન ઇસ્પીટાલમાં તેની જા

પિછાનવાલાંઓ તેણીને મુકી આયાં. ઇસ્પીટાલમા તે જમીલાને નામે દાખલ થએલી હતી. ઇસ્પીટાલમાથી તે ગેષ્ટ પરમ દાહારે સારી થઇ બાહાર નિકલી, ‘ને તેવીજ તેને ખબર મલી, કે મુંબઈમાં પંખા નામની કાંઈ બધરી માટે પંદર હજારનું ધનામ જાહેર થયું. એ ખબર સાંભળતાંજ પંખા પોતાના હાથ ઉપરની રૂપાંના બાંગરી વેચી, ગાડી ભાડાં જેટલા પછસા ઉભા કરી, મુંબઈ આજે સાંજનાજ આવી પુગી. ફલીબધને લગતી બાબત વિશે, મે તેને તપાસી જોઈ, ‘ને તેની જબાંની ઉપરથી મને લાગે, કે હવે આપરે “ઐલીબી” પુરવાર કરી શકું.”

જહાંગીરશાહનો ખુલાસો સાંભળી, ગુલાં તેમજ લવજીને નિરાંત થઇ, અને આવી મોડી રાતે મુંબઈ જવાનો વિચાર લવજીએ મોકુફ કીધો. જહાંગીરશાહ અને લવજી રાતના મોકું થયાથી ગુલ વીલમાજ ગાંધીભાઈના પરોણા તરીકે રેલા, અને ગુલાં પોતાના વાહાલા ફલીના છુટકારા માટે, મોડી રાતે પિછાને જવા આગમ્ય, તે દાદારની બંદગી કરી તેની દાદ ચાહાવાને ભુલી નહિ, સખબ કદીબી દુઃખ દરમ્યાન તે દાદગર પોતાના બંદાને કદીબી ભુલતો નથી.

—:૦:—

પ્રકરણ ૧૬ મું.

—:૦:—

“ડીરેન્સ.”—પંખાની જબાંની.

પંખા પાછી ફરી છે, એવી ખબર આગની માફક સેહરમા ફરી વળી. લોકાના ટોળે ટોળાં હાઇ કોર્ટ તરફ જવા લાગ્યાં, અને કોરટના દિવાનખાંનામા લોકાની બીડ હસ વાગા

આગમચ, આગલા દિવસ કરતાં એટલી તો વધી ગઇ, કે પુલીસના સીપાઇ દાદાએ લોકના ધસારા સામે લાઇલાજ થઇ પડ્યા, અને ફોરટના દિવાનખાનામાંથી ધક્કા મારી લોકોને બાહાર કાઢાડતાં, પોતે ધણીક ધક્કા ખાવા લાગ્યા.

પોરીયાએ પારસીનાજ ફેની, એટલે કાંઇ પુછવું પડે? સીપાઇ દાદાએ જરા “ચીછચીપ” કરી સુકકો દમ કીધો, કે સોલુ સપરચંદ નામનાં એક ચિખાવલા ચકાસેલાએ, સીપાઇ દાદાને ઉંધે હાથે પાછલથી “કેલચુ” “ઝારીચુ”, કે તેવીજ સીપાઇ દાદાની પીલી પાગડીને પાંખ આવી. અને તે ઉડવા લાગી; એ જોઇ દિવાનખાનામાં ઉભા રહેલા તમાશગીરોની ગમતનો પાર રહેયો નહિ.

આવા બનાવથી સીપાઇ દાદાનો “કાંદો ખિલીયો.” તેવજુ દાદાડીવાલાને મુકી મુછવાલાને પકડવા જતા હતા, પણ તેટલાં જડજ સાહેબ ફોર્ટના દિવાનખાનામાં દાખલ થયા, અને “સાયલન્સ” કરી જુમ પડી. સધલું ચુપચાપ થઇ ગયું, અને સીપાઇ દાદા સેહતાંન ડાબો અને મોહોડું કાલું કરી, પાગરીની તપાસમાં નિકલ્યા.

ફલીબાઇની દરકાર આજે કોઇને હતીજ નહી. લોકો દુકત પંખાનેજ જોવા; પંખાનીજ જાળાંની સાંભલવા, અને ફલીનો બંચાવ જાણુવા માંગતા હતા. ઇન્સ્પેક્ટર ફડકેની હિનપસ્તીનો તો પારજ નહી રહેયો, અને ઇન્સ્પેક્ટર જહાંગીર-શાહે પોતાની ફતેહ તો નક્કીજ કરી હતી.

જયુરીએ આવી પોતાની જગ્યા લીધી, અને બાહોશ લવજીએ ફલીના બંચાવ તરફથી “સ્પીચ” કરવાની શરૂઆત કીધી. જેઓએ લવજીનું બાશાંજુ સાંભલ્યું, અને જેઓ તે બાશાંજુ

સાંભરીને સમજી શક્યા, તેઓ લવજી પોતાનું બાજાણું પુર કરે તે આગમ્ય એટલા તો “ પ્રેન્ડુડીસ ” થઇ ગયા, કે કોરટની બાહાર એવી ખોટી જીમ ઉડી, કે જડજ બચાવ તરફના સાક્ષી સાંભલવા ના પાડે છે, અને ફલીબાઇની “ ફેવરમા ” કેસ સમ-અપ કરી જ્યુરીને ચાજ આપે છે.

પણ અફવા તે અફવાજ ! ગપના ગપાટા, તે “ ધરપછાટ ” ના ગોલાની કાંનીજ ઉડે, એટલે પછી પુછવું જ શું ? અરધા કલાકમા વાત ચોમેર ફાટી, અને હજી તો કોરટમા ફરાંમજી પૈની જબાની લેવાતી હતી, તેટલાં રસ્તા ઉપરથી આવતાં જતાં લોકો, વગર ઓલખે એક બીજાને ધસારત કરી કેહતા ચાલ્યા, કે:—“ છુટી ગીયો—છુટી ગીયો ! ”

જ્યારે ગાંધીમા આવા ગપાટા ચાલતા હતા, ત્યારે લવજી બૅરીસ્ટર બચાવ તરફના સાક્ષીની હકિકત કોરટ અને જ્યુરી સમક્ષ રજુ કરતા હતા. લવજીએ આ ખુનના મુકદ્દમાને એક છુલો-લંગડો મુકદ્દમો જણાવી, જ્યુરીની સમક્ષ પડેલી જબાની વખોડી કાઢાડી, અને પોતાના ફક્ત ત્રણજ સાક્ષીઓની જ્યુરીને ગણતરી કરાવી, તે લોકની જબાની લેવાનું કાંમ શરૂ કરી.

પ્રથમમા તેને મુખ્ય સમશેરના અધિપતિ મીં ફરાંમજી પૈ વિશે કેહ્યું. ત્યાર પછી પારસી યુનિયન કલબના મેનેજર “ મીં કાવસજી બંગાલી વિશે વિવેચન કરી કેહ્યું, કે એ સાક્ષીથી તમે જાણશો, કે પંખા નામની એક ઓરત પારસી યુનિયન કલબના મકાનમા બેરપતવારે રાતે સાડા અગીઆર વાગે બંધવા ફલીબાઇને નામનું એક કાગજ લઇ ગઇ હતી, અને ફલીબાઇ કલબમાંથી રાતે એક વાગે ગયો હતો. હેલ્દી જબાની પેલી ઓરત પંખા આપી તમારી ખાતરી કરશે, કે તે

એક કાગળ મજકુર કલ્પના મકાનમાં, બેરપતવારે રાતના સાડા અગીઆર વાગે આપવા ગઈ હતી, અને એક વાગ્યા પછી ફલીબાઇને તે કામાટીપુરાની બારમી ગલીમાં આવેલાં એક કંગાલ મકાનમાં, પોતાની સાથે લઈ ગઈ હતી અને તે મકાનમાં ફલીબાઇ રાતે એકથી દોઢોડ વાગ્યા સુધી ત્યાં હાજર હતો, કે જે વખતે ખરશદ ખરાસનું ખુન થાયેલું સાંમી પક્ષવાલાઓ તરફથી જણાવવામાં આવ્યું છે.”

આવી રીતનો ખુલાસો કરી લવજીએ પેહલા સાક્ષી મુંબઈ શમશેરના અધિપતિ મીં ફરાંમજી પંને જળ્યાંની આપવા બોલાવ્યા.

ફરાંમજી પંની જળ્યાંની માટે ફારટમાં સાંમી બાળુવાલાઓએ વાંધો લીધો, સત્ત્વજ ફલીબાઇની તપાસના આગલાં ભાગ દરમિયાન, ફરાંમજી પં દિવાંનખાંનામાં આવો વખત હાજર હતા. લવજી બેરીસ્ટરે એવો બચાવ કીધો, કે ફરાંમજી પંને સાક્ષી તરીકે બોલાવવાની તેવનની મરજી પેહલે હતીજ નહીં. તેવનના બચાવની વલણુ તે વખતે તદ્દન જુદીજ હતી, પણ પંખા નામની ગુમ થાયેલી ગવાહ એકાએક મલી આવ્યાથીજ એ સાક્ષીને બોલાવવા પડ્યો છે. નામદાર ફારટના હુકમથી ફરાંમજી પંની જળ્યાંની લેવાનું કામ ચાલુ થયું.

મીં ફરાંમજી પંની જળ્યાંની.

મીં ફરાંમજી પં પોતાની જળ્યાંની આપતા બોલ્યા કે :—

“હું મુંબઈ શમશેર પત્રનો માલેક, અધિપતિ, અને પ્રીન્ટર, તેમજ પ્રગટ કરતા છું. હું તેનો રીપોર્ટરથી છું. બંધવા મીં ફલીબાઇને હું અતલગનો મિત્ર છેઉ. હું થોડાંક, વરસ થયાં ફલીબાઇને બોલ્યું છું. એ મુદતમાં મેં કદીબી

ફલીબધને સુંબાની કે હીરાની વિંટી પેહરતાં જોયો નથી. હું કસમ ઉપર કેહુ છ કે છેલ્લા બે વરસમાં એકબી વખત તેના હાથના આંગળા ઉપર મેં વિંટી જેવું કંઈપણ જોયું નહિ હતું.”

ઉલટ પાલટ તપસમાં મીં કુ લીટલે મીં ફરામજ પેંને ગજરાવવા માંડ્યા, અને મીં ફરામજ પેંએ કચુંબર કરવા માંડી.

સવાલ—તમે શું કરો છ ?

જવાબ—હું મુંબઈ શમશેરનો અધિપતિ છે.

સવાલ—તમે કાણુની નોકરીમાં છો ?

જવાબ—નોકરી સાંની ? હું પોતે માલેક અને પોતે અધિપતિ છે.

સવાલ—તમે ફલીબધને છેલ્લા ક્યારે મળ્યા હતા ?

જવાબ—જે રાતના ખરસેદ ખરાસનું ખુન થયું, તે રાતના એવન અને હું એકજ ટ્રેનમાં ચર્ચગેટ આવ્યા હતા. ચર્ચગેટના સ્ટેશન ઉપરથી હમે સાથેજ વિકટોરીયામાં બેઠા હતા. હું એવનને એવનની કલબના મકાન આગલ ઉતારી, હું મારી કલબમાં ગીયોતો.

સવાલ—તમારી કેઇ કલબ ?

જવાબ—ધી બોમ્બે પેન્સીલ કલબ.

સવાલ—અધિપતી સીવાય, તમે કંઈ બીજી કાંમ કરો છ કે ?

જવાબ—હું સુધારાનો એક હિંમાયતી છું, અને પારસી છોકરીઓના માખાપ પાસ લગનના અવસરે રીતની બીબ લેનાર મંડલીનો હું પ્રેસીડન્ટ છે. હું એ કામને દીલોગનથી

ટોકા આપુછું ! (કાર્ટમાં હીસ હીસના જવાબો થઈ રહ્યા.)

સવાલ—અધિપતી તરીકે તમને કાંઈ વખત કાર્ટમાં દંડ થયો હતો ?

જવાબ—આહા સાહેબ. હું એવો મુરખ નથી, કે દંડ થાય તેવું લખું. અને તેવું કાંઈ એકાદ લખાણ એક અંકમાં લખાય, તો ખાનગી અંકમાં તુરતજ હું મારી ફલગીરી જણાવી, તે વાતનો છેડો લાવી નાખું. એ તો સાહેબ હમે અધિપતિ લોકની કુનેહ છે. બાકી અધિપતિ તરીકે આજ સુધી દંડ તો થયો નથી, હવે પછીની વાત તો સાહેબ જાણે.

સવાલ—વાર ત્યારે તમે ફલીબધને હાથે કાઢે દાહાડે વિટી જોઈ હતી ?

જવાબ—વિટી ? મેં એમ કાંદાં કેહ્યું, કે મેં વિટી જોઈ ? એ તમે શું જુલાવામાં નાખી ગલે પડવાની વાત કરો છો સાહેબ ? મેં એમ કેહ્યુંજ નથી, કે મેં વિટી જોઈ.

ફરામજી પૈને પકડમાં પકડવાની બજીબી વેતરણ બેરીસ્ટરે કરી, પણ તેનું કાંઈ વલ્યું નહિ.

મી. પૈની જબાની લીધા પછી, ફલીબાધની કલખના મેનેજર કાવસજી બંગાલીએ પોતાની જબાની બે તન સવાલના જવાબ આપી પુરી કીધી. તેણે ટુકમાજ જણાવ્યું, કે ૨૭ મી જુલાઈએ અને બેસ્પતવારે રાતના સાડા અગીઆર વાગાને સુમારે, એક આરત ફલીબધને નામનું કાગળ મને આપી ગયું 'તી. મેં તે ફલીબધને આપિયું 'તું', અને ફલીબધ મોડી રાતે સુમારે એક વાગે કલખમાથી ગીયા 'તા.

આ જબાની પછી પંખાનું નામ પ્રકારવામાં આવ્યું. લોકો તેણીને ટિકી ટિકી જોવા લાગ્યા, પરંપા એક મધ્યમ

કદની, ખુલ્લા રંગની, અને ચોહામણી સીકલની ઘટમારી ઓરત હતી. કોરટના દિવાનખાનામાં પંખાનું નામ પુકારતાજ, તે હિંમતભરી રીતે, છટાદાર ચાલના લેહકા સાથે, દિવાનખાનામાં એકદમ દાખલ થઇ, અને એકડક સાક્ષીને ઉભા રાખવાની જગ્યા આગલ જઇ, ઇન્સ્પેક્ટર જહાંગીરશાહ તરફ નજર કરી, તે ઉભી રહી.

પંખાનું નામ સાંભળતાંજ દિવાનખાનામાં ચક્રચારનો અવાજ પેદા થયો, જેથી ‘સાયલન્સ’ ઉપર ‘સાયલન્સ’ અને ‘ચીઇઇપ’ ઉપર ‘ચીઇઇપ’ના અવાજો કોરટના દિવાનખાનામાં, પોતાની ફરજ બજાવતા સિપાઇદાદાઓ, ગડબડ બંધ પાડવા માટે કરવા લાગ્યા. અંતે સરવેની ઇન્ટેન્જરી વચ્ચે એક સુંદર દેખાવની, રૂપાલી, જવાન બધરી, કોરટના દિવાનખાનામાં લોકોની બીડ વચ્ચેથી છટાદાર રીતે સાક્ષીના પિંજરામાં આવી ઉભી રહી, અને કાયદા પ્રમાણે તેણીને સોગંદ આપ્યા માદ, જખાંની લેવાનું કામ આગલ ચાલ્યું.

પંખાની જખાંનીમાં તેણીએ જણાવ્યું કે, “જુલાઇ મહીનાની ૨૭ મી તારીખ અને બેસ્પતવારે રાતના, પારસી યુનિયન કલબમાં સાડાઅગીઆર વાગે, હું એક ચિટ્ટી કોઇ પારસીને આપી આવી હતી. હું વાંચી કે લખી જાણતી નથી. કોણને નામની તે ચિટ્ટી હતી, તે હું જાણતી નથી. મને તે ચિટ્ટી કલબમાં મુકી આવવા બકાવલીએ કહ્યું હતું. હું ત્યાર પછી બિન્ડીબજારમાં નવાબની મસીદ આગલ મોડી રાત વેર તોહમતદારની વાર જોતી ઉભી હતી. તોહમતદાર મને સુમારે એક વાગે રાતના આવી મથ્યો હતો. હું તેને મારી સાથે કામાટીપુરાની બારમી ગલીમાં, મારી મમાઇ રમજાનને ઘેર લેઇ ગઇ હતી.

બકાવલી તે વખતે મરતી હતી. ‘બંધવો સુમારે પા કલાક સુધી બકાવલી સાથ વાતચિતમાં રોકાયો હતો, અને ત્યાર પછી હું તેને “આલફ્રિસન ઠેટર” આગલ મુકી આવી હતી.

પંખાની ઉલટ પાલટ તપાસ.

સવાલ—તું ખાતરીથી કહે છે, કે એજ શખસને તું તારી સાથ લેઈ ગેઈ હતી ?

જવાબ—હા, હા.

સવાલ—એક વાગ્યા પછી તે તુને નવાબની મસીદ આગલ આવી મલ્યો હતો ?

જવાબ—હા, હા. ધડીઆલમાં મેં એક વાગેલો સાંભલ્યો હતો, અને પછી તુરતજ થોડી મિનીટમાં એ આવી પુગ્યો હતો, અને પોના એ વાગે હું તેને “આલફ્રિસન ઠેટર” આગલ મુકી, હું મારે ઘેર ગઈ હતી.

સવાલ—પછી શું થયું ?

જવાબ—હું ઘેર જઈ પુગી, ત્યારે બકાવલી મરી ગઈ હતી.

સવાલ—હવે એકજ જવાબ દે. તે રાતે બંધવા ફલીબધના આગમાં કેવો ડગલો હતો ?

જવાબ—સફેદ.

અતરે પંખાની જાળાની પુરી થઈ, અને લવજા બેરીસ્ટરે બચાવ તરફનું બાશાણુ શરૂ કરીશું. પોતાની છટાદાર બોલવાની ઢપથી, તેણે કેસની દરેક અગત્યની ‘પોઇન્ટ’ ચિપી ચિપી જડજ અને જયુરીના ધ્યાન ઉપર દસાવવાની દરેક તજવિજ કરીધી, અને તેમ કરતાં જે શખસ મરનારને લેઈ વિક્ટોરીયામાં રાખાઈ ટાવર આગલથી

બેઠો હતો, અને જે પાછલથી વિકટોરીયા ગારડન્સ આગલ ઉતરી પડ્યો હતો, તે શખસ ફલીભાષ નહી, પણ કોઈ બીજોજ હતો, એવી ફલીલ લવજીએ રજુ કરી. કોઈબી રીતે જોતાં પુત્રાસે બંધવા ઉપર મુકેલું બોલતાં સાબેત કરીધું નથી. કારટમા એવી જાણની પડી છે, કે ખુન કલોરોફોર્મથી થયું છે. હમો તે કણલ કર્યે છિયે, પણ બંધવા ઉપર ખુનનો વાંક પુરેપુરો સાબેત કરવા માટે બંધવાએ કલોરોફોર્મ ક્યાંથી લીધું, અને કાણે તેને કલોરોફોર્મ આપ્યું, તે જાણની કાટ હજુર પડેલી નથી. વળી બંધવા વિશે જે વાત સહીથી વધારે ખ્યાનમાં રાખવાની છે, તે એ છે, કે તે કદીબી પોતાને હાથે વિટી પેહડતો નથી, અને મી. ફરાંમજી પેં જેવા પ્રમાણીકપણે પોતાનું ગુજરાંન ચલાવનાર ગ્રહસ્થે, સોગંદ ઉપર જણાવ્યું, કે બંધવો કદીબી વિટી પેહડતોજ નથી. એ ઉપરથી માલમ પડે છે, કે ખુન કરનાર શખસ કોઈ બીજોજ હતો.

જ્યુરીના ગ્રહસ્થો, એ બિના આ કેસમાં ધણીજ અગત્યની છે, અને તે તમે સાહેબોએ ચુકાદા ઉપર આવવા આગમ્ય ખાસ કરી ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ છે. વળી વિકટોરીયાવાલો જ્યારે ફેહછે, કે તેની ગાડીમાંથી તેનું ધરાક ગ્રાંટ રોડનાં પુલ નિચે બે વાગે ઉતરી પડ્યું હતું, ત્યારે બંધવાના બટલર જામલાએ જાણની આપી છે, કે ફલીભાષ તે રાતે ધરમા ગયો, ત્યારે બેમા પાંચ મિનીટ કમ હતી. એ વખતનો તફાવતબી તમે સાહેબે ધ્યાનમાં લેવો જોઈએ છે. એ ઉપરથી સાબેત થાય છે, કે જે શખસ ગ્રાંટ રોડના પુલ નિચે બે વાગે વિકટોરીયામાંથી ઉતર્યો હતો, તે ફલીભાષ નહિ પણ કોઈ બીજોજ

હોવો નોંધજો.

પણ તે ઉપરાંત પેલી ઓરત પંખાની એકલી જાંની ધણીજ અમત્યની છે, અને ફક્ત તેજ જાંનીને આધારે બંધવો પોતાની “ઔઝીબી” સામેત કરી ચુક્યો છે. મુંબઈ જેવા શહેરમાં જાહેર રસ્તા ઉપર આવી રોતે ખુન થાય, અને તે ખુન કરનારનો પત્તો નહિ મળે, એ ધણું તાબુખી બરખું છે. ખરી વાત છે, કે શહેરની સલામતી તેથી નોખમમા આવી પડેછે, પણ નિરદોશોને ઇન્સાફ મળવો ઘટે છે. ઇન્સાફ જ્યાં હોય, ત્યાં નિરદોશ અને ઇજ્જતદારોના જાન માલની સલામતી છે, અને એ જાન, માલ, અને ઇજ્જત હોરમતની સલામતી, ત્યારેજ ફક્ત નોખમમા આવી પડે છે, કે જ્યારે ફલીબાઇ જેવા સોસાયેટીમાં માનીતા અને લોકોને જાણીતા આગેવાંન મહસ્થોની ઉપર, આવી રીતના ખોહતાં કાંઇખી ખાતરીપુરવક પુરાવા વગર મુકવામાં આવે.

જયુરીના સાહેબો, હું ખાતરીથી માનુ છું, કે જે કાંઈ જાંની કોર્ટ આગલ રજુ થઈ છે, તેનું જે તમો બરોબર તોલ કરશો, તો તમો બંધવા ફલીબાઇને નિરદોશ ઠાપી છોડી દેશો. પણ તેજ વખતે મારે કેહવું નોંધયે, કે ફલીબાઇ નિરદોશ ઠડે, તેથી ખરશેદ ખરાસનું ખુન નથી થયું, એમ સામેત થવું નથી. તેનું કોઈ કરતુકી ચંડાલે ખુન કીધું, એ ખરી વાત છે. આપણી બાહોશ પુલીસ એ ખરા ખુનીને શોધી કાઢવાની તજવિજ કરશે, અને કદીખી હવે પછી ઉતાવલમાં એવા ગંભીર વાંક માટે “દાહાડીવાલાને બહલે મુછવાલાને પકડી” ઇન્સાફના પવિત્ર નામને કલંક લાગવા દેશે નહીં.”

લવજા બેરીસ્ટરે પોતાના ટિખ્ખા ટમટમતા ચાખકા પુલીસને લગાવી, લોકોની સામાસી અને વખાણુ વચ્ચે પોતાનું બાધાણુ પુર કીધું. જડજ સાહેબે ફલીબાઇની તરફેનમાં લંબાણુથી કેસ “સમ-અપ” કરી, જ્યુરીને ચાજ આપ્યો, અને જ્યુરી વિચાર કરવા માટે “રિટાયર” થઇ.

પ્રકરણ ૧૭ સુ.

“ગીલ્ડી કે નોટ-ગીલ્ડી?”

સાડા ત્રણ કલાક વેર લવજાએ બંધવા ફલીબાઇના બચાવમાં પોતાનું બાધણુ ચાલુ રાખ્યાથી, એક સાંજનાં પાચ વાગ્યા પછી તે પુરં થયું, અને જડજ સાહેબને કેસ “સમ-અપ” કરી, જ્યુરીને ચાજ આપતાં લગભગ એ કલાક થવાથી, ફોરટમાં ‘લાઇટ’ સલગાવવામાં આવી હતી. જ્યુરી વિચાર કરવા માટે “રિટાયર” થઇ, અને આટલું મોડું થવા છતાં, સહવારથી આવી ઉભેલું લોક, હવે આ જ્યુરીનું “વરડિકટ” જાણવા ઇન્ટેન્સીટીથી ચુપ થઇ રહ્યું. કોર્ટના દિવાંખાનામાં એક જાતની ચુપકીદી ફેલાઇ.

અંતે પોના આંઠ વાગે જ્યુરીએ પાછો કોર્ટના દિવાંખાનામાં દેખાવ દીધો. સરવે કોઇ ગરદન ઉંચી કરી, કાંન ઉપર હાથ મુકી, ‘ગીલ્ડી’ કે ‘નોટ-ગીલ્ડી’ એટલુંજ સાંભળવા તૈયાર થયા. ફલીબાઇના ચેહરા ઉપર લોહીનું એક ટિપું વટિક નજરે પડતું હતું નહિ. એકજ મિનીટ, એકજ પળ, અને ફલીબાઇની સરજત ઉપર સીલ પડવાની પળ હવે આવી પુગી હતી. સરવે કોઇ એકઠી નજરે

જ્યુરીના ફેરમેનને ટિકવા લાગ્યા, અને હવે “કલાક” ઓફ ધી કાઉને” સવાલ કીધો :—

“મી. ફેરમેન, તમે સેવટ ઉપર આવ્યા !”

જ્યુરીનો ફેરમેન :—હા સાહેબ.

કલાક” ઓફ ધી કાઉન :—જ્યુરીનું વરડિકટ જણાવે.

ફેરમેન :—નોટ ગીલ્ટી.

“હુરેરેરે ! હુરેરેરે ! હુરેરેરે !”

“સાયલન્સ ! સાયલન્સ ! સાયલન્સ.”

“હુરેરેરેરે ! હુરેરેરે !”

“ચીઘ્ઘ્ઘ્ઘ—ચીઘ્ઘ્ઘ—”

નોટ ગીલ્ટીના શબ્દો સાંભળી લોક હરખથી હાથું થઇ ગયું હોય, તેમ એકાએક કોર્ટના દિવાનખાનામાં જડજ કે જ્યુરીની, તેમજ પુલીસના કૉન્સટેબલો કે સીપાઇ દાદાઓની કાંઇખી દરકાર કીધા વગર, તેઓ હુરેરેરેના પુકાર ઉપર પુકારો પાડી, ફલીભાઇને વધાવી લેવા લાગ્યા. કોર્ટના માનસોએ સાયલન્સ ઉપર સાયલન્સ, અને ચીઘ્ઘ્ઘ ઉપર ચીઘ્ઘ્ઘના શ્રુમ ખરાડા પાડી લોકોને ધમકી આપવા લાગ્યા. અંતે મોહોટી મુશ્કેલીએ લોક શાંત થયું, અને જડજે ફલીભાઇને જ્યુરીના મત સાથ, એક મત થઇ નિરદોશ ઠેડવી છોડી મુક્યો.

ફલીભાઇની આસપાસ તેની ઓલખાંનવાલાઓ ફરી વળી, તેને મુખારકબાદીથી વધાવી લેવા લાગ્યા. લવજી પોતે પણ તેને જોરથી શેકહેન્ડ કરી, તેને મુખારકબાદી આપવા લાગ્યો. કોર્ટના કમ્પાઉન્ડમાં ગુલાં પોતાની ગાડીમાં ધન્ટેજર બેઠી હતી, તે આ ખબર સાંભળી હરખથી પોતાના કપડાંમાં માઇ-સમાઇ શકી નહી. વાસ્તુદેવ ફડકેની હારથી તેની

હિનપસ્તીનો પાર રહ્યો નહી, અને જહાંગીરશાહની ફતેહથી પારસીઓ ધરીયા ધરાયા નહી.

લવજી ફલીભાઈનો હાથ પોતાની બગલમાં દેખ, જેવા દાદર ઉપરથી ઉતરતા હતા, તેવામાં ધણીજ ઝડપે તેવણની પાછલથી એક આદમી, દાદરના જે-જે પગથીયા કુદાવી, ત્રીજી ત્રીજી પગથીએ ઉતરતો જતો હતો.

તે ફાણુ હતો ?

લવજીએ તેને પીઠ પાછલથી પીછાણી તુરતજ પુછ્યું :—

“હસો મીં પેં, તમે ફલીભાઈને મળ્યા કે ?”

“કાલે, કાલે મીં લવજી. બધી વાત કાલે.” ફરાંમજ પેં ઉતરતાં ઉતરતાં બોલ્યો. “આઠ વાગી ગીયા, અને મને હજી તો આ કેસ ઉપર એડીટોરીયલ લખવી છે.”

“ફલી ! મારા ફલી !” ગુલાંની ગાડીમાં ફલો જેવો લવજી સાથે દાખલ થયો, તેવીજ ગુલાં તેનાં આંગ ઉપર પડી, રડીને બોલી :—“ખુદાએ મારી દાદ લીધી.”

ઘેરે ઘેર હવે એજ વાત ચાલી રહી. ફલીભાઈ છુટી ગયો, એ પારસીઓને મન એક માહબારત બનાવ હતો. સમજી લોક એવો પટપટારો લેખ બેઠાં, કે ફલીભાઈ નિરદોશ હતો, તે છુટીજ જવો જોઈતો હતો, પણ ખરશેદ ખરાસનો ખરો ખુની તેથી પકડાયો નહી તેનું કેમ ?

ન્યુસ પેપરવાલાઓનું પણ એજ મત હતું. નિયતી આરટીકલ બીજે દિવસે મુંબઈ શમશેરમાં છપાઈ.

દાદરવાલા ખુનનું સેવટ.

સેશ-સમાથી ફલીભાઈનું છુટી જવું.

“લાંબી મુદતે મળની ઇન્ટેન્સિટી ગઈ કાલે સેવટ આવ્યું

છે, અને મીંડ ફલીલાઈ ખુનના આરોપમાથી જ્યુરીના એક મતે નિરદોશ ઠી છુટી ગયા છે હમો પેહલેથીજ એવું મત બાંધી ચુક્યા હતા, અને અંતે હમાર ધારેલું ખરૂં પડ્યું છે. કોર્ટમાં ચાલેલી તપાસનો વિગત વાર હેરાલ, હમારા વાંચનારાઓ માટે, હમોએ આજના અંકના ખીજા ભાગ ઉપર લખ્યો છે.

ફલીલાઈ છુટી ગયો છે, પણ ત્યારે ખરશેઢ ખરાસનો ખરો ખુની કોણ છે, એ સવાલ કુદરતી ઉઠે છે. મુંબઈ શેઢરના ધોરી રસ્તા ઉપર આવું જખુન કામ કરનાર કોણ હતો? આ બોહોલી વસ્તીવાલા ગુલજર શેઢરમાં નિરદોશ અને ઇજતદાર આદમીઓના જીવ ખરેખર આવા બદકરતુકી ખુની-ઓથી જોખમમા રેહ્યો. પ્રજા આ બનાવથી ગભરાટમા પડી ગઈ છે. આપણુ સરવે ઇચ્છીશું, કે જે અદલ ધિટીશ ઇન્સાફની ખરકતથી મીંડ ફલીલાઈ નિરદોશ ઠી છુટી ગયા છે, તેજ ઇન્સાફની રૂએ, આ પાપી ખુનીને તેના કરતુકને લાએક સજા થાય. આ જોખમભર્યા આદમીની પુઠ પુલીસે જલદી પકડવી ઘટે છે, સખબ વાધના બચ્ચાંને સંપોવી મોટું કાધા પછી, જો માનસના લોહીનું એકખી ટિપું તેના મોહોડાંને લાગે છે, તો તેનો સવાલ ચાખતાંજ તે પોતાની અસલ માંસ-હારી આદત ઉપર આવી જાય છે. તેજ રીતે આ કરખીણુ ખુની, આવી રીતે આસાનીથી એક ખુન કરી છટકી જવા પામે, તો તુરતજ તે ખીણું, અને ખીજાં પછી ત્રીણું ખુન કરવાને કાંઈખી આનાકાની કરે નહીં.”

પ્રકરણ ૧૮ સુ.

અનારકલી.

ચિન્તાની ચિતા આદમીના બદનને બિતરથી બાળી ખાક કરે છે. મરદો કરતાં ઓરતો જલદીથી તેને વશ થઈ જાય છે. જે જે સંકટો અને જે જે વિપ્તીની વેઠા મરદો જેટલી આસાનીથી સહન કરે છે, તેટલી તે વેઠાની બરદાસ્ત ઓરતોથી થઈ શકતી નથી. એ ચિન્તાની ચિતા પોતાની અગ્નીના તાપથી મરદો કરતાં ઓરતોનાં તનમન જલદી તાવી નાંખે છે.

ફલીભાઈ આસાનીથી છુટી ગયો, એટલે ગાંધીની ગુલાનાં સંકટનું સેવટ આવ્યું નહીં. ફલીની ઈન્તેજરી, ફલીના પ્યારની અગન, ફલીની જાંઘગીની ચિન્તા, એ સરવે સંકટો વચ્ચે આ વફાદાર નાર, પોતાના સાચા પ્યાર અને પ્રિતથી, પોતાના વાહાલા ધણીના દુઃખમાં તેની સોડે સોડ અવલથી આખર સુધી વળગી રહી, અને જે દિવસે ફલી સેશ્વ-સમાંથી છુટી ગયો, તેજ દિવસે રાતના ગુલાં “એન દિવરથી” પટકાઈ પડી.

ડાક્ટર શામરાવ રેલે, અને બીજા ડાક્ટરોના ચાંપતા ઇલાજો, અને માહવજતથી જો કે ગુલાં ખે મહીને પોતાની બપંકાર માંઢગીને બિજાનેથી ઉઠવા પામી હતી, છતાં બુખારની અસરની તેના મગજ ઉપર રેહલી કસર, કમતી થઈ નહિ.

ફલીભાઈનાં પણુ તેવોજ હાલ હતો. ખુન જેવા બોહતાંનમાંથી છુટી જવા છતાં, તેની ખુશી ખુરમી નાણુદ થઈ મઈ હતી. સ્વભાવે તે કુજરો, બરિયેલ અને ધણોજ એક મારગી થઈ ગયો હતો. સોસાયટીથી હવે તે દુર રેહવા લાગ્યો, અને દોસ્ત આસનાવોની મિત્રાચારી જેમ બને તેમ તજી દેવાની તે

તજવિજ કરવા લાગ્યો.

દેખાવમાં ખુબસુરત અને સોહામણો ફૂલી, જે રસ્તે ચાલતાં રસ્તોખી શોભી રહેતો હતો, તેની અંદર સેફજવારમાં કેટલો ફેરફાર ! તેના કાલા બંમર જેવા બાલ આવી બર જવાન ઉમરમાં નામોસી અને દલગીરીનાં દુઃખથી રૂઢિ જેવી સુફેદી ઉપર આવવા લાગ્યા. તેના ચેહરાની રૂપાલી સફાઈદાર ચામડીનું તેજ, તેની ઉદાસીથી ઝાંખુ થઇ જવા લાગ્યું. તેની ચામડી ઉપર કરચલી ચઢવા લાગી. જાણે ૨૫-૩૦ વરસનો આ જવાન, ફક્ત ત્રણ માસમાં પીસ્તાલીસ વરસની ઉમર જેવો વૃધ દેખાવા લાગ્યો.

અને ગરીબ બિચારી ગુલાં ! ફલીના એવા હાલથી તે વધારે દુઃખી થવા લાગી. એન ફિવરની બિમારીથી સાહજ થઇ ઉઠી, તો પચીસ વરસની આ રૂપસુંદરી, જાણે પાંતરીસ વરસની એક બાંનું જેવી દેખાવા લાગી. એ સરવે મોહકાન ચિન્તા અને ઉદાસીની હતી.

ચિન્તાની છુપી બિમારી બિતરથી આદમીનું માસ અને કાળજી બેમાલુમ કેતરી ખાય છે. તબિબોથી એ રોગની પરીક્ષા થતી નથી, અને કંચન જેવી દેહ, સેફજવારમાં લથડી પડે છે. કેહવત જગત મશહુર ખરી છે કે :—

“ ચિન્તા અચેસી ડાકની,

કાટ કલેજો ખાય,

તબિબ બિચારા કયા કરે,

કાંહાં કાંહાં હાડ લગાય.”

એન ફિવરની બિમારીમાંથી ગુલાં સાહજ થઇ ઉઠતાજ

ગાંધીભાઈ, ડાક્ટર શામરાવની બલામણુથી તેણીને હવાના ફેરફાર માટે માથેરાંન ખાતે પોતાના ‘લકી-વીલા’ બંગલામાં લેઈ ગયાં.

ગુલાંની બિમારી જેવી દુર થવા લાગી, કે ડિસેમ્બર માસની અધવચ્ચમાં ફલીબાઈ પણ તુરતજ પોતાના હોસ્ત આરનાવોને છોડી, એકાંતવાસમાં જઈ રહેવા માથેરાંન નિકલી ગયાં.

માથેરાંનમાં ફલીબાઈનો બંગલો “શીરદોસ વિલ” નામે ઓલખાતો હતો, અને તે માથેરાંનમાં ગાંધીબાઈના બંગલાથી થોડેજ દુર ‘લુપ્તસા પોષન્ટના’ મુખડાની એક બાજુએ આવેલો હતો. હિયાં ફલીબાઈ એકાંતવાસમાં એકલો પોતાના દિલને રિજવતો હતો. કદી તો તે પગે ચાલી ‘એલેકઝાન્ડ્રા પોષન્ટ’ તરફ જતો, તો કદી તે ‘એકા પોષન્ટ’ ઉપર જઈ, લાં ઉંડી ખીણોના વકાસેલાં મોહોડાંમાં વાંકો વળી, તેમાં નજર કરી તે કુદરતનાં ગુણ ગાતો; અને કદી તો તે “પાનોરામા પોષન્ટ” ને છેક મથાલે જઈ, આકાશ અને હવાની વચ્ચે દુર પોતાની નજર ફેંકી, કાંઈ પણ વિચાર વગર ડોળા ફાડી, લાં તે એકલો શાંન્ત સમાધીમાં બેસી રહેતો હતો.

એવી તેના તન અને મનની હાલત હતી. તેની સરવે ચિંન્તા અને દલગીરીમાં એકજ ચિંન્તા, અને એકજ દલગીરીથી તે આવી હાલતમાં રીખતો હતો, અને વારંવાર એ તે ચિંન્તા માટે એક ઉંડી હાથેનો દમ ભરી, “પેલી બકાવલાએ કેહેલા બેઢને તે હજારો હજાર કદુવા દેતો હતો. એજ તેનો મોહટાંમાં મોહટો સંતાપ, અને એજ તેની મોહટાંમાં મોહટી દલગીરી હતી.

માથેરાનમાં ગુલાં નાતાલ ટાંકણે આત્રી રેહી. ફલી તેને હમેશ સહવાર સાંજ મલવા જતો, અને મીતના વળાંમાં વિટલાયેલાં આ જવાન વર-વહુ પોતાના પવિત્ર પ્યારના પાકિજેહ કલાંમથી, નવેસર પોતાની જીંદગીના કરમાયેલાં પુલને ખિલવવા લાગ્યાં.

ગુલ ઉપર પોતાનો અનહદ પ્યાર હોવા છતાં, ફલીબાઇ ગાંધીબાઇ તરફ હવે હવે તિરસ્કારની નજરથી જોવા લાગ્યો હતો. ગુલાંની કાકલુદી અને મિનતજરી છતાં, ફલી ગાંધીબાઇને નજરે નજર મલવાના હવે અખાડા કરતો હતો.

“તું બાવા સાથ ઉંચે મોહોડે છે ફલી?” ગુલે ફલીના મલાંમાં હાથ નાંખી પુછ્યું.

“કયે? ગાંડી છે ગાંડી?” ફલીએ ઉડાવવાની વાત કીધી. “પન હું તુને એમ પુછું, કે પેલી પંમ્પાને તું તારી સાથે હિયાં કયે લાવી હોસે?”

“તુનેથી તે ગમતી નથી કે?” ગુલ અસલ વાત જુલી જઈ બોલી. “બાવાખી ના થી હા થયા નહી, ને”——

“ને માઈખી મત તેવુંજ છે.” “ફલી બોલ્યો. “આવી એક નિચ રિઝડી પિગડીને તું તારી સાથે હિયાં”——

“પન તેને તારો જીવ બચાવિયો ફલી?” ગુલ ફલીના ગળાંમાં વાહલથી હાથ નાંખી બોલી. “ખિલાલ કર, કે પંમ્પા વમર તુ “ઝેલીખી” કેમ પુરવાર કરતે? ફલી, તારા જીવ સાથ એને મારોખી જીવ બચાવિયોજ. આદમી જુલને લાયેક છે. એ આપરે તાંહાં રેહી સુધરી જસે. હું જાહારે સીક પડી, તાહારે એને મારી ધણી સારવાર કીધી’તી. હમના હમના વલી એ વાંચતાં-લખતાં પન શીખીજ ફલી.”

“જેમ તારી મરજી યુથ. હું તો મારો વિચાર જનાવતો.” ફલીએ ટુંકમાં પતાવતાં કેલું. “તું જેમા રાજ, તેમા હું રાજ, મારો ખુદા રાજ. લે ચાલ. હવે હું રજા લેઉં છ ડીયર. મારો ઘોડો કેવારનો ઉભો રહેતા ચાકી ગીયો હોસે. હું સાંજના જરૂર આવસ.”

ફલી ગુલના ફિક્કા ગાલ ઉપર એક મિઠ્ઠી ‘કિસ’ લઇ, પોતાના અંગલા તરફ નિકલી ગયો, અને યુલે ઉદાસી બની તેના ઘોડાના પગલાંનો અવાજ ન્યાં સુધી તેણીને કાંને પડ્યો. ત્યાં સુધી તે બાગમાં જ ઉભી રહી; અને અંતે જ્યારે તે અવાજ તેણીને કાંને સંભલાતો અંધ પડ્યો, ત્યારે તે અંગલામાં પાછી ફરી.

ફલીની ઉદાસી કેટલી અને કેવી હતી, તેનું માપ ગુલાં કાંઈથી કરી શકી નહી. તોપણ તે એટલું તો નક્કી જણતી હતી, કે પેલી મરનાર બકાવલીએ ફલીને કાંઈ એવી વાત કહી હતી, કે જેથી તેની તબિયત અને તન્દરોસ્તી ઉપર એવી તો અસર થઇ હતી, કે ગુલાં તેની ફિકરમાં પડે હતી.

અંગલામાં જતાં જ પંખા દિવાંખાનામાં બેઠેલી ગુલાંની નજરે પડી, અને ગુલાંએ તેને સવાલ કીધો:—“શું કરેછ પંખા? એ શું વાંચેછ?”

“કિસ્સે-હામિલ. બાઇ ગુલબાનુ. કિસ્સે-હામિલ.” પંખાએ તુરત જ જવાબ દીધો. “એમાં હજરત રસુલનાં લાખો વખાન કરી લખનારે હામિલની પરહેજગારી, પ્રજાઝીને કેવી રીતે બરબાદ કરી, તેનું બયાંન ઘણી સરસ રંગીલી ઇઆરતમાં આપેલું છે.”

“મે એ કિસ્સો વાંચેલો છે પંખા.” પાસેની એક

ખુરસી પર ગુલાં બેસી જઈ બોલી. “ પણ પંમ્પા મને કાંઈ
તુને પુછવું.”

“ જી ? શું ? બાપ ગુલબાનું ? ” પંમ્પા પોતાના હાથ મથિલી
ચોપડી તુરતજ બંધ કરી બોલી. “ તમે એમ ધારો છ કે હું
તમુને કંઈપણ વાત નહિ કેહવસ ? તો બાહ છલાહિ ! શું એટલી
બધી નિમખહરામ તમે મને સમજો છ ? ”

“ કેહ ત્યારે પંમ્પા, મને ખરેખર કેહ ; ” ગુલાં પંમ્પાને
પતાવી સમજી પુછવા લાગી. “ પેલી ઓરત જે કામાડી પુરામાં
મરી ગઈ, ‘ ને ફલીબઈ તેને મલવા ગીયા, તે કોન હતી ? ”

“ જી. હાં. તે મારી મમાઈ રમજન, ‘ ને હું બંનેજન એક
દાહારે માંડ રેડને રસ્તે આવતાંતાં, તાંહાં હમોએ તેને એક
નાટકશાલા આગલ છાકટી થઈને પડેલી જોઈતી.”

“ નાટકશાલા આગલ છાકટી થઈ પડેલી હતી ? ” ગુલાં
અજબ થઈ બોલી. “ પછી—પછી ? ”—

“ રાતનાં અંધારાંમાં મારી મમાઈ રમજનને તેને
ઓલખી, ‘ ને તેની હાલત ઉપર હાય વાય કરવા લાગી.”
પંમ્પા બોલી. “ મેં તુરતજ એક વિકટોરીયા ગાડી બોલાવી,
તેમાં તેને નાંખી, ‘ ને હમો તેને હમારે ઘેર લેઈ ગીયાં.”

“ તારી મમાઈએ તેને ઓલખી, તાહારે તે મમઈની
કોઈ સગી હોવી જોઈયે ? ”

“ તે હું નથી જાનતી બાપ ગુલબાનું.” પંમ્પા બોલી.
“ હમારે તાંહાં તે હમારી સાથેજ રહેતીતી. પાછલથી તે
ધની બિમાર પડવાથી મારી પાસ તેને ખરશેજી ખરાસ
શેઠને તેડાવિયોતો.”

“ ‘ ને તે આયોતો કે ? ” ગુલાંએ તુરતજ સવાલ કીધો.

“હાજી.” પંમ્પાએ તુરતજ જવાબ દીધો. “આવતાને વાર તેની સાથે બકાવલીએ પંચાયત કીધી. જાહારે ખસરૂં સેઠે બકાવલીની બિમારીની ખરી હકિકત જાની, તાહારે તેને તુરતજ ડાકટરને બોલાવવા મને મોકલી ‘તી. પન ડાકટર થું કરે બાપ ? તાહાર પછી બાર કે પંદર દાહારા તે જીવવા પામી, ‘ને જે દાહારે રાતના ફલીબપ શેઠને તે મલી, તેજ રાતના તે ગુજર પામી. થું કેહું બાપ ગુલબાનુ, બકાવલી ગોયા ફલી શેઠને મલવાજ જીવતી ‘તી.”

“તાહારે ખરશેદ ખરાસ બકાવલી પાસે આવતો જતો ‘તો, એ વાત ખરી કે ?” ગુલાબે ખાતરી કરવા પુછ્યું.

“જી હાં.” પંમ્પાએ જવાબ દીધો. “પન જેવો તે આવતો, કે મને ‘ને મારી મમાપ રમજાનને ઓરડામાંથી બાહાર કાઢરી, બકાવલી સાથ તે કંઈ છુપી વાતચિત કરતો ‘તો.”

“પન તે છુપી વાતચિત કંઈ તારા સાંબલવામાં આવી હોસેની પંમ્પા ?” ગુલાબે ઇન્ટેન્સીટી સવાલ કીધો.

“જી, હાં. કંઈ સેહજ સાજ.” પંમ્પાએ ડોરી ધુનાવી કહ્યું. “એક દાહારો મને ચટપટ ચવાથી બારનાની બાહાર હું ઉભી રહી, તે લોકની વાત સાંબલવા લાગી. ખસરૂં સેઠને બકાવલી પાસ કાંઈ કામજો માંગતાં મેં સાંબરિયો, ‘ને બકાવલીએ તે કામજો આપવા ના પાડી. ખસરૂં સેઠ ગુસ્સાથી છેડાપ ગાલો દેવા લાગો, ‘ને બકાવલી બોલી, કે તે કામજો હું મરી જાઉં, તોખી તુંને આપું નહીં. પણ આખર ખસરૂં સેઠ તે કામજો બકાવલી પાસથી જીવરદસ્તીથી જિનવી લેપ ગીયો.”

ખરશેદ ખરાસનું ખુન કાંઈ કિમતી કામજોમાં લીધે

થયું છે, એવી જહાંગીરશાહ ઇન્સપેક્ટરે કરેલી અટકલનું ગુલાબે હવે ખ્યાન આપવા લાગ્યું.

“પછી ખીજું કંઈ પંખા?” ગુલાબે સવાલ કરીધો.

“જી. હાં. બકાવલીના ખિજાના નિચેથી એક લાંબુ કવર ખસડ સેઠે ખેંચી કાઢારીયું.” પંખાએ હકિકત આમલ ચલાવી.

“તે બારનાની ફાટમાંથી મેં જોયું. થુથુ રંગના કાગળના એક મોટા કવરમાં, તે કાગળે ખોસેલાં હતાં, ‘ને ઉપર લાલ સહીથી કંઈ લખેલું’ હતું. ખસડ સેઠ તે જોઈ તપાસી પોતાના ડગલાની અંદરના ખિસામાં મુકી મોઢ્યો :—“તારી પાસથી એ ખોવાઈ જશે, વારતે મારી પાસે હું એ તપાસી રાખસ. હું હમેસાં મારી પાસેજ એને રાખસ, ‘ને મારો જીવ જશે, તોખી એ કાગળે હું તેને આપનાર નથી”

“તેને તે કેાનને પંખા?” ગુલે પુછ્યું.

“તે હું શું જાનું બાઈ ગુલાબાનું?” પંખાએ જવાબ દીધો.

“‘ને ખરશેદ બકાવલી પાસથી ક્યારે તે કાગળે લેઈ ગીયો પંખા?”

“ખસડ સેઠનું ખુન થયું, તેની આઠ દસ દિવસ આગમજ, એ કાગળે બકાવલી પાસથી તેને લીધાંતાં.” પંખાએ વિચાર કરી જવાબ દીધો. “કાગળ લેઈ ગીયા પછી ખસડ સેઠ પાછો ફરીયોજ નહીં. બકાવલી તેની રાહા જોતાં મરવા પડી. રાત ‘ને દાહારો તે ખસડની માદમાં બકબકારો કરતી‘તી.”

“‘ને તે શું બકબકારો કરતી‘તી?”

“ખસડ, એવલા ખસડ!” પંખા બકાવલીનાં મોઢો માદ

કરી બોલવા લાગી. “તું મને મુકી ગીયો. તુંને મારી કંઈ કદર નહીં આવી. બેરહેમ, દગલખાજ, પન હું તુંને જતો મુકનાર નથી. હું મરતી મરતીથી તુંને મારી જવસ, ‘ને માઈં વેર લેવસ.’” એમ બોલી તેને એક કાગળ જેમ તેમ કરી ફલી શેઠ ઉપર લખી મને આપિયું, અને હું તે ફલી સેઠની કલખમાં પોંદ્યારી આવી‘તી.”

“તે બધી વાત ખરી પંખા, પન ફલી ‘ને બકાવલી વચ્ચે શું વાત થઈ વાઈ ? તે વાત નેં સાંભરી હોસેતી ?”

“જી, હાં. કાંઈ સેહજ સાજ.” પંખા અચકાતી અચકાતી બોલી. “ફલી સેઠને મોહડેથી મેં એવું સાંભલીયું, કે “તું દિવાંની થઈજ, એમ બને નહી, હું એ વાત કદી માનું નહિ.” એમ ફલીએ બકાવલીને કેલું ?”

ગુલાંએ અજબ થઈ સવાલ કર્યો. “ને બકાવલીએ તેને શું જવાબ દીધો ?”

બકાવલી ગુરસે થઈ બોલી :—“ખુદાના કસમ, એ વાત ખરી છે—ખસઈ ખરાસ પાસ તેની સામેતી મોબુદ છે”—

“એમ ફલી સેઠ બોલીયા ?” ગુલાંએ પુછ્યું.

“જી, હાં.” પંખાએ જવાબ દીધો. “ને પછી ફલી સેઠ હાય મારી બોલિયા:—“ગરોબ ખાચારી ગુલાં.”

બકાવલી ફલી શેઠને દલગીર જોઈ બોલો, “હવે તું તેને પરનશે કે ? ફલી તું ખરશેઠને કદીથી ફાવી જવા દેતો ના.” તેટલાં ફલી સેઠને કાંઈ યાદ આવા ‘ને તેજ વખતે ફલી સેઠ પુછીયું કે :—“તું કાન છે ? ‘ને તાઈં નામ શું ?”

“‘ને તેને શું નામ જણાવયું પંખા ?” ગુલાં અધીરી પડી પંખાને પુછવા લાગી. “તેને શું જવાબ દીધો પંખા ?”

“અનારકલી. મારું નામ અનારકલી છે!” પંમ્પાએ કહ્યું.

આ વાતચિત પંમ્પા અને ગુલાં વચ્ચે ચાલતી હતી. તેટલાં ગુલાંને કાને કાંઈ ખડખડાટ પડ્યો. તુરતજ ગુલાંએ પીઠ ફેરવી પોતાની પાછલ નજર કરી, અને એક જખરી ચીસ પાડી! પંમ્પા પણ ગભરાઈ ગઈ.

ગુલાંએ શું જોયું?

પાછું ફરી જોતાં ગુલાંની નજર ફલી ઉપર પડી. પંમ્પાએ ગુલાંને જણાવેલી સઘલી વાત, જો કે ફલીભાઈએ સાંભળી નહિ હતી, પણ પંમ્પાને મોહોડેથી નિકલેલો છેલ્લો બોલ—અનારકલી—સાંભળતાંજ ફલીના ચેહરાનો રંગ ઉડી ગયો, અને ગુલાં તેની આવી હાલત જોઈ, ચમકીને ચીસ પાડી ઉડી.

“ચલાવ ચલાવ. વાત બધ પાડવાની કાંઈ જરૂર નથી.” ફલી તુરતજ પોતાના દાંત કચકચાવી હોઠ પિસી બોલ્યો.

“બસ, હું એટલુંજ જાણું છું.” પંમ્પા બોલી.

“કાંઈ ફિકર નહિ.” ફલી બોલ્યો. “તું જ પંમ્પા, મારે ગુલ સાથ કાંઈ વાત કરવી છે.”

પંમ્પા તુરતજ હાજીલના કિસ્સાવાલી ચોપડી લેઈ દિવાંનખાંનામાંથી નિકલી ગઈ, અને ગુલાંએ ફલીની તરફ પ્રીતભરી નજર કરી, તેની આગલ જઈ પુછ્યું:—“ફલી, તારો ઘેડો બચ્ચો દુર ગીયા પછી હું બંગલામાં આવી, ‘ને તું ક્યારે હિયાં પાછો આવ્યો? ‘ને તું પાછો આવ્યો કીયર?’”

“હું? આહાહાહા!” ફલી કારણુ બતાવવાના અખાડા કરવાનું ડોળ ધાલી, ખોટું હસી પડી બોલ્યો. “હું મારો રમાલ” —

“રમાલ? તે તો તારા ગળવામાં છે ફલી?”

“અરે! બુલિયો ગુલ, હું મારો ચાબક” —

“ચાખક! ફલી, તારો ચાખક તો તારા હાથમાં”——

“અરે ભુત્રિયો મમામારો——

“ફલી! ફલી! મારા જનન! એ તુંને શું થયું? અરે ખુદા મારી ઉપર રેહમ કર.”

અકરાણુ ૧૮ મું.

‘સ્ત્રીમ શીપ અનારકલી.’

“ગુલ પેલી છોકરીને તું શું પુછતી? ” ફલીએ સધળું શાંત થયા પછી ઠંડે અવાજે ગુલાને પુછ્યું.

ગુલાં તુરતજ ફલીના બેઉ હાથ પોતાના હાથમાં પકડી, તેની ચલકતી આંખોની આંદર ટિકાને બોલી:—“ફલી તું કાંહાં છે? ફલા તારો પ્યાર કાંહાં છે? ફલી તારો વિસ્વાસ કાંહાં છે? અરે જનન, તું મને બિદકુલ ભુલી ગીયો? તું જાણેછ કે પ્યાર જ્યાં હોય, તાંહાં વેહમ હોય નહી. પન ફલી તું વેહમી થઇ ગીયોછ. મારી પર તારો વિસ્વાસ કાંહાં છે ફલી?”

“ગુલ, તારો જીવ જખરો ચટપટિયો છે, તેથીજ તું વિસ્વાસ મેલવવાના વલખાં મારેછ.” ફલીએ ગુલાંનો હાથ પકડી સમજાવ્યું. “અનારકલીનું નામ તો તેં જાની લીધું, પન તે ખોરતે મરતી વખતે પોતાનો જે બેદ મને જાહેર કાઢોછ, તે જાનવાર્યા તુંને કાંઇ પન ફાયેદો હાંસલ થનાર નથી.”

“પન તે વાત મારે લગતી છે કે નહી? જો તે વાત મારે લગતી હોય, તો ફલી મને તે જાનવાનો હક છે?” ગુલે જાણે થઇ સવાલ કાઢ્યો.

“હા, તેમ છે ખરું. વાત તારે લગતી છે ખરી.” ફક્તીએ ડાળા ચઢકાવી જવાખ દીધો. “પન જાંઠાં સુધી તે વાતથી તું અંજાતી રેહશે તાંઠાં સુધી તુને ફાયદો થશે. પન ખુદા ન કરે ‘ને તે વાત જો તેં જાતી, યા તુંને જો કાંઈએ તે વાત કેહી, તો ગુન્ન, વાહલી ગુન્ન તાહાર થું થશે? તાહારી જીવતી જાંઠગી, તુને કાતેલ જોહર સમાન કડવી થઈ પડવાની! કદમ કદમ પર તું તારા જીવને કદુવા દેઈ કાપી કાપીને કટકા કરવાની! વાસ્તે સમજ, હુજત ના કર. હુજતથી પ્યારાંમાં પ્યાર માનસ જોહર સમાન કડવું થઈ પડેછ. હુજતથી સંદર સોહામણી સુરત, દેવ અને ડાકણ સમાન બિહામણી લાગેછ. હુજત પોતા તરફ બિજાનો ધિક્કાર ખેંચેછ. હુજત જ્યાં હોય, તાંઠાંથી પ્યાર દુર નાહસેછ. આહા! કેાઈ નહી, પણ એક માનીતી, તામેદાર ઓરતજ પોતાના ધણી ઉપર રાજ ચલાવેછ. એ હુજતથી તું હાય ઉઠાવ. ખરી વાત છે, કે બકાવલીને નામે જાનીતી થયેલી પેત્રી ઓરતનું ખરું નામ અનારકલી ઉતું; ખરી વાત છે કે ખરશેદ ખરાસ તેની પાસથી કંઈ કાગળને જિનવી લેઈ ગીયો ‘તો; ‘ને એખી ખરી વાત છે, કે તે કાગળને લીધેજ તેનું ખુન થયુંછ. પન ગુલ એ બધી વાતનો બેદ જાનિયાથી તું કદીખી ખુશી થનાર નથી. ગુન્ન, હું જે ભરમ જાલવી રાખવા માંચુછ, તે તારાં સુખ ‘ને તારાં બલાં ખાતર છે. તારી હઠ બેજ છે. એવી હઠ એક ઓરતને નહી ધટે.”

“વાર ચાલ, જેમ તારી મરજી.” ગુન્ને એકદમ પોતાનો વિચાર ફેરવી નાખ્યો. “ડીયર, તું એટલો દુઃખી ના થા. હું ફરીથી એ વિશે તુને કંઈખી પુછનાર નથી, હવે તો બસ?”

ફલીએ તુરનજ ગુલાને પોતાની ગોદમાં પકડી તેણીના કપાલ ઉપર એક મિટ્ટી ચુની લઇ કહ્યું:—“ગુલા, તું શ્યાની છે; તું ફેલાગરી છે. સાંભલ, હું તુંને કંઈ વાત ફેફ્ફ. મારો વિચાર મુંબઈ છોડી બાહાર મામ જવાનો થયોછ.”

“કાંયે? કાંયે? ફલી કાંય વાડ?” ગુલા ચમકી પડી, અજબ થઇ બોલી. “એ વલી નવી વાત?”

“પન સાંભલ તો ખરી.” ફલીએ ગુલાને ધીન્ન આપી કહ્યું. “હું થોડો વખત જાપાન, અમેરીકા, નહિ તો મુરોપની સફરે જવા ધાડછ. પન બીજો વિચાર કરતાંજ એટલું લાંબે જતા, તેમજ તુંને એકલી મુકી જવા, મને ગમતું નથી. વાસ્તે તું જો મારી સાથ આવે તો”—

“ને નહી કાંયે આઉ ફલી?” ગુલા એકદમ બોલી ઉઠી. “તાહારા વગર હું એકલી હિયાં કેમ રહેવસ? બાવાનો સ્વભાવ હવરે હવરે ધનોજ કુજરો અને બરિયેલ થઇ ગીયોછ, ‘ને કાંઈ વિચાર વમાસનમાં કલકોના કલાકો એકલા બેસી રહેછ, તાહારે મને તારા વગર કેમ સોહવાય ફલી? જાંઠાં તું, તાંઠાં હું. જગલ જેહાંનમાંથી જો તું માહારી સાથે ‘ને તું મારી પાસે હોય, તો માહારે મન તે જંગલ એક શેહર સમાન છે. માહારો ખાવિંદ ‘ને માહારો ખુદા એકજ છે, ‘ને તે તું છે.”

“શુકર તે બારેહકતાલાના, કે તારા જેવી સમજી નારનો હું માલેક થવા પામિયોછ.” ફલી ગુલાના કપાલ ઉપર હાથ ફેરવી બોલ્યો. “પરણી જીંદગીનું ખરૂં સુખ પછસામાં નહી, પન ખ્યારમાં સમાયેલું છે, ‘ને તે સુખ એક તરફના ખ્યારમાં નહિ પન વર-વહુના અરસપરસના ખ્યારમાં વસેલું છે. પછસા

પર મરી ફિટી, દેખતી આંખે આંધણા બની જે લોક વગર
પ્યારે પોતાની જીંદગીને લગનના ગાંઠથી જોડેછ, તે લોક
પોતાના ભવિષ્યના સુખનુ પોતાને હાથેજ ખુન કરેછ.”

ફલીબાઇ પોતાની, ફિલ્સુરી ગુલાબે સમજાવતો હતો,
તેમા એકાએક ખસલ પડી. દિવાંખાનાની બાહાર કાઢના
પગલાંના અવાજ ફલીએ સાંભળ્યા. અને ગુલાબ દરવાજા
તરફ નજર કરવા લાગી, તેટલાં ધીમે અને ધીરે કદમે,
મેહરજી શેઠ દિવાંખાનામા દાખલ થઇ, એક જનોની સાંમે
આવી ઉભા.

“ઓહો! કેન ફલીબાઇ?” ગાંધીબાઇ દિવાંખાનામા
દાખલ થતાંજ ફલીને જોઇ બોલ્યા.

“કેન? ગાંધી શેઠ?” ફલી જરા મોહોડું કુમળાવી
બોલ્યો. “કેમ છેઓ સાહેબ? પન ઠીક થયું, કે તમે આવી
લાગા. હમે હમના તમારીજ પાસે આવતાં તા”

“તાહારે તો તમારી મેહનત બચી ગઇ.” “ગાંધીબાઇએ
જવાબ દીધો. “કેમ કંઈ ફરમાસ?”

“ફરમાસ તો એ છે મુરખી,” ફલી બોલ્યો.” કે જેમ
બને તેમ જલદી હું મારા લગનનો દિવસ હવે નક્કી કરવા
માંગુછ. ગુલાબો પન તેવોજ વિચાર છે, ‘ને ખોટી ફકત
તમારી રજનીજ છે.”

“એમ બનશે નહી.” ગાંધીબાઇએ ટુંકો જવાબ દીધો.

“બનશે નહિ?” ફલી જરા અજબ થઇ બોલ્યો. “કાંય
વાર? સખબ?”

“દિકરા ફલી, મારાથી ગુલ વગર કેમ રહેવાયે?” ગાંધીબાઇ
દલગીર થઇ બોલ્યા. “મારી દીકરીબી એજ, ‘ને દીકરાબી

એજ. પન એટલી ઉતાવળનું કારણ ?”

“કારન એવન મુંબઈ છોડી લન્ડનની સફરે જવા ધારેજ, ‘ને મને પોતા સાથ લેઈ જવાનો ઇરાદો રાખેજ આવાજ.’ ગુલે ખુલાસો કીધો.

“લન્ડન ? બાપરે !” ગાંધીમજી મસ્કરીમાં બોલ્યા. “એ તાંહાં કાંહા નજર પુગી ફલીમજ ? બલાં માનસ, આપરા હિન્દુસ્તાનમાં એટલું બધું જોવાનું પડ્યુંજ, તે મુજી લન્ડન કાંહા ઢેકલા ખાવા જાયેજ. હું કંઈ મારી છોકરીને એટલી લાંબે મોકલનાર નથી ફલીમજ.”

“મને ડાક્ટરોની સલાહ છે મુરખી, કે તમિયનના સુધારા ખાતર દરીઆની સફર કરવી.” ફલીમજએ ખોટું બાંહાનું અડાવ્યું.

“કીયો તારો ડાક્ટર મુલોજ ? તેનું નામ તો કેહ ?” ગાંધીમજીએ પુછ્યું. “ડાક્ટરોના બેજાં કાંહા ઢેકાણે છે ? એક કેહશે કે દરીઆની સફર કરો, તો બીજો કેહસે કે રેલવેની સફર કરો. તુને ખબર હોસે ગુલાં, કે ગીયેજ અકવાડીયે કેપટન વીલાવાલાં બચુપાઈ વાચ્છાની જાતી દુખી, તે મુંબઈથી મોટા ઇટાલિયન ડાક્ટર પાઉલો-મારલોને બોલાવીયો; તેને જાતી તપાસીને કેહ્યું, કે બચુપાઈનું હાટું નખડું પડી ગીયુંજ. ‘ને તાહાર પછી બીજા કાઈ ડાક્ટરને બોલાવીયો, તેને તપાસીને જણાવીયુ, કે કંઈ નથી, ફક્ત નખડાઈ લાગુ પડીજ, તેથી હવા ફેરફાર કરાવો !’ અરે મુવારે તમારા ડાક્ટરો ! ડાક્ટરો તો એકમેકની આમી કાહારવાનાજ, ‘ને જો એમ એકની આમી બીજો કાહારે નહી, તો પછી તે લોકનું માર્ગી ચાલે નહીની ? પન ફલીમજ દરીઆની

સફરજ જે જવાનો તારો વિચાર હોય, તો કરાંચી કાપ નહીં જતો? થોડુકની વાત ઉપર આફ્રીકા લાઇનવાલાઓએ પોતાની એક સ્ટીમર લીલાંડિમાં વેચી નાખવા કાઢાડી, તે મેં ગીયેજ અઠવાડીએ ખાંડી રાખીજી. તેનું સમાર કામ એક મેં અઠવાડીયાંમાં પુરૂ થશે, એટલે તે પેલલી સફર કરાંચીની કરશે. તેમાં તમે બંને જન ફરી આવો, તો પંદર વીસ દાહારા ધના થયાં”

“આફ્રીકા લાઇનની કેઇ ઇસ્ટીમર તમે ખરીદી ગાંધી શેઠ?” ફલીએ પુછ્યું.

“તે ઇસ્ટીમર પેલલા બ્રોટેનીયાને નામથી ઓરખાતી‘તી.” ગાંધીભણએ જવાબ દીધો. “મને તે નામ ગમિયું નહિ, ‘ને તેથી મેં તે નામ બદલી સ્ટીમ શીપ અનારકલી રાખીયું’જી.”

“અનારકલી !”

ગુલ અને ફલી એકઠી વખતે અજબ થઇ બોલી ઉઠ્યાં, અને તે બેઉ જનાની અજબેબી ભેષ ગાંધીભણ વિચારમાં પડી ગયા.

“અનારકલી?” ગુલાં મનમાં બડબડવા લાગી. “પંખા બોલતી‘તી કે, બકાવલીને નામે મશહૂર થયેલી ઓરતનું નામ અનારકલી ઉતું.”

“અનારકલી?” ફલી મનમાં બોલ્યો. “ખરશેદ ખરાસે જેની પાસ જખરીથી પેલાં કાગજીઆં છિનવી લીધા ‘તાં, ‘તે જેને ગુલાંને સાફ મને પેલી વાત કેહી‘તી, તે અનારકલી; ‘ને ગાંધીભણની સ્ટીમર અનારકલી ! આ ધરડાના ધક ખ્યાન-માથી અનારકલીનું નામ દજી ખીરતુ નથી !

અનારકલીનું નામ મેહરજીભણ ગાંધીના મોહોડાંમાથી

નિકલતાંજ, ગુલાં તેમજ ફલી બંને જન પોત પોતાના મનમા તરેહવાર વમાસણુ કરવા લાગ્યાં. બંને જન આ વિચીત્ર નામ સાબલી, તે નામના સંબંધમા અનેક ગણતરી કરવાં લાગ્યાં, અને વેહમમા પડી મેહરજીભઇએ ખરીદેલી સ્ટીમરનું નામ ‘અનારકલી’ આપવાનું તેવણુને શંકારણુ મલ્યું હશે, તે આ બંને જનને એક ઉખિયાના સમાન લાગ્યું.

ગાંધીભઇએ પોતાના બંચ્યાઓના મનમા ઉપજેલો વસ્વસો તેજ વખતે જોઇ લીધો, અને તેજ વખતે તેવણુ હસ્વાનું ડાળ ધાલી ખોલ્યા :—

“લે, ચાલો ચાલો. ફક્તીભઇ, ગુલાં, જમવાનો વખત થયો? ટેબલ તૈયાર છે. આપરા પરાણાઓ ખોટી થતાં હોસે.”

પ્રકરણ ૨૦ સું.

માથેરાંનમાં નાતાલનું અથવાડીયું.

નાતાલનો હિંગાંમ હોવાથી, માથેરાંનની ટેકડી ખુબ ગાજ રેહી હતી. હોટેલો ચિકાર ભરાઇ ગયાં હતાં, અને સરવે “લાડજો” અને “વિલાઓ” રંગ રાગથી ગાજ રેહ્યા હતા. ખરૂં જોતાં માથેરાંન જાણે રણીઆમનું ગુલીસ્તાન બની હલમલી રેહ્યું હતું. સહવાર સાંજની ટ્રેનોમાં ઉતારોઓની ધમાલ ચાલુજ હતી.

આ નવી મોસંમના નવા આહારની મજાહ મેલવવા, ગાંધીભઇને મરકો લગાડી તેમના મેહમાંન બનનારા થોડાક ખુશાંમતીઆઓ, અને થોડાક માનીતા દોરતો માથેરાંન ઉતરી પડવાને જુલ્યા નહીં હતા. એ માનીતા દોરતોનું મંડલ ગાંધી-

ભાઈના કુસાદે બંગલામાજ નાતાલના તેહવાર ગુજરવા આવેલું હોવાથી, દુલ્લા દિલના ગાંધીભાઈને ત્યાંની વસ્તીમા વધારે થયો હતો, અને હાલ તે મિત્ર મંડલ ટેબલ ઉપર ગાંધીભાઈની વાત કાગને ડોળે ‘કુમિસ્ટાંવ’ કરવા સાઈં ખોટી હતું.

એ મિત્ર મંડલમાં પેલા જમાને આશંકાર અધિપતિ મીં પેં ફરાંમજી પેં, અને તેમનાં ટચાક ધણીઆણી જરખાંધ જુહાક, જમશેદ બોધા, ચાનજી સરકારી, કાવસ લાહેર, અને તેવણના મીસીસ ધનમાય ઉપરાંત, ગયાજ મેલમાં આવેલા એક બાહોશ—ચંચલ જવાંન બેરેસ્ટર ફેફી પટેલ અને ચોક પોષ્ટ ઉપરના મોહન મીનારમાં મુંબઈથી આવી રેહલી ગુલાંની માનીતી બે સહીઓ પીલાંમાએ અને બટકમાએ ઉપરાંત, સુનધ સુનામખખી હતાં !

ગાંધીભાઈ સાથે ગુલાં અને ફલી જમવાની ટેબલ આગલ જેવાં આવી પુગ્યાં, કે પેલા બહુ બોલકણા અધિપતિ મીં પેં પોતાના રંગીલા સ્વભાવ પ્રમાણે બોલી ઉઠ્યા:—” હલ્લો ! “ ફલીભાઈ ! ”

અધિપતિ મીં પેં જેવું ફલીભાઈનું નામ બોલ્યા, કે ટેબલ ઉપર બિરાજેલાં સરવે જને પોતાની નજર ફલીભાઈ તરફ ફેરવી, અને તેજ વખતે જરખાંધ જુહાકે ટેબલની નીચે હાથ કરી, પોતાના ધણી ફરાંમજી પેંને અમરાવીને એક એવો તો “ બખીયો ” બરયો, કે આપણા અધિપતિ સાહેબને જાણે રાખના પલાસ્ટરનો ઝટકો લાગ્યો ! પણ “ ગલે ગાંઠ અને મોહડે કુચો, ” તેમ જરખાંધ જુહાકની મતલબ સમજી જઈ મીં પેં ગુપચુપ ધ્રુવડ જેવા થઈ ગયા !

“ શું થયું ? ” જરીએ પોતાના ધણીને કાંનમાં બોલી

ધમકાવ્યો. “એટલો બધો નાચેજ સાનો ? કોઇ તો એટલું બધું નથીબોલતું, ‘ને તું’ સાંનો પટપટારો ટેબલપર કરેજ ?”

ફરાંમજી પૈનો સંસાર આવી કલાંત બધરી મલવાથી ખરેખર સંતાપ ભર્યો થઇ પડ્યો હતો. પછસા ઉપર પરણવાથી કેવી રીતે બધરીને વશ થઇ રહેલું પડે છે ; પછસા લેઇ આવેલી છછુંદરો કેવી ડું-ફાં કરતી ફરે છે ; અને નાકના નસ્કોરાના ટિયકાં ચહડાવી “હડ ઉપર ડોક” રાખવા કેવી રીતે ના પાડે છે, એ સરવે બાબતોનો અનુભવ હવેજ મીં પૈને મલવા લાગ્યો હતો. હવેજ તેનો પગ એક જાતની બેડીમાં પડ્યો હતો, અને પછસા ખાતર પરણી, ખાવિંદ તરીકે ખરીદાઇ, કેવી રીતે એક અપટ અને અલણુ બાઇડીની વેઠ કરવી પડે છે, તે તેણે હવેજ જાણ્યું હતું.

પણુ લાચાર ! ફરાંમજી પૈં પોતાની બાઇડીને સુધારી શક્યો નહી, એટલે તેની તેને વેઠજ કરવી પડી, અને બાઇડીને સુધારતાં સુધારતાં, આ સુધારાવાલો ધણી પોતેજ સુધરી ગયો હતો. અરથાંત મીં ફરાંમજી પૈં, બાઇડીના કેલા પ્રમાણે કેહવાગરા, “બેસ કહે તો બેસનારા, અને ઉઠ કહે તો ઉઠનારા થઇ ગયા.”

પછસા પર પરણી ખરીદાયેલા ખાવિંદની આવી જુરી હાલત, ખુદા કોઇને રખે દેખાડે !

“નો સૌરીમની જેંટલમેન ? નો સૌરીમના.” ગાંધીભઇ એટલું બોલી ટેબલને મથાલે ઝિરાજ્યા, અને સરવે મેહમાનો માંધીભઇની મેહમાનદારીના વખાણુ ગાઇ, ખાનાથી ફારેગ થઇ, વચલાં દિવાંનખાંનામાં વાતચિત કરવા જઇ બેઠાં.

દિવાનખાનામા આ સધલી હાલીમવાલી જોડવાઇ ગયા પછી, એવી દરખાસ્ત થઇ, કે મી० ફરામજી પૈંએ એક ગાયન લલકાર્યું, અને એ દરખાસ્તને સધલાંઓએ એક મતે ટેકો આપ્યો.

આ દરખાસ્ત મી० ફરામજી પૈંએ તુરતજ ઉપાડી લીધી, અને રખે “જરી જુહાક” છોરાઇ પડે, તેની ફિકરથી અરધા થઇ તેવણુ તરફ અરધે હસ્તે મોહડે નજર કરી, તેમની ઇચ્છા બળ્છી ગાવાની તક્યારી કરી.

ગુલાંની સખી પીલાંમાએ હારમોનિયમ વગાડવા તક્યાર થઇ ગઇ, અને ફરામજી પૈંએ નીચલી ગજલ ગાવા માંડી.

ગજલ.

નામ દીલબરનું આ તનમે મન બનાવા ચાહુંછું,
આસ નાસીપાસ કરે તો મન મનાવા ચાહુંછું—૧

સદકે તું પર બને દીલથી થઇ ગયો સુની ખબર,
માયાના મંદીરમાં ગુલશન બનાવા ચાહુંછું—૨

રીજવસ હું દીલને મારા તુ વગર હું કેમ સનમ,
તુજના કદમ તલે દામન ખિલાવા ચાહુંછું—૩

જલબલે છે રાખળી થૈ ખાક તુજ કદમો તલે,
મારી ચશ્મોમા તે ખાક અન્નન બનાવા ચાહુંછું—૪

“હીયર ! હીયર !” ફલીભઇએ ગાએન પુર થતાંજ ટાલી વગાડી શ્વાખાસી આપી.

“ખચીત, મને તો એ ગાએનના કરતાં ગાએનની બાશાનેા મિઠાસ ધનોજ પસંદ પડીયો.” ગાંધીભઇ બોલ્યા. “શું એના બનાવનારે પોતાના વિચારોને વાળી વાળી નાખેલા છે. “જેના નામને તે પોતાનું મન બનાવવા ચાહે છે, ‘ને જે

તે નાસિપાસ કરે, તો તે તેનું મન મનાવવા ચાહે છે. જેના કદમ તલે તે પોતાની દામન ખિજાવવા ચાહે છે. જેના કદમ તલે ખાક પન જલ બધી રાખ થાયે છે, ‘ને તે રાખને આ લખનાર પોતાની આંખમાં સુરમાની કાંની આંજવા ચાહે છે.’ ખચીત મને તો આ ગજલ ઘણીજ ગમે છે.”

“ગજલ તો ખરેખર ગજલ છે.” ચાનજીભણે ટેકા આપ્યો. “નાટકના ગીતો કરતાં આવાં ગીતો મને તો વધારે પસંદ પડેછ.”

“ખરી વાત છે.” મી. પેંએ ફેંક્યું. “ગાયનની વાત જુદીજ છે. ગાયન સાથ ચેડાં કાઢાડવાનો ઘણા જનોને આજ કાલ શોખ થયોછ. નાટકના દસ પંદર ઓરીજનલ ગાયન ગાતાં શિખીયા એટલે બચારાઓ ધરીયા ધરાતાજ નથી. કેહેજે આ જમાનાના હમે તાનસેનજ સ્ત્રેષ્ઠયે ! ગાંધીશેઠ મારે કેહેવું જોઈએ, કે આપરુ દેશી ગાયન ઇંગરેજ ગાયનથી ઘણું મુશ્કેલ અને ચઢાડતું છે. સર વિલીયમ જેન્સ જેવા વીદવાંને હીન્દુસ્થાની ગાયનને ઇંગરેજીથી વધારે મુશ્કેલ કહેવું છે. પન આજે તેની ખુબી કાણુ પીછાણેછ ? જેવી રીતે રેતીની જમીન ઉપરથી એક સાંપ ચાલી ગીયા પછી, તેની નિશાની તે જગા ઉપર રેહી જાયછ, તેમ દેશી ગાયણની ફક્ત નીશાની આજે આપરા જેવામાં આવેછ.”

“તાહારે આવો બેમુલ હુંજર અસલ કાણુનો ? હીન્દુનો કે મુસલમાનનો ?” ફલીએ પુછ્યું, “કીયાં ગાનાર ઘણા હુશીયાર કેહેવાયે ?”

“મુસલમાન ગાનારાંઓની ઘણી તારીફ થાયેછ.” ગાંધી-

જામ બોલ્યા.

“દીલ્લી, લાહોર, અને અમરીતસર, એ તન શેહરમાંથી અકસર કરી જેવાં ગાનારાંએ મલી આવેછ, તેવાં હિન્દુસ્થાનના કાંઈ બીજાં શેહરમાંથી મલવા મુશ્કેલ છે.” ચાનજીજામએ જવાબ દીધો. “તમુને યાદ છે ગાંધીજી, તમારી દીકરી ગુલાંની નવજોત ઉપર તમે આપેલી નાચ પારટીમાં, એક દીલ્લીવાંન ગાનારીને તમે બોલાવેલી?”

“હા, હા.” ગાંધીજીએ ટુંકમાં પટાવવા જવાબ દીધો.

“મને બરાબર યાદ નથી. તેને ધના વરસ થયાં. હોસે”—

“હોસે શું બરીયુંછ?” ચાનજી ચટકીને બોલ્યો.

“તેના ગાયનની તો આખી મુંબઈમાં તે વખતે તારીફ થતી‘તી. જાંઢાંબી સાઈં રૂકું હોય, તાંઢાં લોકો બેન્ડને બદલે તેનેજ બોલાવતાં‘તાં. તમુને તો તેનું ગાયન ધનુજ પસંદ પડીયું‘તું. તેનું નામબી કાંઈ ધનુજ મજેહનું ઉતું હં! શું જો! હું ભુલી ગીયો. અનારકલી—અનારકલી?”

“અનારકલી?”

“અનારકલી!!”

ગુલાં અને ફલી અનારકલીનું નામ સાંભલી મનમાં અજબ થઈ બડબડયાં. એ નામ સાંભલતાંજ ફલીજામને એક તાહાડનું લખલખુ ભરાઈ આવ્યું! તેના કપાલ ઉપર ઢંડા પસીનાના ટીપાં પુટી નિકલ્યાં!

અનારકલીની વારતા આગલ ચાલી, અને વાતનો રંગ બદલાતો ગયો. ગુલાં બીજી બાંનુએ સાથ દિવાંનબાંનામાંથી ઉઠી વરંડા ઉપર જઈ બેઠી.

“અરે ગાંધીશેઠ તો તેના ગાયન ઉપર ખુશ ખુશ

થતા'તા." ચાનજીએ વાત આગલ ચલાવી. "યાદ છે કે ગાંધીશેઠ? એક તો હલક મધુર, અને એવી તો દેખાવે રૂપાલી, કે નજર ઠંડે નહી. નાચનારીખી જખરી. પાછલી રાતના "કેરખો"—

"કેરખો?" પં મસ્કેરીમાં ચાનજીની નકલ કરી બોલ્યો. "અરે કેરખો નહી કાકા "કાહારવો બોલો, "કાહારવો."

"તે તો તમે ખાસાહેજ લોક જાણો બા!" ચાનજી બોલ્યો. "હમે તો સાંભલી જાણુનારા."

ફલી અનારકલીની તમામ હકિકત આટલો વખત સુધી ખ્યાનથી સાંભલતો ગયો, અને ગાંધીભણે તે બારીક નજરે ટિકી-ટિકી તેવણની તમામ હિલચાલ, અને તેવણના એહરા ઉપર અનારકલીની વાતથી થતા ફેરફારો તપાસતો ગયો. અનારકલીની વાત આગલ ચાલતી અટકી નહિ પડે, માટે ફલી વચમાં બોલી ઉઠ્યો :—

"પન તેનું સેવટે શું થયું? તે હમના કાંઠાં છે ચાનજીભણ?"

ફલીનો આવો સવાલ સાંભલી ગાંધીભણ જે અત્યાર સુધી ગાફેલીમાં પડી વિચાર કરતા હતા, તે અનારકલીની વાતનું સેવટ લાવવાના ધરાદાથી બોલ્યા :—

"પાછલથી તે દીલ્લી કે લાહોર તરફ નિકલી ગેઇ'તી. પન એ વાતમાં શું વલીયુ? ચલાવો ફરાંમજી બા, એક સારી જેવી ચીજ સંભરાવો."

અને તેમજ થયું. ગાયનકાર અનારકલીની વાત બંધ પડી, અને ફરાંમજી પંએ ગાંધીભણની ફરમાસ મુજબ ગાયન માવા માંડ્યું, એટલે તેવનના સુરીલા ગાયનના અવાજથી પીલાંમાંએ અને બટકમાંએ, તેમજ જરખાઇ જુહાક તેમજ

ખીજાં બાનુએ પાછાં આવીને હાલમાં બેઠાં, અને અનારકલીની વાત બંધ પડી. અનારકલી વિશે તે કંઈ વધુ જાણવા ધણે ખંટી હતો, પણ તે વાત જ્યારે બંધ પડી, ત્યારે ફલીબછ ગુલાંને મલી, પોતાના બંગલા તરફ એકદમ નિકલી ગયો.

અકરણુ ૨૧ સુ.

વિટલાયેલાં વળાંના વળ !

પણ તેની નિરાસીનો સુમાર નહિ હતો. અનારકલી વિશે તેને આજે મલેલી નવી ખબરોથી તે જેમ તાણુય થયો હતો, તેમ તે દલગીરખી થયો હતો. વળી અનારકલીના નામથી ગાંધીભક્ષના એહરા અને મિજાજ ઉપર થાયેલી અસર ફલીએ બારીખથી તપાસી લઈ, પોતાની અધુરી ખાતરી તેણે પુરે પુરી કરી લીધી હતી.

“ખરેખર, મારા જેવો મુરખ કેન હોસે ?” ફલી રસ્તે જતાં મનમાં બોલ્યો. “હવે ગુલ વધુ ખિના નહીં જાને, તો ધનુ સાફ થાયે. પન હવે પેલાથી મારે દુર રેહવું જોઈએ. એવા એક આસામી સાથ બેલાતાં, ખાતાં-પીતાં, ‘ને ફરતાં-ફરતાં કેમ પરવડે ? મારું અંતકરણુ મને તેમ કરવા દેતુ નથી. ખુદા ખેર કરે.”

“એટલામા ફલી પોતાના શીરદોસ વીલ આગલ આવી પુગ્યો. ફલીનો ઘોડાવાલો તુરતજ ઘોડાનાં પગલાં સાંભલી કમ્પાઉન્ડમાં આવી ઉભો. ફલી પોતાનો ઘોડો તેને સ્વાધીન કરી, વિચારમાં વિટલાયેલો પોતાના મકાનમાં દાખલ થયો.

દિવાનખાનામાં દાખલ થતાંજ, મુંબઈથી આવેલાં

કામજો, ટેબલ ઉપર પડેલાં તેની નજરે પડ્યાં. કામજો તો ધણી હતી, પણ તેમાં એક કાગળ લવજી ઍરીસ્ટરનું, તેના હરફ ઉપરથી ફલીએ તુરતજ પિછાન્યું, અને તેજ વખતે ફલીએ તે ઉખેડી વાંચવા માંડ્યું :—

મુંબઈ શનીવાર. ડિસેમ્બર ૧૬—

મારા વાહલા ફલીભઈ,

માથેરાંનની સિતલ ટેકડી ઉપર દીલખુશ શીરદોસ વીલમાં તમે અમન ચમનથી તમારા દિવસો એકાંતવાસમાં ગુળરી જ્યારે મળહ મેલવોજ, ત્યારે હું મુંબઈમાં હાઈ કોર્ટ અને પુલીસ કોર્ટ વચ્ચે ધકકા ખાઉજ. ફલીભઈ, હું ધંધુજ કે માથેરાંનમાં હું તમારી સાથે હોતે, પણ ધંધાની જંગલથી ફરાગત નહીં મલે, એટલે લાચાર. મેહનતથી થાકેલાં મગજને અને ચિંન્તાથી બેજાર થયેલાંઓને માટે માથેરાંનની ટેકડી સારું ઉમદા જગ્યા મલવી મુસ્કેલ છે; વધારે એટલા માટે, કે મુંબઈથી તે ધણી દુર નથી, એટલે ધંધાદારીઓ પોતાની સેહજ પુરસદ દરમ્યાન પણ તેનો લાભ લેઈ શકે છે. મને આશા છે દોસ્ત ફલી, કે તમારી ચિંન્તા હવે દુર થયાથી માથેરાંનના એકાંતવાસથી તમારી તખીયતમાં સુધારો થયો હશે.

હું જાણુવા માગુજ દોસ્ત ફલી, કે શું હજી પેલી અનારકલીએ તમને કેહેલો બેદ, તમે છુપાવવા માંગોજ? કાંદાં સુધી તમે એ બેદ છુપાવશો? જો કે ખરશેદ ખરાસના ખુનના આરોપમાંથી તમે

નિરદોશ ઠડી છુટી ગયાહ, પણ મેં તેના ખરા ખુનીને સોધી કાઢાડવાનો પાકકો ઠડાવ કીધો છે. ફક્તોબધ, આ કાગજમાં એક નવી વાત હું તમને જણાઉં. કામાટીપુરાની ગલીમાં રેહનારી પેલી ઓરત-બકાવલી-જે મરી ગેઇ, તેનું ખરૂં નામ બકાવલી નહિ હતું. તેનું ખરૂં નામ તો ‘અનારકલી’ હતું, એવું મેં સોધી કાઢાડ્યું છે. અને એજ અનારકલીને લીધે ખરશેદ ખરાસનું ખુન થયેલું હોવાથી, મજકુર અનારકલીની આગલી જીંદગીની તવારીખ હું સોધી કાઢાડવામાં બાજ કાલ રોકાયેલો છું. ખરશેદ ખરાસના ખુનનો બેદ, અને તેના ખુનના સખબથી તમે જાણીતા હોવા છતાં, તે તમે શા માટે છુપાવો? તેની મને કાંઈ સમજ પડતી નથી.

મુંબઈથી તમારા માથેરાંન ગીયા પછી, લોક ચરચા એવી ચાલી છે, કે દાદરવાલાં ખુનના મુકદ્દમાનું સેવટ આવ્યું, અને ખરશેદ ખરાસનો ખરો ખુની કદી પણ હવે પકડાવાનો નથી એ લોક મતને હું મક્કતો થયો નહીં, મને કુદરતી ચટપટ થઇ કે પેલી બકાવલી વીશે કંઈક તલાશ કરવી. શરૂઆતમાં પેલા પેરતનજી પોમોટમ નામના પારસી, જેણે સેશન્સમાં તમારી વિરૂધ જબાંની આપી હતી, તેનાથી મને ખબર મલી, કે મજકુર બકાવલી ઉરફે અનારકલી ખરશેદ ખરાસ સાથે થોડુંકની વાત ઉપર સુરત ગેઇ હતી. પેસુ

પોમેટમે મને જણાવિયું, કે અનારકલીના બાબમાં
 એથી વધુ તેને કાંઈખી ખબર નથી, અને તેટલા
 માટે મારે વધુ તલાશ કરવી નકામી છે. ખરશેદ
 ખરાસ સાથ અનારકલીને કેવો સંબંધ હતો, તે હું
 કેહી શકતો નથી, પણ બારીક તલાશ કરતાં
 માલમ પડે છે, કે મુંબઈમાં એ અનારકલી એક
 ગાનારી તરીકે જાનજાન મશહૂર થઈ હતી, અને
 તેની બેહદ ખુશસુરતીના સેંકડો પુઝરીઓએ તે
 ખુશસુરત ઓરતનું નામ બકાવલી કરી પારેલું
 હોવાથી, અનારકલી ફક્ત બકાવલીના નામથીજ
 ઓલખાતી હતી. કહ છે, કે તે વખતે મુંબઈમાં
 વરના એક માતખર પારસીના આસરા હેઠલ લાંબો
 વખત મરનાર અનારકલી રહેલી હતી. પેસુ
 પોમેટમના કેહવાથી ખસરૂ ખરાસ વિશે સુરતની
 પુલીસના વડાને પુછાવતાં માલમ પડીયું, કે
 મરનાર ખસરૂ ખરાસના બાપ મુગાજી, રાંડેર
 ગામનો મકતેદાર હતો. જેના મરણ બાદ
 ખસરૂએ લાલ વાવટો ઊડાવવા માંડેલો હોવાથી, તે
 મુંબઈ આવી લાગ્યો હતો. અનારકલી મુંબઈમાં એ
 વખતે પોતાના ગાયનના હુનરથી હજારોના દીલ
 જીતી લેતી હતી. જો કે તે વખતે પેલા માતખર
 પારસીના આસરા હેઠલ તે રહેતી હતી. ખરશેદ
 ખરાસની અનારકલી સાથ ગાંઠ પડી, અને પેલા
 તવંગર પારસીનો આસરો છોડી, ખસરૂ ખરાસ
 તેને સુરત નહસાડી લેઈ ગયો. સુરતથી તેઓ

બરૌડા, અમદાવાદ, અજમેર, જોપોર, કાનપોર, આગરા વગેરે ફરી પોતાનો વખત એશ અશરતમાં ગુજરી, સેવટે ખસડના ખીસાં ખાલી થવાથી તેઓ પાછા મુંબઈમાં આવી વસિયાં. અનારકલીને ખસડએ બિન્ડી બળ્લર મધે એક કેઠડી ભાડે અપાવી, અને પોતે દાડમ બાગનું બોંયે તલીયું પોતાના વપરાસ માટે ભાડે લીધું હતું અનારકલીને દારૂનો શોખ એહદ લાગેો હતો. દારૂ વગર તેને એક ઘડી પણ ચાલતુ નહી હતું. જરનું જોર કમતી થવાથી ખરશેદ ખરાસ સાથ હવે અનારકલીને જબરી ખટપટ થરા લાગી, પણ કામાટીપુરાની ખારમી ગલીમાં રેહતી પેલી રમગ્ગનના ઘેરમાં તે કેમ જઈ વસી, તેની ખબર મને હજી મલતી નથી. પણ પંમ્પાએ ઇન્સપેક્ટર જહાંગીરશાહને કેલું છે કે ટ્રાંટ રોડની એકાદ નાટકશાલા પાસ તે છાકટી હાલતમાં પડેલી મલી આવી હતી, અને રમગ્ગન અને પંમ્પા ત્યાંથી અનારકલીને પોતાને ઘેર લેઈ ગીયાં હતાં. ખસડએ અંતે અનારકલીને કામાટીપુરામાંથી સોધી કાઢાડી, અને ત્યાં તેને અનારકલીને બચબીત માંદગીથી રીખતી દીઠી.

આટલું છતાં અનારકલીનો પીછો ખશર ખારાસે છોડીયો નહી, અને અંતે એક દાહાડે રાતના વિકટોરીયામાં તેનું ખુન થયું, અને તેજ રાતના અનારકલી પણ મરી ગઈ. પણ મરવા આગમજ અનારકલીએ તમુને મલવા સાર પારસી યુનિયન

કલ્પમાં પમ્પા પાસે પેગામ મોકલાવીયો હતો. તે કાગળ મલતાંજ તમે અનારકલીને મુકામે ગીયા હતા, અને અનારકલીએ તમુને કાંઈ બેદ બરી વાત કેહી, કે જે હજી તમે કેહવા ના પાડોછ.

હવે મારા વાહલા દોસ્ત ફલી, આ કાગળ વાચિ-
યાથી તમારી ખાતરી થશે, કે તમારી મદદ વિના મેં
દાદરવાલા ખુનની તમામ બિના મેલવી છે. અને
હવે તમુને તમારા દીલનો બેદ, આ કાગળ નાજવાળમાં
મને જણાવવાની ખાસ અરજ કરૂંછ. મારી ખાતરી
છે, કે તમે જો પેલી અનારકલીએ કેહલી બિના
જાહેર કરો, તો ખરશેદ ખરાસનો ખરો ખુની બોલ
બોલતાં પકડાયે. ઇનસાફને ખાતર; મુંબઈની
આબરુદાર વસ્તીની સલામતીને ખાતર; અને તમારા
પોતાને ખાતર એ વાતનો બેદ તમે જો જાહેર નહિ
કરશો, તો પછી કોઈથી રીતે એ બેદની બાતમી મેલવી
હું જાહેરમાં મુકશ. વાહલા ફલી, આ કાગળ ધણુ
લાંબુ લખાયું છે, અને તે વાંચતાં તમુને ધણો કંટાલો
લાગે, તો મને માફ કરજો. ગુલાંને મારી ધણી
ધણી સલામ કેહેજો અને તમે પણ કબુલ કરજો.

લાં તમારો સુબઈચ્છક,

લવજી.

ફલીએ લવજીનું લંબાણ કાગળ ધણાજ ખ્યાનથી
વાંચી, તે હાથમાં પકડી વિચારમાં અને વિચારમાં બેસી રહ્યો.
અંતે વિચાર કરતાં તે થાકી ગયો, અને સેવડે પોતાના
કપાલ પર હાથ ટેકવી બોલ્યો :—“ હવે એનાથી છુપાવવામાં કંઈ

સાર નથી. એને લગભગ સધલી બાતમી મેલવીછ. એ સરવે વાતનો બેદ મેલવી જાહેર કરે, તેના કરતાં એને આગમચથી જાણીતો કરવામાંજ સાર છે. પણ અરેરે ગુલ ! મારી ગુલ ! એ બધી વાત જો જાહેર થશે, તહારે તારું શું થશે.”——

પ્રકરણ ૨૨ મું.

હાટ ડિઝીસ !

“કેમ ફરાંમ છેકજ બેહકેછ કે ? એમ મુઠ નાયનોની સાથ ઠીઠી ઠાઠા કરવા તું માથેરાનમાં આયોછ કે ? મરેરે ! મુવાઓ એવું કરવા માથેરાંનમાં આવતા દેખુ !”

જરબ ઇ બુદાક માથેરાંનમાં, પોતાના ઘણીને ‘કરટન-લેકચર’ આપતાં મેહરજી ગાંધીના બાગમાં એક આડને એથે બેઠાં હતાં.

“નહિ, નહિ ! તું જો એવો નાય નાયવાનો હોયે, તો ચાલ આજન આજ મુંબપ.”

“પન ડીયર, બાંનુઓની તરફ જો લાએકી દેખાડવાની પ્રહરથોની ફરજ.”——

“મુઠરે તારી ફરજ ! એ ફરજ—મરજ હું કંઈ જાનતી નથી.” જરીએ દાંતિયાં પિસા ટોપ ફેાડી. “પેલી એબલગામની રાંડ કુકટી થતી સાથ તું કેટલો નદરીયો ?”

“પન તું શું એમ કેહવા માંગેછ જરાં, કે પીલાંને મે કાંઈ અપમાન કીધુંછ.”

“પન લોકોની પારકી કુકટીઓ સાથ તુને એવો નાય નાયવાની શુ સત્તા ? જો તુને એમ પારકીઓ સાથ નાયવુ

ઉતું, તાહારે શું તારું માથું ફેરવા પરણીયો ? ‘ને મને કાંય નકાંમી ફાંસમા નાખી હોસે ? તુટી પર અધિપતિનો થતો !”

“તું મારૂં માથું ફેરવેછ જરી.” ફલુ પેં જેમ તેમ ગુસ્સો ડાખી બોલ્યો. “તુ જાતે અદેખી અને વગર કેલવાએલી, એટલે “સોસાયટી” ની “એટિકેટ” શું જાણે ? અરેરે ખરેખર મારાં કુટેલા નસિય, કે તું મારે હાથ લાગી ! તારી માએ જાહારે તારૂં કાજ કરવા આવી‘તી, અને ફાટી મુવો તારો પેલો સગો, મને સમજાવવા આવતો‘તો, તે તો તારી સુપર-ટોપલે વખાન ઉપર વખાન ગાંતાં‘તાં ! પનતું‘તો કથી પુરેપુરી અકલહિન મુવેલી છે ! અફસોસ ! કેલવણી વિનાની અધરાંઓથી સંસારનું સુખ ધુત્ર મલે, એમાં કાંઈ શક નથી. અરે તારા જેવી કુકટીઓના માએ બાપો પોતાને પેટે પડેલી પોરીઓને પાંચ શું, પન પંદર હજારખી આપવા તછવાર થાયે, તો તેમાં કંઈ નવાઈ નહી.”

જેઓ કોઈનું કરજ કરવામાં હીજું સમજે છે ; જેઓ પોતાની પિછાનવાલા પાસ પાંચ પચીસ ઉછીનાં માંગતા લજવાયે છે ; તેઓ સસરા સાસુ પાસ પાંચ પંદર હજાર લેવા વગર શરમે પાટલે ચહડી ઉમા રેહ છે !

સરવે આખર ઇજતવાલાઓમાં અપનારાઓ ! કાલર અને નેકટાઈ ઉપર ધુજારો કરનારાઓ ! “યેસ” અને “નો” પરાપર બોલનારાઓ ! ઉંચા કટના ડગલા-પાટલુન, અને પોંમેટમ-પાઉડર ઉપર જીવનારા હેન્ડ-સમ-ક્લુટો ; પોતાની શક્તીની કિમત પ્રમાણે પાંચ, દસ કે પંદર હજાર માંગવાને ચુકતા નથી, તો મીંઠ ફલુ પેંએ કોણુનો બાપ મારીયો હતો, કે તે આની પાંચ પંદર હજાર મેલવવાની

સોનેરી તક જતી મુકે !”

“જરી હવે હું તારો એવો દોર વધુ વાર સાંખનાર નથી સમજ.” ફલુ પેં મિજન જોઈ ઝાડને ઝોઠે જરીને ધીમે અને ડધાયેલે અવાજે કોઈ સાંભલે નહિ તેમ સમજાવવા લાગ્યો.

“તાહારે મને કેહતી, કે તે દાહાડે પંચાતની વારીમા પેલા સિગનપોરીયાને તાંહાનાં લગનમા પેલી મુંઝ ચાંદન સાથે એખલો જેસી કલાકના કલાક શું ટાએલું કીધું ‘તું’ ? ને આજેખી મુંઝ પેલી બટકમાએ અને મરઘીમાએ જવા નીકલી, તેને “સંજીન” શાની કીધી ?”

“એ મોહોકાન તો કૃથી અદેખાઇના જુરા આજરની દેખુ.” અધિપતિ સાહેબે પોતાના મિત્રીસને જવાબ દીધો. “સોસાયટીના કાએદા પરમાણે ઝોરખટતાં બાંતુ મિત્રોને શેકહેન્ડ કરવીજ જોઇએ, ને નહી કરીએ તો તે મોટું અપમાન થાએ. બાનુઓની સગવડ ઉપર સઉથી પેહલાં ધીયાન આપવું ; બાનુઓને સઉથી વધારે માન આપવું ; બાનુઓને રાજી રાખવા બનતુ કરવુ, એ દર એક ગ્રહસ્થની આઇન ફરજ છે. હું મારી ફરજથી વધારે કાંઈ કરતો નથી. કમલાના દરદીને દર એક ચીજ જોતા પીલીજ દેખાયછ, તેમ બદગુમાની જુરી દીઆનતવાલાંએ. ‘ને તારા જેવાં પરવારતાં નીંદાખોરો, એવી નાલેસી કરે, તેની મને કાંઈ પરવા નથી. ઓ ! ઓ ! હવે એ બાબદ મને સખત લખાંન કરવું પડશે.

“ઉધો પર લખાંનનો કરતો ! પગ તરે બરે, ‘ને લંકા ઓલવવા ચાલિયો. હાથના ધરતી ઘેરમા રરે, ને આએ અધિપતિ થતો બાસાંન ‘ને લખાંન કરી સુધારો કરવા નિકરીયો !”

“તાહારે તું શું એમ કેહવા માંગેછ, કે ધણીઓ પોતાની બધરીના ગોલાંમ થઇ રેહ, તેમા સુધારો છે?” ફલા પેંએ દલીલ રજુ કીધી. “જે ધણી પોતાની બધરીની તાબેદારી કરે; જે ધણી બધરીના કેલા પરમાણે ચાલે; એસ, કહે તો એસે, ‘ને ઉઠ કેહ તો ઉઠે. તેવાજ ધણીઓ સુધરેલા ‘ને સિયાના, ‘ને બિજા બધાઓ હિન-અકલી કે?”

“બસ ફલી, હું તુને કેહુછ કે તારા એવા ફેસ્તા ‘ને તારા એવા ઢેગ હું હવે જરાબી ચાલવા દેવાની નથી.” જરી બાર મુકાને બોલી. “તેં મને કયુલાત આપીતી કે”—

“અરે અખાડા! અખાડા જરી! બસ તું હવે ચપી જા!” ફલુ પેં જરા ગભરાઇ જઇ જરીનો હાથ તેની બાજુ-માયા પકડી સમજાવવા લાગ્યો. “અખાડા કરી જા. જો, ફલીબધ સામેથી આવેછ. જરા હસ્તું મોહોતું કરી નાખ, નહિ તો મારા કરતાં તારો ફેસ્તો વધારે થશે.”

અને ખરેખર તેમજ હવે ફલીબધ પોતાનો ઘોડો ડપટાવતો તુરતજ બાગમા દાખલ થયો, અને ફરાંમજી પેં તેમજ જરબધ ફલીબધને પોતાની સાથે લેઇ બંગલામા ગયાં.

*

*

*

“ગુલ, હું તુને ખાસ મલવા આપેાછ.” ફલાંએ વચલા દોલમાં બેસી ગુલાં સથ વાત કરવા માંડી. “મારે કંઇ કામના સખખ સર એકદમ મુંબધ જવુ પડેછ.”

“એમ કેમ ફલી?” ગુલાંએ પુછ્યું.

“હા એમજ ગુલ.” ફલીએ જવાબ દીધો.

“હું ધારુંછ કે હમે લોકબી કંઇ વધારે વખત હિંયાં રેહીશું નહી.” ગુલે જવાબ દીધો. “આવતે સોમવારે કદાચ

બાવાબી મુંબઈ આવે એમ લાગેછ.”

“કારન ! એટલું જલદી ?”

“બાવાનુ ચિત હવે ઠેકાંને હોય એમ મને લાગતું નથી.” ગુલે બલાપો કીધો. “એવનનો વિચારખી એકાએક લાંબી સફરે જવાનો થયોછ. આજે બપોરના એવન એમ બોલતાતા. ખુદા માલુમ એવનને શું થાયછ. મને તેની કંઈ સમજ પડતી નથી ફલા.”

“કેમ ફલીબઈ ક્યારે પધારીયા ?” ગાંધીબઈ અચબુચ દિવાનખાનામા દાખલ થયા, અને ફલી ઉપર નજર પડતાંજ તેવને સવાલ કીધો.

“અરધો કલાક થયો હોસે.” ફલીએ ઠંડો જવાબ દીધો. “આવતી કાલે સહવારે હું મુંબઈ જઈંછ, હું તમુને મલવા આયોછ.”

“સખખ ? સખખ ?” ગાંધીબઈએ પુછયું. “બલાં માનસ થોડા દાહારા જરા આસાએસ લેવા હિયાંજ રહે તો વધારે સાર ? મુંબઈની હવા કરતાં હિયાંની હવા હજાર ગણે વધારે સારી છે.”

“ગુલ કેહછ કે તમેખી આવતે સોમવારે મુંબઈ જનાર છોઓ ?” ફલીએ ખખર કાઢડવા પુછયું.

“હા. વખતે હમેખી જમ્એ, ‘ને વખતે નહીખી જમ્એ.” ગાંધીબઈ બોલ્યા. “પન ફલી, તમે કંઈ કામને સાર જતા હોસો ?”

“કામનેજ સાર.” ફલીએ જવાબ દીધો. “ખરી બિના તો એ છે, કે લવજ સાથ મને કંઈ કામ” —

“લવજ ?” ગાંધીબઈ વચમાં બોલી ઉઠ્યા. “લવજ

સાથ કંઈ કામ હોતે.”

“હા જી.”

“ઘણો બાહોસ ઍરિસ્ટર.” ગાંધીભણએ વખાન કરીધી.

“ઍરીસ્ટર હોય તો એવાજ હોજો. ઍરિસ્ટરનો તુરો !”

આએ વાતચિત ચાલતી હતી, તેવામા ગાંધીભણના ડ્રમિલી ડાક્ટર મીં શામરાવ રેલે દિવાંખાનામા દાખલ થયા, અને તેવણ ઉપર નજર પડતાજ ફલીભણ “શેકહેન્ડ” કરી બોલ્યા :—“આવો ! આવો ડાક્ટર શાંમરાવ. કેમ છેઓ ?”

“ઓ ! આજ એમ કવાઇટ વેલ ! થેંક યુ.” શામરાવે જવાબ દીધો.

“ડાક્ટર ઠીક થયું કે તમે આયા.” ગાંધીભણ બોલ્યા.

“ચાલો હવે મારી સાથે જરા ઉપર આવશો ?”

ગાંધીભણ ડાક્ટર શામરાવને પોતાના રૂમમાં ઉપર લેઈ જઈ દરવાજાને અંદરથી બંધ કરી બોલીયા :—

“ડાક્ટર શામરાવ, જરા મારી છાતી તપાસો ? મને કંઈ ઠીક લાગતું નથી.”

“છાતી ? કાંય ? શું છે ?” શામરાવે સવાલ કરીધો.

“હું ધાડજ કે મને હાટ ડિઝીસ થયુંછ.” ગાંધીભણ ખુરસી ઉપર શામરાવ સાંભે બેસી બોલ્યા. “કોઈ કોઈ વખત એકાએક મારી છાતીમાં ધરતોનો ધરકો પડી આવે છે, ને છાતી તેથી દુખડી આવેછ. ડાબી બાજુના ખભાંમા કોઈ કોઈ વખત મને પેન મારેછ, ને કોઈ વખત મારો દમ અંદરથી છુંટાતો હોય, એમ મને લાગેછ.”

“જોઉ, બદીયાંન કાહડી સદરો ઉંચો કરોની વાડ ?” શામરાવ ડાક્ટરે ફરમાસ કરીધી, અને પોતાના ખિસાંમાથી

ભુંગરી કાઢાડી.

શામરાવ ડાકટરે ગાંધીભઇની છાતીની ધણી બારીકથી તપાસ કરી જવાબ દીધો:—

“છટ! છટ! કંઈ બી નથી. ફોન કેહજ કે હાટ્ ડિઝીસ છે? ફક્ત તમારે હાટ્ જરા નબલું છે. બીજું તો કંઈ નથી.”

એટલાંમા ઓરડાનો દરવાજો કોઇએ બાહારથી ઠોક્યો, અને ગાંધીભઇએ પુછ્યું:—

“ફોન છે? એ ફોન દરવાજો ઠોકેજ?” ગાંધીભઇ બહારનાં પેહડતાં બોલ્યા.

“એ તો હું છેલ્લે બોલાજી.” ગુલાંબે બાહારથી જવાબ દીધો.

“કેમ દીકરા?”

ગાંધીભઇએ દરવાજો ઉઘાડતાજ ગુલાંબે બોલી:—“મકું જે ફલી તમારી વાર જોઇને સિધારીયા. ડાકટર શામરાવ? કેમ? મારા પપાની તબીયત કેમ છે વાર?”

“કંઈ નહિ દીકરા ગુલ.” ગાંધીભઇ વચમાં બોલ્યા. “હું સારી કાની છેલ્લે.”

“કંઈ નહિ; કંઈ નહિ ગુલબાનુ.” ડાકટરે ધીરજ આપી. “તમારા પપા બિલકુલ સારી કાની છે. ફક્ત ચિંન્તા ના કરો. એજ તમારી દવા, બીજું કંઈ નહિ.”

ગાંધીભાઇને મલી ડાકટર શામરાવ જોવો નિચે ઉતરીયો, કે ગુલાંબે વિજલીની માફક તેની પછવાડે દોડી, અને તેનો હાથ પકડી ઉભો રાખી પુછ્યું:—

“કેમ ડાકટર? કંઈ ધાસ્તી જેવું છે? તમારા ચેહરા

પરથી મને શક જાયછ કંઈજી હોય તે મને કેહી દેઓ. મારે તે આગમજથી જનવું જોઈએ ?”

ડાક્ટર શામરાવે ગુલાનાં મોહડાં તરફ ટિકી-ટિકી જોઈ,
ગંભીરપણે જવાબ દીધો:—“ બાપ ગુલાબાનું, જે વાત મે
તમારા પપાને કેહી નથી, તે હું તમને કેહવું ”—

“ શું ? ”—

“ એવનને હાટ ડિઝીસ થયુંછ ! ”

“ તાહારે કેસ ‘ડેનજરસ’ કે ડાક્ટર ? ”

“ ધરોજ ‘ડેનજરસ.’ એવાં આદમીઓ કોઈ વખત
જોલતાં જોલતાં—

“ ઓ બાપ! મારા બાપ ”—

પ્રકરણ ૨૩ મું.

જીના ખુની પર નવી ધાડ.

—:૦:—

માથેરાંન.
ફિરદોસ વિલ.

મારા બાહલા લવજી,

તમારા મુખારક હાથનું કાગજ મને મલીયુ
છે, અને તે વાંચી મે સરવે બિના મારા બિયાંનમાં
હતારી છે.

મને લાગેછ લવજી, કે તમે આજકાલ
ખરશેદ ખરાસના ખરા ખુનીને સોધી કાઢતા
બાપ પીછ મડેલા છેઓ, અને મારી ખાતરી
છે, કે તમે જ્યાં સુધી તે ખુનીને સોધી કાઢડશે!

નહિ, ત્યાં સુધી તમે કદીથી જંપી બેસનાર નથી. એટલાં માટેજ હું હવે મારા આગલા વિચારો ફેરવી તમને સરવે બિનાથી જાણૂંતા કરવામાં દાહપણુ સમજીજી. પણ લવજી, જ્યારે તમે એ બેદ છુપાવવાની મારી મતલબ જાનશો, ત્યારે તમે મને કદી પણ ઠપકા આપનાર નથી, એમ હું ખાતરીથી માનુંજી. પણ તે આગમજ વાહલા લાઇજી, તમે કદી પણ એમ વિચારતા ના, કે મરનાર ખરશેદના ખરા ખુનાને હું પિછાનુંજી. હું તેને બિલકુલ ઓલખતો નથી; પણ મને એક શખસ ઉપર વેહમ છે, અને તેથી મુસ્તરીમ વેહમ છે. ખચીત, જે અનારકલી પોતનો બેદ મને જણાવ્યા વગર મરી જતે, તો ઘણુંજ બેહતર થતે.

લાં તમારો વાહલો,
ફલી.

લવજી પોતાના દોસ્ત ફલીનું કાગજ લખાજી ખ્યાનથી વાંચતા હતા. તે કાગજ વાંચી તેવણુ એટલા તો વિચારમાં પડ્યા હતા, કે હન્સપેક્ટર જહાંગીરશાહ કેવારના તેવણુની પાછલ આવી ઉભા હતા, તેની ઉપર તેવણુની નજર વટિક પડી નાહ. અંતે જહાંગીરશાહ ખંખારી બોલ્યા :—“ સાહેબજી, મીં લવ—

“હલો! કેન? જહાંગીરશાહ!” લવજી ચમકીને બોલ્યા. “કમ ઇન સર—કમ ઇન. કેમ જહાંગીરશાહ? કંઈ ખબર”—

“જણુવા જેવી તો કંઈ ખબર નથી મીં લવજી.”

“કંઈજ નહીં ? તાકારે શું તમે ઠંકુ પાણી રેડવા તૈયાર થયા છ કે ?”

“નહિ. તેમ તો નહીજ મીઠું લવજી. પન મને શક છે. મને મજબુત શક છે. મારા મનમાં કંઈ ખીજોજ ખ્યાલ છે.”

“ખ્યાલ ? તમારા ખ્યાલને ટોપલે ઢાંકા ! એવો ખ્યાલ તો પેલા વાસુદેવને પન હતો. તમે જોયું કેની તેનું શું સેવટ આયું તે ? પન જનાવો તો ખરા, કે તમારો શક કેન પર છે ?” લવજીએ જહાંગીરશાહેને પુછ્યું.

“પેલો પેસુ પોમેટમ !”

“પેલો એસડી પોરીયો ? જેને સેશન્સમાં જખાંની આપી ‘તી તે ?” લવજીએ અજબ થઈ પુછ્યું.

“હા. તેજ !” જહાંગીરશાહે જવાબ દીધો.

“તેને આએ ખુન સાથ શું નીસખત ?”

“હું તમને સમજાઉં.” જહાંગીરશાહે આગલ ચલાવ્યું. “પેલો વિક્ટોરીયાવાલો વજીરખાંન કેહેછ, કે જે માનસ મરનાર ખરશેદ ખરાસને લેઈ વિક્ટોરીયામાં બેઠાંતો, તેના જમના હાથની પેહલી આંગલીએ એક હીરાની વિટી હતી !”

“હીરાની વિટી ! આહાહાહા.” લવજી બેરીસ્ટર આવાતને નજીવી સમજી બેઘડક હસી પડ્યા.

“તેમજ શંકર રાધુ નામનો ખીજો વિક્ટોરીયાવાલો કેહેછ, કે રાણીના બાગ આગલથી તેની ગાડીમાં એસી આંટ-રેહના પુત્ર નિચે ઉતરી પડેલા પારસીના જમના હાથની પેહલી આંગલીએખી વિટી હતી.”

“તેથી શું થયું ?” લવજીએ જવાબ દીધો. “મુંબઈ શહેરમાં આજે એક નહિ પન એક સો આદમી એવા મથરો,

કે જે લોક પોતાના જમના હાથની પેહલી આંગલીએ વિટી પેહરતા હોસે. એ તો ફક્ત એક “કાઇનસિડન્સ” છે જહાંગીરશાહ. એજ મુદ્દા ઉપર જે તમે કંઈ ગનતરી કરતા હોવો, તો તેમાં તમે જબરી ઠાપ ખાસો? એક ધનાજ નજીવા પુરાવા ઉપર તમે તમારી આસાનો કિલ્લો બાંધો છ.”

“પન મીં લવજી, ટીપે ટીપે સરોવર બરાય, અને કાંકરે કાંકરે પાલ બંધાય, એ વાત તમે જુલી જાવો છ. એવી એક નહિ પન પંદર પચીસ નજીવી સામેતી એકડી મલે, તોજ ગુન્હેગારો ફાંસી ચહડે!”

“એ તો તમારી પુલીસની રીત છે.” લવજી બોલ્યા. “કાઇખી આદમી પાસ ગુનાહનો એકરાર કરાવવો; કાઇખી આદમી પાસ હા નુ ના, ‘ને ના નુ હા બોલાવવું’, એ મારા વિચાર પરમાણે પુલીસને જગખી મુશકેલ પડતું નથી. પેસુ પોમેટમે શું જખાંતી આપી? “તે ખરશેદને મલ્યો—તેઓ બંને છાકટા થયા; ખરશેદ હોટેલમાંથી નિકલી ગીયો, ‘ને પેસુ પોમેટમ તેનો “આવરકાટ” લઈ તેને આપવા તેની પછવાડે ગીયો, ‘ને તે “આવર કાટ” કાઇએ તેના હાથમાંથી ઝુટાવી લીધો. સખખ તેના ટાંટીયા ફેરખો લેતા‘તા.”

“ખરાખર છે. બધી વાત ખરાખર છે.” જહાંગીરશાહે જવાબ દીધો. “લવજી, તમે એક બેરીસ્ટર હોવા છતાં એવી જુલ કેમ કરો છ? પેસુ પોમેટમ ખરશેદનો ડગલો તેને આપવા તેની પાછલ ગીયો—તેના ટાંટીયા ફેરખો લેતા‘તા ‘ને તે તેની સુધીમાં નહિ ઉતો; ‘ને કાઇ તેના હાથમાંથી ડગલો ઝુટાવી ગીયું. એ બધી વાત પેસુ પોતે કેહ છે. એ તો પેસુનુ કેહવું છે. પન સવાલ એ છે કે એ બધી વાત ખરી

છે કે ખોટી ? માફ ખ્યાન એમ પુગેછ. સાંભલો; પેસુ પોમેટમ
જાકટો નહી ઉતો; ખસરની પાછલ તે ડગલો લેધ ગીયો; તે
ડગલાનો તેને કાંધ રસ્તો કીધો; ‘ને ખસરને લેધ તે
વિકટોરીયામાં બેઠો.’”

“છટ-છટ !” લવજાએ જવાબ દીધો. “એ તમારી
“ચીઝરી” છે; પન તે ખરી હોય તો સવાલ ઉઠેછ, કે
પેસુને ખસરનું ખુન કરવાનો શું સખખ ઉતો ?”

“પેલાં કાગળે, જે ખરશેદે અનારકલી પાસથી છિનવી
લીધા‘તા તે” —

“છટ-છટ ! પોંજે પોંજે ‘ને રૂઢ ‘ને રૂઢ” લવજા
કંટાળી બોલ્યા. “વાસુદેવ ફડકેની “ચીઝરી” પન એજ ઉતી.
પન જહાંગીરશાહ, તમારું ફેહલું ખરું હોય, તો પછી
આગલ શું ? ખરશેદનો આવર કાટ કાઢાં છે ? શું તે પેસુ
પોમેટમ પાસે છે ?”

“તેમ કેમ બને ?” જહાંગીરશાહે તુરતજ જવાબ
દીધો. “પેસુ કાંધ એટલો બેવકુફ છે, કે જેનું ખુન તે કરે,
તેનો આવર કાટ તે પોતાની પાસે રાખે ? લવજા શેઠ,
ખરસેદ ખરાસના ખુનીને તમે એટલો નાદાંન ‘ને બેવકુફ
સમજેછ, એ જાણી હું અજબ છઉં.”

“અંહ ! ઇન્સપેક્ટર જહાંગીરશાહ, તમે ઠાકી ઠાકી
પેસુને ખુની ઠેડવવા બેઠાછ.” લવજા જરા વિચારમાં પડી
બોલ્યા. “પન મને તો તમારી ગનતરી ખોટી લાગેછ.”

“એમ છે ? તાહારે તો આપરે જોધ લેધશું !”
જહાંગીરશાહને એક નવી તદખિર સુજ પડવાથી તેવન મલકાધ
બોલ્યા. “લવજા શેઠ, હું તમને મારી ગનતરીનો સરવાલો

દેખાડી આપુજી. ટેમ્પલ બારમાં જો અરસેદ અરાસ પેસુ પોમેટમ સાથ મોડી રાત વેર બેઠા હોય, તો હું ખાતરીથી કેહુંજી મીં લવજી, કે મરનારનો પેલો ઓવર કાટખી કાટમાંથીજ મલી આવેલો જોઇએ.”

“વારું ધારો, કે અરસેદનું ખુન પેસુ પોમેટમે કીધુંજી. ‘ને એમખી ધારો, કે તમે જેમ સમજોજી, તેમ અરસેદનો ઓવર કાટ, કાટમાંજ છે. તાહારે તમે તમારે કામ કેમ શરૂ કરવા માંગોજી?”

“જીવો. જરા સાંભલી લેઓ.” જહાંગીરશાહે પોતાની મજીતરી કરી દેખાડી. “ટેમ્પલ બારમાંથી પેસુ પોમેટમે અરાસની પુઠ પકડી. જો તેમજ બનિયું હોય, તો અરસેદનો ઓવર કાટ પેસુએ રાગખાધ ટાવર આગલના બાગમાં, યા તો કાઢ ખીજે ઠેકાંણે કાટના મેદાંનમાંજ સંતાડેલો હોવો જોઇએ. એ મારી પાકડી ‘ને પુરેપુરી ગનતરી છે.”

“તાહારે પેસુ શું જાનતો‘તો કે રાગખાધ ટાવર આગલના કુટ પાથ ઉપર અરસેદ અરાસ પડેલો છે?”

“નહી, તેમ નહી.” જહાંગીરશાહે લવજીને સમજ પાડી. “ખરી વાત તો એમ હોવી જોઇએ, કે પેસુ પોમેટમ કાંઈ ખુન કરવા તે રાતના જાણી જોઇ ખસર અરાસ પાછલ જામતો‘તો નહી, પન તે કાંઈ તેવી તક માટે તકયાર થઈ રહ્યો હોવો જોઇએ. ઓવર કાટ આપવા તે મરનાર પાછલ ગીયો, ‘ને તેટલાં તેની નજર દુરથી ફલીબધ ‘ને અરાસ ઉપર પડી. ફલીબધ અરાસને પડતો મેલી ચાલી ગીયો, તેટલા વખતમાં પેસુ પેલો ઓવર કાટ કાંઈ ઠેકાંણે નાંખી, સાંખી બાજુથી આવી ઉભો રહ્યો હતો, ‘ને વિકટોરીયાવાલાએ તેને

કુદરતી રીતે ફલીબધ તરીકે સમજવાની જુલ કીધી હોય. એજ મારી ગતતરી છે, ‘ને એ ગતતરીને આધારે હું મારું કામ હવે આગલ ચલાવસ.’”

“એ તમારી ગતતરી જહાંગીરશાહ કાનને ઠીક લાગેછે.” લવજી જરા વિચારમાં પડી બોલ્યા. “પન બનવી મુશ્કેલ છે. વાર, હવે તમે કેમ શરૂઆત કરવા ધારોછ?”

“રાજબાઇ ટાવરવાલા બાગમાં પેહલાં હું મરનારના એવર કોટની શોધ કરસ.” જહાંગીરશાહ જવાની તકમારી કરી ઉઠતાં ઉઠતાં બોલ્યા. “પન ખરી વાત, જે કામ સર હું આયો, તે તો બિલકુલ જુલીજ ગીયો. લવજીબધ પેલી જુઠીયા રમજનન તમુને મલવા તેડેછ.”

“મને?” લવજી હસી પડી બોલ્યા. “સખખ? શું મને તે કંઈ પુલીસનો કોન્ટેન્ટલ કે સુપ્રિન્ટેન્ડન્ટ સમજેછ કે શું?”

“તેમ નહી રે યાર, તમે સમજ્યા નહી.” જહાંગીરશાહે જવાબ દીધો. “તે મરવા પડીછ! ‘ને મરતી વખતે તે કંઈ તમુને કેહવા માંગેછ.”

“અનારકલી વિશે તે કંઈ કેહેવા માંગતી હોસે એમ હું ધારુંછું.” લવજીએ અટકલ કીધી, “ઠીક છે. આપન જમસુ. જહાંગીરશા તમે રાતના આંઠ વાગે મારે બંગલે આવો, તો આપરે સાથે જમએ.”

મકરણુ રહ સું.

પુરાણા પાપનો પરપોટા!

બરાબર રાતના આંઠને સુમારે ઇન્સપેક્ટર જહાંગીરશાહ

લવજીને બાંધે જઇ પુગ્યા, અને ત્યાંથી તેજ વખત જહાંગીરશાહ લવજીને લઇ કામાટીપુરાની ખારમી મલી તરફ નિકલી ગયા.

લવજીનું બધું ધક ખ્યાન અનારકલીની આગલી પાછલી જાણવામાં બરાબર હતું, અને હાલ ગાડીમાં પછુ તેવન એજ વિચાર કરતા હતા, કે અનારકલીએ મરતી વખતે પોતાને હાથ રમજનને જાહેર કીધેલો હોવાથી, તે હવે પોતાના મોતની હદીએ, મને જણાવવા માંગતી હશે. લવજીની આ અટકલ કેટલી ખરી છે, તે તો તુરતજ માલમ પડશે, પણ જહાંગીરશાહે તો એમજ નક્કી માની લીધું, કે જ્યાં છે ત્યાં રમજનને સરવે વાત છુપાવવા માટે શરૂઆતથીજ પપ્પસાની લાલચ મલેલી હોતી જોઇએ. આ બંને જનોની બેઉ અટકલ ખરેખર ખરીજ હતી, સખબ ખરેખર રમજનને હવે મરતી વખતે પોતાની છાતી ખોલી કરવા તક આર થઇ હતી.

આ વિચારના વમળમાં બંને જન મશગુલ હતા, તેટલામાં ગાડી કામાટીપુરાવાલા પેલાં પુરાણા કંગાલ મકાંન આગલ જઇ ઉભી, અને ઇન્સપેક્ટર જહાંગીરશાહ પોતાની સાથે લવજી બેરિસ્ટરને ગાડીમાંથી બાહાર નિકલ્યા.

“મેહનત બરખાદ અને ગુનાહ લાજમ જેવી વાત તો નહિ બને જહાંગીરશાહ? રખેને ધરડી ઢપી ગેઇ હોયે?” લવજીએ પોતાની શંકા દેખાડી જહાંગીરશાહને સવાલ કીધો.

“પેલાં બધરાં કેહ તેમ ખોટું ખોળાય નહી, ‘ને શુકું’ મરે નહી. તેને મોતની સાથ મસલત કીધીજ, કે લવજીને મલીયા પછીજ મરવું.” જહાંગીરશાહે મળકમાં લવજીને જવાબ દીધો.

“એને શું થયું હ વાઈ ?” લવજીએ પુછ્યું.

“દારૂની મોહકાન ! કકડતા બેવડાના પરતાપ ! બીજું વધી શું હોય ?”

બંને જન વાત કરતા રમજાનના ઓરડામાં દાખલ થયા. ત્યાં પેલીજ કંગાળ ખાટલી ઉપર રમજાનને મરતી હાલતમાં તેઓએ પડેલી દીડી. જહાંગીરશાહ રમજાનની ખાટલી પાસે જઈ વાંકા વળી મોટેથી પુકાર કરી તેને ઉઠાડી, અને પોતે લવજી પાસે જઈ પેલી ખખડી ગએલી ટેબલને અડેલી ઉભા. રમજાન તુરંતજ પોતાની બેખ્યાન હાલતમાંથી ઝપકી ઉઠી, ઓરડાની આસપાસ ડોળા ફાડી નજર કરી લવજીને જોઈ બોલી :—“કાન ! તું કાન રે મુવા ?”

“બાલિસ્ટર સાહાબ હયે રમજાન. બાલિસ્ટર હયે.” જહાંગીરશાહે લવજીને બદલે જવાબ દીધો. “ફલીસેઠકા, બચાનેવાલા બાલિસ્ટર ! બાલિસ્ટર સાહાબ હયે.”

“કયું ? રમજાન તરેકા કયા કેહના હયે ?” લવજીએ પુછ્યું. “મય બાલિસ્ટર હું. મુઝે કયું બોલાને બેગ ?”

રમજાને કાર મરડી પોતાની ખાટલી નિચે પડેલું એક દીનપાટ કાઢી, તેમાં એક ખાટલીમાંથી થોડો બેવડો રેડી મટાવી જઈ ખંખાર મારી બોલી :—

“ધયા અહલાહ ! ધયા અહલાહ ! ધયા અહલાહ ! બાલિસ્ટર સાહાબ. મયે મરતી હું. મેરી ખતા માફ કરના. બાલિસ્ટર સાહાબ, જુરકે વાસ્તે ઉસ રોજ આપ મુજે પુછને બાયેથે, અરે વોહ તો ગુઝર ગઈ ! જનંત મુકામ હુધ ; ઓર મયે બબ ઉસ્કી પાસ જાતી હું ! અરે મેરી બેટી, મેરી બેટી.”

“બેટી ! જબ તું કયા અનારકલીકી મા હયે ?”
લવજીએ અન્યયખીમાં ગરક થઇ પુછયું. “અનારકલી
તેરી બેટી ?”

“હા. મેરી બેટી, મેરી બેટી !” રમજાન ગુંગલાતે
અવાજે બોલી. “આપ કયા જાને બાલિસ્ટર સાહાબ ? આપ
અગર દસ પંદરા બરસ પર બંબાઇમે હોતે, તો અનારકલીકી
અચ્છી તરેહસે પચ્છાન લેતે.”

“નહિ. મય ઉસ વખત બિલાયતકો થા.” લવજીએ
જવાબ દીધો.

“અનારકલી ! અમરીતસરકે અનારકી ખીલી હુઇ કલી.”
રમજાન બકવા લાગી. “અમરીતસરકા તારા ! લાહોરકા સિતારા !
હિન્દુસતાંનકી લાડલી ! વકીલ સાહાબ, જીરકે ગલેકી એક
એક તાંનપર સો સો રૂપઇઓંકી પડત મુજરેમે પડતીથી ! અરે
હાથરે બેટી ! જીરકે નામ પર સારા લાહોર, દિલ્લી, ઝોર
અમરીતસર દિવાના થા ! કમબખ્તી મેરી લગી, જો ઉરકો
મયે બંબાઇમે લેકે આઇ ! ઝોર વોહ મુવે બદમાસને આખીરજ
એ રાસ્તા દીખાયા ! ધયા અલ્લાહ !”

“વોહ બદમાસ ?” જહાંગીરશાહાએ લવજીનો હાથ ડાખી
રમજાનને પુછયું. “કેન બદમાસ ?”

“વોહ ? દુસરા કેન ?” રમજાનને બેધ્યાનીમાં જવાબ
દીધો. “હીરે ઝોર મોતીવાલા—ચાંદી ઝોર સોનેવાલા—બાગ
ઝોર બગીચેવાલા ?”——

“એ કેન સાર બકેજ જહાંગીરશાહ ?” લવજીએ
જહાંગીરશાહને પુછીયું. “રમજાન ? ઉરકા નામ કયા ?”

“મેહરજ ? વોહ મેહરજ ગાંધી ! ગાંધીસેહ.” રમજાન

તુરતજ દબાતે અવાજે જવાબ દીધો.

“ મેહરજી ગાંધી ! ” લવજી આંખે નામ સાંભલી ચમક્યા, અને જહાંગીરશાહ તો ડહાંધળો ગયા. “ મેહરજી ગાંધી ? ”

“ હા, વોહી. મિટ્ટી પડો ઉસ્કે નામપે ! હા વોહી ! વોહી ! ” રમજાને હાથ મારી બોલવા માંડ્યું. “ વોહ ખાનાખગાને મેરા ખાના બરબાદ કરીયા ; મેરી બેટીકી ઇજ્જતકી બરબાદી કરી. ઉસ બિચારી બોલી બાલીકો સમજાકે ડુસલાઇ, ઔર પપસેકી લાલુચસે ફૂંદેમે ફસાઇ ! અરેરે અલ્લાહ ! અલ્લાહ ! વોહ દગલબાજને હમસે દગા કરીયા ; વોહ મતલબખાજને હમકો છોડ દીયે : હમકો છોડે, ઇતનાહી નહી, પર વોહ બિચારી માસુમ લડકી—”

“ લડકી ? અનારકલીકી લડકી ? ” જહાંગીરશાહે ડોળા ફાડી પુછ્યું. “ ઉસ્કા નામ ? ”

“ પંમ્પા. ” રમજાનં મરતાં મરતાં ડચકાં ખાતી બોલી. “ અનારકલીકી બેટી—અનારકલીકી લડકી પંમ્પા. ક્યા પંમ્પાકો તુમ નહી પેછાનતે ઇનીસપત્તર સાહાબ ? ”

“ પંમ્પા ! પંમ્પા અનારકલીની દીકરી ? ” લવજી ડોળા ચમકાવી જહાંગીરશાહ તરફ જોઇ પોતાની અજ્ઞયખી બતાવવા લાગ્યા.

“ ઇનીસપત્તર સાહાબ, જરા સુન લો. બાલિસ્ટર સાહાબ, તુમખી જરા ખ્યાનસે સુનો. ”

રમજાનં દબાતે અવાજે બોલવા લાગી, અને તેના મોતની ધડીને નજદીક આવી પુગેલી જોઇ, લવજી અને જહાંગીરશાહ રમજાનંની ખાટલી આગલ જઇ, તે થું ફેહવા માંડી હતી, તે ખ્યાનથી સાંભલવા ઇન્ટેન્સર બની ઉભા.

“ ઇનીસ્પતર સાહાબ, પંચપા ઐર ગાંધીસેઠડી બેટી ગુલબાઇડી કયા સગાઇ હયે, વોહ તુમ દરિયાફત કરો ? ” રમજાન બોલી.

“ હું ધારૂંજ જહાંગીરશાહ કે હવે આપરે દિયાંથી નિકલી જઇએ.” લવજીએ જહાંગીરશાહને કાનમાં કહ્યું. “ આએ યુદીએ એક એવો ભરમ ખોલિયોજ, કે તેથી મારી અફલ હેરાન છે. જવાની ‘ને જરના જોરે ગાંધીએ જે નાલાએક ચાલ ચલાવેલી આજે જણાઇજ, તેવાજ તેને પાછલથી તેનો પરતાવો પન જણુન થવો જોઇએ. ગાંધીભઇની એવી ચાલ ઉપર કંઈ પણ વિચાર કરવા આગમજ, આએ કંગાલ મકાન આપણુ જેમ બને તેમ જલદી છોડી જઇએ. દુખીતું છે કે આ યુદી હવે બાએગે રાત કાઢાડે.”

“ જરા સખર કરો લવજી. મને એકજ બાબદ જાનવી છે.” જહાંગીરશાહે જવાબ દીધો. “ રમજાન, ગાંધીસેઠ પંચપાકો પએજાનતા હએ ? ”

“ પએજાનતા હએ ? નહી. પંચપાકો વોહ નહિ પએજાનતા. વોહ મર ગઇ અએસા ઉસ્કો ખ્યાલ હએ.” રમજાન બોલી. “ ઉસને એ બાત છુપાનેકે વાસ્તે યુજે પધસે દીએ. મેરી ખુશામદ કીઇ. એક હજાર એક વખત—એક હજાર છેસો દુસરી વખત—સાત સો એક વખત—ત્રીન હજાર દો વખત—ફેર દો હજાર—ફેર ત્રીન હજાર દીએ. ઐર જબ—અરે મેરી જાતીમે—મેરી જાતીમે—અરે કાઇ આવ—મેરી પંચપા—મેરી બેટી—અનાર—અનાર—કલી—ઓ ઓ—

“ હું ધારૂંજ કે એ મરેજ.” લવજી બોલ્યા.

“ એમજ છે.” જહાંગીરશાહે જવાબ દીધો. “ એનો

દમ રૂઢાતો જાયેછ. સિદ્ધા રાતની અંધારી વચ્ચે, વાઢલ ફાડીને સુરજ નિકલી આવે, 'ને તેની રાશની જોઈ જોટલો હું અજળ થાઉ, તેટલોજ આ રમજાનની વાત સાંજલી હું અજળ થયોછ.'"

"બેશક," લવજીએ જવાબ દીધો. "ફલીએ પોતાની ગરદન ફાંસીને સ્વાધીન કરવાનો તો આએ બેદ દેખું! તેની હજતને હું તે વખત ધિક્કારતો'તો, પન આએ ખરો બિનાનો બેદ જાણીયા પછી, હું તેની હિંમત ઉપર આફરોન કરુંછ."

જહાંગીરશાહ તુરતજ લવજીને પોતા સાથ લેઈ રમજાનના મકાનમાંથી બાહાર નિકલી પડ્યા, અને પોતાની ટંકસીમા બેસી, પોતપોતાને મકાને ગયા.

અકરણુ રપ મું.

માથેરાંનથી મુંબઈ.

આજનુ કામ કાલપર રાખવામાં સાર નથી.

ફલીબાઈને માથેરાંનથી મુંબઈ નિકલી આવ્યાને આજ આઠ દિવસ થયા, પણ હજી તે લવજીને મલવા ગયો નહી. આજે જવસ, કાલે જવસ, સહવારે જવસ, સાંજે જવસ, એમ દીલ કરી તેણે એક અઠવાડીયું ગાળી કાઢ્યું.

ગોવાલિયા તલાવ ઉપર આવેલા પોતાના મકાનમાં, હાલ તે પોતાના વિસ્વાસુ ખટલર બાંમલા સાથ માથેરાંનથી આવી રહ્યો છે. તેનો આગલો રંગીલો સ્વભાવ અને મોજીલો ખવાસ તજી, તે હવે મુંબઈમાંથી એકાંત રહવાની તર્જાવજ કરે છે. કલબમાં આગલ માફક તે જતો નથી; પોતાના

માનીતા અતલગના દોસ્તોને હવે તે મન્નતો નથી; અને કોઈ જો તેની મુલાકાતે આવે છે, તો પોતે બંગલામાં હોવા છતાં, “શેઠ ઘેરમાં નથી” એમ જણાવવાનો તેણે બામલાને હુકમ કરીધો છે.

કદીખી તે કોટ કે ઇંગરેજ બજાર તરફ, કે ઍપોલો કે ઍન્ડ સ્ટેન્ડ તરફ ફરકતો નથી. સમી સાંજના દીવા લાગ્યા પછી, રસ્તો નવરો અને એકાંત થવા બાદ, તે પગે ચાલતો કોઈ વખત ‘હૅન્ગોંગ ગારડન’ ઉપર ફરી પોતાનું મન રિજવી બદનને જોઈતી કસરત પુરી પાડે છે, અને તેની આવી બદલાયેલી હાલત જોઈ, તેનો વિસ્વાસ બામલો મનમાં ‘ને મનમાંજ મુકાયા કરે છે.

“બામલા, જો હું જરા કાંમમાં રોકાઉં છ. આજે સનવાર છે, એટલે કોઈ જરૂર મને મલવા તો આવશેજ. વાસ્તે કોઈખી આવે તો કેહજે, કે શેઠ હમનાજ બાહાર ગીયાછ. જો તે થયવા માગે, તો જણાવજે, કે રાતના મોડેથી આવવા કેહી ગીયાછ.” ફક્ત બામલાને પાંઠ શિખવી, પોતાના ઓરડામાં અંદરથી દરવાજો બંધ કરી વાંચવા બેઠો.

અરધો કે પોણો કલાક નહિ થયો હશે, તેટલા ફક્તીબધનાં ઓરડાનો દરવાજો બામલાએ ઠોક્યો. ફક્તીબધએ ધણીજ આનાકાનીથી બારનું ઉઘાડી તકાદાયો પુછ્યું. “શું છે?”

“આ એક કાગળ આવેલું છે.” બામલાએ સહવારના પોસ્ટની ડિલીવરીમાં આવેલું એક કાગળ આપતાં જવાબ દીધો.

“લાવ જોઉ.” ફક્તીએ તે કાગળ બામલાના હાથમાંથી લેઈ દરવાજા પાછા બંધ કરીધા.

“ઝાહો !” પરખિડાં પરના હરફ ઝોલખી ફલી ખોલ્યો.
 “આએ તો મારી ગુલના દસકત છે”

કાગળ ઉખેડી તે હરફોને પોતાની આંખોમાં દાખી
 ચુંચ્ચન કરી તેણે વાંચવા માંડ્યું.

માહીમ,

“ગુલ થીલ.”

તા. ૮ મી જાનેવારી ૧૯—

મારા વાહલા ફલી,

બાવાજી અને હું આજે સહવારની ગાડીમાં
 માથેરાંનથી આવી પુર્ગા છેલ્લે. મારી તખિયત
 ખિલકુલ ખુશ છે, અને હું આસા રાખુચ કે તું
 વાહલાની તન્દરોસ્તીખી સારી હશે. આજે રાતના
 આપણુ સાથે ખાનું લેઈશું, વાસ્તે જરૂર આવવાને
 જુલવુ નહિ. નહિ આવી મને નિરાસ ના કરતો ફલી.
 તારા દિદારના દરશન વગર અધારી પડેલી,

તારો સદાની તાબેદાર

ગુલ.

આ કાગળ વાંચી ફલી પાછો વિચારમાં પડ્યો.
 “તાહારે હવે માથેરાંનથી તે પાછો મુંબઈ આવ્યો. હવે વલી
 મને તેની સાથે પાછુ ખાવું, પીવું, મલવું, બેટવુ, ‘ને હસવું—
 ખોલવું પડશે. એ બધું કેનને ખાતર? મારા પ્યારને ખાતર;
 મારી સાચી ‘ને ખરી માહોબતને ખાતર; મારી ગુલને
 ખાતર. તેનેજ ખાતર. તેનેજ લીધે મને આએ હાલતને
 વશ થઈ પડવુ પડેછ. જે સંકટ સમે મારી સોડેસોડ
 ઉબી રેહી મારા દુઃખની દાઝથી દાઝી ગઈ, તેને હવે હું તજ

તરછોડી જાઉં, તો મારા જેવો એકલપેટો, 'ને મારા જેવો હિયકારો ખીજો કોઈથી નહિ.'"

અને બનાવ પણ તેવાજ બન્યા હતા. નાતાલની મોસમ હવે પુરી થઈ હતી. માથેરાંનવાલો પોતાનો શીરદોસ-વીલ પોતાના કારભારીઓને સવાધીન કરી, ફલીભઈ મુંબઈ નિકલી આવ્યો હતો, અને માથેરાંનખી આસને આસને ખાલી થવા લાગ્યું હતું. મોહન મીનારવાલાંઓ, તેમજ સુનઈ સુનામખખી, પોહ્યાજીની દિકરીઓ પીત્રાંમાય અને બટકમાય, પણ મુંબઈ નિકલી ગયાં હતાં. જરબઈ જુહાકનુંખી દીલ હિયલ પડ્યું, એટલે મી. ફરાંમજી પેંને પુરતજ પોતાના "લાએકિસીટી" વાલાં મિસીસ સાથ મુંબઈ આવવું પડ્યું. એ રીતે માથેરાંન જાનેવારી માસના પેહલાં અઠવાડીયાંની આખેરી આગમય ખાલી થઈ જવા પછી, આંઠમી તારીખે માંધીભઈ પોતાની લાડકી દીકરી ગુલાં સાથ પાછા માહિમ ખાતે આવેલા પોતાના નાહના પણ સુંદર ગુલ વીલવાલાં મકાંનમાં જઈ વસ્યા.

ગુલાંની તબિયત સુધરતી જતી હતી. દાદરવાલાં ખુનને આજકાલ કરતાં તન મહીનાં હવે થઈ જવા આવ્યા હતા; અને રફતે રફતે હવે ખરસેદ ખરાસના ખુનવાલી ખિના ઉપર ઠંકુ પાણી પડતું જવાથી, લોક તે વાત જુઝી જવા લાગ્યું હતું.

તોપણ મુંબઈમાં ફક્ત એજ ખંતીલાં માનસો એ કરપીણ કામના કરનારને શોધી કાઢવા ખંતથી કામ કરતા હતા. એ એ જન કોઈ નહિ પણ ખાનસાહેબ જહાંગીરશાહ ઇન્સપેક્ટર અને લવજી ઍરિસ્ટર હતા.

આસપાસનો સધલો મામલો એવી રીતનો હતો.

* ગુનાંતુ કાગળ વાંચી ફલીએ સાંજની દ્રેનમાં માહિમ જવાનો ઠાવ કીધો. ગાંધીબધ તરફ તેના વિચારો બદલાયલા હોવા છતાં, તે ગુનાં તરફ પોતાના પાછા પ્યારની 'મેકનાટિસ' જેવી અસરથી ખેંચાઇ જતો હતો.

“મારે જવું જોઇએ.” ફલી મનમાં બોલ્યો. “બીજાંઓ સાથે મને શું કાંમ છે? મને મારી ગુલ સાથે કાંમ છે. ગુલે મારે ખાતર ધણું ખમેલું છે. હું તેને દલગીર કરવા માંગતોજ નથી. હું જવસ. હું તેને મલસ; પન હું તેના બાપને મલવા માંગતો નથી. વાસ્તે બેહતર છે કે જમી લેઇ આંઠ વાગા પછીની કાઇ દ્રેનમાં મેહેમ જાઉં, કે તેનો 'ને મારો મેલાપ થાયજ નહિ.”

પ્રકરણ ૨૬ સુ.

ઝાડી રાતે મલવા આવેલો પારસી.

પતંગીયાનો જીવ જેમ ચેરાગ ઉપર કુરખાંન છે—મચ્છીનો જીવ જેમ પાણી વગર તલમલે છે—ચકોર જેમ ચંદ્ર ઉપર મરે છે—તેમ ગાંધીની ગુલાનો જીવ ફલીના પ્યારની અગનમાં બલતો હતો. સાંજ પડી, એટલે ફલીને આવતો જોવાના હેતુથી, ગુલ વીલના બાગના દરવાજા આગલ ગુલાં જઇ ઉભી રહી.

પાંચ થયા. સાડા પાંચ—છ—સાડા છ?

“શું થયું? કાગળ મલ્યું હોસે કે નહીં!” ગુલ ઉદાસ હીને સ્ટેશન તરફના રસ્તા ઉપર દૂર નજર ફેંકી મનમાં

ફિકરમંદ બની બડબડવા લાગી. “કાગજ મલે તો આવવોજ જોઈએ; હવે એ નહિ આવે.”

ગુલાના દીક્રની બેકરારી આવી હતી. એ બેકરારી ફલી તરફ તેના ખાલેસ પ્યારની હતી. એ બેકરારી તેની મિઠી પણ વફાદાર મોહબતની હતી. સાડા સાતની ટેનની રાહ જોઈ અંતે ગુલાં બંગલા તરફ પાછી ફરી, અને આંઠ વાગે પોતાની ટેબલ બિછાવવાનો તેણીએ હુકમ આપ્યો.

ગાંધીભઠ્ઠી મુંઝવે ગયા હતા, એટલે ગુલાં ધરમાં પંખા સાથે એકલીજ હતી. ટેબલ તો બિછાવી, પણ જુખ તે ક્યાંથી લાગે? ગુલાંની જુખ ભાંગી ગઈ હતી. ‘ખાધું’ નહિ ખાધું, એ બંને તેને મન સરખુંજ હતું. સખખ તેનો જીવ બેચેન બની ગયો હતો.

ટેબલપરથી ઉઠી ધડીઆલ તરફ નજર કરી જોતાં, ગુલાંને માલમ પડ્યું, કે સાડા આંઠ થયા હતા.

વરંડા ઉપર જઈ બાગમાં નજર કરતાં તેણીને આસ-પાસનો દેખાવ ધણોજ મનપસંદ લાગ્યો. રાત બેશક રળીઆમણી હતી, સખખ પુનમનો આંદ કેવારનો ઉગી બાગને પોતાના ફેરેરી કિરણોથી સિંગારી નાંખ્યો હતો. ગુલાં ધીમે કદમે પોતાના બેચેન જીવને રિજવવા બાગમાં ઝાડોની ઘટા વચ્ચે બનાવેલી બેઠક ઉપર જઈ બેઠી.

“ફલી, ફલી ! તું કેમ નહીં આવ્યો? તુને કાગજ મલિયું નહિ, તેથીજ તું નહીં આવ્યો હોસે.”

પણ તેટલાં બાગના દરવાજાની સાંકલ ખખડી, અને ગુલ તે જવાજ સાંભલી પોતાની બેચેન દાલતમાંથી જાગરૂત થઈ. તુરતજ તેણી ઉઠી દરવાજા તરફ પોતાની ડાહ ઉઘી

કરી નજર ફીધી, તો તેનીએ એક પારસીને બાગમાં દાખલ થતાં જોયો. ગુલ તુરતજ તેની તરફ હરખભર્યા દીલે દોડી બોલી :—“ ફલી ! ઓ તું આયો કે ? કેમ ! એટલું મોકું કેમ થયું ડીયર ? ”

“ હું કંઈ ફલી નથી ગુલ. તું છેતરાઈ દોકરા ! ” ગાંધીબાઈએ તુરતજ ગુલને બોલતાં સાંભળી જવાબ દીધો, અને ગુલ પોતાની બુલ ઉપર મુઝાવા લાગી.

“ કોન બાવાજ ? ” ગુલ અજબ થઈ બોલી. “ હું તો તમુને ફલીજ સમજી ? ”

“ નહી કાંએ સમજે. ” ગાંધીએ જવાબ દીધો. “ કાલાં કાલાં બધાંજ જાણુર કે ગુલ ? ”

“ હા ! મને તો તેમજ લાગુ બાવાજ ? ” ગુલે ગાંધી-બાઈને જવાબ દીધો. “ ખરેખર, મારા સમ, રાતની ચાંદનીમાં હું તો એમજ સમજી, કે ફલી છે. તમારા ‘ ને ફલીના કદ વચ્ચે સેહજબી ફરક લાગતો નથી બાવાજ. આંએ દગલામાં કોઈબી તમુને ફલીબધ તરીકે સમજે એમાં નવધ નથી ? હું પોતે છેતરાઈ તે જોયું કેની ? ”

“ તું નહિ કાંએ છેતરાંએ. ” ગાંધીબાઈ વગર કારણે તપી જઈ બોલ્યા. “ બાજ કાલ તારૂં ધિયાંન ઠોકાને હોયે તો કે ? જરા સુધ ઠોકાને રાખ ? જરા ધિયાંન રાખ દોકરી ! ”

એમ બોલતાં બોલતાં ગુલે થઈ તેવન ગુલાબને બાગ અંદર અરધી રાતને સમે એકલી મુકી, બંગલામાં ચાલી ગયા, અને ગુલાં પોતાના બાપના મિળજને એકાએક એવી રીતે ફરી જતો જોઈ, ડહાંધજ મધ.

પણુ ગાંધીભણની આવી ચાલથી ગુલાં ધણી અજબ થઇ નહિ. આજકાલ તેવનનો સ્વભાવજ બગડી ગયેલો હતો, એટલે ગુલાં ગાંધીભણને દરેક રીતે તપાસી લેતી હતી.

વિચારના પમલમાં વિટલાએલી ગુલાં ગાંધીભણના આ એકાએક ગુસ્સાનું કારણુ સોધી કાઢાડે, તે આગમજ ફરીથી આગના દરવાજાની સાંકલ ખખડી. ગુલે ફરીથી પોતાના નજર તે તરફ ફેરવી, અને તુરતજ ફલી તેની સાંબે આવી ઉભો.

“કેન? ફલી?” એટલું બોલતાંજ ગુલ તેને બેટી પડી.

“હા. ફલી નહીં તો બીજું કેન?” ફલીએ બેટી પડતાં જવાબ દીધો. “કેમ છે ડીયર?”

“પન તું કાંઠાંથી આયો ફલી?” ગુલ તેનો ચેહરો તપાસતાં બોલી. “‘ને આટલો મોડો કાંચે આયો? મારી ચિઠ્ઠી તુને કયારે મલી? ટ્રેન ‘મિસ’ કીધી કે શું ડીયર?”

“બાપરે—બાપરે! કેટલા બધા સવાલ ઉપર સવાલ? એ તારા બધા સવાલના જવાબો હું કયારે આપી રહવસ ગુલ? પણુ ધીરી થા—જરા ધીરી તો થા.” ફલીએ હસ્તાં હસ્તાં કેલું.

“વારૂં ચાલ હવે, હું તુને એકબી સવાલ નથી કરતી.” ગુલાં ફલીનો હાથ પકડી બોલી. “તું આયો એટલે બસ. હું સાંજની પાંચ વાગાથી તરી રાહ જોતી બેઠીછ. પન ફલી, હમના એક એવી હસવા જેવી મારાથી જુલ થઇ ગઇછ, કે શું કેહું! બાવા મુંબઇથી હમનાજ આયા, ‘ને તેવનને દરવાજા ઉપર ઉભેલા જોઇ, હું સાંબે ગઇ, ‘ને તેવનને જુલમાં ફલી સમજી, મેં પછવાડેથી તેવનનો ડગલો ખેંચ્યો.”

“ખરેખર?” ફલી ગુલનો ચેહરો જોઇ બોલ્યો. “એ

શું બોલેછ ડીયર !”

“મારા સમ ફલી !” ગુલે ફલીને મનાવવાની હુજત કાઢી. “તારા જેવેજ કાટ, ‘ને તારીજ કાની હાથમાં પાધડી પકડેલી, એટલે હું તો તુનેજ સમજ.”

ફલીની આગલ ગુલાં પોતાની રમુજી જુલ માટે ખુલાસો કરી રેહી, પણ ફલીએ તેને કાંઈમી જવાબ દીધો નહી. કાંઈ ઉંડા વિચારમાં તે પડ્યો હોય, એવું ગુલને લાગ્યું. ગુલના સખુતો સાંભલી, એક ઠંડી ટહાડનું લખતખુ તેને બરાબ આવ્યું હોય, તેમ ફલી કમકમી વિચારમાં પડીને મનમાં બોલ્યો :—“જે શખસ ખરસેદ ખરાસને લેઈ રાજગમ ટાવર આગલથી વિકટોરીયામાં બેઠાંતો, તે મારાજ જેવા કદનો ઉંચો, ‘ને મારાજ જેવો પતલો હોવાથી, પુલીસે તેને બદલે જુલમાં મને ખુની તરીકે પકડિયો’તો; તાહારે શું તે શખસ ગાંધીભઈ તો નહિ હોય ? છટ છટ ! એમ બનેજ નહિ !”

ફલી જ્યારે ઉપલા વિચાર અને વમાસજુમાં પડેલો હતો, ત્યારે ગુલ તરેહવાર રીતની વાતોનો પટપટારો કરી રેહી હતી. ખરી વાત તો એ હતી, કે ગુલના બોલવા ઉપર ફલીનું ધ્યાનજ નહિ હતું. તે તો ખરસેદ ખરાસનાં ખરા ખુનીની, અને પોતાના કદની ઉંચાઈ સાથે ગાંધીભઈના કદને સરખાવી, લાંબી લાંબી ગણતરીઓ કરતો હતો.

ગુલ ફલીને એવો બેદરકાર જોઈ ઠપકો આપતાં ચિરડાઈને બોલી :—“તારું ધિયાંન કાંઈ છે ફલી ? વલી કંઈ કલખનો વિચાર કરેછ કે ડીયર ?”

“મારી કલખ તુંજ છે ગુલ.” ફલીએ ગુલના માથાં ઉપર હાથ ફેરવી કેહ્યું. “મારો દોસ્ત આ દુનિયામાં ફક્ત

એકજ છે, અને તે તુંજ છે. મારી ગમત, મારી રમુજ, મારી રમન, મારી મોજ, એ સરવે તુંજ છે ગુલ. મને માફ કર. હું કંઈ જુદાજ વિચારમાં છેડે ડીયર. પન હવે બાગમાં તું કાંઈ સુધી મને ઉમો રાખેજ? ચાલતી અંદર જઈએ?"

ગુલ ફલીનો હાથ પકડી તેને બંગલાનાં પાછલા દિવાન-ખાનાંમાં લઈ ગઈ, અને પોતે તેની આગલ બેસી વાતો કરવા લાગી. પણ ફલી વચમાં બોલી ઉઠીયો :—

“જરા સખર ડીયર. તું જહારે તારા બાવાને તારો ફલી સમજી, તાહારે તેવન કંઈ બોલિયા હોસેની? તેવને શું કેહ્યું ગુલ?”

“તેવન એકાએક ગુસ્સે થઈ ગીયા.” ગુલે તુરતજ જવાબ દીધો. “પન એવનનો સલાવ આજકાલ ધનો બગડી ગીયોજ ફલી. ડાકટર શામરાવે માથેરાંનમાં મને કેહ્યું ‘તું, કે એવનને ‘હાટ’ ડ્રગીસ’ થયુંજ.”

ગુલ વીલનાં દિવાનખાનામાં આ વાત ચાલતી હતી, તેટલાં બાગના દરવાજાની સાંકલ કોઈ પારસીએ જોરથી ખખડાવી, અને રાંમોસીએ તુરતજ દરવાજા આગલ જઈ, આ અરધી રાતે આવેલા શખસને જવાબ દીધો :—

“કેન હયે સાહાબ?”

“ગાંધી સેઈકા જરૂરકે કામકે વારતે મીલના હયે. દરવાજા ખોલો.”

રામોસીએ દરવાજો ખોલ્યો, અને આ મોડી રાતે મલવા આવનાર પારસી, લાગ્યો બંગલામાં બેઠકક દાખલ થયો. જાણે બંગલાના ખુશ્બા ખટોલાંથી તે જાણીતો હોય, તેમ બેઠકક ગાંધીભણે તે મલવા પેહલે માલે ચઢડી ગયો. ફલી અને ગુલ

પાછલા દિવાનખાનામાં બેઠેલાં હોવાથી, આજે મોડી રાતના મેલવા આવેલા પારસી ઉપર તેમની નજર પડી નહી, પણ બટલર ક્યેટાંન જ્યારે ગાંધીભઠ્ઠને સરેસતા પ્રમાણે રાતના કાશીનું કપ આપી નિચે ઉતર્યો, ત્યારે તેણે ગુલખાંનુને જણાવ્યું કે :—“એક પારસી સાથ મોટા સેક માલ પર વાતે બેઠા છે.”

વખત વેહવા લાગ્યો. ફલાને રિજવવા ગુલ તરેહવાર વાતો કરતી હતી, પણ ફલીનું ધ્યાન જુદે જુદે ઠેકાણે ભ્રમતું હોવાથી, ગુલની વાત સાંભલે નહી સાંભલે, તોખી ડાકા ધુનાવી હસવાનુ, રાજી થવાનુ, અને ગુલને રાજી કરવાનું તે ડાળ ધાલતો હતો.

પણ તે કાંઈ ગુલ તરફ એવફા નહી હતો. તેથી કાંઈ ફલી ગુલને નહિ ચાહતો હતો, એવું સામેત નહિ થતું હતું. ફલીનું ધ્યાન ગુલને આજે રાતે બાગમાં ગાંધીભઠ્ઠએ જે ભુલ ખવડાવી હતી, તે ભુલની ભુલ ભુત્તાંમણીમાં એવું તો વિટલાઈ મયું હતું, કે ગુલની માયા અને મોહબતભરી વાતચિત તેના કાંન ઉપર સેહજખી અસર કરતી નહી હતી.

પણ એ ભુલ કાંઈ ગાંધીભઠ્ઠએ જાણી જોઈ ગુલને ખવડાવી નહી હતી. ગુલની આ એક ભુલ હતી, અને તે એક નજરની ભુલ હતી. ગુલની નજરે ભુલ્લાવો ખાધો, એટલે તે ભુલ ગુલે પોતે કરી હતી, અને ગાંધીભઠ્ઠ તે ભુલનું કારણ થઈ પડ્યા હતા.

વાતમાં જીવ નહી, પણ નવા પ્યારની વાતો કદી પુરી થતીજ નથી! વાત કરે કરે પણ તેનો છેડાજ નહી! વાત કરતાં વખત કેટલો બધો વહી ગયો, તેનું આ પ્યારમાં પડેલાં વાહલાંઓને જરાખી ધ્યાન રહ્યું નહિ. લગભગ બાર

વાગ્યા તોખી તે લોકની વાત હજી અધુરી રહી ગઇ હોય, એમ ગુલને લાગ્યું.

પણ તેઓની આ વાતચિતમાં એકાએક ખલલ પડી. એકાએક ગુલાંએ ધાસ્તીથી હેતી જઇ એક ધીમી જેવી ચીસ પાડી, તે ફલીને વક્ત્રગી પડી બોલી :—ઓ ! એ કેન ? ”

એકાએક એ શું થયું ?

રાતની શાંત ધડી અને ચુપકીદી વચ્ચે, પેહલે માલથી એક ચીસ આવતી ગુલાને કાંને પડી. રાત નવરી અને વખત એકાંત હોવાથી, ગુલાંએ તેમજ ફલીએ તે ચીસ પરગરી સાંભળી. ગુલે તે ચીસ પોતાના બાપની છે એમ નક્કી પિછાનતાજ, ડાકટર શામરાવે કરેલા આગાહી તેણીને તુરતજ યાદ આવી, અને તેજ વખતે ફલી આગલથી તે ધાસ્તી ખાઇ ઉઠી, અને પેહલે માલે ગાંધાભ્રમના ઓરડા તરફ એકદમ જીવ લેઇને દોડી ગઇ. ફલા નિચે દિવાંખાનામાં દાદર આગલ ધનતેજર ઉભો રહ્યો.

“ બાવાજી ! બાવાજી ! ” ગુલે બાહારથી દરવાજો ઠોકી પુછ્યું.

“ કેન છે ? ” ગાંધીબાઇએ તુરતજ અંદરથી સવાલ કીધો.

“ કેાઇ નહિ, એ તો હું છેઉ.” ગુલાંએ બાહારથી જવાબ દીધો.

“ કંઇ નહિ, કંઇ નહિ. હું સારી કાંની છેઉ દીકરા.” ગાંધીભઇએ અધીરી પડેલી પોતાની દીકરીને ધિરજ આપતાં કહ્યું. “ ગુલાં—તું જ માએ, હું નિચેજ આઉંછ.”

આ સઘીઆરાથી ગુલની ખાતરી થઇ નહિ. પણ લાચાર. તેણીને પાછું નિચે જવુંજ પડ્યું.

“ કેમ શું છે ? ” ગુલાં જેવી પાછી ફરી, તેવુંજ,

મન્ટેઝરીથી ફલીએ પુછ્યું.”

“મને કંઈ બરોબર જવાબ દીધો નહિ.” ગુલે જવાબ દીધો. “પન મને લાગેછ, કે એવન કંઈ ચમકિયા હોસે ! તાંહાં સુધી એવન એમ ભુમ પાડો ઉઠે નહિ. એવનની મને મોટી શીકર છે ફલી. ડાકટર શામરાવે મને ફેલ્યુંછ, કે કાઇ વખત એવન બોલતાં બોલતાં”——

ગુલની આંખમાં આ સખુનો બોલતાંજ પાણી આવી ગયાં, અને ફલી તેને ધિરજના સખુનથી મનાતી વરન્ડા ઉપર લેઈ જઈ, એક ખુનામાં બેસી તેનું દીવ રિજવવા લાગ્યો.

પણ તેવામાં ગાંધીભઈની મુલાકાતે આવેલો પેલો પારસી, માત્રપરથી નિચે ઉતર્યો, અને રામેસી પાસે દરવાજે ઉંઘડાવવા માટે વરન્ડા ઉપર ઉભો રેહી, બાગ તરફ નજર કરવા લાગ્યો. ફલીએ વરન્ડાના ખુનામાંથી વાંકી નજર કરી, આ મોડી રાતે મુલાકાત લેનાર પારસીનો ચેહરો જોવાની તજવિજ કીધી. બાગમાં બગતી બતીનો ઝાંખો ઉજાસ તે પારસીના ચેહરા ઉપર પડ્યો; અને તેજ વખતે ફલીએ તે પારસીને તુરતજ ઓલખ્યો, અને અજબ થઈ ધીમે અવાજે બોલ્યો :—કાન ? તેજ કે કાઇ બીજો ?”

“એ કાન પારસી છે ફલી ?” ગુલે ધીમેથી ફલીને પુછ્યું.

“જરા સખર કર ગુલ.” ફલીએ ગુલાંનાં કાંનમાં પેલો પારસી સાંભલે નહિ તેમ કહ્યું. “હું એને ઓલખુંછ !”

તેટલાં પેલો પારસી વરન્ડા ઉપરથી નિચે ઉતરવા લાગ્યો, અને પોતાને કાઇ ઓલખી નહિ કાઢડે, માટે એક લાંમબો ઉનનો ગળેમંધ, તેણે ગળે વિટાણી, તેમાં

પોતાનું અરધું મોઢકું ઢાંકી નાંખ્યું. પણ તેજ વખતે ફલી બતીના ઉજલ વચ્ચે તે પારસીનો ચેહરો જોઇ બોલ્યો :—એ તો પેસુ પોમેટમ છે ?”

“પેસુ પોમેટમ ?” ગુલ આંખે નામ સાંભલી ચમટી, અને તુરતજ ફલીની ખાંઢ ઉપર હાથ નાંખી તેણીએ પુછ્યું. “પેસુ પોમેટમ ! ખરસેદ ખરાસનો દોસ્ત ?”

“હા તેજ. ખરાસનો દોસ્ત, જેને મારી વિરૂધ મેશન્સમાં સાખસી આપીતી.” ફલીએ જવાબ દીધો.

પેસુ પોમેટમના ગયા પછી ફલીને જખરી ચટપટ પેદા થઇ. ગુલાં સાથ જે થોડી ઘણી વાતચિત તે હસીને કરતો હતો, તે તેનું હસવું બોલવું ઉડી ગયું, પેસુના ગયા પછી, ફલી નિરાસી સાથ ગુલ વીતના વરન્ડા ઉપર લગભગ એક કલાક સુધી વિચારના વમલમાં પડી રહ્યો. ગરીબ બીચારી ગુલ ! ફલીની આ નવી બદલાએલી હાલતનો તેને કાંઇખી ખ્યાલ નહિ હતો.

“ફલી ડીયર ; વહી તુને શું વાત યાદ આતી ? બોલની ?” ફલીનું મોઢકું પોતાના નાજુક હાથના આગલાં વચ્ચે પકડી, ગુલ તેને સમજાવવા લાગી. “મારી ગમ જેના ડીયર ?”

પણ ફલી—હુજતીયો ફલી—કાંઇ જેતો નથી. ફલી કાંઇ સમજતો નથી. તે ડીઘમુઢ થઇ ગયો હતો.

“હા. આંખે શું ? હું ખધું જેઉછ ગુલ.” ફલી એકાએક ઉઠીને બોલ્યો. “હવે હું જેઉછ ગુલ. સ્ટેન્ડ પર જે ગાડી નહિ હોસે તો—

“પન તાહારે આજની રાત”—

“હિયાં રેહું ?” ફલી આંખ સુચી કરી બેઠમાં બોલ્યો,

પણ ગુલ તેના બેલવાનો બેઠ કાંઈમી સમજી નહિ, “હિયાં રેહું? તારા બંગલામાં? નહી નહી, હું જાઉં છ. હું ફરીથી જાહેરે આવસ, તાહારે સાંજથી આવસ.”

“પન એક દાહાડો સહવારથી આવતી ફલી?” ગુલે અધીરી પડી ફલીને કહ્યું. “આપરે સાથે જમશું? આપરે કેટલું થયું સાથે જમિયાં નથી?”

“ઠીક ઠીક.” ફલીએ દરકાર વગર અનમનીયો જવાબ દીધો. “કાંહાં દાહાડા નાસી ગીયાછ? જનમ જાહેરે સાથે બેવાનો, જનમજ જાહેરે સાથે કાહડવાનો, તાહારે સાથે જમશું નહી તો શું કરશું? હવે ચાલ, હું તારી રજા લેઉં છ. આહેંજ ગુલ. ગુલ-સાહેબજી.”

પ્રકરણ ૨૭ મું.

પુરાણા પાપનો નવો પરપોટો !

ફલીની તે આખી રાત બેકારીમાં ગઇ.

ગુલાં તરફનો પ્યાર, ગુલાં તરફનું હેત, અને ગુલાં તરફની તેની ફરજ, એ સરવેનુ તેને કાંઈ પણ ખ્યાન રેહ્યું નહિ. તે બિંદુલ પોતાનું બાંન ભુલી ગયો હતો. ગુલથી છુટો પડતાં, હમેશના જેવી આનાકાતી, હમેશના જેવા મિઠા વચનો, હમેશના જેવી મોહબત, એ સરવે તે ભુલી ગયો; એટલુંજ નહી, પણ હમેશ માફક એક મિઠી “ક્રીસ,” કે “શેકહેન્ડ” કરવાનીખી તે ભુલી ગયો, અને ફક્ત સાહેબજી કહી રહેલ તરફ નિકલી ગયો !

ગરીબ બિચારી ગુલ ! ફલીની આવી હાલતની તેને

જરાબી સમજ પડી નહિ. પોતાની છાતી માહેલા ગમના નહિ વરણવી શકાય એવા ઉભરા, જે હજારો ખોલોથી અને હજારો આંસુની નિરમળ ધારથી તે કાઢનેબી કેહી શકે, તેને બદલે તે સંતોશી, વફાદાર નાર, ફક્ત “ફલી, ખુદ તારો ગંમ દુર કરે” એટલું ખોલી, એક ઉંડી હાએનો દંમ ભરી પોતાને બિછાને ગઇ.

પણ ફલીની તે રાત કતલની હતી ! તેને ખુશી ખુશી તો હતીજ નહી, પણ જેબી કાંધ થોડી ધણી હતી, તે પેસુ પોમેટમને જોયા પછી, નાખુદ થઇ હતી. સારી રાત તેને બેકરારીમાં અને હજારો વિચાર વમાસણમાં કાઢડી.

“એ શું કામ ગાંધીભઇને મલવા આપ્યો હોશે ? ‘ને તેબી આવી મોડી રાતે ? ગાંધીભઇ સાથ એને કાંયે દાહારેની ઓલખાંન ? આટલાં વરસમાં મેં એકબી વખત એને ગુલ વીલમાં આવતાં જતાં જોયેલો નહિ, ‘ને આજે ? ‘ને તેબી આવી મોડી રાતે, મુંબઇથી મેહમ વેર ગાંધીભઇની મુલાકાતે ? હોશે ! મારે તેનું શું ! કદાચ નાનાની તંગીમાં આવી પડવાથી કંઇ માંગવા કરવા આપ્યો હોશે. છટ ! છટ ! પાછો ફું ભુલ કરેછ. તાહારે ગાંધીભઇને ચમકીને એકાએક ભુમ પાડવાનું શું કારણ ? એને કંઇ એવું કેલું હોસે, કે જેથી ગાંધીભઇએ અજબ થઇ ભુમ પાડી ! વલી ગુલાં જ્યારે તલાસ કરવા ઉપર ગેઇ, તાહારે દરવાજે અંદરથી બંધ કરેલો ઉતો ! કંઇ એવી મતલબ ગાંધીભઇનીથી હોવી જોઇએ, કે પેસુ પોમેટમને કાંઇ જોય નહી. એમજ. ખચીત એમજ. ‘ને એમજ જો હોય, તો પેસુ પોમેટમ આવી મોડી રાતે મુંબઇથી મેહમ ‘અંપોઇન્ટમેન્ટ’ કરી આવવો જોઇએ; ‘ને તે

“એપોઇન્ટમેન્ટ” ગાંધીજીએ કબુલ કરેલું હોવું જોઈએ; ‘ને કંઈ અગતની બાબત ઉપર તેઓ વાત કરતા હોવાથીજ, દરવાજા અંદરથી બંધ કરેલા હતા. તેને કંઈ બેઢબરી વાતનો ખુલાસો કાઢો હોય, ‘ને તેથીજ ગાંધીજીએ અજબ થઈ ચમતોને ચીસ પાડી હોયે !”

ફલી હવે સરવે વિચારો કરી સેવટ ઉપર આવી મનમાં બોલ્યો :—“હવે એનું છટકવું મહાલ છે. ગુલ, મારી ગુલ. અફસોસ—અફસોસ—પેલી પંખા વિશે તુને થોડીજ ખબર છે, કે તે છોકરી તારા બાપની” —

બાજે દિવસે બપોરના પોસ્ટની મારફતે ગુલ તરફથી ફલીને નિચલું કાગળ મળ્યું.

ગુલ બીલ,
શુકરવાર—

મારા વાહલા ફલી,

કંઈ સમજ પડતી નથી કે બાવાને શું થયું. જેઠ રાતના પેલા પેસુ પોમેટમના આવી જવા પછી એવણું આરડામાવી બાહાર નીકલીયાજ નથી. બારનું અંદરથી બંધ કરી કંઈ કલાકના કલાક સુધી લખીયાજ કાધું. મને એવનની ઘણી ધાસ્તી લાગેછ. વાહલા ફલી, તારાથી બને તો આજે જરૂર આવજે. મને લાગેછ, કે પેલા પોમેટમની એ બધી મોહકાન છે, સખબ તેના આવી જવા પછીજ એવનની હાલતમાં એવો ન ધારેલો ફેરફાર થઈ ગીયોછ.

બા. તારી તાબેદાર,
ગુલ.

“મેં જે ધારીયું તેજ થયું.” ફલી તે કાગજ વાંચી વિચારમાં પડ્યો. “હવે જે તે જીવપર આવી આપધાત કરે, તો તેમાં નવાઇ જેવું કંઈજ નથી. ‘ને તેમ જે કરે, તો વધારે સારૂ. હું તો તેને કદીખી તેમ કરતા અટકાઉ નહિ. નામ, ઇજત, દોલત ‘ને હુરમતના ઉચામાં ઉંચા ધુરજ ઉપર ચઢી, જગને જાણીતા થવા પછી, એકદમ બેહુરમતી ‘ને નામોસીના ઉંડા ગારમાં ગમડી પડી કિરતીને કત્તંક લગાડવાના કરતાં, એકદમ સોભામાં મરવું, વધારે માન ભરીયું છે. મનાકો તેમ મરી ગીયાછ. ધણાકો એવી રીતે મરીખી ગીયા હોશે. વાસ્તે એવીજ કિસમનુ મોત ગાંધીભઇને સુખી કરશે. હું ઇચ્છુ છ કે એજ મોતે ગાંધીભઈ મરે, તો સરવે વાત ઉપર ઢાંકણું ઢાંકાઇ જાય.”

આવી કિસમના વિચારમાં ફલી મશગુલ હતો, તેવામાં લવજી બેરીસ્ટર તેની સામે આવી ઉભો. ફલી તેને આવી વખતે અચ્ચુચ, અને અચાંનક પોતાની સામે આવી ઉભેલો જોઈ ચમક્યો, પણ તેજ ધડી તે ઉડી તેને બેડી પડી બોલ્યો :—

“દલ્દો ? કેમ છેઓ લવજી ?”

“વેલ, ફલી તું કાંહાં વસેછ ? તું મુંબઇમાં છે કે ?” લવજીએ જવાબ દેવાને બદલે ફલીને સવાલ કીધો. “હું તો ધારતો‘તો કે તું હજુર માથેરાંનમાંજ હોશે ?”

“નહી લવજી.” ફલીએ તુરતજ જવાબ દીધો. “મને મુંબઇ આવીયાને આજે આંઠ દીવસ થયા પન”——

“પન શું ?” લવજી વચમાં બોલી ઉઠ્યો. “બોલની— બોલની ? અચ્ચાએછ કેમ ?”

“કંઈ નહિ લવજી.” ફલીએ જવાબ દીધો. “તમારે મને તે ધારો.”

“એ બધું ધારિયું ‘ને વમાસિયું.’” લવજી પોતાની રીત પ્રમાણે સાફ સાફ ખુરસી ઉપર અઢેલાઈ બેસવા લાગ્યો. “તું નહીં આયો, તોખી મેં તો બધી વાત અવલયી આખર તુલ્લીક બણી. હવે નવું કાંઈ ખીજું જાણવા જેવું રેહ્યું નથી ફલી.”

“ખચીત !” ફલી જરા ડોળા ફાડી લવજીનું મોઢકું જોવા લાગ્યો.

“હા. ખચીતજ !” લવજીએ તાણો મારી કહ્યું. “તું શું મસ્કેરી સમજેછ કે ? જે સાંભલ પેલી———પણ સખર, તું જાણેછ ? દીવાલનેખી કાંન હોએછ !”

“નહિ. હિયાં તેવું કોઈ નથી.” ફલીએ સધીઆરો આપ્યો.

“સાંભલ ; પેલા બુદીયા રમજાન મરી ગેછ.” લવજી ધીમે અવાજે બોલ્યો.

“ખરેખર !” ફલી ધણેજ અજબ યદ્દ બોલ્યો.

“મરવા અગાઉ તેણીએ મને તેડાવિયો’તો. ખાનસાહેબ જહાંગીરશાહ સાથે હું કામાટીપુરાવાલાં તેના મકાનમાં ગીયો’તો. તેણીએ કહ્યું કે”——

“તેણીએ શું કહ્યું ? તેણીએ કહ્યું કે અનારકલી તેની દીકરી થાયછ.” લવજી પોતાનું બેલવું પુર કરે તે આગમય ફલીએ કહી દીધું. “અનારકલી તેની દીકરી થાયછ, એમજ કેની લવજી ?”

“હા.” લવજીએ આગલ બોલતાં કહ્યું. “અનારકલી તેની દીકરી થાયછ, ‘ને પેલી પમ્પા અનારકલીની દીકરી થાયછ.”

“ખરોખર છે, મીં. લવજી.” ફલી અધીરો પડી બોલ્યો.

“‘ને પમ્પાનો બાપ——

પંખાનો બાપ ? કેન ? વધી ગુલાનો બાપ તે પંખાનોબી
બાપ ? મેહરજીભણ ગાંધી—તારો સસરો ?” લવજીએ ધીમે
અવાજે જણાવ્યું.

“અફસોસ !” ફલીએ એક ઉંડી હાએ મારી.

“એથી વધારે તું કંઈ બીજું જાણેછ ફલી ?” લવજીએ
સવાલ કીધો.

“નહી, નહી.” ફલી કાંઈ બોલવા જતાં અચકાઈ જઈ
બોલ્યો. “બીજું શું હોય ?”

“નહી. તાહારે તું કંઈ વધારે હજી જાનતો હોયે એમ
મને લાગેછ.” લવજી બોલ્યો. “બોલ. ફલી બોલ ? મારી
અંદર તારો વિસ્વાસ સુક, ‘ને જેમી કેહતું હોયે તે સુખેથી
કેહ. તેમાં તુને ફાયદોજ થશે.”

“તાહારે લવજી સાંભલો.” ફલી એક ઉંડો દમ
ખેંચી બોલ્યો. “ગાંધીભણની આજે બેશરમ ચાલતો છેડો
હિયાંજ આયો હોતે, તો તેને વધારે વજન આપવા જેવું કંઈ
નહી હતું. લવજી, હું જાણુંછ તે પરમાણે કેટલાક મોટી મોટી
સોસાયેટીમાં ફરનારા, બંને ઘોડાની ગાડીમાં બેસી બેઝબોલમાં
નામ અપાવનારા, કેમની ઇજતને માટે લડનારા, પોતાની
જવાંનીના બાહારમાં, પોતાના જરના જોરે એક નહિ પન
એક સો એવા અપરાધો કરવાની લાલચને આધીન થયા હોસે !
માનસ કાંઈ ફરેસ્તો નથી, એટલે તે ભુલ કરવાને લાયક છે.
વાસ્તે લવજી, જે લેલક કાચના ઘેરમાં બેસી પોતાને સલામત
વિચારી, બાહારના ઢોકને પથરા મારેછ, તેઓ બિલકુલ સલામત
નથી. પન ગાંધીભણની ભુલ સાધારણુ નથી. જેનો સુમાર ‘ને
વિચાર આપણુ કરી શકીએ નહિ, તેવી તેવણીની ભુલ છે.”

“ને તે ભુલ?” લવજીએ ઇન્તેજાર થઈ પુછ્યું.
“ફલી તે ભુલ?”

“અનારકલી ધનીજ ખુશસુરત હતી. સોમાં તો શું, પન હજારમાંથી એક તેવી ખુશસુરત નહિ હોશે.” ફલીએ વાત આગલ ચલાવી. “ગાંધીભણ તેની પ્રીતમાં ફસિયો. તે જાણી હું અજાણ નહિ થયો; સખા મેં જાહારે અનારકલીને કેની મરતી હાલતમાં જોઈ, તાહારે જો કે તે અધોર ઉમરની, ‘ને ખપના ભુરા રોગથી ખવાઈ ગમ’તી, છતાં મારી અકકલ તેની ખુશસુરતીથી હેરત રેહી’તી. અનારકલીને પેહલ વેહલી ગાંધીભણએ પોતાની દીકરી ગુલાંની નવજોતને ટાંકણે આપેલી નાચ પારટીમાં ગાવા બોલાવી’તી. અનારકલી તે વખતે અમરીતસરથી તુરતની મુંઝઈ આવેલી હતી. તેની ઉધરની જવાંતી ‘ને ખુશસુરતીનો જાહાર જોઈ ગાંધીભણ જક થઈ ગીયો, ‘ને જરની લાલચે રમજાંનને ખોટા ખોટા ભડસા આપી, ગાંધીએ અનારકલીને પોતાના આસરા હેઠલ લીધી.”

“વાર પછી?” લવજીએ પુછ્યું. “હીયાં સુધી તો જાંદગીમાં ખનતા સાધારણ ખનાવો કરતાં વધારે કંઈ ખનેલું લાગતું નથી.”

“પન હવે પછી જે ખનેજ તેજ અસાધારણ ખનેજ.” ફલીએ જવાબ દીધો. “ગાંધીભણ અનારકલી ઉપર દીલથી શીદા થયો. તેની પ્રીતમાં તે બેહદ ફસતો ગીયો, ‘ને સેવટે પંખાનો જનમ થયો.”

“પછી-પછી? પછી શું? તું પુરું કેમ કરતો નથી ફલી? હું ધારંજ કે ગાંધીભણએ કરેલી ભુલ, હવે હું સમજતો જાઉં.” લવજી તાળુપ થઈ પુછવા લાગ્યો.

“ પંચપાને જનમ થતાંજ રમજાને એ બાલકના ભરન પોશન માટે ગાંધીભઇ પાસ મોટી રકમ પડાવી લીધી.” ફલીએ આગલ વાત ચલાવી. “રમજાન રફતે રફતે તેને ઉઘાડો પાડવાની ધમકી આપતી ગેઇ, ‘ને ગાંધીભઇ રમજાનનું મોહોનું’ ડાબતો ગીયો ; ‘ને સેવટે ગાંધીભઇએ વકીલ મારફતે એક એવું પાકકું લખત અનારકલીને કરી આપીયું’, કે ગાંધીભઇના મરણ પછી અનારકલી તથા પંચપાને પોતાની દોલતનો મોટો ભાગ મલે. એ લખતની રૂએ પંચપા ગાંધીભઇની દીકરી છે, એ વાત તે દીનથી રમજાને છુપાવી રાખી ”

“પન એ બધી ખીના સાથ ખરશેઠ ખરાસના ખુનને શું નિસખત છે?” લવજીએ પુછ્યું.

“તે વાત ઉપર હું હવે આઉં.” ફલીએ તુરતજ લવજીને જવાબ દીધો.

—:૦:—

મકરણ ૨૮ મું.

—:૦:—

ખરો ખુની તો એ !

“અનારકલીને હજારો લાડ અને સુખમા મેહરજી ગાંધીભઇએ પોતાના આસરા હેઠલ રાખી, ‘ને તે દરમિયાંન અનારકલાને પેટે પંચપાને જનમ થયો, સમજ્યા મીં લવજી.” ફલીએ પોતાની વાત આગલ ચલાવી.

“હું સાંભળું છ ફલી, તું આગલ ચલાવ.” લવજીએ હુંકમા જવાબ દીધો, અને ફલીએ વાતને આગલ ચલાવી.

“પન, પેલી હિન્દુસ્તાની ઓરત અનારકલીને, મેહરજી

ગાંધીભઘનો આસરો, આસને-આસતે કડવો ઝેર જેવો લાગવા લાગો. ગાંધીભઘનું મકાન અનારકલીને એક બંદીખાના સમાન લાગું. અંતે અનારકલીની દસા પડતી આવી.”

“એટલે પછી શું થયું વાર?” લવજી અધીરો થઇ પૂછવા લાગ્યો.

“ખરસેદ ખરાસ સુરતથી તુરતનો આવી મુંબઇમાં રંગ ઢિઢાવતો‘તો. એક દિવસે અનારકલી મુંબઇમાં રેહતાં કંટાલી ગયેલી હોવાથી, ખરસેદ ખરાસ જેવા પંચીની નવી પ્રીતમાં પડી, ‘ને ખરસેદ ખરાસ તેને મુંબઇથી નહસાડી સુરત લેઇ ગીયો. તાંહાથી તે તેને આખાં હિન્દુસ્તાનમાં લેઇ ફરીયો, ‘ને લાંમખી મુદત સુધી તેઓ લખનોમાં “રેશન-રોડ બિપર” એક મકાનમાં સાથે રહ્યાં.” ફલાંએ એક લાંખી દકિકતનો છેડો ટુંકમાં લાવી મેલ્યો.

“તાહારે મેહરજીની જગા ખસડ ખરાસે રાખી, એમજ કેળી !” લવજી બોલ્યો.

“જરના જોરે જવાનીના બાહરમાં ગાંધી જેવોજ ભાગ, હવે ખસડ ખરાસે કેમ ભજવિયો તે સાંભલો તો ખરા લવજી? અંતે ખસડની ખરચી ખુટી. પચ્પા અને ગાંધીભઘ વચ્ચેની સગાઇનો ભેદ ખસડ જનતો હોવાથી, ગાંધીભઘ પાસે પછસા કહડાવવાની નિય મતલબે ખસડ ખરાસ બાદ મુદતે અનારકલીને લેઇ મુંબઇ આયો. અનારકલીને ગાંધીભઘએ કરી આપેલું પેલું લખત, ખસડ જખરીથી એક દાહાડો અનારકલી પાસથી છિનવી લેઇ ગીયો. તે લખત ખસડ પોતાની સાથે હમેશ લેઇને ફરતો ‘તો, ‘ને જે રાતે તેનું વિકટોરીયામાં ખુન થયું, તે રાતે તે લખત તેનાં ગજવામાં હતું.”

“એમ !” લવજી એકાએક ચમકીને ઉભો થયો. એમ ? તાહારે શું એ કાગજ જેને કામનું ઉતું તેને ખસડનું ખુન કીધું ? ‘ને તે કેન ? ફલી ? તે ખુની કેન ?”

“ગાંધીભઘ પોતે ! મારી ગુલાનો બાપ !”

અકરણુ ૨૯ મું.

—:૦:—

એક નહિ ધારેલો ટલીઝાંમ !

પાંચ મીનીટ સુધી તો લવજીની અકકલે કાંઇખી કાંમ કીધું નહી. ગાંધીભઘનું નામ સાંભલી, અને તેખી ખરસેદના ખરાસના ખુની તરીકે તેવનનું નામ સાંભલી, લવજી હેબત અને અજાયખીનો મારયો સ્તબ્ધ થઇ ગયો, અને જ્યારે પોતાના મગજ ઉપર ને કાણુ ચલાવી શકીયો, ત્યારે ફરીથી તેણે સવાલ કીધો :—

“ગાંધીભઘ ? ફલી એ તું શું બોલેછ ?”

“હા, ગાંધીભઘ ! તેજ ! મારી ગુલાનો બાપ મેહરજી ગાંધીભઘ.” ફલીએ ફરીથી બોલી લવજીની ખાતરી કીધી.

“તેજ ગાંધીભઘ ! લવજી, તેજ ગાંધીભઘ !”

“‘ને એ બધું તે’ ક્યારે જાનિયું ફલી ?”

“જહારે તમે ગુલાની સાથે જલમાં મને મલવા આયા‘તા તાહારે.” ફલીએ જવાબ દીધો. “ખરસેદના ખુની વિશે મને શક ઉતો, પન જહારે તમે એમ કેહ્યું, કે ખરાસનુ ખુન કોઇ કીમતી કાગજને લીધે થયું‘છ, તાહારેજ મેં જાનિયું કે તે ક્યાં કાગજ ઉતો. તે કાગજ કેનને કાંમના ઉતો ? જેને કાંમના તે કાગજ ઉતો, તેનેજ તે

કાગજ પાછાં મેલવવા એ ખુન કીધું'છ. તે કાગજનો કબ્બો પાછો મેલવવાની, 'ને તેની હસ્તી નાખુદ કરવાની શું ગાંધીભઘને જરૂર નહિ હતી ? ગાંધીભઘએ અનારકલીને લખી આપેલાં લખતનો કબ્બો લેઈ લેવા, 'ને તે કાગજની હસ્તી નાખુદ કરવા સાફજ તેણે ખરસેદ ખરાસતુ ખુન કીધું.'"

"બેશક. હવે મને ધીરે ધીરે બધી સમજ પડતી જાયે'છ." લવજીએ વિચાર કરી કેહ્યું. "તાહારે ખરશેદ ખરાસ સાથ ગુલને પરણાવવાનો ગાંધીભઘનો જે વિચાર થયો 'તો, તેનું એજ કારણ ગુલને ખરશેદ સાથ પરણાવી તેનું મોહકું બંધ કરવાનો ગાંધીભઘનો વિચાર હતો. ગાંધીભઘ ખરશેદ ખરાસની પુઠે મેહમથી છેક કાટમાં ગીયા, 'ને તેની ઝાકટી હાલતમાં તેને વિકટોરીયામાં લેઈને બેઠા, 'ને ક્લોરોફોર્મથી તેનું ખુન કીધા બાદ, પેલું લખત તેના ખીસામાંથી કાઢી લીધું.'"

"લવજી એ બધી ગનત્રી તમે કરીઆજ કરો, પન સેવટે આવીને દિયાજ અટકશો." ફલી બોલ્યો. "એમાં કંઈ ફેર પડવાનોજ નથી. લવજી, એજ વિચારથી મારી જીંદગીનું સુખ, 'ને મારી જીંદગીની હસ્તી મને કડવી જેહર જેવી થઈ પડી'છ. હું જાનુ'છ, કે એ ખુની છે. હું જાનું'છ કે એને ખુન કીધું'છ, છતાં મને તેની સાથ એક ટેબલ ઉપર બેસી આવું પડે'છ; તેના હાથ સાથ હાથ મેલવી 'શેકહેન્ડ' કરવી પડે'છ; 'ને તેને રાજી રાખવા કાંઈ વખત હસીને તેની સાથ વાતો પન કરવી પડે'છ. પન તે બધું કેનને ખાતર ? લવજી, એ સબલું ગુલને ખાતર. તેનેજ ખાતર ! એ બધું તેનેજ લીધે !"

"તાહારે સેવટ તો આવું આવું." લવજી વિચારમાં

પડી જોશ્યા. “દાદરવાલા ખુનમાં મેહરજી ગાંધી જેવા એક માતખર પારસીની સામેલગીરી દેખું! પારસીઓમાં જનીતો, લોકોનો માનીતો, ‘ને એક મોટે ખાંચરે વગ ધરાવતો આએ શખસ, આવું કરપીણ કાંમ કરેજ નહી, એ માનવા જેવું લાગેજ; પત જહારે આપરે બનેલી બિનાઓ ઉપર વિચાર કરીયેજ, તાહારે માનવા વગર ચાલતુ નથી, કે એ કરપીણ કાંમનો કરનાર કાંઈ નહિ પત મેહરજી ગાંધી પોતેજ છે.”

“આદમી કંઈ ફરેસ્તો નથી લવજી. તે જુલને લાયેક છે, એટલે જુલ તેનાથી થવીજ જોઈએ.” ફલીએ આગલ ચલાવ્યું. “ગાંધીભઈએ ખરાસનુ ખુન કીધું, એ જો તેની જુલ હોયે, તો તે જુલને માટે તેને જેથી ખમવું પડે, તે થોડુંજ કહેવાય.”

એ રીતે મેહરજી ગાંધીભઈની આગલી જીંદગીનો હેવાલ ફલીને મોહડેથી લવજીએ ખ્યાનથી સાંભલ્યો. પણ તેમાં થોડો થોડો ફરક હતો.

રમજાનથી લવજીને મહેલી હકિકત, અને અનારકલીથી ફલીને મહેલી હકિકત, એ બંનેને સાથે સરખાવતાં કાંઈ સેહજ ફરક જો કે પડતો હતો ખરો, પણ સેવટે સરવાલો તો એકજ આવતો હતો.

આ નવી અને નહિ ધારેલી હકિકતનો ખુલાસો સાંભલી લવજી પોતાના વિચારમાં ફલી સાથે બેઠો હતો, તેવામાં બાહારથી ફલીના નોકર લામલાએ દરવાજો ઠોક્યો, અને ફલીએ તે ધુરતજી જોલ્યો, અને લામલો ફલીના હાથમાં એક પીલા રંગનું ‘કવર’ આપતાં જોલ્યો :—

“આએ ટેલીમાં આવેલો છાબ !”

ફલી તે તુરતજ ઉખેડી વાચવા લાગ્યો.

“બાવા ગેઇ રાતના એકાએક
ગુજરીયા છે. લવણને કેહવાડજો, અને
બને તો સાથે લેતા આવજો.”

લવણ આ ન ધારેલી નવી ખબર સાંભલી હેતી તમા,
અને ફલી ખુરસી ઉપર ફસડઇ પડી બોલ્યો:—“જેવી ખુદાની
મરણ.”

મકરણુ ૩૦ મું.

ગાંધકીમાં પડેલો ગુલાબ !

અનારકલી સાથ મેહરણ ગાંધીને જખરી ગાંઠ પડી હતી,
એમાં કાંઈખી શક નહિ હતો.

અનારકલી એક ખુબસુરત નાએકણુ.

અનારકલી અસલ અમરીતસરની વતનદાર હતી. તે
એક પેહલા નંબરની મધુર અને મિઠા જુલજુલ જેવા
અવાજવાલી ગાનારી નાએકણુ હતી. તેણીનાં ગળાંમાંથી નિકલતા
સરોદમાં એટલો તો મિઠાસ હતો, કે પોતાના સાંભલનારાઓ
ઉપર તે કાંઈ અજાયબ જેવી એજમતી અસર કરતી હતી.

અનારકલી દેખાવમાં રૂપવંતી, અને સામલા રંગની
હતી. તેણીના કાળા લાંબા બાલોની ગુંઠેલી લડ, તેણી કંમરથીખી
વધારે નિચે લટકતી હતી, અને તેજ બાલોમાંથી ખેંચી
કાઢાડેલાં ખે પેચદાર જુલહાં, તેના કપાલ ઉપર લટકી તેણીની

દીલહરણ કરનાર ખુશસુરતીમાં બેવરો વધારો કરતાં હતાં. ઉમરમાં આ જોખનવંતી નાર જવાનીના પુર બાહારમાં ખિલેલી હતી, અને તેણીની અદા અને નાજ એટલા બધાં બેચાણુ કારક હતાં, કે કોઇથી મરદ માટે અનારકલી એક જોખમભરી ઓરત થઇ પડતી હતી.

એવી એક રૂપાલી અને રૂપવંતી ઓરતનો મેહરજી ગાંધી પુઝરી બની ગયો હતો. પોતાના નાજ નખરાં અને અંદાજથી અનારકલી પોતાના દરએક વખાણુનારોએ એક લેહજમાં વશ કરી લેતી હતી. ચામડીના રંગ કરતાં અનારકલીના ચેહરાનો ધાટ, તેણીની ખુશસુરતીમાં બેશક મોટો વધારો કરતો હતો. એવા સુંદર ચેહરાના ધાટ, અને તેની આંખોના ઇશારા ઉપર, મુખપના બહા બહા માલેતુજર માતબરો અનારકલી ઉપર ઘેલા દિવાના થઇ ગયા હતા.

અમરીતસરથી મુખપ.

મુખપની તારીફ સાંભળી અનારકલી અમરીતસરથી પોતાની મા રમજાન સાથે એક ગાયનકાર તરીકેનો ધંધો ચલાવવા મુખપ આવી હતી.

નાએકણોના નાચ ઉપર, વાડીઓ અને કલબોમાં હમેશાં ધમધુકાર ધમાલ ચાલતી હતી. કોઇને ત્યાં સકીના તો કોઇને ત્યાં નુરજહાન અને બેગમજાન; તો કોઇને ત્યાં તારા અને ચંપા વગેરે ગાનારીઓ ઉપર ધમાલ પડતી હતી. એવે વખતે અનારકલીનું મુખપમાં આવવું થયું, અને કોઇ અચાનક સંજોગ વચ્ચે નાએકામ અને દાદર વચ્ચે આવેલી ગાંધીબધની ચોપટકલબમાં એક ગાનાર નાએકણુ તરીકે, અનારકલીએ પોતાનો પેહલવેહજો દેખાવ દીધો હતો.

પેહલી નજરે જોતાંજ ગાંધીભણ અનારકલી ઉપર મોહી પડ્યો. તે ભ્રમીત થયો. તેનું ચિત્ત અનારકલીને જોતાંજ ચક્રભ્રમ થયું; મન બેચેન થયું; તેનું દીલ બેકરાર થયું, અને તેની ભુખ અને ઉંઘ બંને ઉડી ગયાં.

પોતાના તરફડતાં દીલની અંગન અંતે ગાંધીભણએ ભુજવરી, અને અનારકલીને જરના જોરે પોતાના આસરા હેઠલ તેણે લીધી. રમજાનની મેઢરબાની મેઢરવાની ખાસ મતલબથી ચોપટ કલામમાં હવે ફક્ત અનારકલીનાજ નાચો થવા લાગ્યા. જ્યાં મહિને કે બે મહિને અકાદ નાચ થતો હતો, તેને બદલે અનારકલીના ગાયનની બેઠક દર આંક-દસ દિવસને આંતરે થવા લાગી; અને તેથી ગાંધીભણ પોતે પોતાના ખરચે નાચ કરાવવા લાગ્યો. ગુલામી નવજોત જ્યારે બેહદ ધામધુમથી ગાંધીભણએ કીધી, ત્યારે અનારકલીને નવાજી નેહાલ કરવા ગાંધીભણ ભુલો ગયો નહિ હતો.

જવાંનીની જાહેલી.

જવાંનીની જાહેલીનું સેવરે શું પરીણામ આવશે, તેનો ગાંધીભણએ દુરઅંદેસીયી જરાથી વિચાર નહિ કીધો. પોતાના જરના જોર ઉપર તે એટલો તો મુસ્તાક હતો, કે કોઈનીથી તે પરવા કે દરકાર કરતો નહિ હતો.

એ રીતે જરની જાહેજાલી ઉપર મલકાતા જાહેલ ગાંધીભણએ પોતાની જવાંનીના દિવસો અનારકલીની સંગતમાં ગુજાર્યા. ધરનું સુખ તેને કડવું જેહર સમાન લાગ્યું, અને રાત દિવસ તે બાહાના કાહડી વાડીએજ પડી રેહવા લાગ્યો.

અનારકલીની સંગત ગાંધીભણને મન આણે દુનિયામાં એક બેહસ્ત સમાન હતી. આ દુનિયામાં ગાંધીભણને અનારકલીમાં

પોતાનું સર્વસ્વ દેખાવા લાગ્યું. ગાંધીભણને મન તે એક ખિલતો સુગંધી ગુલાબ હતો, મગર તે ગુલાબની ગંધથી બેખબર હતો. અનારકલીની પ્રીત મેળવવામાં તે અંતે જરના જોરે ફાળ્યો. તેની મા રમજાનને જરની લાલચે ગાંધીભણને ગુમરાહ બનાવી, અનારકલીને પોતાના આસરા હેઠલ તે લાખો લાડ અને હજારો સુખ વચ્ચે રાખવા લાગ્યો.

અનારકલીની પ્રીતમાં તે એટલો તો મસ્ત થઇ ગયો, કે તેને કોઇનીમી દરકાર કરી નહિ. તોપણ અનારકલી સાથેના પોતાનો આ સંબંધ, તેણે અંતની ધડી સુધી ખિંદુલ ગુપ્ત રાખ્યો. અનારકલીનો પ્યાર, અનારકલીની સંગત અને મોહબત તેને મન આ દુનિયાનું સરવે સુખ લાગ્યું. તે પ્યાર, તેને મન અંત વિનાનો, અને તે સંગત કદીમી નહિ તુટે તેવી તેને અમર લાગી, સખ્ય અનારકલી હમેશાં નિયતી ચએરો ગાંધીભણને પોતાના મધુર અવાજે ગાઇ સંભલાવતા હતી :—

“સંગત કરીએ અયેસોંકી, જયેસોં કેલકે પાત,
ફાટ ફાટ ટુકડા ભયો, કળુ ન છોડે સાથ.
સંગત કરીએ અયેસોંકી, જયેસોં તકન ખાર,
આપ જલે પર રીજવે, ભાગાં સાંધે હાર.
સંગત કરીએ સાધુકી, અગમ બતાવે ખાત,
સંગત કરીએ ગધોકી, ઉડ ઉડ મારે લાત.
સંગત કરીએ અયેસોંકી, જયેસોં સીરકે બાલ,
કટે કટાવે ફેર આવે, કળુ ન છોડે ખ્યાલ.
હંસ સંગત હયે ખોટી, ચૌર સરોવર બયે,
સાચી સંગત કમલકી, દોનો સાથ સુકાયે.

સંગત કરીએ અયેસોંકી, જયસો કુલ કપાસ,
જીતે જી છાતી લગે, મુવે જનાજે સાથ.
સંગત કરીએ સોહાંગઢી, હો પાંતીકો દુઃખ,
ખીજા ચાટે પાંઉકો, રીજા ચાટે મુખ.”

હીન જતે અનારકલીના ગાયન અને ખુશસુરતીની તારીફ મુખ્યમંત્રી કલમે કલખ, અને વાડીએ વાડી થવા લાગી. એક નહિ પણ બન્ને મહિના આગમજથી ગાયનની બેઠક માટે અનારકલીને રોકવા માટે માંગણીઓ થતી હતી, પણ અનારકલી ગાંધીભક્ષના આસરા હેઠલ રહતી હોવાથી, પોને રોકાયેલી છે, એમ જણાવી તે માંગણીઓ કબુલ નહિ કરતી હતી.

ગુલાબના કરમાવાની શરૂઆત.

ગાયનના સાંભલનારા, સમજનારા, અને વખાણનારા, અનારકલીનું ગાયન સાંભલવા તલબગાર થઈ રહ્યા હતા, અને તેણીની સુરત ઉપર મરનારા તેણીને જોવા, તેણીને મલવા, અને તેણીની સાથ બે વાત કરવા મન્નેગર બની રહ્યા હતા. જેમ જેમ તેણીના હૃન્નરતી વખાણ થતી ગઈ, તેમ તેમ અનારકલીના જલસાની કિમત વધતી ગઈ. અનારકલીની સિફત જેમ જેમ શેહરમા ફેલાતી ગઈ, તેમ તેમ ગાંધીભક્ષ વધારે અને વધારે અદેખાઈથી જલવા લાગ્યો. આવા હિંગામ વચે મખાદા કાષ ‘છેલ’ અનારકલીને ઉડાતી લેઈ જાયે, એ મુખ્ય નેમ પોતાના પ્યાનમા રાખી, અનારકલી ઉપર ગાંધીભક્ષ હવે સખત જપતો રાખવા લાગ્યો, અને તેનું પરીણામમા—? પરીણામ, ગુલાબમાથી ગંધ નિકલવા લાગી !

અનારકલીનું નાહસી જવું.

આદમીનો સઉથી પુરો દુશમન તેની પુરી ખાસિયત,

અને તેનો જાતી ખવાસ છે. હકિકત છે, કે નજીસાત અને ગલિયીમાં પરવરસ થએલાં એક પંખી—કાગડા—ની કમળાતીની પિછાણ કીધા વગર, એક બેખબર ગુણીવંતીએ તેને પકડી, સોનાના એક નમુનેદાર પિંજરામાં રાખ્યો, અને પ્રીતથી પાળી, લાખો લાડથી ઉધારી, હરરોજ તેને નવી નવી કિસમના સ્વાદિષ્ટ પકવાનો ખવડાવ્યાં. પણ તેનું સેવટ શું આવ્યું? એજ, કે એક દિવસ તે સોનેરી પિંજરાનો દરવાજો ગફલતથી ખુલ્લો રહ્યો, એટલે પેલો કાગડો તુરતજ પિંજર છોડી હડી ગયો, અને વેરાંનમાં જઇ સેવટે પોતાની જાતી ખાસિયત પ્રમાણે મુલેલાં જાનવરોનું સડેલું માંસ ખાઇ, તે મગ્ગલ મેળવવા લાગ્યો.

એવોજ બનાવ અનારકલીના બાળમાં બન્યો, અને અંતે એક દિવસે તક મલતાંજ તે ગાંધીબધને તજી નાહસી ગઇ.

અનારકલીના મરણની ખબર.

ગાંધીબધની સુધ ત્યારેજ ઠેકાણે આવી. અનારકલીના નાહસી ગયા પછીજ ગાંધીબધને પોતાની જુલ માલમ પડી. પણ હવે ધણું મોડું થયું હતું, સખબ અનારકલી ગાંધીબધને સુકી ગઇ, તે આગમય તો તે એક ખુબસુરત બેટીની માદર થઇ ચુકી હતી, અને કાયદાની નજરથી જોતાં, ગાંધીબધ તે બાળક બેટીનો બાપ હડી ચુક્યો હતો.

પોતાની જાહેલીથી આવેલાં આવી કિસમના પરીણામથી ગાંધીબધ હવે ગભરાટમાં પડ્યો હતોજ, તેટલાં અનારકલી તેને છોડી દેઇ, કોઇ બીજા સાથ નાહસી ગયેલી માલમ પડતાંજ, તેની છાતી ઉપરથી એક પાહડના જેટલો બારી બોળો ઉચકાઇ ગયો હોયે, એમ તેને લાગ્યું.

અનારકલી ગઇ. ગાંધીમઘને નિરાસ કરવા, બદનામ કરવા, અપમાન કરવા, લાંબા અને ખોટા વચનો આપ્યા બાદ, મેહરજી ગાંધીભઘને તે તજી ગઇ. પણ પેલી બાલકીનું શું થયું? તેનું તે શું કરી ગઇ, તેની કાંઈખી ખબર ગાંધીભઘને પડી નહિ. આવા સંજોગ વચ્ચે મેહરજી ગાંધી ધણોજ વિચાર અને વમાસણુમાં પડ્યો હતો, તેવામાં એક દિવસ તેને ખબર મળી, કે અનારકલી કલકત્તામાં મરણ પામી છે. એ ખબર મળતાંજ ગાંધીભઘના જીવને નિરાંત થઇ.

અનારકલીની મિડી દીલ બેહલાવનારી સંગતને રફતે રફતે ગાંધીભઘએ ભુલી જઇ એવો ઠેકાવ કાઢ્યો, કે પોતાની બાહીની જાંઘળી તેણે હવે એકાંતમાં નિરાંતે ગુજારવી.

ગાંધીને સતાવનારા.

પણ માનસ ધારે છે શું, અને ખુદા કરે છે શું. તેમ ગાંધીભઘ પોતાની ધારણામાં ધારયા પ્રમાણે પાર પડ્યો નહિ. એક દાહડો ખરસેદ ખરાસ, બાદ મુદતે જમીનમાંથી જીત મિસાલ એવી ખબર લેઇ નિકલી આવ્યો, કે અનારકલી મરી ગઇ નહિ હતી, પણ હજી તે જીવે છે, માટે અનારકલીના તેમજ તેની બેટીના ભરણ પોશણ માટે, ગાંધીભઘએ તેણીને કરી આપેલાં લખતની સરત પ્રમાણે, બંને મા-દીકરીની સંધળી હાજતો પુરી પાડવી.

હવેજ ગાંધીભઘએ પોતાની કમખખતીની ડરામણી સિકલ પોતાની નજર સાંમે જોઇ. ખસર ખરાસને તે પોતાના જીવનો જમ, અને મોતનો દુત સમજતો હતો. પણ ખસર ખરાસનું ખુન થયાથી ગાંધીના ગભરાએલાં દીલને રાહત થઇ. તે ગનમાં સમજ્યો, કે ખસર ખરાસના

મુવાથી એક પાપ પત્યું; પણ તેમાં તે ઠગાયો. એક પાપ પત્યું ખરું, પણ તેજ વખતે તેનું બીજું પાપ તેની સામે આવી ઉભું હતું. પેસુ પોમેટમે અરધી રાતના ગાંધીની મુલાકાત તેના મેહમ ખાતે આવેલાં મકાનમાં લઈ, તેને ફરીથી હેતુતાવી બિલકુલ અધમુલો કરી નાખ્યો હતો.

આએ નવા સિતમની નવી ખજારો સાંભલી, ગાંધીબંધની રાત દિવસની ઉંઘ અને ભુખ નાબુદ થયાં. તેણે વાજબી ગણતરી કરી, કે મરનાર ખશર ખરાસનો દોસ્ત પેસુ પોમેટમ હવે તેનો જરૂર જમ થઈ લાગશે, અને કદી પણ તે તેની પુક હવે છોડનાર નથી, તથા અનારકલી અને પોતાની વચ્ચેના સંબંધની સરવે બિના જે આજ સુધી છુપી રહી હતી, તે હવે પેસુ પોમેટમ જાહેર કરી તેની ધજજત અને હોરમતનો નાશ કરશે.

ઉંચે ચહુડીને નિચે પડવાની ધાસ્તી.

માલ અને દોલતની તેને પરવા નહિ હતી, સખખ જીવતી જીંદગી દરમિયાન કદીબી તેણે પૈસાને પૈસો કરી ગણ્યો નહિ હતો. પણ પરવા તેને પછસા કરતાં ધજજતની વધારે હતી. પરવા તેને પોતાના નામની હતી. પરવા તેને પોતાની હોરમત અને બેધજજતીનો કલંક લાગે તેની હતી.

ગાંધીબંધ પોતાની જાતી મેહનતથી વધેલો એક શખસ હતો. નસીબના દોરે પોતાની કળા અને કુન્હેથી વેપાર વનજમાં બેહદ જર મેળવી, તે માનખર અને માલદાર થયો હતો. ઉદયોગી અને ચંચળ બુદ્ધી ઉપરાંત તે મક્કતાવડા સ્વભાવનો, અને મીલનસાર હોવાથી, સરવેમાં માનીતો થઈ પડ્યો હતો. ધજજતદારોની સંક્રમાં તે સરવેથી પેહલો ગણાતો હતો. ઉદાર

દીલની પોતાની ન્હાની ન્હાની છુપી બહેસોથી તે સેંકડો ગરીબ પારસીઓના છુપા આશીસ લેતો હતો, અને તવંગર કે માતખર બંનેને મોહડે તેના બલા, બોલા, અને ઉદાર ખવાસની તારીફ થતી હતી. આવા આવા ઉમદા ગુણોથી, તે ઇજ્જત અને હુરમતનો સાહેબ થવા પછી, આવી રીતની નામોસી અને બેજાલતમાં જીવતા જીવત આવી પડવાની ધાસ્તી અને ફિકરમાં તે આવી પડ્યો હતો.

એ તેની મોટાંમાં મોટી ફિકર હતી. એ તેની ફિકર ધણીજ જાણુન હતી. એ તેની ફિકર તેનું કાલજું બિતરથી છુપી રીતે કારી ખાવા લાગી, અને તેના દીલને જખમી કરી, તેની દેહની ખરાબી કરવા લાગી. પોતાના નામને કલંક અને નામોસીનો ડાઘ લાગવાની ધાસ્તીથી તે બેધ્યાન થવા લાગ્યો. એટલુંજ નહિ પણ જીવતા જીવત, તેમજ મુવા પછીથી તેવીજ નામોસીમાં તે આવી પડવાનો, એવી તેણે પોતાની ખાતરી કીધી હતી. પોતાની આવી ઉંચી ઇજ્જતદારી, ઈમાનદારી અને ઉદારતાને માટે મુંબઇમાં મશહૂર થવા બાદ, જીવતા જીવત તેમજ મુવા પછી આવી બેહોરમતી અને બેઇજ્જતીનો કલંક પોતાના નામને કેમ કરી તે લાગવા દીધે ?

પ્રકરણ ૩૧ મું.

—:૦:—

ગંધમાંથી બાહાર નિકલતો ગુલાબ !

એ તો તેની ઉપર એક આકૃતનો પાહડ આવી પડ્યો હોય, એમ તેને લાગ્યું.

પણ એવામાં જો તે મરી જાય તો ? ત્યારે તો જીવતા

જીવનની બદનામીમાથી તે મોકલો થઇ જાયે, અને ફક્ત મુવા પછી તેનાં નામને ખેજલત લાગેલી ચાલુ રહે. તેનોખી ઇલાજ તેણે સોધી કાઢાડ્યો. મુવાં પછી પોતાની ઇજ્જત અને પોતાના નામને કાષ્ટખી ભુરું નહિ બોલે એવું કરવા, તેણે પોતાની આગલી જીંદગીનો હેવાલ, અને અનારકલીની સંગતનું સમપુરણ વિગતનું સાચે સાચું “કનફેસાંઉ” અવલથી આખર સુધીનું લખી કાઢવાનો ઠરાવ કીધો.

તુરતજ તે પોતાની ચાલ ચલન, અને જીંદગીનું બારીક બયાન લખવામાં ગુંટાયો. તેણે પોતાની તમામ વિગત કાષ્ટખી આનાકાની વગર, કાગજ ઉપર બોલેબોલ લખવા માંડી, અને તેમાં પોતાની જવાનીની જાહેલી અને મુરખાઇથી થયેલી જુલ, ખુલાસા વાર ચિતારીને લખી.

તે આખો દાહડો તેણે લખવામાંજ કાઢાડ્યો. તે આખો દાહડો તેણે બંધ બારણે પોતાના ઝોરડામાં લખ્યાજ કીધું. સહવારનો નારતો કે બપોરનું ખાનું ખાવા પછુ તે ઝોરડામાંથી બાહાર નિકલ્યો નહિ. તે દિવસે સાંજનાં છ વાગે તેણે પોતાનું લખાણ પુરું કીધું. લખાણમાં થયેલી જુલ સુધારવા માટે, આખુ લખાણ તે ફરીથી વાંચી ગયો, અને પોતાની ખાતરી પુરવક લખાણેલું છે, એવી તેણે પોતાની ખાતરી કીધા પછી, તે કાગળને નંબર પ્રમાણે ગોઠવી, તેની ઘડી વાળી, તે ઉપર મોટે હરફે “મારું કન્ફેશન” કરી લખી, પોતાની ટેબલના ખાણામા તે ‘પેકેટ’ મુકી, તે ખાનાને ચાવીથી તેણે બંધ કરી લીધું.

*

*

*

“પપા, તમે આખો દાહડો આજે રૂમમાં શું કરીયા

કરતા'તા?" પોતાના આપને ઓરડામાંથી બાહાર નિકલતાંજ ગુલે પુછ્યું.

"કંઈ લખવાનું હતું દીકરા." ગાંધીએ કુંકમાજ જવાબ દીધો.

"હું સમજ કે તમારા જીવને ઠીક નહિ હોસે?" ગુલે બલાપો ડીધો. "પન પપા, એ પેલો પારસી ફાન આયો તો?"

"તે તો મારો એક દોસ્ત હતો દીકરી." ગાંધીએ આનાકાંનીથી જવાબ દીધો.

"પેસુ પોમેટમ તમારો દોસ્ત ? બાવાજી ?"

"તે કમ જાનિયુ કે તે પેસુ પોમેટમ હતો?"

"ફલીએ તેને તુરતજ ઓરખિયો ?"

"હા. હા. તે પેસુ પોમેટમ પોતે હતો." ગાંધીએ વિચાર કરી જવાબ દીધો. "ખિચારો કંઈ તંગીમાં આવી પડવાથી આપરી મદદ માંગવા આયો 'તો. બેહેસ્તી ખસડ સાથ તેને જીવે જાનની દોસ્તી હતી."

આવું હડહડતુ જીકું બોલતાં ખરેખર ગાંધીભણ દીકથી કમકમ્યો. પણ લાચાર! ખરી વાત તેનાથી કેહવાય તેમ નહિ હતી, એટલે જીકું બોલવાની તેને ફરજ પડી.

કનફેસાંઉ લખી કાઢડયા પછી ગાંધીભણને કુદરતીજ નિરાંત થઇ. તેના દીલનો ગમ અને ચિન્તા નાશુદ થઈ ગયાં, અને હવે તે ખુદલા દીલે સરવે સાથ વાતચિત કરવા લાગ્યો. ગાંધીભણની આવી રીતની એકાએક ફેરવાએલી હાલત જોઇ, ગુલાં તેમજ પંપા હેરત થયાં, અને નોકર નફરો ગાંધીભણને બદલાએલો સ્વભાવ જોઇ, તરેહવાર અટકલ કરવા પડ્યાં. કાંઈખી હોયે, પણ ગાંધીભણએ પોતાના દરદની દવા

પોતેજ કરી હતી.

પંખા હવે ગુલની સાથે ગુલ વીણમાંજ રેહતી હતી. પણ એ બંનેની વચ્ચે જે સંબંધ અને સગાઈનો ગાંઠ, તે બાહારના લોકો શું જાણે?

અને લોક તે ક્યાંથી જાણે? જ્યારે ગુલને તેની કાંધળી ખચર નહી, જ્યારે ખુદ પંખાને તેનો સેહજળી ખ્યાલ નહિ, ત્યારે લોક તે શું જાણે? તોપણ ફલીલમ, લવજી બેરિસ્ટર, અને ખાનસાહેબ જહાંગીરશાહ, ગાંધીભઈના એ બેદની વાત જાણુતા હતા.

પણ તેમ નહીં હતું. જો તે બેદ આજે એ ત્રણ જણુજ જાણુતા હોતે, તો ગાંધીભઈને તેઓ નામોસિમાથી બચાવી શકતે. પણ એક ચોટો શખસજી એ બેદની પિનાથી વાકેફગાર હતો. તે કોઈ નહિ પણ પેસુ પોમેટમ હતો, જે કોઈજી વખતે ગાંધીભઈનું બોપાલું ફાડી દેમ, તેને રસવા કરે, એ બનવા જોગ હતું.

ગરીબ ચિયારો ગાંધીભઈ ! તેની હાલત હવે ખરેખર દયા કરવા જોગ થઈ પડી હતી. ગુલને તે પોતાના જીન કરતા વધારે ચાહતો હતો, પણ તેને બિલકુલ ખચર નહિ હતી, કે જ્યારે તેની એક દીકરી—ગુલ—તેના લાખો લાડ અને પ્રીત વચ્ચે ઉધરે છે, ત્યારે તેના પોતાનાજ માસ અને લોહીમાથી પેદા પડેલી તેની બીજી દીકરી—પંખા—તેની નજર સામે, તેનાજ ધરમા વસ્વાટ કરતી હોવા છતાં, તે તેણીને ઓલખતો નથી. ના તો દીકરી પોતાના બાપને પિછાનતી, કે ના તો બાપ પોતાની દીકરીને પિછાનતો. એ જુલાવો કુદરતના એક કરામતી ખેલ મિસાલ હતો.

પંમ્પા અનારકલીની દીકરી હતી, એમ ગાંધીભણ બિલકુલ જાણતોજ નહિ હતો, તેમજ પંમ્પા પણ પોતાના માઆપની હસ્તીથી આજ સુધી બેખબર હતી. ગુલ પણ પંમ્પાથી બેખબર હતી, સમય પંમ્પા અનારકલીનું ફરજાન્દ છે, એમ તે પણ જાણતી નહિ હતી.

આટલું છતાં પોતાના બાપના લોહી તરફ ગુલનું કુદરતી બેચાણ થવું હતું. એ બેચાણ એક બેહત તરીકેના ખરા ખ્યારનું હતું; એ બેચાણની અસરથીજ પંમ્પાને ગુલ પોતાની પાસે અને હમેશ સાથેજ રાખતી હતી, અને એક બેહત કરતા વધારે વાહલથી ચાલી, તેણીને પોતાની સોડમા રાખી પોતાની બરોબરની ગણતી હતી.

પ્રકરણ ૩૨ મું.

ઉંઘમા ચાલવાની મોહકાંણ !

એકજ બાપની આ બંને બેટીઓ એકમેકને બિલકુલ પિછાનતી નથી, જો કે તેઓ બંને જન એકજ ઘરમા સાથે રહે છે, અને એકજ ટેબલ ઉપર સાથે ખાય છે. ગાંધીભણ સાથે આજ સુધી કાંઈ સેંકડો વખત પંમ્પાને વાતચિત થયું છે, પણ તે શું જાણે કે પંમ્પા તેનું પોતાનું ફરજાન્દ, તેની એક વખતની માનીતી અનારકલીની દીકરી છે. એ બેદ ગાંધીભણ જાણતો નહિ હતો, એટલુંજ નહિ પણ જે લોક એ બેદ જાણતા હતા, તેઓ તેને જણાવતા પણ નહિ હતા.

કનફેસાઉ લખી કાહડ્યા પછી ગાંધીભણની તબિયત બિલકુલ સુધરી ગઈ, અને તેનો જીવ હલકો પડી ગયાથી,

તેને નિરાંત થઇ હતી. આજે રાતે ખાનું લીધા પછી, સધલાંને મલી બેટી, હસી બોલી, તે પોતાના ઓરડામાં ઉઘાવા ગયો. ગાંધીભઇ તે દિવસે વેહલો બિછાને જવાથી પંખા અને ગુલ વચલાં દિવાંખાંનામાં વાતે બેઠાં. તેઓ પોતાનો વખત હસી બોલી કાઢાડવા લાગ્યા, અને એમ કરતાં લગભગ બારનો અમલ થયો.

પથુ તેવામાં પંખાને કાંને એકાએક ઠાંધ ખડખડાટ પડ્યો. એ ખડખડાટ ગુલે પથુ સંભલ્યો. તેઓ બંને જરા ચમક્યાં, અને પાછલ ફરી નજર કરતાં, તેઓએ ગાંધીભઇને ઉઘાડે પગે, સદરા ઉપર, ધણેજ ધીમે કદમે માલ પરથી નિચે ઉતરતા જોયો.

“ગુલખાનુ! મોટા શેઠ! એ તો મોટા શેઠ છે!” પંખાએ ધીમે અવાજે ગુલાના કાંનમાં ગાંધીભઇ સંભલે નહિ તેમ ફેલ્યું.

“પન છેક બાર વાગે! કાંઈ દાહારો નહિ ને આજે?” ગુલે અજબ થઇ પંખાને પુછ્યું. “પન પંખા એવનના હાથમાં શું છે?”

“ગરબ ના કરો બાઇ!” પંખા સધલો મામલો સમજી જઇ ધીમેથી બોલી. “એવન ઉંઘમાં હોય એમ લાગેજ. મળાદા જગી ઉદશે.”

અને વાત ખરેખર તેમજ હતી. ગાંધીભઇ ઉંઘમાં ચાલતો ચાલતો નિચે ઉતરી આવ્યો હતો. તેના હાથમાં એક કાગળનું ‘પાકિટ’ હતું, અને પોતે જાણે કેટલીક સાવચેતીથી ચાલતો હોયે, તેમ તે દિવાંખાંનાં માહેલી ટેબલ આગલ આવી ઉભો. ગાંધીભઇની આવી હિલચાલ જોતાંજ પંખા ગુલાનો હાથ પકડી, તેને દિવાંખાંનાના એક ખુનામાં ધસડી ગઇ, અને દુરથી ગાંધીભઇની હિલચાલ તેની પીઠ પાછલથી બંને જનો

તપાસ્તી ઉભી.

પોતાના હાથ માંહેલું 'પેકેટ' જેવું ગાંધીભણએ ટેબલ ઉપર મુક્યું, કે પંખાએ તે 'પેકેટ' તુરતજ પિછાડ્યું. પંખા તે પેકેટ પિછાનતી હતી, કેમકે એજ પેકેટ તેણીએ અગાઉ એક વખત અનારકલી પાસે પણ જોયું હતું, અને એજ પેકેટ અનારકલી પાસથી ખરશેદ ખરાસને જળરીથી છિનવી લેઇ જતાં, રમજાનના મકાનમાં, દરવાજાની ફાટકમાંથી, પંખાએ ચિમાઇ જોઇ લાધું હતું. તે એજ પેકેટ હતું, કે જે બહુ મોટાં પરચિઝામાં મુકી, તે ઉપર કાંઈ લાલ હરફ લખ્યા હતા. અનારકલાની એ મતા જે ખશર ખરાસ પાસ હતી, તે હવે ગાંધીભણ પાસ જોઇ પંખા તરફવાર વિચારોમાં પડી.

“એમાં કાંઈખી બેઢ છે.” પંખા મનમાખેલી. “આએ 'પાકિટ' તો ખશર પાસે હતું ?”

ગાંધીભણ સમાધિસ્ત હાલતમાંજ હતો. મગજ ઉપર પડી રહલી બિનાના છાપ, અને અંતકરણના કંખથી રીખતા આ પારસીને પોતાની હાલતનું કાંઈખી ખ્યાન કે કાંમ હતાંજ નહિ. હાલ તે શું કરતો હતો, તેનું કાંઈ પણ ભાન તેને હતુંજ નહિ. તેનું મગજ જો કે ધણીજ ચખરાકીથી પોતાનું કાંમ કરતું હતું, પણ તેની નજર બિલકુલ નિન્દ્રાવશ બની ગઇ હતી.

ગાંધીભણએ તે પેકેટ ખોલી તેમાંથી એક દસ્તાવેજ બાહાર ખેંચી કાઢાડી, બતીના ઉગ્ગસ હેઠલ ટેબલ ઉપર તેણે મુકીયું. ગુલે ગાંધીભણની પીઠ પાછલથા તે દસ્તાવેજમાં શું લખાંણ હતું, તે જોવાની અને જાણવાની તજવિજ કાઢી, પણ તેવામાં ધવકી પંખાએ ગુલાનો હાથ ખેંચી તેણીને

ધસડી લીધી.

પણ તેટલાં ધણું અસુરું થયું હતું. ગુલને ધસડી પંખા પાછલ ખેંચે, તે આગમય ગુલની નજર પેલાં દસ્તાવેજ ઉપર પડી ચુકી હતી. તે આગમય તો તે દસ્તાવેજના મથાલાં ઉપર મોટા કાળા હરફે લખેલા નિયત્રા થોડા શબ્દો ગુલે વાંચી પણ લીધા હતા.

“હું મેહરજીભઈ ગાંધી મારી વાહલી અનારકલીને આ લખતથી બધાઉં છું કે—”

પણ ગુલાં હજી આગલ વાંચે, તેટલાં પંખાએ તેને પાછલથી ખેંચી. ગુલ વિજલી જેરી ઝડપે એક પણ અંદર બધું સમજી ગઈ. અનારકલી સાથનો પોતાના બાપનો સંબંધ; ખસર ખસર અનારકલી પાસથી લીધેલાં કાગળે; ખસરનું તે કાગળ બાપદ ખુન થયું, અને પોતાના બાપની બેકારી, એ સરવે બેદનો ભરમ તે હવે આંખના પલકારામાં સમજી ગઈ. તેનું મગજ ફરવા લાગ્યું; તેની છાતી એકાએક દબાઈ ગઈ, અને તેની આંખે અંધારાં આવ્યાં, અને તેના કાંન બેહરા થઈ ગયા. તેજ વખતે તેણીના ગલાંમાંથી એક ગુંગલાતી ઉંડી ચીસ નિકલી, અને ત્યાં ને ત્યાંજ ગાંધીભક્ષના પગ આગલ તે બેહોશ થઈ પટકાઈ પડી.

આ બનાવથી ગાંધીભક્ષની ઉંઘમાં ખલલ થઈ. તેનાં શાંત મગજ ઉપર ગુલની ચીસનો અવાજ પડતાંજ, તે પોતાની સમાધીમાંથી ઝપકીને જાગી ઉઠ્યો, અને પોતાની હાલતથી તે પુરો વાકેફ થાયે, તે આગમય તો ધાસ્તીની હેબતથી હેબતી, તેણે એક જખરો લપેરો ખાધો, અને કાંઈખી પકડવાનું તેના હાથમાં આવે તે આગમય તો તે ગુલની પાસે ગુંગલાતો, ડચકાં

ખાતો જમીન ઉપર તુટી પડ્યો.

બાહોશ પંખા, હિંમત રાખી સમયમુચકતાને ઉપયોગ કરવા જુલો નહિ. કાંઈખી ગડબડ કે શોર કીધા વગર, ટેબલ ઉપર પડેલો પેલો દસ્તાવેજ તેણીએ તેજ વખત ઉઘો કરી નાંખ્યો.

એકાએક એ શું થયું! બોલ બોલતાં એ શું બનાવ બની ગયો ?

ગાંધીભણ ગુજરી ગયા! તેવનને “ હારત ડિઝીસ હટું ! ડાક્ટર શામરાવે પેહલેથીજ ગુલબાંતુને જણાવ્યું હતું, કે “ એવન બોલતાં બોલતાં કાંઈ વખત :—”

—:૦:—

અકરણુ ઢઝ ઝું.

—:૦:—

‘ બ્રેન-ફિવર.’

ગાંધીભણના ગુજરવાની ખબર, તુરતજ પંખાએ ફલીભણ અને લવજીને તાર મારફતે પોહચાડી દીધી.

ગાંધીભણના અચ્ચુચ ગુજરવાની ખબર ફલીભણ તથા લવજીને મલતાંજ તે બંને મારતી મોટોરે મુંબઈથી ગુલ વીલ તરફ જવા નિકલી પડ્યા.

ગાંધીભણની પાએદસ્ત વખતે તેમને હેલ્થ માન આપવા માટે, એક મોટી મિજલસ માહીમ ખાતે મલી. મુંબઈથી મરનારના દોસ્ત આશનાવો ઉપરાંત, તેમના ઉદાર દીલની છુપી સખાવતોને આધારે રહતાં સેંકડો ગરીબ પારસીઓ, આંસુથી બિનાએલી આંખે પાએદસ્તની મિજલસમાં સામેલ થવા હાજર થયાં હતાં.

ગાંધીભઠના આવી કિસમના મરણથી ગુલાંના મગજ ઉપર ધણીજ ખરાબ અસર થઇ. ગાંધીભઠનું રવાંન જ્યાં સુધી ધરમાં હતું, ત્યાં સુધી ગુલાંએ પોતાના ધરની તપાસ અને દેખરેખ રાખી ધરમાં રવાંન થયું, એટલે જરથોસ્તી દીનના કાયેદા પ્રમાણે સરવે દુરવંદો, તેમજ નોકરો અને નફરોને ધરમાંથી બહાર કાઢાડ્યાં, અને પંમ્પાને પણ તે ફરમાન પ્રમાણે ધરમાંથી નોકરો સાથે બહાર જવું પડ્યું.

લાચાર! પારસીઓના રેવાજ પ્રમાણે પંમ્પાને તેટલો વખત ધરમાંથી બહાર જવાની ફરજ પડી, પણ ગાંધીભઠની પાએદસ્ત કાઢડયા પછી, ગુલાની છાતીમાં છુપાએલા ગમથી, અને તેના નાણુક મગજ ઉપર પેલાં દસ્તાવેજ માંહેલા દરફે વાંચ્યા પછી થએલી અસરથી, તેણીને પાછી “એન-ફીવર” લાગું પડી, અને સાંજ પડે તેટલાં તે મોટા મોટા ડાકટરોની માહવજત છતાં, તાપ ૧૦૫ ડીગરી સુધી ચઢી ગઇ.

ડાકટર શામરાવ રેલે ઇન્નેજરીથી ગુલાંની બિમારીના ઇલાજ કરવા લાગ્યો; અને પંમ્પા તરતજ પાછી ધરમાં આવી રાત દીન ગુલાંની સારવાર કરવામાં રોકાઇ.

*

*

*

“કેમ ડાકટર?” ફલીએ ધણેજ ધીમે અવાજે પુછ્યું.

“એન-ફીવર.” ડાકટરે મોહકું કુમલાવી ફલીને જવાબ દીધો. “સાડા પાચ ડીગરી “ટેમ્પરેચર” છે. કાંઇ કેહવાઇ શકાયે નહિ, કે ‘કેસ’ કેવી ‘ટર્ન’ લેશે.”

ડાકટર શામરાવના બોલો સાંભળી ફલી ડઘાઇ ગયો; તેની આંખે અંધારાં આવી ગયાં, અને તેજ પળે તે અરવો બેભાન બની, પાસે પડેલા સોફા ઉપર ફસડાઇ પડી

પોતાનું કપાલ કુટી ડચકાં ખાઇ રડવા લાગ્યો.

“ફલી તું એમ નાદાંન ના થા.” લવજીએ ફલીને સધીઆરો આપતાં કેલું. “પ્રુદા ફજલ કરશે, ‘ને તારી ગુલ સાજી થશે.”

“લવજી,” ફલી ધીમે અવાજે રડમસ થઇ બોલ્યો. “તમે મારી હાલત બિસ્કુલ જાણતા નથી. આ જાંદગીના તમામ સુખનો આધાર મેં જેની ઉપર મૂકીયો, અને જેના સુખને ખાતર મારા જીવની દરકાર છોડી, હું ફાંસીને લાકડે ચઢાડવા મુગે મોહડે તખયાર થયો, તેને હવે હું મરતાં કેમ જોઇ શકું? લવજી, ગુલને ખાતરજી હું જીવતો ‘તો. આજે દમમા લેવાતી હવાના દરેક દમમા હું તેની યાદ કરતો ‘તો! મારાં દુઃખના પાહડ જેવા બારી બોળનો વજન હું મારી છાતી ઉપર લેઇ, ગુલને ખાતર આસાનીથી ફરતો ‘તો, ‘ને હવે તે ગુ-લ હવે-હવે-તે ગુ—”

ફલીથી વધારે બોલાયું નહી, અને તેની છાતી દબાવા લાગી. લવજી તેનું માંથું પકડી પીઠ પસવારી ધીરજ આપતો હતો, તેટલાં ડાકટર શામરાવ હસને મોહડે આવી બોલ્યો:—

“કેવો અજાણ્ય ફેરફાર! તાપ બિસ્કુલ ઉતરી ગઇજી, ‘ને ગુલખાંનું ખુશ નિન્દમા પડેલાં છે.”

“પ્રુદા તમારી મેહનતને જસ આપે!” ફલી શામરાવનો હાથ પોતાના હાથમા લેઇ જોસથી દાખી બોલ્યો.

*

*

*

“ગંધીબધને શું હતું ડાકટર શામરાવ?” લવજીએ વાત છોડી.

“હાટ-ડીલીસ.” ડાકટરે જવાબ દીધો. “મી. લવજી,

માથેરાંનમા મે મરનારની છાતી એક વખત તપાસીતી, 'ને મે તેજ વખતે ગુલબાંનું ને કેહ્યું તું', કે કોઇ વખત તેવન બોલતાં બોલતાં મરી જશે. પંખાની હકિકત પરથી એવું માલમ પડેછ, કે મરનારને ઉંઘમા ચાલવાની ટેવ હોવાથી, તેવન મોડી રાતના નિચે ઉતરી આવ્યા, 'ને ગુલબાંનુએ ચમકીને ચીચારી પાડવાથી તેવન એકાએક જાગી પડ્યા, અને તેજ વખતે ધાસ્તી ખાઇ તુટી પડી, મરી ગયા."

"પન ગુલાંને એમ ચમકવાનું શું કારણુ ?" ફક્તીએ અજબ થઇ સવાલ કીધો.

"ગાંધીભઇની હાલત જોઇ, કદાચ ગુલબાંનું બિહીધાં હોય, એમ હું ધારૂછ." ડાક્ટરે અટકલ કીધી.

"બિહીધાં હોય ?" લવજીએ બોલ્યા. "ગુલ બિહે ! છત ! છત ! ડાક્ટર શાંમરાવ, ગુલાં કાંઇ આજ કાલનાં ચિઆવલાં બધરાંઓના જેવી ઓરત નથી, કે એમ જરા જેવી વાતથી ચીસ પાડી ઉઠે ? પન હું ધારૂચ. કે કંઇખી મોતેબર કારણુ વગર ગુલાં કદીખી ચીસ પાડે નહી."

લવજી પોતાના વિચારો પુરછુટથી આજકાલનાં સુધરેલાં બધરાંઓ ઉપર જણાવતા હતા, તેટલાં પંખા પોતે ઉપરથી આવી લાગી. ફક્તીએ તેના ચેહરા ઉપરથીજ અટકલ કીધી, કે ગુલાંની તબિયત સુધરતી જાએ છે.

"હમણાજ એક અરધું કપ દુધ, અને થોડો સોડાવાટર આપિયો છે." પંખાએ હકિકત કહી. "ને હાલ પાછાં નિન્દમા પડ્યાં છે."

"જેટલાં વધારે નિન્દમા પડશે, તેટલી તબિયત વધારે સુધરશે." ડાક્ટરે કહ્યું. "ઉંઘમાથી જગાડવાની બીજકુલ જરૂર

નથી. હવા ચાલુ રાખજો, એટલે બસ. હું જરા મારા
હવાખાનામા ફેરા મારી તુરતજ પાછો આઉં છી. લવજી.”

“ વેહલા આવો ડાકટર.”

“ અરધા કલાકમાં હું દિવાંજ પાછો રહે. હવે કાંઈની
શીકર જેવું નથી. એવનનું ‘ હાટ ’ ઘણું સારી રીતે ચાલે છે.”

પ્રકરણ ૩૪ સું.

“ હું પઈસાનો પુંજરી નથી, પન પ્યારનો
પુંજરી છઉં.”

“ એ શું બનાવ બનિયો પંમ્પા, કે ગુલાંએ એકાએક ચીસ
પાડી?” લવજીએ શામરાવનાં ગયા પછી તુરતજ પંમ્પાને પુછ્યું.

“ તે દાહારે રાતના ગાંધી શેઠ ખાઇ પીઇ, હસી-મેલીને માત્ર
ઉપર સુવા ગીયા, ‘ ને હું ગુજાણું સાથ નિચે દિવાંખાનામા વાતે
બેઠી’તી. હમુનેખી ઉંધ નહિ આવી, તેથી બેસી વાતો કરતાં’તાં.
સાડા અગીઆર કે બારને સુમારે-હમો સુવા જવાની તઇયારી
કરતાં’તાં, તેવામાં ગાંધી શેઠ ઉંધાડે માથે, ‘ ને ઉંધાડે પગે,
હાથમાં એક કાગળનું ‘ પાડીટ ’ લેઇ, એક ચોરની માફક
તેવનને ધીમે ધીમે ઉપરથી નિચે ઉતરી આવતા હમોએ
જોયા !’ પંમ્પાએ વાત કરવા માંડી.

“ કાગળનું પાડીટ ?” એ બોલ સાંભલતાંજ લવજી
અમક્યો, અને ફલી તો ફિકકોજ પડી ગયો.

“ દિવાંખાનામાં આવી ગાંધી શેઠે તે કાગળ ટેન્ન ઉપર
બતી આગલ ખુલ્લું કરી મુક્યું.” પંમ્પાએ પોતાની વાત આગલ
ચલાવી. “ ગુલાખાંનુંએ તે કાગળ ઉપર તજર કાઢી,

‘ને એક મોટી ચીસ પાડી, ગાંધી શેઠના પગ આગલ બેહોશ થઈ ટુટી પડ્યાં. ગુલાબાનું માથું ગાંધી શેઠના પગ ઉપર પડ્યાથી તેવન ઝપટી ઉઠીયા, ‘ને તુરતજ ગુલાબાનું આંગ ઉપર પટકાઈ પડી તેજ વખત તેવન ગુજર પામીયા.”

“‘ને પેલું કાગળનું પાકીટ!” ફલી અને લવજી બંને જને પંમ્પાને અધીરાઈથી પુછ્યું.

“તે પાકીટમારી પાસે છે. આએ રહ્યું તે.” પંમ્પાએ પોતાના ગળવાંમાંથી તે ‘પેકેટ’ કાઢી લવજીને સ્વાધીન કાઢ્યું.

હવે ફલી અને લવજી ધણીજ ઇન્તેજારીથી તે દસ્તાવેજ વાંચવા લાગ્યા. ફલીને તે દસ્તાવેજ વાંચ્યાથી એક વિજ્ઞાનીના ઝટકા લાગ્યો હોયે, તેમ તે ચમક્યો, અને લવજીની અભયખીનો તે પારજ રહ્યો નહિ.

“તું જાણેછ પંમ્પા, કે આએ દસ્તાવેજમાં શું છે?” લવજીએ પંમ્પા તરફ કરડી નજરે જોઈ પુછ્યું.

“જી હાં.” પંમ્પા બોલી. “એ દસ્તાવેજ પરથી માલમ પડેછ, કે અનારકલી ગાંધી શેઠના આસરા હેઠલ રહતી‘તી, ‘ને તેની દીકરી અનારકલી તે ગાંધી શેઠનું ફર—

“બોલ. બોલ. અચકવાના કાંઈ જરૂર નથી પંમ્પા.” ફલીએ દાંત પીસી કહ્યું.

“ગાંધીભણે અનારકલીને લખી આપેલું આ લખત અનારકલી પાસથી ખશર ખરાસ લેઈ ગીયો‘તો.” પંમ્પાએ નવી વાત ઉઠી.

“વારૂં! પછી? ખીજું શું?” ફલી પોતાનો ગુસ્સો દાખોને બોલ્યો.

“ફલી, એમ ઉસકેરધ જવામાં સાર નથી.” લવજીએ ફલીના બોલવાની ઢપ સાંબલીને કહ્યું. “આએ છોકરીનો એમાં વાંક નથી.”

“લવજી, હું પેહલ્લેથીજ એ છોકરીની વિરૂધ હતો.” ફલી બોલ્યો. “ગુલને મેં ઘણી મરતબે કેલ્યું ‘વું, કે તેની હાજરી આએ મકાનમાં મને ગમતી નહિ હતી. આએ દસ્તાવેજનો ભરમ જે આજ સુધી છુપો હતો, તે હવે જાહેર થશે. હોટ બાહાર તે કોટ બાહાર. કોન ઉપર ભરોસો તમે રાખી શકશો? હવે એ ભેદ જલવાવો મુશ્કેલ છે. અફસોસ! ખરી વાત છે કે અસરાફસે ખતા નહિ, ઔર કમજતસે નફા નહિ.”

“તમુને ગભરાવાનું જરાખી કારન નથી ફલી શેઠ.” પંખા નરમ અવાજે બોલો. “અસરાફેથી ખતા થતીજ નથી. કમજતોથી કમજતીજ થાય છે, અને અસરાફેથી હમેશાં બલાષ્ટજ થાય છે. હું એક અદના ચીજ છેઉ. મારી સાફ તમુને ગભરાવાનું જરાખી કારન નથી. ગુલબાંનુએ મારી ઉપર મોટી મેહરબાની કીધીછ. મને તેવને વાંચતાં-લખતાં શીખવીછ. કામાટી પુરા જેવી ગંધીલી ‘ને ગલીય વસ્તીવાલાં અધમ ધાંમમાથી મને બાહાર કાઢારી, પાપમાં કુખી મરતી બચાવી, આજે આવી હાલતે મને પોહોચારી, તેથી આએ જાંદગી તેવનને આભારી છે. મારા જેવી એક મુફલસીનો ભવ, આએ ફુનીયામાં જેને સુધારી સફલ કીધો, તેવન તરફ શું હું હવે નિમખદરામ બનસ? જરા માફખી સાંબલો સાહેબ, હું તેવી નથી. ફલી શેઠ મને માફ કરો તો હું બોલું. સાંબલો સાહેબ, મારી જે દયાનત ધુરી હોતે, તો આએ કાગજના

પાકીટની હસ્તી હું કબુલજ શું કાંમ કરતે? મેં તે વાંચી લીધું'છ. પન તેનો કરસેખી ઉપીયોગ હું કરનાર નથી. ગુલબાંનુના બલાં કાજેજ તેનો ઉપીયોગ હું કરનાર નથી. ફલી શેઠ, આએ જગમા માથુકોને આશક બણાખી મલે; આશકોને માથુકો બણીખી મલે; નીરબનીયાને ધન બણીખી મલે; બાધઓને બેહનો બણીખી મલે; દીકરાઓને કદાચ માતાઓ બણીખી મલે; તપ કરતા સાધુઓને ખુદાખી મલે; પણ આએ જગમા, 'ને હવે પછીના જનમમા આએ ગુલબાંનુ જેવી ખીજી ગુલબાંનુ મને કદીખી નહિ મલશે. તાહારે સાહેબ, તેવી ગુલબાંનુ તરફ હું બેવફા થાઉં? એ બનેજ કેમ?

“એકજ જવાબ દે, ‘ને તું તારે કાંમે જા.’” ફલીએ ધીમે અવાજે કહ્યું. “અનારકલી સાથે તારી શું સગાઈ?”

“ખુદા શાએદ છે, તે હું ખિલ્કુલ જાણુતી નથી.” પંમ્પાએ ટુંકો જવાબ દીધો. “મને તેનો જરાખી ખિયાલ નથી. હવે હું તમારી રજા લેઉં'છ.”

“જા, મને તારા બોલવા ઉપર પુર ખતબાર છે.” ફલીએ પોતાના વિચારો પંમ્પાના બાબમાં ફેરવી નાંખી કહ્યું. “પન સાંબલી લે, આએ હસ્તાવેજના બાબમાં જો તું કંઈખી જાણુતી હોએ, તો આજથી તે ખિલ્કુલ તું બુલી જજે.”

પંમ્પાએ પોતાના દીલનો ઉબરો બાહાર કાઢી પોતાની ઇમાનદારી અને એકીનદારી વિશે ફલીબાઈ તથા લવજની ખાતરી કરી આપ્યાથી, તેનાં બરાબ રેહલાં દીલને હવે રાહત થઈ.

“એટલું તો હવે નકકી થયું, કે પંમ્પા પોતાની હસ્તીથી ખિલ્કુલ બેખબર છે.” લવજએ વિચાર કરી જણાવ્યું.

“અનારકલીની તે દીકરી થાયછ, એ વાતથી તે બિલ્કુલ બેખબર લાગેછ. એખી એક ભરમ રેહી ગાંથો. અનારકલીની પંખા દીકરી થાયછ, એ ખીના પંખાથી છુપાવવાની રમજાનને શું જરૂર પડી હશે?”

“બેમાંથી એકને કાંઈખી વળુદ ભરીયું કારણ મલીયું હશે.” ફલીએ જવાબ દીધો. “ગાંધીભણએ તેમ કરવા રમજાનને લાલચ આપી હોએ, યા તો ગાંધીભણ ઉપર વેર લેવાની નીચ મતલબથી રમજાનને હાથે કરી પંખાને આડે રસ્તે ઉતરવા દીધી હોએ, ‘ને પંખાની પુરી ખરાખી થવા બાદ, ગાંધીભણને રમજાન બેશક જાણ કેહતે, કે ‘જો, જેવી રીતે મારી દીકરી અનારકલીની તે ખરાખી કાઢી, તેવીજ તારી દીકરી પંખાની મેં ખરાખી કાઢી.”

“એ અટકલમાં બેશક મને ધણું વળુદ લાગેછ.” લવજાએ ફલીને ટેકો આપ્યો. “આએ છોકરી પોતાના મા-બાપના નામ નિશાનથી બેખબર રેહીછ, એખી ઠીકજા છે.”

“તાહારે હવે બેહતર તો એ છે, કે મરનારનું વીલ જેમ બને તેમ જલદી વાંચીએ લવજા.” ફલીએ પોતાનો વિચાર જણાવ્યો.

“મારોખી એજ વિચાર છે.” લવજાએ જવાબ દીધો.

“હું પોતે એક એકઝીક્યુટર છેઉં.”

“‘ને ખીજું કાન છે?” ફલીએ સવાલ કાઢ્યો.

“ખીજો તું પોતે, ‘ને ત્રીજો ડાકટર શામરાવ.” લવજાએ ખુલ્લો સો કાઢ્યો.

“તાહારે તો આપણુ બે જન મલી વીલ વાંચી ફક્ત.” ફલી બોલ્યો. “ચાલો એવનના રમમા જાએ.”

ગાંધીભષ્ણના રૂમમાં જવા આગમ્ય ફક્ત એ પેદદલાં ગુલાંની તબિયત વિશે પોતાની ખાતરી કીધા બાદ, તે લવજ સાથે ગાંધીભષ્ણના રૂમમાં જઈ તેવનની ટેબલનું ખાનું ઉંધાડી, બંને જન તે માહેલાં કાગળે તપાસવા લાગ્યા, અને એવી રીતે તપાસ કરતાં ફક્તના હાથમાં એક કાગળનું ‘પાકીદ’ આવ્યું. ફક્ત તે જોતાંજ અજબ થઈ બોલ્યો :—“એ વલી આએ શું છે? આએ પેકેટ ઉપર શું લખ્યું છે?” :—

“મારું કનફેશન !”

“ખરેખર !” લવજ બોલી ઉઠ્યો. “મારું કનફેશન? જોઈએ! હરફ તો બેહસ્તીનાજ છે? ત્યારે હવે દાદરના ખુનનું ખરું સેવટ અંતે જાહેર થશે. આએ કાગળમાં ગાંધીભષ્ણને જો ખરું કનફેશન કીધું હશે, તો દાદરના ખુનની તમામ વિગત એમાં લખાણથી મરનારે દરશાવી હશે. આપણ ત્રણે એકઝીક્યુટરો આ કનફેશન વાંચિયા બાદ, એ કાગળને નાશ કરશું.”

“એ વિચાર બેશક સારો છે.” ફક્ત એ જવાબ દીધો. “ગાંધીભષ્ણ તો મરી ગીયાજ, એટલે કાયેદાની ચુંગાલમાંથી તેવન છુટી ગીયાજ. પણ ડાક્ટર શામરાવને એ વાત જણાવવાનું કંઈ કારણ નથી.”

“ડાક્ટર શામરાવે એ બિનાનો કેટલોક ભાગ આપણી આગમ્ય, ગુલની બેલાંન હાલતમાં તેણીને બડબડતાં સાંભલીઓળી હોશે.” લવજ એ જવાબ દીધો. “વાસ્તે શામરાવના કરતાં તો ખાનસાહેબ જહાંગીરશાથી એ વાત છુપાવવી જોઈએ.”

“જહાંગીરશાહ?” ફક્ત એ વાંધો લીધો. “લવજ, એમ

ના કરતા. આએ કનફેશન વાંચિયા પછી જહાંગીરશાહના કિમતી વિચારો આપણને ધણાજ કામના થઈ પડશે. વલી પેલા પેસુ પોમેટમ ઉપર તેની નજર” —

“હા. એ વાતખી ખરી છે.” લવજીએ પોતાની ભુલ જોઈ ટુરતજ હજત છોડી. “પન આએ શું ખરી વાત છે, કે તે પારસી થોડા દાહડાની વાત ઉપર, મોડી રાતે ગાંધીભઈની મુલાકાતે આવી ગીયો‘તો?”

“હા.” ફલીએ જવાબ દીધો. “ખુદા જાણે તેને ગાંધી-ભઈ સાથ શું કામ પડીયું હોશે, કે મોડી રાતે છેક મુંબઈથી મેહેમ સુધી આયો?”

“મને લાગેજ, કે ગાંધીભઈને ખરસેદની પુઠે ભમતો પેસુ પોમેટમે જોયો હોશે, ‘ને તેથી તે બિના જહેરમા લાવવાની ગાંધીભઈને ધમકી આપી, તે પછસા કહડાવવા આયો હોશે.” લવજીએ પોતાની અટકલ જહેર કીધી. “મારી અક્કલમા તો એમજ આવેજ, ‘ને તે હમના સામેત થશે. જરા સચુર કર ફલી; ગાંધીભઈની ચેક-થુક જોતાં તે જણુઈ જશે.”

લવજીએ ટેબલના ખાંણામાથી ગાંધીભઈની ચેક-થુક શોધી કાહડી તેના દરેક “કાઉન્ટર” તે બારિકાથી તપાસતાં બોલ્યો:— “જોઇએ છેલ્લો ચેક મરનારે કેનને આપિયોજ?”

લવજીએ આખી ચેક-થુક તપાસી. મરનારે નાંહની મોટી રકમો જે જે લોકને આપી‘તી, તે સરવેના જુદાં જુદાં નામો વાંચ્યા બાદ, એક છેલ્લો “કાઉન્ટર” લવજીને બિલકુલ કારો માલમ પડ્યો.

“આએ રેહ્યો તે ચેક.” એક કારો કાઉન્ટર દેખાડી લવજી બોલ્યો. “કાઈને એક ચેક આપીયોજ ખરો, પન કાઉન્ટર

ઉપર કંઈથી લખીયું નથી. મને લાગેજ, કે એજ ચેક પેસુ પોમેટમને આપેલો છે.”

“ તાહારે હવે તેનું કેમ ?” ફલીએ સવાલ કીધો. “ તેમ જો હોશે, તો તે ચેક વટાવી અતીયાર આગમજ તે મુંબઈથી નિકલીખી ગીયો હોશે ?”

“ કદાચ ચેક તેણે વટાવિયો હોય, પન હું નહીં ધારતો, કે તે મુંબઈ છોડી ગીયો હોય ?” લવજીએ પોતાનો વિચાર જણાવ્યો. “ સખબ ખાનસાહેબ જહાગીરશાહનુ કેહવું એવું છે, કે ખસરનુ ખુન કરનાર પેસુ પોમેટમ પોતે છે, એટલે તે કંઈ પેસુ પોમેટમને આસાંતીયા મુંબઈ છોડી જવા દીએ નહિ.”

“ તમે હવે અટકલ કરવાની મુઝી દેઈ વીલ વાંચો તો એહતર લવજી ?” ફલીએ અધીરો બની કેહ્યું,

“ પન વીલમાં જો કંઈ બિજુજ લખેલું હોશે, તો—”

“ હું સમજીયો. વીલમાં ગાંધીભઈએ પોતાની દોલત કાઢી બીજને સપુરદ કીધી હોયે, એમજ કેની ?” ફલી બોલ્યો. “ લવજી, જો તેમ હોય તો હું વીલની તેજ કલમ પરમાણે ચાલવાનો. ગાંધીભઈએ જો વીલમાં પંચપાના કે અનારકલીના નામ ઉપર પોતાની દોલત ચઢાવી હોય, તો હું તે વીલ પરમાણે ચાલવા બિલકુલ રાજી થવશ. હું ગુલન એક ખોટો પછસોખી તેમથી આપવા ના પાડશ. લવજી, હું ગુલને પછસા ખાતર પરણીયો નથી, એટલે વગર પછસે ગુલ સાથ પરણવા હું રાજી છેઉ. હું પછસાનો પુંજરી નથી, પન પ્યારનો પુંજરી છેઉ. પછસા પર પરણેલાઓ વગર પ્યારે દુખી થાયજ; પન પ્યાર પર પરણેલાઓ વગર પછસે પન સુખી ને ખુશી રહેજ. “Oh ! It is better to be unhappy with one

we love, than to be happy with one we love not.” “જેની ઉપર પ્યાર દોડે નહી તેની સાથ પરણી સુખી થવાના કરતા, જે ઉપર પ્યાર દોડે તે સાથ પરણી દુખી થવું બહુ.”

પ્રકરણ ૩૫ સુ.

“ઓવર-કોટ.”

હવે ગાંધીભણનું કનફેશન વંચાય છે. ગાંધીભણનું વીલ વાંચવા આગમય તેનું કનફેશન વાંચવાનું ગાંધીભણના ધુંધી એકઝીક્યુટરોને વધારે અગત્યનું લાગવાથી, ડાક્ટર શામરાવની તેમજ ફલીભણની ખાએશ મુજબ, લવજીએ ખાનસાહેબ જહાંગીરશાહને તેડી મંગાવ્યા.

એકઝીક્યુટરોની મિટીંગ મહ્યા પછી લવજીએ શરૂ કરીધું :—“ડાક્ટર શામરાવ, મરનાર ગાંધીભણએ તમને પોતાના એક એકઝીક્યુટર તરીકે નેમેલા હોવાથી, મે તમને તુરતજ તેડાવિયાછ, સખખ હમો મરનારનું વીલ વાંચવા માંગીએ છેછયે.”

“ખરેખર ?” ડાક્ટરે ડોકી ધુનાવી. “પન બીજા એકઝીક્યુટરો કોન છે ?”

એક તો તમે ; બીજા મી૦ ફલીભણ ‘ને ત્રીજો હું પોતે.” લવજીએ જવાબ દીધો.

“આએ સાહેબ કાણુ છે ?” ડાક્ટર શામરાવે ઇન્સપેક્ટર જહાંગીરશાહ, જે લવજીના બોલાવ્યાથી આવ્યા હતા, તેવન વિશે સવાલ કરીધો.

“એ શેઠને તમે નથી પિછાનતા ?” લવજીએ જવાબ

દીધો. “ જહાંગીરશાહ ? ઇન્સ્પેક્ટર જહાંગીરશાહ ? ”

શામરાવે જહાંગીરશાહનું નામ તેમના કામના વખાણ સાથે સાંભળેલું હોવાથી, તેવણને જોઈ તે ખુશી થઈ બોલ્યો:—
“ ઓહો ! ખાનસાહેબ જહાંગીરશાહ ! માફ કરજો, મેં આપને ઓળખીયા નહીં.”

“ એમાં શું મોહટી વાત છે.” જહાંગીરશાહે જવાબ દીધો. “ દરએક આદમીએ શું દરએકને ઓળખવાની જરૂર છે ? હું કંઈ મારે માટે નથી કેહતો, પણ કેટલાંકાના બેગ્ગમાં એવોજ ધકારો બરેલો હોય છે, કે તેઓ માતમર હોવાથી, યા ગાડી ઘોડે ફરતા હોવાથી, તેઓને દરએક ઓળખવાજ જોઈએ. જાણે દુનીયામાં વસ્તાં લોકો તેઓનેજ ખાતર પેદા પડેલાં છે ? ”

“ મી. જહાંગીરશાહ વાજખી બોલેછ.” લવજીએ જવાબ દીધો. “ જે બેવકુફો એવું ગુમાન રાખતા હોય, ‘ ને જેઓ સરવેમા પોતાને ઓળખાવવા ઇનતેજર હોય, તેઓએ પેહલાં નમનતાઈથી સરવેને ઓળખવા જોઈએ, ‘ ને એક વખત પોતે ઓળખાયા પછી, હમેશ સરવે સાથે લાએકી ‘ ને ભલાઈ કરવી ધટેછ.”

“ હવે હું ધારૂં, કે આપરે આપર કામ ચલાવિયે.” ફલીબધએ લવજીને ઇશારો કીધો.

“ હા. જે કાંમ કરવા આજે આપણુ સાથે મલિયાઈ તે હવે શરૂ કરશું.” લવજીએ રીત પ્રમાણે મિટીંગનું કાંમ શરૂ કીધું. “ હું ધારૂં, કે પેલાં દાદરના ખુનવાલા મુકદ્દમાની વિગતથી આપને સરવે જાણીતા છેછયે.”

“ પણ તે બાબતને ગાંધી શેઠના વીલ સાથે શું નિબળત

છે, મી० લવજી ?” ડાક્ટરે સવાલ કીધો, અને જહાંગીરશાહ પ્યાનથી સરવે તકરાર સમજવા લાગ્યો.”

“ કંઈજ નહિ.” લવજીએ જવાબ દીધો. “ વીલ સાથ તે બાબદને જરાખી નિસખત નથી, પન ગાંધી શેઠને તે ખુન સાથ કંઈ સેહજ સાજ નિસખત હતી.”

ડાક્ટર શામરાવ આ સખુનો સાંભલી વિચારમાં પડ્યો, સખખ ગુલાબે તાપની ખિમારીમાં ગાંધીભદ્ર વિશે એવીજ કિસમનાં બડકાવનારા બોલો બોલતાં તેણે સાંભલેલા હોવાથી, તે બોલો ઉપર હવે તેનું પ્યાન ખેંચાયું.

“ તમે શુ બોલોછ મી० લવજી ?” શામરાવે પોતાની ખુરસી આગલ ખેંચી પુછ્યું. “ એ કેસ સાથ ગાંધી શેઠને કેવી નિસખત હતી ?”

“ તે તો જાંહાં સુધી તેવનનું લખેલું કનફેશન આપરે વાંચિયે નહિ, તાંહાં સુધી કંઈ કેહવાએ નહી.” લવજીએ જવાબ દીધો.

“ કનફેશન ?” કનફેશન બોલ સાંભલી જહાંગીરશાહ ટુરતજ બોલ્યો. “ માફ કરજો. મહરથો મારાથી જુલ થઇજ. મને આ મિટીંગમાં બેસવાનો હક મલ્યોછ ખરો, પન મને બોલવાનો હક નથી મલિયો ; છતાં મારાથી બોલાઈ ગયુંજ. કનફેશન વિશે હમના મી० લવજી કંઈ બોલયા ?”

“ હા.” લવજીએ જહાંગીરશાહ તરફ નજર ફેરવી ફરીથી કહ્યું. “ કનફેશન. મી० જહાંગીરશાહ, પેસુ પોમેટમને ખસડ ખરાસના ખરા ખુની તરીકે પકડવાની તમારી ગણતરીનુંખી સેવટ હવે આવી જશે, સખખ હવે ખરો ખુની આપણુ જલદી સોધી કાઢશું.”

“સોધી કાઢાડશું?” જહાંગીરશાહ મજાકમાં બોલતો હોય, તેમ પોતાની આંખો મલકાવી બોલ્યો. “અરે સોધી કાઢાડીયો કરી કેહવો. તમે તો કનફેશન વાંચિયા પછી ખસરના ખરા ખુનીને સોધી કાઢાડશો, પન મીં લવજી, સેવક તો તે ખુનીને કાઢડી સાથે લેઈ આવેતો છે. તમે તમારું કામ ચલાવો.”

“ને તે ખુની કાન મીં લવજી?” શામરાવે લવજીને સવાલ કીધો.

“મરનાર ગાંધીભઈ પોતે.” લવજીએ ટુંકા જવાબ દીધો.

જહાંગીરશાહ હસી પડી, ખુરસી ઉપર અધેલાઈ પડ્યો, અને શામરાવ ચમકી ઉઠી કાંઈ બોલવા જતો હતો, તેટલાં જહાંગીરશાહે તેનો હાથ પકડી, તેને બેસાડી દેઈ સલામ કીધો :—

“શું ગાંધીભઈ પોતે પોતાના કનફેશનમાં એમ લખેજી, કે તેવને ખસર ખરાસનુ ખુન કીધું હતું?”

“પન એટલી બધી ગડબડનું શું કામ છે?” ફલી બોલ્યો. “કનફેશન વાંચી ખાતરી કરો.”

“કનફેશનમાં એમ લખિયુંબી હોય, કે મરનારે પોતે ખસરનું ખુન કીધું હતું. તો પન હું તે માનું નહિ.” જહાંગીરશાહે હજીત કીધી. “તેમ લખવાનું તેવનને કંઈ કારણુ મલિયું હોય, યા તો—

“યા તો—તેવનના મગજની હાલત બગડેલી હોય.” શામરાવે ટેકા આપ્યો.

“બધી વાત રહી, આપરે કનફેશન વાંચી સેવક ઉપર આવિયે.” લવજીએ સલાહ આપી.

“સખર, એકજ મિનીટ સખર કરો.” જહાંગીરશાહે પોતાની જાંઘ હેઠલ દાબેલું એક કાગજમાં વિટાળેલું બંડલ

કાઢડી કહ્યું. “જો તમારૂં કેલવું ખરું હોય, તો પછી આએ બંડલનું શું?”

“એ શું છે?” ફલીએ પુછ્યું.

“જુવો! એ બંડલમાં ખસરૂં ખરાસનો ઓવર-કોટ છે.” જહાંગીરશાહે બંડલ ઉઘાડી તેમાંથી એક ઓવર-કોટ કાઢડી સરવેને દેખાડી કહ્યું. “રાજબખ ટાવરની પાસેના બાગમાં, દરીઆ આગલની બાજુ પર આવેલાં એક ઝાક ઉપરથી, મને આએ કોટ મલિયોછ.”

“તાહારે શું ગાંધીબખએ”—

“વલી એજ કોટના ખિસામાંથી એક નાહલી જેવી કલોરોફોર્મની બાટલી પન મને મલીછ. જુવો આએ રહી તે.” જહાંગીરશાહે એક નાહની બાટલી તે ઓવર-કોટના ખિસામાંથી કાઢડી સઘલાઓને દેખાડી કહ્યું. “એ બેહોશ કરનારી દવા ખુનીએ “કમ્પ” કમ્પનીમાંથી લીધી‘તી. તેનું લેખલ બાટલી ઉપર હજી લગાડેલુંજ છે. મેં કમ્પને તાંદાંથી ખબર મેલવીછ, કે તે ખરીદનાર કેન હતો.”

“કેન હતો વાર?” ફલી અને લવજ એકઠી વખતે અધીરાઇથી બોલી ઉઠ્યા.

“પેસુ પોમેટમ!” શામરાવે જવાબ દીધો.

“નહિ. પેસુ પોમેટમખી નહિ, ‘ને ગાંધીબખખી નહિ. કલોરોફોર્મ’ ખરીદનાર ખસરૂં ખરાસ પોતે હતો.” જહાંગીરશાહે જવાબ દીધો.

“ખસરૂં ખરાસ.” સઘલાઓ અજબ થઇ બોલ્યા.

“હા. ખસરૂં ખરાસ પોતે.” જહાંગીરશાહે પેલો ઓવર કોટ પાસેના સોફા ઉપર મુકતાં જવાબ દીધો. “મેં આઉન્સ

કલોરોફામ કેમીસ્ટે ખસરને ડાક્ટરની ચિડી વગર આપના ના પાડી, તાહારે ખસર ખરાસે એક સાક્ષી રજુ કીધો હતો.”

“ને તે સાક્ષી કાન?”

“તે સાક્ષી પેસુ પોમેટમ,” જહાંગીરશાહે જણાવ્યું. “પેસુ જણુતો ‘તો, કે ખસર કલોરોફામ સાથે લેખ ફરેજ, તેથીજ તેને ખુન કરવાની લાલચ થઇ.”

“ઠીક છે, ઠીક છે.” લવજીએ જહાંગીરશાહને એક આડકતરો સવાલ કીધો. “પન કલોરોફામ પોતાની સાથે લેખ ફરવાનું ખસરને શું કારન?”

“હા જી.” જહાંગીરશાહે લવજીને જવાબ આપ્યો. “તે તો ખસર પોતે જાણે, ‘ને જે તેને પુછી ખુલાસો મેલવે, તે જાણે?”

“હું ખાતરીથી કેહું છું, કે પુત્રીસ જો પેસુને ‘પ્રોસીક્યુટ’ કરે, ‘ને હું જો પેસુનો ‘ડીફેન્સ’ કરું, તો જહાંગીરશાહ, તમારી આટલી દલીલો છતાં, હું પેસુને સેસનમાંથી છોડવી લેખ જાઉં.” લવજીએ બાર મુકી કહ્યું. “એ તે કંઈ ખુનના પુરાવા કેહવાયે જહાંગીરશાહ? પેસુએ ખસરનું જો ખુન કીધું હોય, તો પાછલથી તે ગાંધીભષને શું કાંમ મલવા આવે?”

“બાવા માફ કરો.” જહાંગીરશાહે કંટાળીને જવાબ દીધો. “હંદર ‘ને ખીલાડી વચ્ચે જેવું વેર હોયછ, તેવું વેર, હા અને ના વચ્ચે હમેશ વસેછ. વારતે તમે કનફેશન વાંચો, એટલે ખાતરી થશે.”

“ખરાબર છે. લવજી. તમે કનફેશન વાંચવું શરૂ કરો.”

શામરાવે જહાંગીરશાહને ટેકા આપ્યો, ‘ને લવજીએ મરનાર ગાંધીભષનું કનફેશન વાંચવા માંડ્યું.

પ્રકરણ ૩૬ સું.

ગાંધીભઘને ગંભીર એકરાર.

“સને ઓગતીસો—ના જુન માસમાં, મુંબઈમાં દાદર અને નાએગામના રસ્તા વચ્ચે, એક બાડુતી વિક્ટોરીયા અંદર, જે પારસીનું ખુન થયું હતું, તેની ખરી બિના લોકોના જાણવામાં આવે, એવી મતલબથી મેં મારો આગે ગંભીર એકરાર લખી કાઢ્યો છે, જે બોલે બોલ ખરો છે, એવું માનવાને જે કાષ્ટ આ લેખ વાંચે અને સાંભલે, તેને હું નમનતાઈ સાથે અરજ કરું છું.”

“દાદરવાલાં ખુન સાથે નહિ, પણ ખુનવાલી બાબદ સાથે મને ઘાડો સંબંધ હતો; પણ મારા એ સંબંધ વિશે લોકોને કસ્સોખી શક કે સંદેહ નહિ હોવાથી, એક ભક્ષતાજી નિરદોશ અહસ્થ ઉપર એ ખુન વિશે જાસ્તી ગુજરી હતી. મારા જમણ ફલીમણ ઉપર ખશર ખરાસના ખુનનું બોહતાંન અગરજો પુલીસે વગર વિચારે, અને વગર તલાશ કરવે મુકી તેને પરહેજ કીધો નહિ હોતે, તો હું કદીખી આ ગંભીર એકરાર લખતે નહિ. પણ મારા જમણ ફલીભઘને ઇનસાફ આપવા ખાતર, તેને મુંબઈની વસ્તીમા અને પારસી કામમા નિરદોશ જાહેર કરવા ખાતર, તથા જે માન અને ઇજ્જત તે હાલ પોતાના દોસ્તો અને વખાણનારાઓમાં મેલવે છે, તેમા વધારો થાયે એવાં હેતુથી, મેં આગે માર “કન્ફેશન” લખ્યું છે.”

“ફલીભઘ જો કે ખુનના અપરાધમાંથી જયુરીના એક મતે નિરદોશ ઠી છુટી મયો હતો, તોપણ મારી તરફ

તેની બદલાયેલી ચાલચલનથી મેં જાણી લીધું હતું, કે ખશર ખરાસના ખુન વિશે તે સરવે કાંઈ જાણતો હતો. દાદરવાલા ખુન સાથે મને ધાડો સંબંધ હોવાથી, મને મારા પોતા વિશે લાંબાણુથી લખી સાબેત કરી આપવું છે, કે એ ખુનવાલી બાબદ સાથે મને કેવી રીતની નિસબત હતી.”

“મારા મુતા પછી ઇનસાફની નેમ જળવવા ખાતર, જો આ મારું કનફેશન જાહેર કરવું પડે, તો તેમ કરવાની પુર છુટ હું મારા એકઝીક્યુટરોને આપું છું. પણ બનતાં સુધી કાંઈને ખાતર નહિ, તો મારી પ્યારી દીકરી ગુલબાનુને ખાતર, એ બિના જો જાહેરમાં નહિ આવે, તો વધારે બેહતર.”

“હું મારું કિસમત અજમાવવા પેહલ વેહલો સને અદારસો—ના સાલમા અમદાવાદથી મુંબઈ આવ્યો હતો. મુંબઈ આવી મારી ગુજલ મુજબ, અને મારો વેપારી અક્કલ પ્રમાણે મેં મારો વેપાર વનજ ચાલુ કીધો હતો. મારો સેતારો તે દાદરની મેહરથી ચમકવા લાગ્યો, અને હું જેખી કાંમ હાથ ધરતો, તે પાર પડતું હતું. મારા ફતેહમંદ સિતારાની ચાલથી, હું દોલત, માન, અને ઇજ્જતનો માલેક થયો હતો. દોલત અને દેહના સુખની સાથે, પરવરદેગારે મને સંસારનું સુખખી બહેલું હતું, એટલે મને કાંઈખી રીતની ફરીયાદ કરવાનું સેહજખી કારણ નહિ હતું.”

“પણ સુખ અને દુઃખનો જોડો હમેશ સાથેજ રહે છે. દિવસ પછી જેમ રાત પડે છે, તેમ સુખ પાછલ દુઃખ પણ ચાલવુંજ આવે છે.”

“કમનસીબના જોરે મારી ખુશી ખુરમી અને રંગરાગમાં લાંગ પડીયો; અને તેજ દિવસથી મારી ગમગીની શરૂ થઈ.

તે રંગનો નાશ મારી માનીતી અને વફાદાર મોહોરદારના મરણથી થયો, જે પોતા પાછલ પોતાનીજ સીકલની એક સૂંદર નકલ—મારી હેતવંતી અને ફલાગરી દીકરી—ગુલને વગર માદરની કરી તવલતી મુકી ગઇ.”

“મારી ખુશી ખુરમી, મારી મોજ મગ્નહ, અને મારાં સુખનું સેવટ આવ્યું. રંગરાગ અને ગાન તાન મારાં મકાનને માહેતમ સમાન લાગ્યાં. વાડી-ગાડી, ખાના-પીના અને દોસ્તોની દીલબરી, એ સરવે તજ, મેં એકાંતમાં વસવાનું પસંદ કીધું.”

“પણ જનમથી જે મોહલો ખવાસ, તે એકાંતપણામાં કદીખી રીજતો નથી. લાંબે વખતે મારા દોસ્તો અને રશીકાની જીદને તામે થઇ, સેવટે મેં પાછી મારી કરમાએલી તખિયતને ખિલવવા, અને મારી ગમીને દુર કરવા, હું પાછો તેઓ સાથ બેલાઇ કરવા લાગ્યો.”

“એજ વખતના અરસામાં, અનારકલી નામની એક વખણાએલી પંજાબી નાએકણુનો પહેલબહેલો નાય, મારા રશીકાએ, મને રિજવવા માટે, મારી ચોપટ કલખમાં કરાવ્યો. અનારકલીને મેં પેહલી ત્યાજ જોઇ હતી. તે જો કે રંગે સાંમલી હતી, પણ તેના ચેહરાનો ઘાટ કોઇનુંખી ધિયાંન ખેંચે, તેવો હતો. તેની આંખોમાં કંઇ એવી શક્તી હતી, કે કોઇખી આદમીની નજર સાથ જો તેણીની નજર મલતી, તો તે તેના ઉપર મોહી પડી, તેણીને વશ થઇ જતો હતો.”

“પેહલી નજરે જોતાં અનારકલીએ મારાં ધિયાંન ઉપર જો કે જખરો છાપ મારિયો હતો, છતાં તે મને એટલી બધી મમી નહિ હતી. પણ રફતે રફતે હું તેની જાળમાં સપડાતો

ગયો. અને સેવટે તે મને ઝેટલી તો વાહલી થઇ પડી, કે તેણીની પ્રિતમાં, હું દિવાના જેવો થઇ ગયો.”

“અનારકલીની પ્રીતમાં અંતે હું ફસિયો. મારી હાલત હું જીલી ગયો. મારી ઇજ્જત અને મારા દરજ્જાની મને કાંઈખી ફાંમ રહી નહિ; લોક મારે માટે શું બોલશે તેનાખી મને દરકાર રહી નહી, અને મારું સર્વસ્વ વિસારી મેલી, હું રાત દાહડો અનારકલીની સંગતમાં પડ્યો.”

“ઇનસાફને ખાતર મારે કેહવું જોઈએ, કે અનારકલી જો કે ધંધે એક નાએકણુ હતી, પણ તે ખરી ઇજ્જતદાર, અસમતવાલી, અને એક કલાંક વગરની ઓરત હતી. તેની મારમજાન પોતાની દીકરી ઉપર એવી તો કરડી નજર રાખતી હતા, કે તે કાંઈ સાથ તેણીને વાત તો શું, પણ નજર મેલવવાં વટિક દેતી નહિ હતી. એક કલાકખી તે પોતાની નજર આગલથી અનારકલીને દુર કરતી નહિ હતી.”

“હું કમનસીબની સરજત ઉપર હિનપસ્તીનું ‘સીલ’ પડી ચુક્યું હતું, અને તે ઉપર બદનામીની મોહરનો છાપ લાગુ પડેલો હતો. હું અનારકલીના પ્યારમાં પડી ચુક્યો હતો. મારો પ્યાર અનારકલી તરફ કેવો અને કેટલો હતો, તે વિશે કંઈ પણ અતરે લખાણુ કીધા વગર હું જણાઉં છું, કે મેં અંતે મારી પ્રિતની અગત યુગવવા, મારાં જરના જોરે, રમજાનને મે મારા હાથમાં લીધી, અને તેની ખુબસુરત દીકરી અનારકલીને મે મારા આસરા હેઠલ રાખી. એક પરણી ઓરત જેવાં સરવે સુખેથી તેણીને નવાજવાની, અને લાખો લાડોમાં છુપી રીતે રાખવાની સેંકડો કબુલાતો મે કરી હતી, અને તેવી મતલબનું એક પાકડું લખત, મે મારે હાથે અનારકલીને કરી

પણ આપ્યું હતું.”

“મારી પ્રિતનું માપ અનારકલીએ બરોજર કરી લીધું હતું. તે ખુબસુરત પંજાબને મારી હાલત જાણી લેઇ, ચેરાગ ઉપર જલતા પરવાના મીસાલ મને જવાબી, મારી તેની હાલત ઉપર તે મજાહ મેલવવા લાગી. અંતે અનારકલીએ એક દિવસે મને મારા એક સવાલના જવાબમાં, પોતાની સુંદર ઉરદુ જ્યાંનમાં નિયત સખુનો કલા :—

“શેઠજી, બેશક મારી મોહ્યત સાચી છે. હમો પંજાબનો પ્રિતના સાચ્યા અને વફાદાર છઇએ. હમો કદીખી બેગાનાઓ ઉપર પ્રિત કરતાં નથી. હમો કદીખી હમારું દીલ બેગાનાંઓને આપતાં નથી. જ્યાં અમારું દીલ લાગેછે, ત્યાંજ હમો હમારી પ્રિત આપીએ છઇએ. હમો હમારા મરદોની જાણુએ દુઃખમા તેના ઉપરનો બાર ઉઠાવવા તેની સોડે સોડ બાહાદુરીયા ઉભાં રહીએ છઇએ; હમો એક ગુલાંમના જેવી તેમની તાબેદારી કરિયે છઇએ; હમારું દીલ કદીખી તેમનાથી ફરતું નથી. અને બેવફાઇ શું તે હમો સમજતાં નથી. પણ જો તેઓ સંદજખી બેવફા થયા; જો હમારા પ્રિતને તેઓ દગો દેઇ ખીજના થયા; તો જેટલી મધુર હમારી પ્રિત છે, તેથી હજાર દિસે કડવો હમારો કાનો થઇ પડ છે. વફાદાર રેહી હમારો જીવ લેવો; અને બેવફા થઇ હમારા કિનાથી તમારો જીવ ખચાવો. શેઠજી, શું એવી હમારી પ્રાત આપને મંજુર છે?”

“આ ખુબસુરત પંજાબનની પ્રિતનો એકરાર સાંભળી, હું તેની વફાદારી ઉપર હજાર જનથી નેસાર થઇ ગયો. સખા તેણીએ કરેલા એકરારના બેલેબેલ ઓરતજાતને જાજતી વફાદારી બરેલા હતા. તે ખુબસુરત પંજાબનના પ્યારે

મને અધિશે કીયો હતો, અને દેખતી આંખે હું એક ઉંડા કુવામાં પડીયો હતો.”

“પણ કરમમા શેખ જીવન લખાયા હતા ! અનારકલી વફાદાર તો ખરી. તે વફાદાર હતી. પણ અફસોસ ! સેવટ સુધી વફાદાર રહેવાનું તેણીના કરમમા લખાયું નહિ હતું. તથા વરસ સુધી અનારકલી આગર ધનજતથી, લાખો લાડ વચ્ચે મારા આસરા હેઠલ છુપી રાતે રહી હતી. એ દરમિયાન પોતાના જીવીજ એક ખુશસુરત છોકરીનો તેણીએ જનમ આપ્યો હતો. આ છોકરીનો જનમ તેની માતાના કાળ સમાન હતો. અનારકલીના કમનસીમે જોર કીધું, અને હવે પોતાના અસલ ધંધામાં તે પાછી મળહ માનવા લાગી. મારા આસરા હેઠલ રહેવા છતાં, અનારકલીને પોતાના ગાયન—બાજન, અને નાચના જલસા કરવાનો પાછો શોખ થયો, અને તે માટે તેણીએ બજાઈ થઈ મારી રજા માગી, પણ મેં તેને રજા આપવા સાફ ના પાડી. એ કારણે તે મારો તરફ બેદીલ બની. એવી બેદાલી વચ્ચે બીજા એ વરસ સુધી હમારો સંબંધ ચાલુ રહ્યો, અને અંતે તે કંટાલી પોતાના એક પુરા ફરજાન્દને પડતું મેલી, એક દિવસ પોતાની મા રમજાનની ચોરી છુપીથી, કાંઈ સાથ પેલુ લખત લેઈ તે નાહાસી ગઈ.”

“અનારકલી નાહસી ગયા પછીજ મને મારી જીલ માલમ પડી. ત્યારેજ મને મારા કાંમ માટે પરતાવો લાગ્યો. છુટી રમજાનને અનારકલી સાચના મારા સંબંધની વાત, તથા તેને પેટે અવતરેલી પેલી છોકરીની હસ્તી છુપાવવા માટે, તેણીનું મોહકું બંધ કરવા હું મોટી રકમો તેને ધડી ધડી આપતો હતો. મારા દીલનો ગમ દુર કરવા, હું તરેહવાર ઉપાયો લેવા લાગ્યો,

અને હવે મહં સરવે સુખ હું મારી દીકરી ગુલમા સમજી,
ફરીથી એકાંતમા વસવા લાગ્યો.”

“એક દાહડો, હું મારાં કિસમત ઉપર અફસોસ કરતો
હતો, તેવામાં મને કલકત્તાથી એક કાગજ મળ્યું, જેમાં એવું
લખેલું હતું, કે “અનારકલી કલકત્તામાં મરણ પામી છે.”
તે કાગજનો લખનાર એક બંગાલી ડાક્ટર હતો. આ ખબર
મલતાજી હું મારી તમામ મુસીબતનો અંત આવેલો સમજ્યો,
સખખ મેં અનારકલીને કરી આપેલાં લખતને લાંબે દરએક
પળ ને તેણીથી ડરવું પડતું હતું.”

“મને લાગું કે એક પાહડનાં જોડો ભારી બોળે મારી
જાતી ઉપરથી ઉચકાઇ ગયો. હું ફરીથી હસ્તું મોહકું લેઇ
ફરતો થયો. મારી આગલી જીવથી આંધેલી ઠાકરની મને યાદ
હોવાથી, હવે હું દુશિયાનીમાં ફરતો હતો, તવામાં એકાએક
એક દાહડો અનારકલીની મા રમજાન ચિથડે હાલ કપડાંમાં,
પોતાની ખરચી ખુટવાથી મારી પાસ મદદ માંગવા આવી.
અનારકલીની પેલી ખુશસુરત બાળકી વિશે તલાશ કરતાં
તેણીએ મને જણાવ્યું, કે તે સુંદર છોકરી તો મરણ પામી
હતી. ત્યારેજ મેં જાણીયું, કે અનારકલી તે છોકરીને પોતાની
સાથે લેઇને નાહસી ગઇ નહિ હતી, અને તેણીના નાહસી
જવા પછી, જીખમરાથી તે છોકરી મરણ પામી હતી. રમજાનને
મોહડેથી આ સમાચાર સાંજલી હું ખુશી થયો. ખુશી એટલા
માટે, કે અનારકલી તેમજ તેના ફરજ નદની વાત હવે બિલકુલ
બંધ પડી જશે. એમ હોવા છતાં, રમજાનને દર વરસ તેની
હાજત પુરી પડે તેટલું નાનું હું પોહોચતું કરતો હતો.”

“ધણીજ મોઢી કિમતે, અને ધણેજ લાંબે વખતે મેં

મારાં મગજની શાંતી અને સુખ મેલવ્યાં ખરાં, પણ તેથી હું બોમવવા પામ્યો નહિ.”

“અફસોસ! જવાંનીના જોરપર મુસ્તાક રેહી જાહેરીથી ભરેલું મફલતીનુ એકજ પગલું, બુઢાપાના વખતમાં આખર અને ધજજતની ખુશી અને બરબાદી કરે છે.”

“એવે સમે ફલીમખનું મુંબઈમાં આવવું થયું, અને મારી ગુજરાતું સાથ તેની પિઝાન થઇ. બંનેના સ્વભાવ એક બીજાને પસંદ પડવા લાગ્યા, અને એક બીજાના ગુણોની ખારિડીથી તેઓ અરસપરસ કસોટી કરવા લાગ્યાં. પિઝાનમાંથી દોસ્તી થઇ, અને દોસ્તીમાંથી ખ્યાર બંધાયો, જે જોઇ હું દીકરી ખુશી થયો હતો, સખમ ફલીમખ વિશે મને ઘણું જ્યુ મન હોવાથી, ગુજરાના ખાવિંદ તરીકે મેં તેને પસંદ કરી, તેઓને અદરાવાની મેં પરવાંનગી આપી હતી. તેમના અદરાયા પછી થોડેક વખતે તેમના લગ્નની ગડબડમાં પડવાનો, અને એક સુલ દિવસે તે નેક કાંમ પાર પાડવાનો હું વિચાર કરતો હતો, તેવામાં એક પંજી એક એવા બનાવો બનવા લાગ્યા, કે લગ્નને બદલે વધનની ધામધુમ ચલુ થઇ.”

“રાંડેર,—ઝાલપાડના માતખર પારસી મુગાજી મકતેદારના એક પુરા દીકરા ખરશેદ ખરાસે એક દિવસે ગુજ વીજવાલાં મારાં મકાંનમાં મારી મુજાકાતે આવી; મને જણાવ્યું કે, મારા આસરા હેઠલ રહેલી પેલી પંજખી નાએકલુ અનારકલી, મરી મઇ નથી, પણ હજી જીવતી હતી, અને મને ભમાવવાની મતજબથીજ તેણીએ કલકતેથી એક ખંગાલી ઠાકટર પાસ તેણીના મરણની ખોટી ખબર મારી ઉપર મોકલાવી હતી. કલકતામાં એક હલકા વરગની નાટક ટોલોમાં

તે સાંમેલ થઈ હતી, અને ત્યાં તે “લીવર કમ્પ્લેન્ટ” થી બધી બિમાર પડી હતી, અને સાજ થઈ તે પાછી મુંબઈ આવી હતી.”

“મુગાજ મકતેદારના મરણ પછી, ખચક ખચકે પોતાના મરહુમ બાપે જમાવેલી દોલતનો છુટે હાથે ઉપયોગ કરવા કરવા માંડ્યો હતો. અનારકલીની તારીફ સુરતમાં તેને કાંતે મધ, અને તે સાંમલતાંજ તે જોડે પારસી મુંબઈ આવ્યો, અને મારી ગેરહાજરીમાં અનારકલીની છુપી મુલાકાતો લેત્ર, તેણીને મારી તરફ તેણે બેઠીત્ર બતાવી. જે સંજોગો વચ્ચે એ બિના મેં પાછળથી જાણી, તે ઉપરથી હું નકકી કરી ચુક્યો, કે અનારકલીને મારી તરફ બેઠીત્ર બતાવનાર ખચક ખચક પોતે હતો.”

“મારી તરફ બેઠીત્ર બતાવનાર ખચકએજ અનારકલીને શીખવી હતી. જલસા અને નાંચ કરવા જવા માટે, મારી પરવાનગી માંગવા માટે ખચકએજ તેણીને ઉસકેરી હતી, અને તેજ વખતે મારો આસરો છોડી અનારકલી છુપી રીતે, ખચક ખચક સાથેજ નિકલી ગઈ હતી.”

“એવા રીતે નિકલો જવામાં તેણીએ કાંઈજ નહિ, પણ પોતાના સુખની ખરાબી કીધી હતી. જે મારા બેવફા થવાની ખાસ્તી રાખતી હતી, તે પોતેજ બેવફા બની હતી. હું તેણીને છોડી દેઉં, તે આગમય તેજ અને છોડી ગઈ હતી.”

“જવાંતી કાંઈની સદા રેહતી નથી, તેમજ ધન-દોલત જદા કાંઈને યારી આપતાં નથી એક સુંદર વસેલું ગાંમ ઉજળક થયા પછી ફરી વસી શકે છે; એક ધનવંત નિરધન થયા પછી, ફરીથી ધનનો ધણી થઈ શકે છે; પણ ખીલેલું જોળાંન ઉતરી ગયા પછી તે કદીખી પાછું ખીલતું નથી, તેમજ શરીરમાંથી જીવ નિકલો ગયા પછી, કદીખી તે પાછો

આવી શકતો નથી.”

“અનારકલીની જવાની અને જોખન. વખત જતે કરમાતાં ગયાં; તેણીની આંખનું તેજ દારૂ અને નાટક કરતાં કરવા પડેલા હિન્નગરાથી ઘટવું ગયું; તેણીની ખુશસુરતી કમી થઇ ગઇ; અને તેની સફાઇદાર આંમડી ઉપર જ્યારે કરચલીઓ ચઢી; અને તે સાથે ખશરૂના ખીસાં માહેલો ખજનો જ્યારે ખપી રહેવા આગ્યો, ત્યારે સેવટે તેઓએ મુંબઈ આવી મારી પાસ નાનાં કઢાવવાનો વિચાર કીધો.”

“એવી કિસમનો પોતાનો પાકો છરાદો બેશરમ ખશરૂએ અને હિમતથી જણાવ્યો, અને મેં પણ તે મણીજ ધિરજ અને શાંતિથી સાંભળ્યો, કારણ હું જાણતો હતો, કે મારો તમામ બેદ તેના હાથમા હતો.”

“ખશરૂની દુરમાસ પ્રમાણે અનારકલીને મલવા માટે મેં સાફ ના પાડી, પણ મારો બેદ છુપો રાખવા માટે તે જોખી કેહ, તે કરવા મેં મારી મરજી જણાવી.”

“મેં સરત ખશરૂ ખરાસે મને કબુલ કરવા કેલું. પેહલું એ, કે દર માસે બસો રૂપિયા વ્યાજ આવે એટલી રકમ અનારકલીના ગુજરાન માટે મારે તેણીને આપવી. અને બીજું, મારી દિકરી ગુલબાંનુ સાથે ખશરૂને મારે પરણાવી આપવી. તેની પેહલી સરત મેં ખુશીથી કબુલ કરી હતી, પણ બીજી સરત કબુલ કરવા મેં સાફ ના પાડી હતી. પણ લાચાર! મારી હુજૂત ટકી શકી નહિ. અનારકલીને મેં લખી આપેલું લખત, ખશરૂએ જાહેર કરવાની મને ધમકી આપી, અને અંતે મારી આખરૂના બચાવ કારણ, હું ગુલબાંનુ સાથે ખશરૂને પરણાવી આપવા કબુલ થયો હતો.”

“ગુલ વીલમાં તે આવેલો જતો થયો. અને ગુલમાંનું સાથ તેને ઝોલખાન થયું. પણ ગુલમાંનું અશર સાથ પરણવા ના પાડી, સખત તે ફલીબધ સાથ અદરાધ ચુકી હતી. વલી એ વિશે ગુલમાંનું વિચાર મને ધણેજ સખત માલમ પડ્યો, એટલે મેં તેણીને વધારે જખરી કરી નહિ, પણ અશર ગુલમાંનું હાથને બદલે જેટલી રકમ મારી પાસ માંગે, તેટલી રકમ તેને આપવા હું તઇયાર થયો હતો.”

“આદમી ધારે છે શું, અને ખુદા કરે છે શું. જે રાતે અશરનું ચિકટોરીયામાં ખુન થયું, તેજ રાતે તે મારી પાસ આવ્યો, અને અનારકલીને મેં લખી આપેલું લખત મને દેખાડી, તેણે મને ધમકાવી આપી. તેને જેથી રકમ જોઇની હોય, તે માંગવા મેં તેને જણાવ્યું, પણ તેણે સાફ ના પાડી. સરવે આખરે બહેરમાં મેલવાનો પોતાનો ઠેકાવ મને જણાવ્યો. મેં વિચાર કરવા બે દિવસની મેહનક માંગી, પણ તેથી તેણે આપવા ના પાડી, અને ફફડી ચટકી પેલું લખત લેઇ, તે ગુલ વીલ છોડી ગયો. હું બિદકુલ લાયાર થઇ ગયો. એકજ ધંધાજ આવા સંકટમાંથી બચી જવાનો મને જે દેખાતો હતો, તે એજ હતો, કે ફકત પેલાં દસ્તાવેજનો કબજો કાઢી રીતે મારે મેલવી, બીજી તમામ બાબદો નામુકર જવી.”

“ફકત એજ અને એવાજ વિચારથી હું તે રાતે તુરતજ અશરની પુઠે મુંબધ ગયો. માંટ રોડ ઉપરના એક હોટેલમાંથી અશરને પેસુ પોમેટમ સાથ નિકલી, ફાટ તરફ મેં જતાં જોયો. મેં બેઉ જનની પુઠ પકડી. ફાટમાં તેઓ ટેમ્પલ બાર હોટેલમાં દાખલ થયા, અને હું તેની બાહાર નિકલવાની રાહ જોતો રસ્તા ઉપર છુપાઇને ઉભો. અંતે ટેમ્પલ બારમાંથી

ખશરને મોડી રાતના એખલો, બિલ્કુલ છાકરી હાલનામાં બાહાર નિકલતો મેં જોયો. રાજાના ટાવર સુધી ખશર ઠોકરાતો, અને લપેરા ખાતો ચાલ્યો. હું તેની પછવાડેજ ચાલતો હતો, તેટલામાં તેને એક ઠાકર લાગી, અને ક્રુટ પાથ ઉપર તે લપેરા ખાઈ પડ્યો. આ તકનો લાજ લેઈ પેલુ લખત તેના ખીસામાંથી કાહડી લેવાનો મેં ઠગાવ કીધો, તેટલાં એક પારસી સાંધી ચલી જતો હતો, તેની ખશર ઉપર નજર પડનાંજ તેણે તેને ઉંચકી ગાડીમાં નાખવા એક ચિકટોરીયા બોલાવી. આ પારસી ફલીલછ હતો, એવી મને તે વખતે બિલ્કુલ ખબર હતીજ નહિ. મારી તમામ મેહનત હવે બરબાદ ગઈ, સમય પેલા પારસીની હાજરીમાં હું ખશરને કાંઈખી કરી શકનાર નથી, એમ ધારી તુરતજ હું મારે રસ્તે નિકલી ગયો, અને મારી બેહદ અખયેખી વચ્ચે મને ખીજે દિવસે ખશરના ખુનની ખબર મળી.”

“ખશરના ખુનની ખબરથી મારી ફિકર ટળી નહી, અને એક ખીજ નવી ફિકર મને પડી. તે એ હતી, કે અનારકલીને મેં કરી આપેલું લખત હવે જલદી જાહેરમાં આવશે. પણ વધી મારી મોટી ખુશાલી વચ્ચે મેં જાણ્યું, કે તે લખતની હસ્તી વિશે, ખીજે દિવસે ખશરના ખુન માટે બેઠેલી કારોનરની જયુરી સનમુખ કાંઈખી વાત નિકલી નહિ.

‘તે દસ્તાવેજ ગુમ થયું’ છે, એમ મેં નક્કી માન્યું. વધી વધુ મારી ખાતરી મેં એમખી કીધી, કે જેનાખી હાથમાં તે દસ્તાવેજ ગયું હશે, તેણેજ ખશરનું ખુન કીધું હશે. એમજ જો થયું હશે. તો માટે યા વેહલ્લે તે અખસ તે દસ્તાવેજ માહેલી બાના વાંચી મારી પાસ આવ્યા વગર રહેનાર નથી,

અને તે વખતે તે દસ્તાવેજનો કબજો લેવાને સેહલથી બની આવશે.”

“પણ મારા ભારી ખેદ અને મારી બેહદ અજાણ્યો વચ્ચે, ઇન્સપેક્ટર વાસુદેવ ફડકે, ખશર ખરાસના ખરા ખુની તરીકે, એક દાહડે ગુલ વીલમાંથી, ફલીબછને પકડી ગયો.”

“આ મારી નવી ગમગીનીના વધારા સાથે બીજી નવી ફિકરમાં હું પડ્યો. ફલીબછએ જો ખશરનું ખુન કીધું હોય, તો મેં વચાર કીધો, કે અનારકલીને લખી આપેલું લખત ફલીબછના કબજામાં હશે, અને તે મારા સરવે બેદોથી બાળ્યોતો થયો હશે. ફલીબછનું એક ખુની તરીકે પકડાવું જેટલું મને દુખી કરવું નહિ હતું, તેથી વધારે ફલીબછએ અનારકલીવાલાં મારા દસ્તાવેજ માહેલી સરતો બાળ્યો હશે, એમ બાળ્યો હું દુઃખી થતો હતો.”

“ફલીબછના બચાવ માટે મારા દોસ્ત લવજી બેરિસ્ટરને મેં રોક્યો હતો, પણ ફલીબછએ પોતાનો બચાવ કરવા સાફ ના પાડી. હું તેનું કારણ સમજી ગયો હતો. ફલીબછએ મારી અને મારી ઠીકરી ગુલબાનુની ઇજ્જતના બચાવમાં પોતે ફાંસી જવાનું પસંદ કીધું હતું, સખબ જો તે પોતાનો બચાવ કરે, તો અનારકલીને મેં જે લખત લખી આપ્યું હતું, તે કોર્ટમાં રજુ કરવાની તેને ફરજ પડે, અને તેમ કરતાં મારો બેદ બહેરમાં આવે. એ મારો બેદ મારી ગુલની ઇજ્જતની બરબાદી કરતે, અને જવાનીની બહેલીમાં બાપે કરેલાં પાપનો શ્રાપ, તેના બાળકને સર ઉતરતે.”

“ઓ પ્યાર! આંધલા પ્યાર! તારી શક્તી હીણ કેમ થતી નથી? હું સાધુને તેની તપમાંથી જગાડી તેના શત

દીલને કેવી બેકદર રીતે વિંધી, તેની તપનો લાંગ કરે છે ! આબેહોના પરહેજગાર દીલને શીટવનાર કાંઈ નહીં પણ તું છે ! શાંત દીલમાં અગન લગાડી, તે અગનીના ઉગ્મસ વચ્ચે મોજ મેલવનાર બેકદર તું છે ! ફરેખ દેનાર ! ફસાવનાર ! ખુવાર કરનાર ! કાંઈજ નહીં પણ તું છે ! ખુદા તારા બાણના જખમથી બચાવે !”

“ સેશનમાં ફલીલમની લાંબાણ તપાસ ચાલી, અને અંતે ફલીલમ જડજ અને જયુરીના એક મતે ખુનના બોહતાનમાંથી નિરદોશ ઠડી છુટી ગયો હતો. ફલીલમ છુટી ગયો, અને પેલાં દસ્તાવેજ વિશે મારો વસવસો જેવાને તેવાજ પાછો કાયમ રહો.”

“ પાપીએને હમેશાં તેમનું અંતકરણ ડંખે છે, અને પસતાવાનો મલમ તે ડંખ ઉપર કાંઈખી અસર કરતો નથી. વળી મગજની શાંતી જેવું એક અમુલ્ય સુખ, પાપીની સંગત તજી જાય છે, એટલે એવેન જીવ નિરાંત મેલવવા નાહોંકે વલખાં મારે છે.”

“ ગમે એવા મક્કમ વિચારો હોવા છતાં, માફ અંતકરણ મને હર પણ ડંખતુ હતું. અને મને કુદરતીજ ધાસ્તી પડ્યા કરતી હતી. અંતે મારી તે ધાસ્તી ખરી પડી. એક દાહડે મોડી રાતે, મરનાર ખસર ખરાસનો દોસ્ત પેસુ પોમેટમ, પેલું અનારકલીવાલું માફ લખત, જે ખસર પોતા સાથ લેઈ ફરતો હતો, તે પચ્ચીસ હજાર રૂપ્યાની કિમતે મને વેચવા આવ્યો હતો. તે લખત જોતાંજ મારી છાતી ફાટી જતી હોય, એમ મને લાગ્યું; તે લખત જોતાંજ મારાથી એક જખરી ચીસ પડત ગઈ. હું ધાસ્તીથી અધમુવો થઈ ગયો, પણ હિંમત

રાખી મે. પેસુ પોમેટમ ઉપર ખશરુનુ ખુન કરવાનો આરોપ મુકી, તેને પુલીસને સ્વાધીન કરવાની મે ધમકી આપી. પેસુ પોમેટમે બાહદુરીથી પોતાનો વાંક કબુલ કીધો, અને હું જો તેને પુલીસને સ્વાધીન કરું, તો અનારકલીવાલાં લખત માહેલી સરવે બિના જાહેર કરવાની તેણે મને ધમકી આપી. અંતે મારી ઇજ્જતને ખાતર, મારી દીકરી ગુલને ખાતર, ખશર ખરાસના ખરા ખુતીને ઓલખવા છર્ના મને છુપાવવો પડ્યો, અને પેસુ પોમેટમને પચીસ હજારનો ચેક, મુંબઈ બેંક ઉપર આપી, પેલાં અનારકલીવાલાં લખતનો મે કબજો લીધો. પેસુ પોમેટમને મુંબઈ છોડી હાંગકાંગ કે સોંગાપોર નિકલી જવાની મેં ભલાંમણુ કીધી, અને તે તેણે કબુલ કીધું.”

“પેસુ પોમેટમના ગયા પછી મારી હાલતનો મને પુરેપુરો ખ્યાલ આવ્યો. મારી જીંદગીથી હું બેઝર થઈ ગયો હતો; મારાં મનની શાંતી બિદકુલ જતી રહી હતી; અને અંતકરણના પાર વિનાના કંબથી હું રિખતો હતો. આ રિખતી જીંદગીનો અંત લાવવા મે આપઘાત કરવાનો વિચાર કીધો, પણ મારી હિંમત ચાલી નહી.”

“આપઘાત હિયકારાઓ કરતા નથી. આપઘાત કરનારાઓ ખવાસના ઠડેલ, ઠરાવના મકકમ, અને દ્રઢ વિચાર સાથે સંગ જેવા કઠણ દીલના, બેરેહમ અને બેકદર હોય છે. મગજની ઉસકેરાયેલી, તેમજ શાંત હાલતમાં વટીક આપઘાત થઈ શકે છે, પણ કાઠખી રીતે મોતથી તેઓ ડરતા નથી. જો મોતથી તેઓ ડરે, તો આપઘાત કરેજ નહી, એટલેજ હિયકારાઓથી આપઘાત થતો નથી.”

“મારી હિંમત આપઘાત કરવાની થઈ નહિ. દાદરવાલાં

ખુન સાથ મને કેવી રીતની નિસંજન હતી, તે સરવે લખી કાઢડવાનો મેં ઠરાવ કીધો, કે જેથી મારી કળ બાદ અશરૂ ખરાસના ખરા ખુનીની ખરી હકિકત લોકોના જાણવામાં આવે, અને ભવિષ્યમાં જો કોઈ શકભરી ચાલતો બલતો આદમી પુલીસને હાથ અશરૂ ખરાસના ખુની તરીકે પકડાયે, તો તેને નાહોક સજા નહિ થાય.”

“આ મારૂં કનફેશન જ્યારે વંચાશે, ત્યારે પેસુ પોમેટમ કાયેદાની ચુંગાલમાંથી બચી કોઈ દુર દેશાવર તરફ નિકલી જી ગયો હશે. અનારકલીને કરી આપેલું મારૂં લખત હું ફાડી નાખતો નથી, પણ આ કાગળોની સાથેજ મેં રાખેલું છે, કે જેથી અનારકલીની વારતાનો બેઠ મારા વાંચનારને ખરાખર સમજ પડે.”

પ્રકરણ ૩૭ મું.

છુપુ વારંટ. ખુનીનો ખુલાસો.

“શુકર યજ્ઞાનના કે અંતે તેવન નિરદોશ ઠડીયા.” ફલીબઈ જેવું કનફેશન વંચાઈ રહ્યું કે બોલ્યો.

“હું પેહલેથીજ ધારતો‘તો, કે ગાંધીબઈ જેવું આદમી કદીબી એવું કાંમ કરે નહિ.” શામરાવે પોતાનો વિચાર જણાવ્યો.

“જેયું બેરિસ્ટર સાહેબ.” જહાંગીરશાહે લવજને સલામ કરી કહ્યું. “હું શું કેહતો‘તો? મારો વિચાર તો તમે હસી કાઢડતા‘તા?”

“ખરેખર જહાંગીરશાહ.” લવજએ પોતાની શુલ

કબુલી. “હું કંઈ જુદીજ અટકલ કરતો‘તો.”

“ચાલો હવે હું રળ લેઉં.” જહાંગીરશાહે ઉડી જવા માંચું. “મારે પેલા ઝોનરેબલ મીસ્ટર પોમેટમની હવે એકદમ મુલાકાત લેવી જોઈએ.”

“એશક.” ફલીએ જવાબ દીધો. “કંઈ ફિકર નહીં ખાનસાહેબ. તેને એલાશક પકડો. તે જો અનારકલીના લખતની સરવે મિના જાહેરખી કરે, તો શું મુજકો છે. ગુલ સાજી થતાજ હમો લગ્ન કરી એકદમ મુંબઈ છોડી ફરીઆઈ સફરે દુર નિકલી જઈશું, એટલે સરવે નવું જીવું થઈ જશે. તમે જાવો, જલ્દી જાવો ખાનસાહેબ, ‘તે તે ખુનીને પકડો; કદાચ તે મુંબઈ છોડીખી ગાયો હોય?’”

“તે જો એક પગલુંખી આગલ બરે, તો મને તેની પેહલી ખબર મલે.” ખાનસાહેબે જણાવ્યું. “હું જાહારે હિયાં ખેરી નિરાંતે વાત કરૂં, તાહારે મારા સફેદ કપડાં-વાલાઓ, તેની પીઠ પાછલ ફરતા ફરે. વલી મોકું કાઢાં થયું, મારી પાસ બેઠી ચીજ તઈયાર છે.”

ખાનસાહેબ જહાંગીરશાહે પોતાના ગજવાંમાંથી વડા માજીસ્ટ્રેટની સહી સાથનું વારંટ, અને એક લોખંડની ખેડી પોતાના પાટલુંનના પિસાંમાંથી બાહાર કાઢાડી સરવેને દેખાડી.

“વારંટ !” લવજી અજબ થઈ બોલ્યો. “જહાંગીરશાહ તમે તમારી અટકલમાં જબરા બંધ ? શાખાસ ! તમારાજ જેવા બાહોશ અને અપક્ષપાત બધા અમલદારો મુંબઈની પુલીસમાં હોય, તો પ્રજાને કેટલો બધો તેનો લાભ મલે ?”

આ વાતચીતમાં એકાએક ખલલ પડી. કેમકે દરવાજે બાહરથી ઠોક્યો, અને શામરાવે તુરતજ દરવાજે ઉઘાડ્યાં એક

જવાન પારસી દરવાજા આગત ઉભો રહી બોલ્યો :—“માફ કરજો સાહેબો; મી० લવજી બેરીસ્ટર દિવાં છે કે?”

આએ જવાન પારસીને શામરાવ ડાક્ટર દિવાંખાનામાં દાખલ કરી, પોતે ગુલાબની તબિયત તપાસવા માલ ઉપર ગયો.

“કેમ થું છે?” લવજીએ પેલા પારસી તરફ જોઈ પૂછ્યું.

“મી० લવજી, હમારા સેઠે આએ ચિઠી તમુને હાથે હાથ પુગાડવાની મને તાકિદ કાઢીછ.” પેલો પારસી બોલ્યો. “હું તમારા ‘એમ્બર’માં ગીયો ‘તો, ‘ને તાંદાંથી હમાલના ફેલવા પરમાણે હું દિવાં આયોછ. એ ચિઠી ઉપર ‘અરજંટ’ કરી લખેલું છે.”

“એ કેને મોકલી?”

“મેસર્સ મીનોએલર એન્ડ મૅરીસન.”

“ગાંધીબધનાં સોલિસીટર?” લવજીએ તેમને બોલખી કાઢી ચિઠી વાંચવા માંડી.

લવજીએ તે ચિઠી વાંચી જરા મોહકું મલકાવ્યું, અને ઇન્સ્પેક્ટર જહાંગીરશાહ તે ચિઠીની મતલબ વિશે અટકલ કરી બોલ્યો :—ચાલો! ચેક વાંધામાં પડ્યો કે કેમ? બોલોની મી० લવજી? એ તમારા સોલિસીટર થું લખેછ?”

“જહાંગીરશાહ તમે તો જુલમ કરી રહયાછ?” લવજી અજબ થઈ બોલ્યો. “તરફ કરવામાં તમે જખરા બાહોશ દીસોછ. પેસુ પોમેટમ ચેક વટાવવા બોમ્બે બેન્કમાં ગેઈ કાલે ગીયો ‘તો, પન એટલી મોટી રકમના ચેક વિશે બેન્કના મેનેજરને શક જવાથી, તેણે ગાંધીબધના સોલિસીટરને પુછાવિયું, ‘ને સોલિસીટરે જવાબ લખિયો, કે ગાંધીબધ

ગુજરી ગયલા હોવાથી, તે ચેક વસુલ કરનારે ગાંધીમંદિરના “એકઝીક્યુટરો”ની મંજૂરીયાત મેલવવી. મી० મીનોચેહર લખેલ છે :—

“મી० પેસલનજી પોમેટમને મેં આજે સાંજના પાંચ વાગે ગુલ વીલ મધે તમુને મલી ચેકના આજમાં ખુલાસો કરવાની, તથા તમારી મંજૂરીયાત મેલવવાની મે સફલાહ આપી છે, ‘ને તેવને તેમ કરવા કમુલ કીધું છે.”

“ઠીક ઠીક.” જહાંગીરશાહ મોહકું મલકાની બોલ્યો. “ખતુજ નેક થયું, કે સોલિસીટર મીનોચેહરનું કાગજ વખત સર આની પુગું, નહિ તો મને જરા વધારે મેહનત પડતે.”

“કેમ ડાકટર?” ફલીએ શામરાવને પાછો ફરેલો જોઈ પુછ્યું. “ગુલ કેમ છે?”

“બિલકુલ તંદરોસ્ત છે.” શામરાવે જવાબ દીધો. “તાપ ‘નારમલ’ છે, ‘ને મિજાજ પન ખુશ છે. ફક્ત આસાએશની થયુંજ જરૂર છે.”

“મીનોચેહરને મારી સલામ કેહજો.” લવજીએ પેલા પારસી કલાકર્ને જવાબ દીધો. “ને કેહજો કે—”

પછી લવજી કાંઈખી વધારે બોલે, તેટલાં સોલિસીટરના કલાકર્ની નજર ગુલ વીલના કમ્પાઉન્ડમાં પેસુ પોમેટમ ઉપર પડી.

“લેઓ સાહેબ, તેવન પોતેજ હિયા આવેછ?”

“ઓહો! આવવા દેઓ! આવવા દેઓ?” જહાંગીરશાહ નિરતિ બોલ્યો.

પેસુ જેવો દાદર ઉપર ચઢયો, તેવાજ મીનોચેહર

સાલિસીટરના કલાકને ઓલખીને બોલ્યો :—“હવે કંઈ માસતર ; તમે કંઈ હિયા ?”

“જરા શેઠનું કામ———

“હોસે, હોસે ! પન મીં લવજી છે કે ? હું તેવનનેજ મળવા——”

“હાજી, તેવન આએ રૂમમાજ બેઠેલા છે.” સોલિસીટરનો કલાક સધલો મામતો સમજી જઈ બોલ્યો. “મીં લવજી, આએ જેન્ટલમેન તમને પુછેછ.”

“આવો—આવો—માસ્તર ! અંદર આવો ! બેસો.” લવજીએ પેસુને બનાવવા માંડીયો. “સાહેબને જોઈ હું ઘણાજ ખુશી છેઉ. બેસો.”

“‘ને યાંદોગ્રી મુરખીને જોઈ બેહદ ખુશ છે.’” પેસુ એક નાટકને જાજતી ઢપે પોતાની લાએકી જણાવવા લાગ્યો.

“સાહેબનો રોજગાર ?” લવજીએ સવાલ કર્યો.

“મારો રોજગાર ? હાહાહાહા.” પેસુ ખોટું હસવાનું ડાલ બાલી બોલ્યો. “મારો રોજગાર પુછોછ ? અજબ જેવું છે, કે આપ મેહરબાંન સેવકને પિછાંનતા નથી. જી, હું મધરાત્રવાલી ઓપેરા કંપનીનો ડીરેક્ટર ‘ને મેનેજર છેઉ.’”

“ઓહો ! મેનેજર ‘ને ડીરેક્ટર ?” લવજીએ અજબ થવાનું ડાળ બાલી પુછ્યું. “બે ઓખા ? બેશક તમને બધી મેહનત પડતી હોશે ?”

“જી, હાં.” પેસુ વગર સમજવે પોતાની ખોટી બડાઈ દાકતો ગયો. “એ કલબ માટે નાટકોખી મનેજ લખવા પડેછ, ‘ને ઓપેરાખી હુંજ જોડુંછ, અને ‘રીહર્સલખી’ હુંજ ચલાઉછ.”

“ઓહો !” લવજીએ મજાકમાં ટાલિકો પુર્યો. “તાહારે

તો તમુને ગાયનનો ઠોક અનુભવ હોવો જોઈએ.”

“હા.” પેસુએ બાર મુઠી જવાબ દીધો. “તન—ચાર વરસનો અનુભવ.”

“તન—ચાર વરસ?” શામરાવે સવાલ કીધો. “શું તન—ચાર વરસનો અનુભવ એક ઑપેરા કમ્પનીના ડીરેક્ટર માટે બસ છે?”

“હું એમ ધારું.” પેસુએ જવાબ દીધો.

“‘ને શું તન—ચાર વરસનો અનુભવ એક સારી નાટક કમ્પની ચલાવવા માટે બસ છે?’ શામરાવે પીછે સવાલ કીધો.

“એશક.” પેસુ હિંમતથી જવાબ દેખ મુછ ઉપર હાથ ફેરવવા લાગ્યો, જો કે તેના મોહોડાં ઉપરની મુછ તો મુઠાવી નાખી હતી. “હું ધારું, કે કોઈપણ સારી નાટક ટોલી ચલાવવા માટે, મારા જેટલો અનુભવ પુરતો છે.”

“Non-sense! Fools rush in where angels fear to tread.” શામરાવે હસી પડી ટીકા કરતાંજ સરવે કોઈ હસી પડ્યા, અને પેસુ ખસીઆનો પડી ગયો.

“વારૂ મી. પોમેટમ, કોઈપણ નાટકની ફતેહનો મુખ્ય આધાર તમે લોક કેષ યીજ ઉપર રાખો?” શામરાવે નવો સવાલ કીધો.

“અકચકિત લેખાસ; દીલપક્ષંદ પરદા; ‘ને મનપક્ષંદ ગાયન ઉપર દરેક નાટકની ફતેહનો આધાર રહે છે.” પેસુએ પોતાના ધંધાની ફતેહનો હિસાબ દેખાડ્યો. “મારી કમ્પનીમાં જવંધયાના ત્રીસ ચાલાક પોરીઆઓ ઉપરાંત, કેટલીક ખાસ ગાનારીઓ અને બાકીના ખેલાડીઓ છે.”

“મારી ખાતરી છે કે આજથી દસ વરસમાં નાટકનો

હુન્નર પારસીઓના હાથમાંથી બિલ્કુલ જતો રહેવાનો, સખખ એ ધંધામાં નવું પારસી લોહી હવે સેહજળી આમેજ થતું નથી.” ડાક્ટર શામરાવે પોતાનું મત જાહેર કીધું. “કાંઈજી નવા પારસી જવાનો એ ધંધામાં ખેલાડીઓ તરીકે સામેલ થતા નથી. જે નાટકનો હુન્નર સુધારવો હોય, ‘ને એ ધંધાને ઉચ્ચ પંક્તીએ ચઢાવવો હોય, તો સમજદાર પારસીઓએ એ ધંધામાં સામેલ થવું જોઈએ.”

“મીં લવજી મને તમારી સાથ કંઈ ખાંંગી વાત કરવી છે, વાસ્તે જરા એકાંતમા—” પેસુએ લવજીને પોતાની ખાએસ જણાવી.

“ખાંંગી! કંઈ ફિકર ના કરો મીં પોમેટમ. બાએ સાહેબો મારા અતલગના દોસ્તો છે, એટલે એઓથી કાંઈજી ચીજ ખાંંગી નથી.” લવજીએ અંજળી બની જવાખ દીધો. “મીં પોમેટમ તમારી કંઈજી ખાંંગી વાત બિલ્કુલ ખાંંગીજ રહેશે.”

પન મીસ્ટર પોમેટમ આ બાહોશ બેરિસ્ટરને પોહચી શક્યો નહિ. એટલે તે જરા ગભરાટમાં પડ્યો, અને ગભરાટમાં પડી બોલ્યો :—“એ સાહેબો બલે તમારા દોસ્તો હોય, તેની સાથ મને કાંઈ લાગે વલગે નહિ. મીં લવજી”—

“તાહારે શું મારા ફ્રેન્ડોને તમે ઓલખતા નથી?” લવજીએ કંઠે કલેજે પુછ્યું. “તમે કેહો તો એમની સાથ તમારી ઓલખાણુ”—

“એબદળી માફ છે મીં લવજી.” પેસુ ખુરસી ઉપરથી ઉઠી જરા ગુસ્સામાં બોલ્યો. “તમે મારી મશકરી કરોજ.”

“તમુને એમ ઉરકેરાઈ જવાનું કંઈ કારણુ નથી.”

લવજીએ જવાબ દીધો. “જરા ઠંડા પડો મીં પોમેટમ. ડાક્ટર શામરાવ, ફ્લીબધ, ઇન્સપેક્ટર જહાંગીરશાહ, આંચે મીં પેસતનજી પોમેટમ, મરનાર ખરશેદ ખરાસના “પરસનલ ફ્રેન્ડ!”

ઇન્સપેક્ટર જહાંગીરશાહનું નામ સાંભલતાંજ પેસુ પોમેટમના ટાંકા અરધા ઢીલા થઇ ગયા. તેને કુદરતીજ વેહમ પડ્યો, કે આ સઘલી હાલી મવાલી હિયાં કેમ એકલી મળી હશે?

હૈડે જેને મેલ, તેનું અંતકરણ કેમ સાફ રહે?

એકજ મિનીટમાં—એકજ પળમાં પેસુના બેગમાં સઘલા આગલા પાછલા વિચારો આવવા જવા લાગ્યા. તેના હાથ પગ તેના કપડાંમાં ધુજવા લાગ્યા, અને તે ગાફિલ બની જવાથી તેની સરવે શક્તિઓ હીણ થઇ ગઇ, એટલે તેને એક જખરો લપેરો ખાધો. તુરતજ તેણે પાસે પડેલી એક ખુરસી પકડી લીધી, અને તેજ પળે તેની નજર સોફા ઉપર ખસડ ખરાસનો આવર—કોટ, જે ખાનસાહેબ જહાંગીરશાહે નાંખ્યો હતો, તે ઉપર પડી. તે કોટ ઉપર નજર પડતાં પેસુએ તુરતજ તે આલખ્યો, અને તેજ વખતે પાસે પડેલી એક ખુરસી ઉપર તે લપેરો ખાઇ પડ્યો.

“જીવોજી શું મારતર,” જહાંગીરશાહ જે પેસુને અત્યાર સુધી ખારીકીથી તપાસતો બેઠો હતો, તે બોલ્યો. “એ ખસડ ખરાસનોજ કોટ છે?”

“પન તમે કાન?” પેસુએ ગાફિલ બની વગર વિચાર તુંદઇથી સવાલ કીધો.

“હું તમારું મોત?” જહાંગીરશાહે તુરતજ જવાબ દીધો. “શું તમે એમ કેહવાની હિંમત કરોજ કે—”

પેસુ જેમ તેમ હિંમત કરી દમ કરતો હતો, તેવામાં જહાંગીરશાહે એકદમ તેના આંગ ઉપર ધસી જઇ, તેના બંને હાથ મજબુત પકડી લીધા.

“હેં!” પેસુએ ગભરાઇ ખુમ પાડી. “તું શું મને મારેછ? શું મને એકલો સમજી મારેછ?”

“નહિ રે સાહેબ, તમુને કંઈ મરાયો!” જહાંગીરશાહે જવાબ દીધો. “તોખાહ! તોખાહ! કરો, ‘ને ખુદા ખુદા બોલો સાહેબ! તમે નિરદોસોને જીવથી મારનારા; તમુને કેન મારે? હું તો તમુને ફક્ત આ વારંટની રૂએ કેદ કરૂછ.”

“એટલે?” પોમેટમ પોતાની કમળખતી સમજી જઇ બોલ્યો.

“એટલે કે આ વારંટની રૂએ પેસતનજી પોમેટમને હું ખરશેદ ખરાસના ખુનના વાંક માટે કેદ કરૂછુ.” જહાંગીરશાહે વારંટ અને બેડી પોતાના ખીસાંમાંથી કાઢી દેખાડ્યાં.

આ ન ધારેલી આફતભરી ખામર સાંભળી પેસુ હરનફાર થઇ ગયો. ખુન તો તેને કરેલુંજ હતું, એટલે તેના અંતકરણને હિંમત મળીજ નહિ. તે લાઇલાજ થઇ કાંઈખી બચાવ કીધો. વગર, દાંત કડકડાવી બોલ્યો :—

“તમારી સાથે હું હુજ્જત કરવા રાજી નથી. પન માદ રાખો, કે મારી ઉપર મુકેલું બોહતાંન તમે કદી પછુ સામેત કરી શકનાર નથી.”

“તારી લુલ્લ છે પેસુ.” લવજી બોલ્યા. “મરનાર ગાંધીબધએ મરવા આગમજ પોતે કનફેશાંન કીધુંછ.”

“સરતાપા ગલત છે?” પેસુએ જવાબ દીધો.”

“તે ગલત છે કે નહિ, તે ચુકવવાનું કામ જડજ ‘ને જુરીનું છે.” ફક્ત બોલ્યો.

“બોલ, બોલ, એથીખી વધારે બોલ.” પેસુ દયાતા અવાજે બોલ્યો. “બચ્ચા, તારો ઘાટ જે ઘડ્યો ‘તો, તેમાંથી તું ને પેલી પંખાએ બચાવિયો નહિ હોતે, તો આએ મારી હાલત હું કાંઈ જોવા પામતે?”

“આએ ખુનીને હિયાંથી દુર કરો ઇન્સપેક્ટર.” લવજીએ ચિરડાઈને જહાંગીરશાહને હુકમ કીધો.

“સખર, મારે કંઈ કેહવું.” પેસુ જીવ પર આવી બોલ્યો. “જહારે બધી વાત માલમ પડીછ, તાહારે હું કશુંલ કહું, કે મેં ખસરનું ખુન કીધું. મેં મોટી હાંમ બિડી તી. હું એક મોટી બાજી ખેલ્લિયો ‘તો, ‘ને તેમાં જોખમખી તેટલોજ ઉતો. હું તે બાજી હારિયો તેનો મને જરાખી ગંમ નથી, સખજ હું જો તે બાજી જીતી જતે, તો મને ખુશાલીખી તેટલીજ હાસલ થતે. હું હિયકારો નથી, કે મરવાયો ડર. મરવુ તો સરવેને એક વખત છેજ. આએ તન અંદર વસ્તા જીવનો જહારે વેશ બદલી, ખીજો વેશ લેવાનો વખત થાયછ, તાહારેજ આદમી મરણ પામેછ. મરણથી માનસની હાલતમા એક જાતનો ફેરફાર થાય છે. વાસ્તે એવા ફેરફાર માટે ડરવાનું કાંઈ નથી. જો ખીજેજ હાહારે સહવારના પેલો એક હું વટાવી લેતે, તો આજે હું તમારે હાથ નહિ આવતે.”

“તાહારે તું તારો વાંક કશુંલ કરેછ?” ફક્ત એ પુછ્યું.

“મેં હમનાજ કેલું, કે હું હિયકારો નથી, કે નામુકર જાઉ.” પેસુએ જવાબ દીધો. “હા, મેં તેનું ખુન કીધું. પન

તેમાં વાંક ખશરૂનોજ હતો. ખશરૂએ ગાંધીભઇ વિશે મને સરવે વાત જણાવી અનારકલીવાલું લખત દેખાડી કેળું, કે ગુલબાનું સાથ તેના લગન કરવા ગાંધીભઇ ના પાડેજ, એટલે હવે અનારકલીવાલું લખત જાહેરમા મુકાવું જોઇએ. તેણે મને તે લખત દેખાડ્યું. મે તે મારી નજરે નજર જોયું. તે લખત જોતાંજ મારી દિયાનત બગડી, 'ને હું' તે લખત મેલવવાની તજવિજમાં પડીયો. ખશરૂ તે રાતે દારૂ પીતોજ ગીયો, 'ને હું' મારી હુશીયારીમાંજ રહ્યો. હોટેલમાં તે પોતાનો આવરકાટ ભુલી ચાલી ગીયો, 'ને હું' તે કાટ લેઇ તેની પુઠ ગીયો. ફલીભઇને દુરથી તેટલાં મે ખશરૂ આગલ જોયો. તેને વિકટોરીયા બોલાવી, પન તુરતજ તે તેને પડતો નાખી ચાલી ગીયો. જેવો ફલીભઇ ખશરૂને મુકી ચાલી ગીયો, તેવોજ સંખેતો બાબુપરથી હું વિકટોરીયા આગલ જઇ લાગ્યો. વિકટોરીયાવાલો મને ફલીભઇ સમજ્યો, 'ને હું' ખશરૂને લેઇ વિકટોરીયામાં બેઠો. માનજો સાહેબો, હું સોગંદ ખાઇ કેહુંજ, કે ખશરૂને લેઇને હું જ્યારે વિકટોરીયામાં બેઠો, તાહારે મારો વિચાર તેનું ખુન કરવાનો બિલકુલ હતોજ નહી. તેની છાકટી હાલતમાં તેના ખિસામાંથી પેલો અનારકલીવાલો દસ્તાવેજ કાઢી લેવાની મેં ધણીખી તજવિજ કીધી, પન તેમાં હું ફાવ્યો નહિ. અને તેના આવર કાટના ગળવામાં મુકેલા કલોરોફામની સીસીની મને યાદ આવી. મેં તે સીસી બાહાર કાઢી, 'ને તેજ આવર કાટના ગળવામાંથી એક રૂમાલ કાઢી, તે ઉપર બંધું "કલોરોફામ" છાંટી, તે સીસીને પાછી તેનાજ ગળવામાં મુકી, તે રૂમાલ મેં તેને સુંઘાડવા માંડીયો, 'ને થોડી મિનીટમાં તે બેહોશ થઇ ગીયો. જાહારે હમારી વિકટોરીયા

સર જમશેદજીની ધરપીટાલ આગલથી પસાર થઇ, તાહારે તે બિલકુલ બેહોશ થયો 'તો. તેજ વખતે મેં તેના ડગલાના ગજવામાંથી પેલો દસ્તાવેજ કાઢી લીધો'તો. વિક્ટોરીયા ગારડન્સ આગલ જહારે હું ઉતરી પડીયો, તાહારે મેં ધારીયું કે ખશર કલોરોફામની અસરથી બેહોશ થયોછ, તે ઢાઝમ બાગ જતાં સુધીમાં હુશીઆર થઇ જશે. પણ બીજે દીવસે ન્યુસ-પેપરમાં વાંચિયાથી મેં જાણીયું, કે તે મરણ પામિયો 'તો."

"હું વિક્ટોરીયા ગારડન્સ આગલ ઉતરી પડી, બીજી વિક્ટોરીયામાં બેઠો. તે વિક્ટોરીયા માંટ રોડના પુલની નીચે લેઇ જઇ તાંહાં હું ઉતરી પડીયો. તાંહાથી નિકલી મોડી રાતે રાજનંબ ટાવરવાલા બાગની પછવાડે, દરીયા કીનારા તરફની બાજુ હું ગીયો, 'ને તાંહાં એક મોટાં ઝાડ ઉપર મેં આંખે ડગલો છુપાવવાની નેમથી ફેંકયો, કે જાંહાંથી જાંહીરશાહને તે મલીયો છે."

"કરમ કરે તે કાષ કરે નહી. આંખે જાંહી એક સેતરંજની બાજુ સમાન છે. સધલાં મે.હોરાંને પોતાની જાંહીના નિભાવ કાજ જુદી ચાલ ચાલતી પડેછે. તેમાં કાષની હાર 'ને કાષની જીત થાયછે. ચાલો, ઇન્સપેક્ટર જાંહીરશાહ, હું તમારા સાથ આવવા તૃપ્યાર છેઉ. મને તમારે ગમે તાંહાં લેઇ જાઓ. હું તમારો કેદી છેઉ."

જાંહીરશાહ પેસુ પોમેટમને પોતાની સાથે લેઇ ગુજ-વીલમાંથી બાહાર નિકલ્યો, અને એક બાકુતી ગાડીમાં બેસી, તે મુંબઇ તરફ નિકલી ગયો.

સાંજ પડતાં તો પવન વેગે, કોટ, બાહાર કોટ, અને ધોબીતલાવ ઉપર જીમ પડી રેહી, કે જાંહીરશાહ ઇન્સપેક્ટરે

દાદરવાલાં ખુનના ખરા ખુનીને સોધી કાઢાડી પકડ્યો છે. કાટમાં જેવી આ ખબર ફેલાતી પેલા ધુંધી અધિપતિ ફરાંમજ પેંના કાન ઉપર પડી, તેવાજ તેવન ટૂંનનાં માહિમ તરફ કંઈ તાજી તરફડતી ખબર, પોતાના પેપર માટે મેલવવા ઉપડી ગયા.

પ્રકરણ ૩૮ સું.

પાપ પતિયું.

પેસુ પોમેટમે પોતાનું પાપ પોતાને મોઢડેજ કબુલ્યું. તેણે પુલીસ પાસ ખશર ખરાસના ખુનનો એકરાર કીધો.

લવજ અને ફલીભણ, તેમજ ડાકટર શામરાવ ધારતા હતા, કે તે તુરંગમાં આપઘાત કરશે, પણ પેસુએ તેવું કાંઈખી કીધું નહી, એટલે તેઓ પોતાની ગણતરીમાં ભૂલ્યા.

જે ખરેખરા પાપી હોય છે, તેઓને મરવા ગમતુંજ નથી. એવા બદમાસો જરાજરામાં જીવપર કરવાની, અને મરી જવાની ધમકી આપી ઢોંગ કરશે, પણ કદીખી જીવ પર કરવાની તજવિજ નહિ કરશે. જેઓ ખરેખર જીવ પર કરે છે, તેઓ કદીખી કાંઈને તે વિશે જણાવતા નથી; અને જેઓ જીવ પર કરવા જણાવે છે, તેઓને કદીખી જીવ પર કરવા ગમતું નથી.

પેસુ પોમેટમને વડા માજીસ્ટ્રેટ સેશનમાં નોંખ્યો, ખશરનું ખુન કરવામાં પોતાની ખરેખરી ભુલ હતી, એવું હવે પેસુને માલમ પડ્યું, અને ગાંધીભણના અનારકલીવાલાં દસ્તાવેજ માંહેલી વિગત જાહેર કરવાથી, તેણે કરેલા ખુનની

સળમાં કાંઈથી ઘટાડો થવાનો નથી, એમ હવે પેસુની ખાતરી થઈ.

પેસુએ પોતાના બચાવમાં સેશનમાં જણાવ્યું કે :—
“મારો બચાવ કરી હું ફારટનો વખત રોકવા માંગતો નથી. હું મારી ઉપર મુકાયેલું બોહતાન કબુલ કરું છું. જયુરીનું કામ મને ગુ-હેગાર ટેડવવાનું છે, અને જજ સાહેબનું કામ મને સળ કરવાનું છે. પત્ર હું સરકારની પાસે દયા માગું છું.”

પણ જજ સાહેબે પેસુ પોમેટમ ઉપર દયા કરવા ના પાડી, અને તેણે જયુરી સાથે એક મત થઈ પેસુને ફાંસીની સળ કીધી.

જેઓ બહા, ઇમાનદાર, અને નેક હતા, તેઓ પેસુ પોમેટમને થએલી સળ જાણી બોલ્યા, કે :—“પાપ પતિયું ;” પણ બીજા હાથ ઉપર ફેટલાક વલી એવાબી હતા, કે જેઓ એ પાપને પતવા દેતા નહિ હતા.

તેવા તે વલી કેાણુ હતા ?

તેવાબી ધણા હતા. “કાંઈથી ધીને તેની મા વખાણું.” તેમ પેસુ પોમેટમના હાલ ઉપર દયા કરનારા તેના જેવાજ પાપી શામજી-બામજી જેવા યુક્તા ચોરો હતા.

એવા સામજી-બામજી, અને ખોરીયા ખાપરીયા જેવા ચક્રવર્તીના દુશ્મનોએ, સરકાર જોગી એક અરજી ઘડી કાઢી, પેસુ પોમેટમની સળમાં ઘટાડો કરવાની તેમાં બહામણુ કીધી. તે અરજી ઉપર ખુને પડેલા ફેટલાક કેહવાતા શેઠીઆઓની પેહલાં સહી લેવાયા બાદ, કેહવાતા કેળવાયેલાઓની સહી લેવાઈ, અને ત્યાર પછી તે અરજી મોહલે મોહલે, ચકલે ચકલે અને

ગલી ગલીએ ફેરવી, તે ઉપર પારસીઓની સહી લેવા માંડી.

પણ એવી સહીના થું ટોટા હતા. એવી અરજ ઉપર સહી મેલવનારા બાકુતી માનસો, એક રૂપીએ દોહોડસો સહી મેલવી આપવા તૈયાર હતાં.

એવા કામને અને એવી અરજને કાણ ઉત્તેજન આપે? આખરૂંદારો તો એ અરજની વિરૂધ પેહલેથીજ હતા, એટલે પછી કાનજી બાનજી અને શામજી બામજી વગેરેની શરૂઆતમાં સહી લીધા બાદ, સેવટે ઉછન કેનવાસવાલા, અને સોએ દોરાવાલાઓને પકડવામાં આવ્યા, અને ત્યાર પછી ફરેટવાલા, ઈડાંવાલા, બાજીવાલા, તારીવાલા, બજાયા ચટની અને સેવટે સેવ કુરમુરા અને બી તેલવાલાઓના નામોથી તે અરજ બરીને બઝકાદાર બનાવી નાખી હતી.

પણ બ્રિટીશ સરકારના દયાળુ દીલગીરદા ઉપર, આ અરજએ જોઇએ તેટલી અસર કીધી, અને એ અરજથી એક જવાન પારસીની જવાંતી તરફ દયા કરી, તેની ફાંસીની સજામાં ઘટાડો કરી, તેને જનમ દેશ નિકાલની સજા ફરમાવી.

પોતાની સજામાં થયેલા આ મહાભારત, અને નહિ ધારેલા ફેરફારથી, પેસુને સંતોશ થયો નહિ. તે તો બિલ્કુલ છુટી જવાની આશા રાખતો હતો. પણ તેનું પાપ એવું તો જીજ્ઞાસુ હતું, કે તેના પાપની સજા ભોગવવા ખુદ કુદરત તેને જીવાડવા માગતી હતી. જનમ દેશ નિકાલના કરતાં તો ફાંસીની સજા તેને વધારે પસંદ પડી, સખખ તેમ થયાથી તેના દુઃખનું એકદમ સેવટ આવતે.

પોતાની જાંઘીને દુઃખ અને વિપત્તી દેખાડવી નહિ,

એવા ઠેઠાવ ઉપર તે કમળખત પારસીને અંતે એક દિવસ આવવું પડ્યું; અને તેના પાપની સજા ભોગવવા તેને દેશની બાહાર—આન્ડમાન—લઈ જાય, તે આગમજ પેસુ પોમેટમ આપઘાત કરી મુખો.

*

*

*

—:૦:—

પ્રકરણ ૮૯ મું.

—:૦:—

સેવટ.

ગાંધીની ગુલામી તબિયત ડાકટર શામરાવની તજવિજ અને દવાથી સુધરી સાજ થઈ.

દાદરવાલા ખુનના અપરાધી પેસુ પોમેટમની તપાસ દરમ્યાન ગાંધીજીની જીંદગીને લગતો, કંઈક જાણવા ભોગ ભેદ ભરમ બાહાર પડશે, એવી આસા મુખ્યમાં સરવે કાંઈ રાખતા હતાં, પણ તેવું કંઈ બન્યું નહિ, અને ગાંધીજીના અનારકલીવાલા લખતની વાત સદાચરી દબાઈ જઈ ગઈ.

પેસુ પોમેટમે પોતાના બચાવમાં ગાંધીજી વિશે કંઈ પણ જણાવ્યું નહિ, અને તે આપઘાત કરી મુખો એવી ખબર ફસીજઈ, લવજી, અને શામરાવે જ્યારે જાણી, ત્યારે તેઓને નિરાંત થઈ.

પેસુ પોમેટમ હવે મરી ગયો છે, અને તેના મરણ સાથે અનારકલીની વારતાનો પણ અંત આવેલો છે, એવું નક્કી જાણી, ગાંધીજીનું કનફેશન તેવનના એકઝીક્યુટરોએ ખાલી નાખી, સદાનુ નાણુદ કીધું.

કાંઈ ભુરે ચોષડીએ પેલી પંજાબી નાએકણુ અનારકલીની

અગનભરી પ્રીતમાં ભ્રમીત થઇ ગાંધીભઘએ કરી આપેલો દસ્તાવેજ, બહુજ જોખમ ભર્યો અને જીવલેણ માલમ પડ્યો. સખખ તેજ દસ્તાવેજ ખાતર ખસર ખરાસનું ખુન થયું; તેજ દસ્તાવેજ ખાતર ગાંધીભઘનો જીવ ગયો; તેજ દસ્તાવેજ ખાતર પેસુએ પોતાનો જીવ ખોયો; અનારકલીની હાલત પણ તેવીજ થઇ; રમજાન પણ જુરી હાલતે મુંઝ; અને ફક્ત ફલીભઘ કંઈ અચાનક સંજોગ વચ્ચે ફાંસી જતો પંખપાની ગવાહીથી બચી ગયો, અને નિરદોશ ગુલ ડાકટર શામરાવની હુંનરમંદીભરી તજવિજથી મરતી-મરતી, ખે વખત બચવા પાંખી. હવે તે ગજબભરીયો દસ્તાવેજ હમેશનો ગુમ થયો છે.

ખાનસાહેબ જહાંગીરશાહની ઇન્સપેકટર વાસુદેવ ફડકે ઉપર ફતેહ થવાથી, તેમની આગલી ફિરતીમાં મોટો વધારો થયો. ફલીભઘને તેવને વચન આપ્યું, કે અનારકલીની વાત તેવન પોતાના દીલમાંજ રાખશે, અને ગાંધીભઘના કનફેશનની વિગત, તેવણુ કદીખી કાઢને જણાવશે નહિ,

બેરીસ્ટર લવજી અને ડાકટર શામરાવ રેલેએ પણ ફલીને તેવુંજ વચન આપ્યું, અને ફલીએ આ બંને પોતાના ખેરખાહ દોસ્તોનો ઉપકાર માન્યો.

ગાંધીભઘનું વીલ વાંચ્યા પછી માલમ પડ્યું, કે તેવન પોતાની સમ્મલી દાલત પોતાની દીકરી ગુલખાંનુને આપી ગયા હતા. પંખપા વિશે તે વીલમાં કાંઈખી ઇશારો ગાંધીભઘએ કરેલો નહિ હતો, એટલે તે વાત પંખપાને જાહેર કરવાની ગાંધીભઘના એકઝીક્યુટરોએ કાંઈખી જરૂર જોઇ નહિ. પણ પંખપાની હાલત સુધારવા, અને તે આખર ઇજ્જતમાં રહી, લવીશમાં પોતાની જીંદગી સુખમાં ગુજારી શકે એવી નેમ

રાખી, ગુલાંએ પોતાના ખાવિંદ ફલીની રમથી એક સારી જેવી રકમનું “ટ્રસ્ટ” પંખાને માટે કીધું, અને પોતાના ખાપની કસુરથી, એક ખુબસુરત ગુલાબ, જે ગંધકીમા પડી ગંધાતું હતું, તેને ગંધકીમાથી બાહર કાઢી, શીખવી, ફેળવી, સમજદાર બનાવી, પમરાટથી બરેલું પમરતું, અને સુગંધી બનાવવાનું મોતેબર પ્રુન્યવંત કાંમ કીધું.

પંખા પોતાની સુધરેલી છાંદગીમાં વધારે રાજ ખુશીથી રહી, ગુલાબાનું તથા ફલીબાઇને લાખો આશીસ દેવા લાગી.

મીઠા ફરાંમજી પેંએ જરબાઇ જુહાક સાથ પરણ્યા પછી, પોતાના “કાંન મરડી,” અને “દાંતમા ખાસકું પકડી” સોગંદ લીધા, કે પૈસા લેઇ પરણવાની કદીબી દિમાએત કરવી નહિ. જરબાઇ જુહાક અબાણુ હોવાથી કદીબી સુધરી નહિ, પણ તે વગર સુધરેલી અને અબાણુ હોવા છતાં, સુધરેલીઓની માફક છુટ ઇસ્ટાકોંગ અને ટુંકી બોએના ખાલિસ પેહડી, સુધરેલીમાં ખપવા જતી, અને તેમ કરી તે હંમેશાં “કચુબર” કરી નાંખતી હતી. અધિપતિ ફરાંમજી પેંએ “મિનીટ” મારી, કે મુબાઇ શેહરની ગટરો સુધરશે, પણ જરબાઇ જુહાક અને તેના જેવી સંસારનું નખોદવાલનારીઓ કદી પણ સુધરનાર નથી.

થોડા દિવસ બાદ, ફલીબાઇ ગુલાં સાથ લગ્નના પવિત્ર ગાંઠથી બેડાયો. ગુલાં પોતાનું ગુલાબીલવાલું મકાન પંખાને સ્વાધીન કરી, પોતાના વાહલા ફલી સાથ તે દરીબાની એક લાખી સફરે જવા નિકલી.

પી એન્ડ ઓ કમ્પનીની એક જાણીતી સ્ટીમરના તુતકે ઉપર, એક રલીમામણી સુંદર સાંજના ઉભાં રેહી, ફલી અને ગુલ પોતાના અતલગના મિત્રો લવજી, શામરાવ, અને જહાંગીરશાહને હસી હસી સલામ કરતાં હતાં. પંખા પજી તેમને વળાવવા આવી હતી, અને ગાંધીની ગુલાથી છુટી પડતાં, તેની છાતી ફાટફાટ થતી હતી.

લવજી, જહાંગીરશાહ, અને શામરાવે પોતાના રમાલ હવામા ફિલવી કહ્યું:—

“ગોદ સ્પીદ યુ ફલી.”

“ગોદ સ્પીદ યુ ગુલ.”

પંખાની આંખમા પાણી હતાં. ધીમા અને મુલાએમ અવાજે, તે બોલી:—“વેહલાં આવજો ગુલબાનુ ! ફલી શેઠ ગુલબાનુને તપાસજો. પાછું ફરી જીવેની—ગુલ બાનુ—પાછું ફરી—જી—વા.”

